

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Nina Tuš Špilak

Heteronormativnost vzgojnega procesa: obravnavanje istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2014

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Nina Tuš Špilak

Mentor: izr. prof. dr. Roman Kuhar

Somentorica: red. prof. dr. Alenka Švab

Heteronormativnost vzgojnega procesa: obravnavanje istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2014

Zahvala

Doktorski študij in pisanje doktorske disertacije je bila zame zelo navdihujoča, hkrati pa tudi težka in pomembna življenjska preizkušnja. Na poti nastajanja disertacije mi je ob strani stalo, in mi, tako akademsko kot čustveno, pomagalo veliko posameznikov, predvsem pa moj mentor in moja družina.

Iskrena hvala mentorju, izrednemu profesorju doktorju Romanu Kuharju. Za pogum in navdih za začetek doktorskega študija. Za vse nasvete, usmeritve in popravke. Predvsem pa za vlivanje optimizma, pogovore ob kavah, ves čas namenjen meni in moji doktorski disertaciji ter ramo pri vseh težkih trenutkih in notranjih stiskah. Roman iskrena hvala.

Hvala somentorici redni profesorici doktorici Alenki Švab, članici komisije redni profesorici doktorici Mojci Kovač Šebart in predsednici komisije redni profesorici doktorici Tanji Rener za vse usmeritve in nasvete.

Hvala vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic, vzgojiteljem in pomočnikom vzgojiteljev v vrtcih v Sloveniji, ki so izpolnili spletno anketo. Še posebej hvala vsem udeležencem fokusnih skupin – brez vašega sodelovanja tega dela ne bi bilo. Iskrena hvala vsakemu izmed vas.

Hvala Maši Crnkovič za pomoč pri statistični analizi podatkov in Branki Kokalj za lektoriranje.

Hvala doktorici Ani Mariji Sobočan za pomoč pri izvedbi fokusnih skupin, za vse nasvete, klepete ob kavi, predvsem pa za poslušanje in prijateljstvo.

Največja zahvala pa gre moji družini;

Hvala možu Matjažu – čisto preprosto – brez tebe mi ne bi uspelo! Hvala za ljubezen. Hvala ker si in ker še vedno verjameš vame. Za poslušanje, branje, oblikovanje in prevod. In hvala, ker si mi omogočil čas za pisanje. Ljubim te!

Hvala Lovru, Lizi in Marku za navdih.

Hvala bratu Juretu – za branje, prevod, pomoč pri fokusnih skupinah, hvala za varstvo otrok. Predvsem pa hvala za pogum in odkritost. Ponosna sem, da si moj brat.

Hvala sestri Maji in mami za pomoč pri varstvu otrok v času, ko sem pisala disertacijo.

Doktorski študij je delno sofinancirala Evropska unija, iz Evropskega socialnega sklada. Sofinanciranje se izvaja v okviru »Inovativne sheme za sofinanciranje doktorskega študija za sodelovanje z gospodarstvom in reševanja aktualnih družbenih izzivov – generacija 2010 Univerze v Ljubljani«.

Slika 1.1: Družine

Vir: Hoffman in Asquith (2010).

Družina je zares mrtva, če z njo razumemo sistem družine iz moderne, v kateri je družinska skupnost sestavljena iz očeta, ki je preskrbovalec, matere, ki je gospodinja, iz poročenega para z otroki. Ampak duh te družine, ideologija družine, je preživela in še vedno straši zavest vseh tistih, ki se s tem ne znajo soočiti. Čas je, da na truplu družine iz moderne opravimo družbeno avtopsijo, da bi njen nemirni duh spravili k mirovanju.

Judith Stacey. In the Name of the Family

Lovro, Liza in Marko – zaradi vas sem vztrajala. Disertacijo posvečam vam!

IZJAVA O AVTORSTVU doktorske disertacije

Podpisani/-a Nina Tuš Špilak, z vpisno številko 21070714, sem avtor/-ica doktorske disertacije z naslovom: HETERONORMATIVNOST VZGOJNEGA PROCESA: OBRAVNAVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN V VRTCIH V SLOVENIJI.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predložena doktorska disertacija izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko doktorske disertacije ter soglašam z objavo doktorske disertacije v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne

Podpis avtorja/-ice: _____

POVZETEK

Heteronormativnost vzgojnega procesa: obravnavanje istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji

Danes je tradicionalna družina – poleg istospolnih, enostarševskih, posvojitelskih, rejniških, razširjenih in vseh ostalih oblik družin – le ena izmed mnogih oblik družin. Govorimo o pluralizaciji družinskega življenja, kot imenujemo ta proces, ki nas opozarja na dejstvo, da družine niso nekaj danega, fiksnega in naravnega, temveč nasprotno, družine ves čas delamo, jih ustvarjamo in živimo. V disertaciji se osredotočamo na eno izmed oblik družin, na istospolne družine.

Osnovni cilj analize doktorske disertacije je odgovoriti na izhodiščno raziskovalno vprašanje, kako istospolne družine kot tema vstopajo v vzgojni proces, ki poteka v vrtcih v Sloveniji. Pri tem nas zanima tako sistemski vidik (Kurikulum za vrtce in zapisani cilji in načela) kot vidik predstav, ki jih imajo ob tem vprašanju vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki v vrtcih izvajajo pedagoški proces. Predpostavljamo, da je pozitivno in enakovredno sprejemanje vseh oblik družin in družinskih skupnosti izrednega pomena za optimalni razvoj otrok, ki prihajajo iz teh družin; pri tem pa imajo pomembno vlogo vrtci, ki so ponavadi prva ustanova, s katero se večina otrok najprej spozna in v kateri preživijo pomemben del otroštva.

Istospolne družine se od ostalih oblik družin in družinskih skupnosti razlikujejo že po imenu, saj je v ospredje postavljena spolna usmerjenost staršev, ki se jo povezuje z njihovo seksualnostjo. Kljub 14. členu Ustave Republike Slovenije, ki pravi, da morejo biti vsakemu posamezniku zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerikoli drugo osebno okoliščino (med njimi tudi spolna usmerjenost), je istospolnim družinam velikokrat kršena ta osnovna, v Ustavi zapisana, pravica. Istospolne družine so ujele v heteronormativni družbeni okvir, ki se obnaša kot naraven, vsemogoč, samoumeven in edini pravi ter na ta način v odnosu do sebe, postavlja istospolne družine na polje nenaravnega, manjvrednega, nesamoumevnega in napačnega. K temu pa pripomore tudi neurejeno zakonsko področje istospolnih družin v Sloveniji, ki so v pravnem smislu tako rekoč nevidne.

Zadnjih nekaj let so istospolne družine predmet številnih raziskav. Te raziskave se po večini ukvarjajo s podobnimi vsebinskimi sklopi vprašanj, večina pa je usmerjena na vpliv odraščanja otrok v istospolnih družinah. Rezultati raziskav, ki smo jih v disertaciji preučili, kažejo na več podobnosti kot razlik med otroki, vzgojenimi v istospolnih družinah, v primerjavi z otroki vzgojenimi v različnospolnih družinah. Prednosti otrok iz istospolnih družin v primerjavi z otroki iz ostalih oblik družin se kažejo predvsem v njihovi večji odprtosti, sprejemljivosti in strpnosti ter spolni nekonformnosti. Rezultati pa vendarle kažejo tudi na slabost, ki je vsekakor morebitno doživljanje homofobije in stigmatizacije, ki je posledica heteronormativnega okolja, pri čemer je potrebno poudariti, da so skorajda vsi otroci na določeni stopnji svojega razvoja na nek način stigmatizirani, bodisi zaradi osebne okoliščine, razrednega statusa, rase, spola, vere, etnične pripadnosti idr. Na podlagi preučitve večine raziskav ugotavljamo, da je za otrokovo dobrobit pomembna vsebina družine, ne pa oblika družine ali spolna usmerjenost njenih članov.

V disertaciji je največ pozornosti usmerjeno v obravnavanje istospolnih družin v vrtcih. Po analizi trenutno veljavne zakonodaje in smernic s področja predšolske vzgoje v Sloveniji (Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju (1995), Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1995), Zakon o vrtcih (1996), Zakon o šolski inšpekciji (1996) in Kurikulum za vrtce (1999)) ugotavljamo, da je le ta prežeta s skupnimi načeli, katerih temeljna ideja je spoštovanje človekovih pravic, demokratičnosti in enakih možnosti, in še, da mora biti znanje v javnih vzgojno-izobraževalnih institucijah, torej tudi vrtcih, posredovano na objektivni, kritični in pluralni način. Še več, temeljita analiza Kurikula za vrtce (1999) je

pokazala, da je v njem eksplicitno zapisano, da morajo otroci v vrtcu spoznati različne oblike družin in družinskih skupnosti. Kurikulum torej vsebuje zapisane cilje in načela ter teme, ki jim morajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcu slediti. Sam proces izvedbe oz. način, kako določeno tematiko predstavijo, pa vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic izbirajo same. Pri tem se lahko opirajo na načela queerovskega pristopa k vzgoji, ki ga razumemo kot tisti okvir, ki je lahko izhodišče ali orodje za utemeljevanje nujnosti razprave o istospolnih družinah v vrtcih ter hkrati sledi zahtevam po kritičnosti, objektivnosti in pluralizmu. Queerovski pristop k vzgoji namreč ponuja številne priložnosti za usmerjeno spreminjanje vzgojno-izobraževalnih institucij. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic vabi, da poskrbijo, da je njihov način vzgojnega dela in učenja odprt za nadaljnje učenje, ne pa zaprt za novosti in različnosti, torej, da v vzgojni skupini obravnavajo najrazličnejše diskurze, posebej tiste, ki so pogosto izključeni.

V empiričnem delu disertacije predstavljamo rezultate raziskave, ki smo jo izvedli leta 2012. Razdeljena je bila na dva dela, v katerih smo kombinirali kvalitativno in kvantitativno metodologijo. V okviru prvega dela raziskave smo spletni anketni vprašalnik razposlali v vse slovenske vrtce, v drugem delu pa smo organizirali fokusne skupine, v katerih so sodelovale vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so se pred tem že odzvale povabilu za sodelovanje v spletni anketi. V spletni anketi je sodelovalo 569 anketirank (od skupaj 10.198 vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v Republiki Sloveniji v šolskem letu 2011/2012), kar znaša skoraj 6% celotnega števila. Od tega 550 (97,7%) žensk in 13 (2,3%) moških; 65,3% vzgojiteljic in 34,7% pomočnic vzgojiteljic. V fokusnih skupinah je sodelovalo 48 oseb.

V raziskavi Obravnavanje istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji smo preučevali odnos vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic do istospolnega partnerstva in družin in sicer v treh sklopih.

V prvem sklopu »Stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic« smo merili stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic o spolnih vlogah, homoseksualnosti in istospolnih partnerstvih ter družinah, saj le ta, skozi prikriti kurikulum, vplivajo tudi na njihovo strokovno delo v vrtcih. Ugotovili smo, da večina vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki so sodelovale v raziskavi, izraža določeno stopnjo senzibilizacije za to vprašanje in sprejema homoseksualnost, istospolne partnerske zveze in družine kot eno od oblik spolne identitete, partnerskih zvez in družin.

V drugem delu »Kurikulum in praksa vzgojnega procesa v vrtcih« smo preverjali, v kolikšni meri se določila kurikuluma reflektirajo v praksi vzgojnega procesa v vrtcih. Analiza je pokazala, da Kurikulum vsebuje več možnosti za govor o istospolnih družinah. Prva je povezana s spoštovanjem človekovih pravic, načelom enakih možnosti in enakovrednim obravnavanjem različnosti ne glede na osebne okoliščine posameznika oziroma njegove družine. Druga se dotika razprave o vsakdanjem življenju, iz katerega otroci izhajajo oziroma ga spoznavajo. Tretja pa eksplicitno pravi, da »Otrok v vrtcu spoznava različne oblike družin in družinskih skupnosti [...] se pogovarja z odraslimi o družinskih članih in dogodkih doma ter se seznaja z različnimi življenjskimi navadami in oblikami družinskega in družbenega življenja v različnih kulturah in družbenih skupnostih« (Kurikulum 1999, 34–37). V vzgojnem delu se stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic do homoseksualnosti, istospolnih partnerstev in družin skozi prikriti kurikulum izražajo v obravnavanju in prikazovanju te teme otrokom v vrtcu. To pomeni, da če so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic naklonjene istospolnim partnerstvom in družinam, to tematiko v vrtcu predstavijo otrokom in jo obravnavajo enakovredno kot ostala partnerstva in družine in obratno, če niso naklonjene homoseksualnosti, istospolnim partnerstvom in družinam, pa te teme ne obravnavajo v vrtcu.

Tretji sklop analize, znotraj katerega smo ugotavljali, ali vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih govorijo o istospolnih družinah, pa je pokazal, da se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih z otroki pogovarjajo o družinah, pri čemer jih 32% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih med obravnavo različnih oblik družin omeni tudi istospolno družino, ostalih 68% vprašanih pa istospolne družine ne omenja. Pri vzgojiteljicah in pomočnicah vzgojiteljic, ki istospolne družine ne omenjajo, vprašanje istospolnih družin v vzgojni proces stopa v kontekstu heteronormativnih predpostavk, kjer se

heteroseksualna tradicionalna družina kaže kot norma, v odnosu do katere so postavljene vse preostale oblike družin, tudi istospolne družine.

V disertaciji smo ugotovili, da bi bilo v Sloveniji potrebno najprej v celoti pravno izenačiti položaj istospolnega partnerstva in istospolnih družin s položajem različnospolnega partnerstva in različnospolnih družin. Pravna ureditev je izredno pomembna za koristi otrok v teh družinah, saj bi s priznanjem svojih družin dobili vse pravice in tudi dolžnosti, kot jih imajo otroci družin različnospolnih partnerjev. Prenoviti pa bi bilo potrebno tudi staro družinsko zakonodajo, ki bo sledila pluralizaciji družinskega življenja in bo temeljila na sprejemanju vseh oblik družin in družinskih skupnosti.

Vrtci imajo pri prepoznavanju in sprejemanju vseh oblik družin in družinskih skupnosti, med njimi tudi istospolnih družin, pomembno vlogo.

Vzgojno delo vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je opredeljeno v Kurikulu za vrtce, ki je, kot smo zapisali, dovolj široko zastavljen, da jim omogoča in jih hkrati zavezuje, da obravnavajo in otrokom predstavijo vse oblike družin, tudi istospolne družine. Pri predstavitvi istospolnega partnerstva in družin si vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic lahko pomagajo z uporabo queerovskega pristopa k vzgoji in sicer tako, da izberejo izobraževalno gradivo, jezik in druge pripomočke (slikanice, knjige, videoposnetke, igre, igrače idr.), ki ne podpirajo statusa quo pri obravnavi spolne usmerjenosti in spolne identitete. Na ta način bodo namreč (z)lomile »normalizacijo« in samoumevnost družbeno konstruiranih kategorij, ki temeljijo na vključujoči ter hkrati izključujoči binarnosti in heteronormativnosti. K temu vsekakor prispeva queerovsko izobraževalno gradivo, na primer pravljica *In s Tango smo trije*, ki je primer dobre prakse in primerno orodje, s katerim lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otrokom na njim razumljiv način predstavijo istospolno partnerstvo in istospolne družine.

Vzgojno delo v vrtcu mora temeljiti na spodbujanju in vzgajanju otrok v duhu spoštovanja človekovih pravic, medsebojnega spoštovanja in sprejemanja različnosti. Vsi otroci morajo v vrtcu prepoznati svoje družine, te pa morajo biti predstavljene pozitivno in enakovredno, tako kot vse ostale oblike družin.

Ključne besede: istospolna družina, heteronormativnost, queerovski pristop k vzgoji, predšolska vzgoja, vrtec, raziskava

ABSTRACT

Heteronormativity of the educational process: addressing same-sex families in kindergartens in Slovenia

Nowadays, the traditional family is, alongside same-sex, mono-parental, adoptive, foster, extended and other, only one of the types of families. The process, that highlights the fact that families are not something that is given, fixed or natural, but the exact opposite, is called the pluralisation of the family life. Families are being created and lived all the time.

The dissertation focuses on one of the family types, the same-sex family.

The main goal of this dissertation's analysis is to answer the starting research question: How do same-sex families enter the educational process in Slovene kindergartens? We are interested in the system's point of view (The Curriculum for Kindergartens and the Written Goals and Principles), as well as in the point of view the teachers and teacher's assistants, who carry out the educational process in the kindergartens, subscribe to. Presuming positive and equal acceptance of all family types and family communities is of great importance for the optimal development of the children coming from these families. We believe kindergartens play an important role in the process of accepting all family types as the first institution children get acquainted with and spend an important part of their childhood in.

Same-sex families differ from the other family types and communities already in the name which emphasises the sexual orientation of the parents in connection to their sexuality. In contradiction to the Article 4 of the Constitution of the Republic of Slovenia which states each individual has to be granted equal human and civil rights, regardless their nationality, race, gender, language, religion, political or other belief, financial status, birth, education, social status or any other personal circumstances (sexual orientation included), this basic, in the Constitution stated right of the same-sex families is being breached. Same-sex families are trapped in a heteronormative social norm that acts like it is natural, almighty, self-evident and the only right one. This way it puts same-sex families in unnatural, inferior, not self-evident and wrong position. The unsettled legal area for same-sex families in Slovenia contributes to their invisibility in a legal sense.

In the last few years, same-sex families have been a subject to numerous researches. These researches mainly deal with similar contextual sets of questions, the majority of which is aimed at the impact growing up in a same-sex family has on the child. The results of research studied in the dissertation show more similarities than differences among children, raised in same-sex families, and their heterosexual-family-raised counterpart. The advantages of the children, raised in same-sex families, in comparison to the children, raised in other family types, are above all visible in their greater open-mindedness, acceptance and tolerance, as well as their gender non-conformity. The results, however, show a disadvantage which is potential experience of homophobia and stigmatisation – a consequence of a heteronormative environment. At this point, it is important to emphasize all children are stigmatised at a certain level of their development; let it be out because of a personal circumstance, social status, race, gender, religion, ethnicity etc. Having studied the majority of researches, we establish that it is the content of the family and not its form or sexual orientation of the parents that is important for the well-being of a child.

The greatest focus of the dissertation is set on the treatment of same-sex families in kindergartens. According to the analysis of the currently valid legislation and trends from the pre-school education sphere in Slovenia (the White Book on Education (1955), the School Inspection Law (1996) and the Curriculum for Kindergartens (1999)), we are establishing it includes the community principles, the basic idea of which is the respect of human rights, democracy and equal chances. Furthermore, the knowledge in public educational institutions, including kindergartens, needs to be passed in objective,

critical and pluralist way. Moreover, a thorough analysis of the Curriculum for Kindergartens (1999) has shown it explicitly states children in kindergartens have to get to know different family types and family communities. The Curriculum therefore contains of the written goals, principles and topics teachers and teacher's assistants need to follow. The educational process or the way in which a certain topic is presented is chosen by the teachers and teacher's assistants. Choosing a way of presentation they may rely on the principles of the queer pedagogy. The queer pedagogy is understood to be a frame that can be a starting point or a tool for foundations of criticality, objectivity and pluralism. It offers numerous options for presenting and implementing changes in educational institutions. It invites the teachers and teacher's assistants to make sure their educational work and teaching is open to further learning and not closed to innovations and differences. Hence, it engages them to discuss various discourses, especially those that are often excluded.

In the empirical part of the dissertation we are presenting the results of the research that was carried out in 2012. It had been split into two parts combining qualitative and quantitative methodology. During the first part of the research an internet questionnaire was sent to all Slovene kindergartens. In the second part focus groups comprising of teachers and teacher's assistants who answered the invitation in the online survey were organised. 569 interviewees (from total 10198 teachers and teacher's assistants in the Republic of Slovenia in the school year 2011/2012), who represents almost 6% of the total number, took part in the internet survey. 550 (97.7%) were female and 13 (2.3%) were male; 65.3% were teachers and 34.7% were teachers' assistants. 48 people took part in the focus groups.

In the research *The Treatment of Same-Sex Families in Kindergartens in Slovenia*, the attitude of teachers and teacher's assistant towards same-sex partnership and families has been observed in three stages.

In the first part, entitled »The Positions of Teachers and Teacher's Assistants« we have measured their opinions on sex roles, homosexuality, same-sex partnerships and families, for these positions influence their professional performance through a hidden curriculum. We found out the majority of teachers and teacher's assistants who took part in the research expresses a certain level of sensitivity for this issue and accepts homosexuality, same-sex partnerships and families as one of the types of sexual identity, partnerships and families.

In the second part, »The Curriculum and Practice of the Educational Process in Kindergartens«, the extent to which the curriculum's provisions are reflected in the educational process in kindergartens has been tested. The analysis has shown the Curriculum includes many starting points for discussions about same-sex families. The first one is connected to respect for human rights, equal chances principle and equal treatment of differences, regardless the personal circumstances of an individual or their family. The second starting point touches upon a discussion about everyday life, from which children originate and which children are getting to know. The third one, however, explicitly states that »A child gets to know different family types and family communities [...] talks to adults about family members and situations at home and discovers different lifestyles and forms of family and social life in different cultures and social communities.« Curriculum 1999, 34–37. In the educational process the positions of teachers and teacher's assistants on homosexuality, same-sex partnerships and families are expressed through a hidden curriculum in portraying and dealing with this topic in kindergartens. This means that teachers and teacher's assistants, fond of same-sex partnerships and families, present this topic to the children in kindergartens and treat it equally as other partnerships and families. On the other hand, the teachers and teacher's assistants, unfavourable towards homosexuality, same-sex partnerships and families do not mention this topic in the kindergarten.

The third part of the analysis, in which we researched whether teachers and teacher's assistants in kindergartens talk about same-sex families, has shown that, while teachers and teacher's assistants in kindergartens do talk about families, only 32% of them mention same-sex families and the other 68% don't. Among the teachers and teacher's assistants that don't mention same-sex families the issue of same-sex families enters the educational process in a heteronormative context, where the heterosexual traditional family is portrayed as a norm, in relation to which all the other family types, including same-sex families, are introduced.

In the dissertation, it has been established that firstly the legal position of same-sex partnership and same-sex families ought to be equal to the legal position of heterosexual partnership and heterosexual families. The legal framework is of great importance for the benefits of the children in these families, for acceptance of their own families would grant them all the rights and responsibilities the children, coming from heterosexual families, already have. The old family legislation should be revised as well in a way that will follow the principles of the pluralisation of the family life and ensuring acceptance of all family types and family communities.

Kindergartens play an important role in recognition and acceptance of all family types and family communities, including same-sex families.

The educational work of teachers and teacher's assistants is specified in the Curriculum for Kindergartens which as it has already been stated enables and at the same time binds them to present to the children all family types also same-sex families. While presenting same-sex partnership and families, teachers and teacher's assistants may find it helpful to use the queer pedagogy, namely to choose the educational material, language and other equipment (books, videos, games, toys etc.) that don't encourage the status quo in discussions about sexual orientation and sexual identity. In this way they will overcome the »normalisation« and self-evidence of the socially constructed categories that are based on including and at the same time excluding the binarity and heteronormativity. Queer educational materials, such as the children tale *And Tango Makes Three* which is an example of good practice and a suitable tool for teachers and assistants to present same-sex partnerships and families in an easily understandable way for children, without doubt contribute to this cause.

Educational work in kindergartens has to encourage discussion and informing children regarding respect of human rights and acceptance of differences. All children must be able to recognise their own families in the kindergarten and they have to be presented in a positive and equal way as all the others

Key words: same-sex family, heteronormativity, queer pedagogy, preschool education, kindergarten, research

KAZALO:

1	UVOD.....	15
2	METODOLOŠKI OKVIR	19
2.1	PREDMET IN CILJ ANALIZE	19
2.2	HIPOTEZE	19
2.3	METODE RAZISKOVANJA.....	20
3	ISTOSPOLNE DRUŽINE	22
3.1	PLURALIZACIJA DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA.....	22
3.1.1	Poimenovanje istospolnih družin	25
3.2	ISTOSPOLNE DRUŽINE V SLOVENIJI.....	27
3.2.1	Pravni položaj istospolnih družin v Sloveniji.....	30
3.3	RAZISKOVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN	37
3.3.1	Predstavitev ugotovitev iz raziskav o istospolnih družinah	38
3.3.1.1	Otroci iz istospolnih družin in spolna identiteta	42
3.3.1.2	Otroci iz istospolnih družin in spolne vloge.....	44
3.3.1.3	Otroci iz istospolnih družin in spolna usmerjenost.....	49
3.3.1.4	Otroci iz istospolnih družin in psihosocialni razvoj ter vpliv istospolnega starševstva 51	
3.3.1.5	Otroci iz istospolnih družin in vzgojno-izobraževalni prostor	54
3.3.1.6	Otroci iz istospolnih družin in stigmatizacija ter homofobija.....	55
3.3.2	Skupne ugotovitve raziskav.....	59
3.4	ISTOSPOLNE DRUŽINE IN VRTCI	66
4	PREDŠOLSKA VZGOJA V SLOVENIJI.....	69
4.1	RAZVOJ PREDŠOLSKA VZGOJE V SLOVENIJI IN NJEN FORMALNI OKVIR	69
4.2	KURIKULUM ZA VRTCE	73
4.2.1	Področja dejavnosti v vrtcu	74
4.3	PRIKRITI KURIKULUM.....	79
4.4	VLOGA STARŠEV	81
4.5	SKLEP	83
5	HETERONORMATIVNOST VZGOJNEGA PROCESA IN QUEEROVSKI PRISTOP K VZGOJI .	85
5.1	QUEEROVSKA TEORIJA IN KONCEPT HETERONORMATIVNOSTI.....	85
5.2	KRITIČNA PEDAGOGIKA.....	87
5.3	QUEEROVSKI PRISTOP K VZGOJI	88
6	IZSLEDKI RAZISKAVE OBRAVNAVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN V VRTCIH V SLOVENIJI ..	93
6.1	KVANTITATIVNI DEL RAZISKAVE – SPLETNA ANKETA	93
6.1.1	Vzorčenje, zbiranje podatkov in merski instrumenti	94
6.1.2	Glavne sociodemografske značilnosti kvantitativnega dela raziskave.....	96
6.2	KVALITATIVNI DEL RAZISKAVE – FOKUSNE SKUPINE	101

6.3	ANALIZA PODATKOV RAZISKAVE	103
6.3.1	Stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic	104
6.3.1.1	Stališča o spolnih vlogah	104
6.3.1.2	Stališča o homoseksualnosti	110
6.3.1.3	Stališča o istospolnih partnerskih zvezah in istospolnih družinah	116
6.3.2	Kurikulum in praksa vzgojnega procesa v vrtcih	120
6.3.2.1	Strokovno delo v vrtcu	120
6.3.2.2	Seksistični govor	124
6.3.2.3	Govor o ljubezni	126
6.3.3	Istospolne družine in vrtci	128
6.3.3.1	Govor o istospolnih družinah	128
6.3.3.2	Pravljica In s Tango smo trije	137
6.4	PREVERJANJE HIPOTEZ	146
6.4.1	Preverjanje splošne hipoteze	146
6.4.2	Preverjanje prve delovne hipoteze	148
6.4.3	Druga delovna hipoteza	152
6.4.4	Tretja hipoteza	154
6.4.5	Četrta delovna hipoteza	160
6.4.6	Peta delovna hipoteza	168
7	RAZPRAVA IN UGOTOVITVE	172
8	LITERATURA	185
9	STVARNO IN IMENSKO KAZALO	214
10	PRILOGE	217
	PRILOGA A: SPLETNI ANKETNI VPRAŠALNIK	217
	PRILOGA B: KORELACIJSKA TABELA (3. HIPOTEZA)	224
	PRILOGA C: KORELACIJSKA TABELA (4. HIPOTEZA)	224
	PRILOGA Č: KORELACIJSKA TABELA (STAROST, REGIJA)	225

SLIKE:

Slika 1.1: Družine	8
Slika 6.1: Odstotek anketirank po regijah	98
Slika 6.2: In s Tango smo trije	140

TABELE:

Tabela 6.1: Zanesljivost merskih lestvic.....	96
Tabela 6.2: Spolna struktura anketirank.....	96
Tabela 6.3: Odstotek anketirank v primerjavi z odstotkom vrtcev v regiji	98
Tabela 6.4: Število udeleženk in regija izvedbe posamezne fokusne skupine	102
Tabela 6.5: Stališča o spolnih vlogah.....	104
Tabela 6.6: Stališča o homoseksualnosti	111
Tabela 6.7: Stališča o istospolnih partnerstvih	117
Tabela 6.8: Stališča o istospolnih družinah	118
Tabela 6.9: Stališča in strokovno delo v vrtcu	121
Tabela 6.10: Kako ste odreagirali, ko je kateri izmed otrok v oddelku uporabil besedo "peder"?	125
Tabela 6.11: Če istospolnih družin niste omenjali, kakšen je bil razlog za to?	131
Tabela 6.12: V slovenščini obstajata dve pravljici, ki govorita o istospolnih družinah. Bi ju bili pripravljeni prebrati otrokom v vašem vrtcu?	138
Tabela 6.13: Če takšne pravljice otrokom ne bi prebrali, kakšen je glavni razlog za to?	138
Tabela 6.14: Ali ste v času vašega izobraževanja za delo, ki ga opravljate, ali v sklopu dodatnega izobraževanja (seminarji, delavnice, ...), kdaj govorili o istospolnih družinah?	142
Tabela 6.15: Spremenljivka »Stališča o spolnih vlogah«	148
Tabela 6.16 Spremenljivka "stališča o spolnih vlogah"	149
Tabela 6.17: T-test za en vzorec (1. hipoteza)	151
Tabela 6.18: Ali se z otroki v vrtcu pogovarjate o ljubezni?	152
Tabela 6.19: Neparametrični binomski test (2. hipoteza)	153
Tabela 6.20: Spremenljivka »strokovno delo v vrtcih«	154
Tabela 6.21 Spremenljivka »Prepričanja o istospolnih družinah«	155
Tabela 6.22 Statistike spremenljivk "strokovno delo v vrtcih" in "prepričanja o istospolnih družinah" ..	155
Tabela 6.23: Regresijski model (3. hipoteza)	157
Tabela 6.24: Vpliv stališč in prepričanj na strokovno delo (ANOVA)	158
Tabela 6.25: Vpliv stališč in podpore na govor o istospolni ljubezni (koeficienti)	158
Tabela 6.26: Spremenljivka »Podpora istospolnim partnerstvom«	161
Tabela 6.27: Podpora zakonom v prid istospolnim parom	161
Tabela 6.28: Spremenljivka »Negativna stališča do homoseksualnosti«	162
Tabela 6.29: Statistike spremenljivke "stališča glede homoseksualnosti"	162
Tabela 6.30: Spremenljivka »Pogovor o istospolnih družinah v vrtcih«	163
Tabela 6.31: Statistike spremenljivke "pogovor o istospolnih družinah v vrtcu"	164
Tabela 6.32: Regresijski model (4. hipoteza)	165
Tabela 6.33 Vpliv stališč in podpore na pogovor (ANOVA)	165
Tabela 6.34: Vpliv stališč in podpore na pogovor (koeficienti)	166
Tabela 6.35: Neparametrični binomski test (5. hipoteza)	169
Tabela 6.36: Statistike spremenljivke "pravljica"	170
Tabela 6.37: T-test za en vzorec (5. hipoteza)	170
Tabela 8.1 Korelacijska tabela (3. hipoteza)	224
Tabela 8.2 Korelacijska tabela (4. hipoteza)	224
Tabela 8.3 Korelacijska tabela (Starost, regija)	225

GRAFI

Graf 6.1: Kakšno delo opravljate?	97
Graf 6.2: Frekvenčna porazdelitev starosti anketirank	97
Graf 6.3: Odstotek anketirank v primerjavi z odstotkom vrtcev v regiji	99
Graf 6.4: Stopnja izobrazbe anketirank	100
Graf 6.5: Odstotek anketirank glede na zaposlitev v starostnem oddelku	100
Graf 6.6: Če bi otrok v vrtcu uporabil besedo »peder«, ali bi se vam zdelo pomembno, da mu razložite, kaj ta beseda pomeni?	124
Graf 6.7: Ali se v vrtcu z otroki pogovarjate o ljubezni?	126
Graf 6.8: Ali pri tem omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?	127
Graf 6.9: Ko se z otroki pogovarjate o različnih oblikah družin, ali ob tem kdaj omenjate tudi istospolno družino?	130
Graf 6.10: Ali se je v vašem vrtcu kdaj zgodilo, da so starši zahtevali, da o istospolnih družinah ne govorite z otroki?	134
Graf 6.11: Ali poznate kakšno pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih?	137
Graf 6.12: Stališča o spolnih vlogah	149
Graf 6.13: Ali pri pogovoru o ljubezni omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?	152
Graf 6.14: Strokovno delo v vrtcih	156
Graf 6.15: Prepričanja o istospolnih družinah	156
Graf 6.16: Histogram »stališča glede homoseksualnosti«	163
Graf 6.17: Histogram »Pogovor o istospolnih družinah v vrtcu«	164
Graf 6.18: Ali poznate kakšno pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih?	168
Graf 6.19: Bi otrokom v vrtcu prebrali pravljico o istospolnih družinah?	169

1 UVOD

V začetku 21. stoletja so tradicionalne podobe družine¹ heteroseksualnega para v zakonski zvezi z biološkimi otroki še vedno pogosto prisotne, vsekakor pa niso več edini način razumevanja družine v sodobnosti. Družina ni več omejena na heteroseksualno nuklearno družino, pač pa smo soočeni skorajda s hipertrofijo subjektivnih percepcij o tem, kaj je družina. Družina kot temeljna družbena institucija, ki jo v doktorski disertaciji opredeljujemo kot dvogeneracijsko skupnost odrasle osebe ali več odraslih oseb in otroka oziroma otrok, je variabilen fenomen. Na njeno spreminjanje vplivajo različni dejavniki; od demografskih sprememb, družbenih, zgodovinskih in kulturnih norm ter vrednot do sprememb v družbeni organizaciji in strukturi, ekonomiji, politiki in družbi na sploh. Družinsko življenje na ta način postaja vse bolj raznoliko, zato govorimo o pluralizaciji družinskega življenja in družinskih oblik. Če povzamemo Judith Butler, lahko rečemo, da družine niso nekaj danega in naravnega, temveč družine ves čas »delamo« (doing families), jih ustvarjamo in živimo. Pluralizacija in diverzifikacija družinskih oblik pravzaprav pomeni to, da se družine spreminjajo po obliki in kompoziciji. Na eni strani se zmanjšuje delež tradicionalnih družin, na drugi strani pa se povečuje delež drugih družinskih skupnosti. Poleg domnevno prevladujočega modela družinske organizacije različnospolnih² tradicionalnih družin, utemeljenih v biološkem starševstvu, se pojavljajo raznovrstne družinske oblike in družinske skupnosti; enostarševske, rejniške, posvojiteljske, istospolne družine in druge, kjer starševstvo temelji na etični in moralni odgovornosti in ni nujno povsem biološka entiteta.

Navkljub pluralizaciji družinskih oblik pa ostaja ideja o tradicionalni družini še vedno močno prisotna v kolektivnih imaginarijih zahodne kulture. Zato so (bili) običajno vse druge družinske oblike in družinski načini življenja opredeljeni v razmerju do nje, pri čemer se tradicionalne družine označujejo in dojemajo kot naravne, normalne, zdrave itd., ostale pa v razmerju do njih kot nenaravne, nenormalne, bolne, nenavadne, odklonske ali celo kot patološke. Zato se navkljub različnosti družin še vedno srečujemo s stigmo neheteroseksualnih partnerskih in družinskih oblik, saj je družba še vedno izrazito heteronormativna. Heteroseksualnost se kaže kot norma, ki je v sodobnem svetu vpeta domala v vse vidike družbenega življenja, tudi v odnosu do družine. V družbi, v kateri živimo, se namreč še vedno v večini pričakuje, da bosta oba starša in otroci v družini heteroseksualno usmerjeni. Tukaj ne govorimo samo o pričakovanju njihove različnospolne usmerjenosti, pač pa se pričakuje tudi, da bodo

¹ Tradicionalno družino v disertaciji opredeljujemo kot družino s poročenima staršema (mamo in očetom), ki sta biološka starša svojega otroka ali otrok.

² Različnospolno družino v disertaciji opredeljujemo kot družino, v kateri je starš oz. sta starša različnospolno, torej heteroseksualno, usmerjen oz. usmerjena.

»ponazarjali« heteroseksualne vrednote in obnašanje. Družinske oblike, ki torej ne sodijo v heteronormativni okvir, morajo zato že v izhodišču dokazovati svojo »normalnost«.

V doktorski disertaciji smo se osredotočili na eno izmed oblik družin, ki ne sodijo v heteronormativni okvir, na istospolne družine³.

Istospolne družine se od ostalih oblik družin in družinskih skupnosti takoj razlikujejo že po imenu, saj je v ospredje postavljena spolna usmerjenost staršev. Giddens na primer v svojem delu *Preobrazba intimnosti* (2000) opozarja, da se spolnost morda zdi družbeno nepomembna tema, sicer nadvse zanimiva, toda zlasti zasebna stvar, ki se najverjetneje zdi trajen, biološki dejavnik, ki je nujen za nadaljevanje vrste. Pa vendar je spolnost danes pravzaprav nenehno tema javnih razprav, nenazadnje tudi v Sloveniji, kjer že precej časa buri duhove razprava o (ne)sprejemanju družinskega zakonika, katerega nasprotniki so v prvi vrsti izpostavljali nasprotovanje izenačenju vseh pravic različnospolnih in istospolnih partnerskih zvez in njihovih družin in družinskih skupnosti. V Sloveniji so namreč istospolne družine pravno in zakonsko gledano skorajda nevidne. Družinskih razmerij med starši (predvsem socialnimi starši) in otroki v istospolnih družinah zakonodaja ne prepoznava kot enakopravnih ali zavezujočih odnosov v smislu pravic in dolžnosti, to pa je vsekakor povezano tudi z javnimi diskurzi o istospolnih partnerskih zvezah in njihovih družinah. Nasprotniki istospolnih partnerskih zvez in istospolnih družin, ki nasprotujejo tudi sprejetju družinskega zakonika, v javnem diskurzu predstavljajo istospolne družine kot nenaravne v primerjavi s tradicionalno zakonsko zvezo, ki je naravna zato, ker so v njej hipotetično lahko spočeti otroci. Po njihovem mnenju družino sestavljajo oče, mati in otroci. Stigmatiziranje in diskriminiranje istospolnih partnerskih zvez in družin velikokrat izhaja tudi iz predsodkov, ki še vedno obstajajo v družbi, ker ta velikokrat ni seznanjena z resnično situacijo življenja istospolnih partnerjev in njihovih družin. O življenju v istospolnih skupnostih obstajajo mnoge napačne stereotipne predstave in posploševanja v smislu, da med dvema osebama istega spola ne morejo obstajati enake čustvene, seksualne, ekonomske in druge vezi, kot obstajajo med različnospolnimi pari. Nasprotno pa zagovorniki istospolnega partnerstva in istospolnih družin med drugim poudarjajo pomen enakopravnosti in pravice vsakega človeka do osnovanja družine.

Ne glede na javni diskurz o istospolnih partnerstvih in družinah, ki se trenutno odvija v slovenski družbi, je dejstvo jasno: v Sloveniji živijo tudi istospolne družine in pravica vseh otrok, tudi otrok iz istospolnih

³Istospolne družine so v literaturi različno poimenovane. Z uporabo različnih pridevnikov (netradicionalne, alternativne, parastarševanje...) se pravzaprav izpostavlja razliko, odmik od heteroseksualne tradicionalne družine, ki deluje kot samoumevna predpostavka, univerzum, norma v heteronormativnem svetu (Zaviršek 2009, 1–16, Švab 2006, 134–135, Renar 2006, 13–26). Več o samem poimenovanju istospolnih družin predstavljamo v poglavju *Istospolne družine*. V doktorski disertaciji uporabljamo izraz istospolna družina za družino, kjer je/sta starš/-a istospolno usmerjen/-a.

družin, je, da se njihova družina prepozna in obravnava enakovredno v odnosu z vsemi ostalimi oblikami družin in družinskih skupnosti. Definicija družine iz perspektive otroka namreč zahteva nehierarhično in enakovredno obravnavo družin. To je pomembno še posebej pri mlajših otrocih, zato smo se v doktorski disertaciji osredotočili na predšolske otroke in s tem povezano predšolsko vzgojo v slovenskih vrtcih.

Zaradi neraziskanosti področja predšolske vzgoje in obravnave istospolnih partnerstev in družin so istospolne družine ter odnos strokovnih delavcev vrtcev do teh družin relevantna tema za raziskovanje, saj bo disertacija odgovorila na dileme, ki se ob tem pojavljajo. Izhodišče doktorske naloge je zastavljeno na predpostavki, da so poleg družine vrtci tisti izvajalci primarne socializacije, ki imajo izredno pomemben vpliv na razvoj otrokove osebnosti. V sklopu tega pa predpostavljamo, da je za otroke izrednega pomena enakovredna obravnava vseh družin in družinskih skupnosti. To določa že formalni okvir vzgojno-izobraževalnega procesa, ki določa, da morajo univerzalne vrednote in norme temeljiti na človekovih pravicah in dolžnostih, torej na »vrednotni simbolni matrici«, ki vsebuje vrednote kot so strpnost, solidarnost, pravna država in parlamentarna demokracija, ob tem pa mora biti v javnem vrtcu znanje posredovano na objektivni, kritični in pluralistični način, na način, ki ne vodi v indoktrinacijo. Vzgojiteljice⁴ in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih vedno delujejo vzgojno. Vzgajati pa morajo tako, da nihče zaradi svoje vrednotne, religiozne, filozofske ali verske pripadnosti, spola, etične pripadnosti, spolne usmerjenosti, rase ipd. ne bo izključen ali privilegiran. To je še posebej pomembno v primeru različnih prepričanj in vrednot – npr. v odnosu do istospolnih partnerstev in istospolnih družin – kjer bi vzgojiteljice in njihove pomočnice v vrtcu v sklopu obravnavanja različnih oblik družin morale predstaviti tudi istospolno družino.

Doktorska disertacija je sestavljena iz teoretičnega in empiričnega dela. V prvem, teoretičnem delu, najprej predstavljamo metode dela in poglavje o istospolnih družinah, znotraj katerega pripeljemo diskusijo od preobrazbe intimnosti zdajšnje družbe do pluralizacije družinskega življenja in kot osrednjo temo doktorske disertacije izpostavimo eno izmed oblik družin – istospolne družine. Pri tem se najprej sprašujemo o ustreznosti izbire termina istospolne družine in nadaljujemo s kratkim ozadjem in pravnim položajem istospolnih družin v Sloveniji. Osrednja tema omenjenega poglavja je predstavitev več znanstvenih raziskav s področja istospolnega partnerstva in istospolnih družin ter vpliv na življenja otrok v teh družinah. Sledi poglavje Predšolska vzgoja v Sloveniji, ki predstavlja sistemsko ureditev slovenskih vrtcev, saj so ti poleg družine tisti izvajalci primarne socializacije, ki imajo izredno pomemben

⁴ Izraz »vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic« se v celotni doktorski disertaciji nanaša tudi na vzgojitelje in pomočnike. Enako izrazi učiteljice, anketiranke, udeleženke fokusnih skupin idr. v doktorski disertaciji zajemajo oba spola.

vpliv na otrokov razvoj. V tem poglavju predstavljamo formalni okvir predšolske vzgoje v Sloveniji, pri čemer, upoštevajoč Ustavo Republike Slovenije, analiziramo Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1995), Zakon o vrtcih (1996) in Kurikulum za vrtce (1999), ki ga skupaj s prikritim kurikulumom podrobneje predstavimo v osrednjem delu omenjenega poglavja. V poglavju Heteronormativnost vzgojnega procesa in queerovski pristop k vzgoji slednjega predstavljamo kot orodje, s pomočjo katerega bi vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih lahko otrokom predstavile istospolne družine.

Osrednji empirični del doktorske disertacije predstavlja raziskava Obravnavanje istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji, ki zaobjema odgovore vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic iz spletne ankete in fokusnih skupin.

V sklepnem delu disertacije razvijemo razpravo, kjer predstavljene ugotovitve raziskave povežemo s teoretičnim delom doktorske disertacije. Iz obojega pa izpeljemo predloge in praktične primere, s pomočjo katerih bi vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih otrokom v sklopu obravnavanja različnih oblik družin in družinskih skupnosti predstavile istospolna partnerstva in družine.

2 METODOLOŠKI OKVIR

2.1 PREDMET IN CILJ ANALIZE

Osrednji predmet preučevanja v doktorski disertaciji so istospolne družine. Izhodišče doktorske disertacije temelji na predpostavki, da so poleg družine vrtci tisti agensi primarne socializacije, ki imajo izredno pomemben vpliv na razvoj otrokove osebnosti. Osnovni cilj analize doktorske disertacije je zato odgovoriti na izhodiščno raziskovalno vprašanje, kako istospolne družine kot tema vstopajo v vzgojni proces, ki poteka v vrtcih v Sloveniji. Pri tem nas zanima tako sistemski vidik (Kurikulum za vrtce in zapisani cilji in načela) kot vidik predstav, ki jih imajo o tem vprašanju vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki v vrtcih izvajajo pedagoški proces. Predpostavljamo, da je pozitivno in enakovredno sprejemanje vseh oblik družin in družinskih skupnosti izrednega pomena za optimalni razvoj otrok, ki prihajajo iz teh družin; pri tem imajo pomembno vlogo vrtci, ki so ponavadi prva ustanova, s katero se večina otrok spozna in v kateri preživijo pomemben del otroštva. Zanima nas torej, kako so istospolne družine in otroci iz teh družin »mišljeni«, reprezentirani in sprejeti v vrtcih v Sloveniji. Teoretski del disertacije zastavljamo v kontekstu analize raziskav s področja istospolnih družin, perspektive queerovskega pristopa k vzgoji in koncepta heteronormativnosti. Raziskovalno vprašanje torej zastavljamo v smislu sociološke analize možnosti in pogojev za razvoj queerovskega pristopa k vzgoji (queerovski pristop k vzgoji) v slovenskem šolskem sistemu, ker tega razumemo kot alternativo pristopu, ki temelji na (patriarhalnem/esencialističnem) razumevanju tradicionalne družine (oče, mati, otrok) kot osnovne (naravne) družinske oblike, preostale oblike družin pa ne priznava ali jih razume kot odklon (t. j. »slabše«) od nuklearne družine.

2.2 HIPOTEZE

Splošna hipoteza

Kljub temu, da Kurikulum za vrtce v svojih temeljnih načelih in ciljih predšolske vzgoje nima eksplicitno zapisanih ciljev, ki bi se nanašali na obravnavo istospolnih družin, je s poudarjanjem pomembnosti prikrita kurikuluma in obširno zastavljenostjo, zadosten vir za utemeljenost obravnave istospolnih družin znotraj skupin predšolskih otrok v slovenskih vrtcih in v tem smislu omogoča (in pravzaprav tudi zapoveduje) queerovski pristop k vzgoji.

Delovne hipoteze

1. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljicotroke v vrtcih spodbujajo in vključujejo v dejavnosti in vsakdanje življenje enakovredno ne glede na spol; in sicer skozi igro z menjavanjem vlog v spolno specifičnih igrah in dejavnostih, s pomočjo katerih se učijo enakosti med spoloma in v sklopu katerih si oblikujejo spolno identiteto (npr. različna izbira igrač, domače delo, negovanje otrok itd.).
2. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic se z otroci v vrtcih pogovarjajo o ljubezni, tudi o ljubezni med osebami istega spola.
3. Vprašanje istospolnih družin in homoseksualnosti vstopa v vzgojni proces v vrtcih v kontekstu heteronormativnih predpostavk; tradicionalna družina se kaže kot norma, v odnosu do katere so postavljene vse preostale oblike družin, tudi istospolne družine.
4. Ker Kurikulum za vrtce v svojih temeljnih načelih in ciljih predšolske vzgoje nima eksplicitno zapisanih ciljev, ki bi se nanašali na obravnavo istospolnih družin, osebni odnos/stališče vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic do istospolnih partnerstev in družin odigra ključno vlogo in se skozi prikriti kurikulum izraža v (ne)obravnavanju in (ne)prikazovanju te teme otrokom v vrtcu. Če so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic naklonjene istospolnim partnerstvom in družinam, to tematiko v vrtcu predstavijo otrokom in jo obravnavajo enakovredno kot ostala partnerstva in družine. Če pa vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic niso naklonjene istospolnim partnerstvom in družinam, pa te teme ne obravnavajo v vrtcu.
5. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ne poznajo nobene pravljice v slovenskem jeziku, ki predstavlja življenje istospolne družine. Če bi imele takšno pravljico na razpolago, bi jo prebrale otrokom.

2.3 METODE RAZISKOVANJA

Doktorska disertacija je sestavljena iz teoretičnega in empiričnega dela.

V prvem, teoretičnem delu, smo uporabili analizo primarnih in sekundarnih virov. Z zbiranjem in analizo primarnih virov – kurikulum, zakoni, podzakonski in drugi dokumenti – ter z zbiranjem in analizo sekundarnih virov – knjige, zborniki, znanstvene revije in članki, raziskave – smo predstavili temeljna razmišljanja in spoznanja o obravnavani temi. Z izbrano metodo smo analizirali izsledke različnih raziskav s področja življenja otrok v istospolnih družinah, preučili koncept heteronormativnosti in queerovskega pristopa k vzgoji ter analizirali zakonsko in kurikularno urejenost slovenskih vrtcev.

V drugem, empiričnem delu⁵, smo, z namenom zagotovitve celovitejšega vpogleda v preučevano tematiko, uporabili triangulacijo metod kvantitativne in kvalitativne metodologije. Izbrana metoda kvantitativne metodologije je bil spletni anketni vprašalnik. Za metodo spletnega anketiranja smo se odločili, ker smo želeli zajeti vse vrtce v Sloveniji. S pomočjo spletnega anketnega vprašalnika vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih smo poskušali dobiti odgovore, njihova strokovna mnenja in osebni pogled na istospolne družine. Ugotoviti smo želeli, kako vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic osebno sprejemajo istospolne družine in kako na podlagi Kurikuluma za vrtce in prikrita kurikuluma otrokom (če sploh) predstavijo istospolne družine in s kakšnimi ovirami in zadregami se pri tem soočajo.

Kvalitativni del raziskave je bil izveden s pomočjo fokusnih skupin. Za uporabo te metode smo se odločili, ker so le te zelo učinkovite pri pridobivanju informacij o tem, zakaj ljudje mislijo in čutijo na določen način, ali kot pravi Morgan (1999), so način poslušanja ljudi in učenja od njih. S pomočjo fokusnih skupin z vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic, ki so se prostovoljno odločile za sodelovanje, smo torej poskušali dobiti globlji vpogled v odnos in stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic do homoseksualnosti in istospolnih družin. Ugotavljali smo, kako vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic predstavijo tematiko spola, istospolne usmerjenosti in istospolnih družin otrokom. Zanimalo nas je, s kakšnimi morebitnimi ovirami se pri tem srečujejo (npr. pomanjkanje literature; pomanjkanje izobraževanja na to tematiko; nasprotovanje vzgoji o tej tematiki s strani staršev, ki so heteroseksualno usmerjeni itd.).

Po opravljenih fokusnih skupinah smo v drugi fazi raziskovanja udeleženske fokusnih skupin dodatno prosili, da otrokom preberejo pravljico *In s Tango smo trije* (Richardsonin Parnell, 2010), ki govori o istospolnih družinah, in nam sporočijo, kakšen je bil odziv otrok in morebiti tudi njihovih staršev na prebrano pravljico.

Podatki, ki smo jih dobili z metodo spletnega anketiranja, so bili analizirani s statističnim programom SPSS. Fokusne skupine so bile analizirane z analizo prepisov in kodiranjem podatkov.

⁵ Izbrana metodologija empiričnega dela je podrobneje predstavljena in opisana v poglavju, kjer predstavljamo izsledke raziskave.

3 ISTOSPOLNE DRUŽINE

V pozni modernosti, ugotavlja britanski sociolog Anthony Giddens (2000), se družbene spremembe na ravni vsakdanjega življenja kažejo v prestrukturiranju zasebnosti in preobrazbi intimnosti, zanju pa je med drugim značilno oblikovanje novih partnerskih razmerij, ki temeljijo na demokratičnosti in refleksivnosti in v katera posamezniki vstopajo prostovoljno zaradi samih sebe oziroma zaradi tega, kar lahko od razmerja pridobijo. Ta partnerska razmerja Giddens imenuje čista razmerja, ki obstajajo le, če obema partnerjema prinašajo zadovoljstvo.

V sklopu preobrazbe intimnosti opazamo intenzivne spremembe tudi na področju družinskega življenja in starševskih razmerij. Družina, ki je temeljna družbena institucija, je zgodovinsko in kulturno variabilen fenomen. Na njeno spreminjanje vplivajo različni dejavniki; od družbenih, zgodovinskih in kulturnih norm ter vrednot, demografskih sprememb, do sprememb v družbeni organizaciji in strukturi, ekonomiji, politiki in družbi nasploh. Družinsko življenje postaja vse bolj raznoliko, zato lahko govorimo o fenomenu pluralizacije družinskega življenja in družinskih oblik (Švab 2006, 63), v kontekst katerega bomo postavili tudi našo razpravo o istospolnih družinah.

3.1 PLURALIZACIJA DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA

Družine se spreminjajo po obliki in kompoziciji. Na eni strani se zmanjšuje delež tradicionalnih družin, na drugi strani pa se povečuje delež drugih družinskih skupnosti. Poleg domnevno prevladujočega modela družinske organizacije tradicionalnih družin, ki so utemeljene v biološkem starševstvu, se pojavljajo raznovrstne družinske oblike oziroma skupnosti; istospolne družine, enostarševske, rejniške, posvojiteljske in druge, kjer starševstvo temelji na etični in moralni odgovornosti in ni povsem biološka entiteta – ali, kot ugotavlja Zaviršek (2012), poleg biološkega starševstva v ospredje prihaja tudi socialno starševstvo. Švab (2010) pri tem poudarja, da je to tudi najočitnejša sprememba dosedanjega razumevanja starševstva v pozni modernosti. Starševstvo se torej s pluralizacijo družinskega življenja in družinskih potekov razširja na različne oblike socialnega starševstva, ki ga Zaviršek (2008, 4) opredeli kot tip sorodstvenega razmerja, ki ni klasično biološki (predvsem v odnosu starš–otrok), ampak socialni. Socialno starševstvo poudarja socialno povezanost, ki je stalna, čustvena in ekonomska ter zaobjema opravljanje starševskih funkcij v daljšem časovnem obdobju. Zaviršek (2009, 1–17) nadaljuje, da kljub pogostosti socialnega starševstva in socialnih intimnih odnosov, ki so posledica zmanjšanja števila

porok, večjega števila ločitev in vse večjega števila različnih oblik družin, pojem sorodstva in starševstva pri nas še vedno temelji na bioloških predpostavkah in krvnih vezeh. Prevlada biološkega nad socialnim se v Sloveniji kaže v zakonodaji in na ravni vsakdanjega življenja v smislu družbenih reprezentacij in tradicij (»kri ni voda«, demonizacija »mačeh« in »očimov« itd). Biološki determinizem pa opazamo tudi v primeru istospolnih partnerstev in družin, čeprav Zaviršek (2008) pravi, da v primeru istospolnih družin in partnerstev nekako pričakujemo odsotnost biološkega determinizma (vsaj polovica staršev ne bo delila gensko-biološkega materiala s svojimi otroki). Paradoks, ki se tukaj pojavi, je torej ta, da je tudi v primeru istospolnih partnerstev pogost biološki determinizem, ki se kaže na primer v praksi, ko geja v partnerski zvezi dasta nadomestni materi (biološka in gestacijska mati), ki bo rodila otroka, mešanico sperme obeh partnerjev, da bi s tem bila oba »biološko« udeležena pri rojstvu otroka. V primeru lezbičnega para pa bo na primer ena ženska darovala svoj reproduktivni material (jajčeca), druga bo otroka rodila, da bi se zagotovila »biološka vzajemnost«. Zaviršek (2008, 14–15) ob tem ugotavlja, da se nova tehnologija uporablja tako, da ohranja tradicionalne vrednote (monoetničnost, biološka udeleženosť ipd.).

Preobrat se je zgodil tudi v binarnem razumevanju starševstva, kjer sta starša otroka lahko le dve odrasli osebi, najpogosteje razumljeni kot biološka mati in oče, saj ima z razširjanjem socialnih oblik starševstva vedno več otrok več kot le enega ali dva starša, ti pa so lahko biološki in/ali socialni (Švab 2010, 341–349). Socialno starševstvo torej, na podlagi spremenjenih stilov zasebnega in družbenega življenja, predstavlja velik izziv tradicionalnim zakonodajam, ki družinske vezi biologizirajo in na kriteriju biološkega določajo njihovo kvaliteto.

Družina je s pluralizacijo družinskega življenja, tako Zaviršek (2008, 11), postala fluiden, procesualen in individualen koncept z mnogimi razlikami in konceptualizacijami.

Ustvarjanje družine in reprodukcija v nekaterih državah še danes veljata za izključno heteroseksualno domeno, nekaj, kar določa narava, sankcionirata religija in znanost, podpira pa zakonska ureditev. Homoseksualnost in istospolne družine v nekaterih državah tako še danes veljajo za nenaravne, manjvredne, nezaželene in izključene iz pravnih ureditev. Ujete so v heteronormativni družbeni okvir, ki se obnaša kot ekskluziva in samoumevnost, obenem pa nad geji in lezbijkami izvaja pritisk, s katerim se jih sili v heteroseksualne norme in vzorce obnašanja (Švab 2005, 91–95).

Heteroseksualnost je norma, ki je vpeta v vse vidike sodobnega družbenega življenja. Čeprav se zdi, da o heteroseksualnosti govorimo samo v povezavi s spolnostjo, lahko to normativno predpostavko identificiramo v številnih drugih (neseksualnih) aspektih življenja. Predpostavka o heteroseksualni

identiteti je vpeta v odnose med ljudmi, pa naj gre za prijateljske ali poslovne odnose, odnose med starši in otroci in ne nazadnje tudi odnose med vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic in predšolskimi otroci v vrtcih. Normalno, naravno, fiksno, stabilno in samoumevno jo dela njena institucionalizacija, ki se kaže v obliki praks in odnosov, ki oblikujejo tisto, kar vidimo, rečemo ali vrednotimo. Zaradi nenehnega vsakodnevnega uprizarjanja je heteroseksualnost nevidna (heteroseksualnost se jasno kaže, ko vidimo moža in ženo, ki se na ulicah držita za roke, ali ko v krogu prijateljev razpravljamo o svojih ženah in možeh, kaže se, ko v službi na mizo postavimo sliko svoje družine itd.) (Kuhar 2005, 119–120). Samoumevnost družbene norme, v našem primeru heteroseksualnosti, postane razvidna šele tedaj in tistim, ki jo kršijo. Tako vsak napad na geje in lezbijke na ulici, naj gre za pogled, gesto ali besedo, naredi ulico heteroseksualizirano, kar pomeni nasilno in sovražno do vsega, kar domnevno ogroža samoumevno »nevidnost«. Heteroseksualnost se tako vzpostavlja z nasiljem in represijo. Rener (2005, 9–10) se ob tem sprašuje, zakaj je potrebna tolikšna količina nasilja, zakaj se mora heteroseksualnost ves čas uprizarjati in potrjevati, če je res tako samoumevna.

Pritiski heteronormativne družbe se zrcalijo tudi v vprašanju pravic istospolnih partnerstev. Izključenost istospolnih partnerstev se med drugim kaže v odvzemu pravic do ustvarjanja družine. Osebam, ki niso poročene ali ne kohabirajo s partnerjem nasprotnega spola, se onemogoča pravica do biomedicinske pomoči na področju reprodukcije, predvsem pa pravica do posvojitve otrok. Neheteroseksualno starševstvo tako še vedno ostaja tabu.

Strah pred novimi družinskimi oblikami se oblikuje na podlagi treh izzivov, ki jih istospolno starševstvo postavlja normativnemu starševstvu: ideološkega (zmanjšuje pomen spolno določenih vlog in fantazem o tem, kdo, kaj in kakšen je oče ali mati), strukturnega (spreminja družinsko konstelacijo, ki je utečena v družbenih razmerjih) in biogenetskega (izničuje idejo o vsemogočni reproduktivni potenci izključno znotraj raznospolne družine; pokaže, da se je mogoče pri reprodukciji izogniti heteroseksualnim spolnim odnosom; pomoči medicine itd.) (Sobočan 2008, 88). Kljub strahu pred novimi oblikami družin, med njimi tudi istospolnih družin, pa je vrsta raziskav pokazala, da ni nobenih razlik med otroci, ki odrastejo v istospolnih družinah, in med tistimi, ki odrastejo v različnospolnih družinah; otroci iz istospolnih družin so dobro prilagojeni v svojem osebem in socialnem okolju, ne doživljajo kriz in stisk v duševnem zdravju nič pogostejše kot osebe, ki so odrasle v različnospolnih družinah, prav tako njihova spolna usmerjenost ni bolj pogosto homoseksualna kot pri vrstnikih, ki so odraščali v različnospolni družini, odnosi med starši znotraj teh družin so enakopravnejši glede delitve dela in odgovornosti, starši v istospolnih družinah so bolj odgovorni itd. (Golombok 1997, Tasker 1999, Stacey in Biblarz 2001, Anderssen in drugi 2002; Gartrell in Bos 2010; Farr, Forssell in Patterson 2010). Kljub vsemu naštetemu pa se morajo

istospolne družine, istospolni starši, neprestano dokazovati, da so primerni in neškodljivi za svoje otroke.

3.1.1 Poimenovanje istospolnih družin

Čeprav se v vsakdanjem življenju morda zdi, da z definicijo družine ne more biti problemov, saj domnevno vsi vemo, kaj je družina, Rener (2006, 13) opozarja, da se različni znanstveniki in strokovnjaki že precej časa intenzivno ukvarjajo s tem pojmom in definiranjem pojma družine; sprašujejo se, kaj naj pojem/definicija družine zajema, ali naj bo definicija družine omejena na tradicionalno predstavo o starših in otrocih ali lahko dve neporočeni osebi, ki živita skupaj, tvorita družino, ali morata biti odrasli osebi v družini nasprotnega spola itd. (Rener 2006, 13).

V času pluralizacije družinskega življenja se sprašujemo, kako poimenovati in definirati nove oblike družin in družinskega življenja, da bodo te definicije enakovredno vključevale in obenem razlikovale vse oblike družin? Kuhar in Sobočan v uvodu tematske številke Socialnega dela Istospolna partnerstva in družine (2009, 277) pravita, da je družina bila (in bo?) vedno polje ideoloških spopadov. Najpogostejše gre za spopade med zagovorniki tradicionalnih družin, ki trdijo, da je (njihova, torej tradicionalna) družina v krizi in je ogrožena, in zagovorniki novih družinskih oblik, ki menijo, da je danes »v krizi« ideologija tradicionalne družine, nikakor pa ne družina kot taka (Rener 2006; Švab 2010). Kljub ideološkemu spopadu pa tradicionalna družina še vedno deluje kot samoumevna predpostavka, univerzum, norma v heteronormativnem svetu. Njen položaj je naturaliziran in normaliziran. Od nje se meri odklon in označuje Druge (druge oblike družin). Družinske oblike, ki ne sodijo v ta vzorec, morajo zato že v izhodišču dokazovati svojo normalnost, naravnost, nedevariantnost (Zaviršek 2009, 1–16, Švab 2006, 134–135, Rener 2006, 13–26).

Bistveno vprašanje torej je, zakaj in kako naj v času pluralizacije družinskega življenja oblikujemo definicijo družine, ki bo zaobjemala vso njeno raznolikost in pestrost. Takšna definicija, pravi Rener (2006), je pomembna, ker deluje preskriptivno in s tem vpliva na odraz moralno ideoloških predstav in socialno političnega delovanja. Če je namreč nekaj v družbi sprejeto kot moralno, se pravi normativno, potem je nagrajeno s socialnopolitičnimi ukrepi in obratno. Rener še dodaja (2006, 14), da so »preskriptivna označevalna dejanja tista, ki označujejo to, kar producirajo. Torej gre za dejanja instituiranja. Z jezikovnim (definitornim) posegom v realnost to realnost pravzaprav ustvarjamo, ne pa samo nevtralno opisujemo«. Rener (2006, 15) zato meni, da bi morala biti skupna definicija družine

hkrati distinktivna (razlikovalna v odnosu do drugih oblik življenja ljudi), inkluzivna (vključevanje različnih oblik družin) in operativna (socialnopolitično, statistično in raziskovalno operacionalna).

Ob tem se postavlja vprašanje, če je ob pluralizaciji družinskega življenja, ustvarjanju družine s strani ljudi, tako v smislu organizacije kot pomenov, sploh smiselno vztrajati pri specifičnem definiranju in tipologijah družin. Nekateri izrazi, ki so v sedanjosti rabi, se namreč ne zdijo dobra izbira. Švab in Urek (2006) opozarjata, da z uporabo pridevnikov, kot so alternativna, netradicionalna ali nekonvencionalna družina, pravzaprav samo izpostavimo in poudarimo razliko in odmik, ki tako samodejno postane predmet prevlade. Thompson (v Švab in Urek 2006, 135) piše, da se pomeni, ki so pripeti k alternativnemu ali netradicionalnemu, znotraj heteronormativnih retoričnih kontekstov, prevajajo kot nekaj ločenega, inferiornega, neenakopravnega. Z uporabo različnih izrazov na nek način pojasnujemo, zakaj ene oblike družin ne moremo uvrstiti v pojem (tradicionalne) družine. Z različnimi izrazi torej poudarjamo različnost družin (Švab 2001); nekonvencionalna družina poudarja, da se neka oblika družine nahaja v polju »zunaj konvencionalnega«; izbirna družina pove, da smo si jo izbrali; socialna družina poudarja moč in pomembnost biološke družine; parastarševanje izpostavlja nekaj, kar obstaja ob pravem starševanju itd. Tudi izraz nove družinske oblike ne ustreza realnosti, saj so nekatere, denimo enostarševske, obstajale tudi v preteklosti (Švab 2001). Torej je smiselno prenehati uporabljati ločevalna imena in se raje, kot da se družine opisuje z označevalnimi izrazi, poskuša opisati njihov kontekst (Švab in Urek 2006, 133–135). S pluralizacijo družinskega življenja se namreč odpira prostor za nove konceptualizacije družin, ki mora temeljiti na inkluzivnosti vseh različnih oblik družin, obenem pa mora upoštevati subjektivne percepcije in definicije družinskih in intimnih razmerij (Švab 2010, 348).

Istospolne družine so ena izmed oblik družin, ki se uvrščajo v družinske oblike in družinske realnosti, ki jih literatura poimenuje na različne načine – kot netradicionalne, nekonvencionalne, alternativne oziroma družine izbire, socialne družine, »parastarševanje«, mavrične družine in drugo. Istospolne družine se od ostalih družin takoj razlikujejo že po imenu, saj je v ospredje postavljena spolna usmerjenost staršev. Ta pa se, tako Kuhar in Sobočan (2010), povezuje z njihovo seksualnostjo, ki jo lahko razumemo kot sistem znanja, ki ustvarja moralne hierarhije in kot nekaj, kar vpliva na otroke v tej (istospolni) družini. Seksualnost istospolno usmerjenih staršev je namreč postavljena v ospredje, ker je homoseksualnost oblika nenormativne seksualnosti in poteka po matrici, ki ne prevprašuje heteroseksualnosti (Kuhar in Sobočan 2010). Istospolne družine so na ta način izključene in zaznamovane kot drugačne (v primerjavi z različnospolnimi družinami – torej vsemi ostalimi oblikami družin – npr. enostarševski, razširjeni, nuklearni, tradicionalni itd., ki temeljijo na samoumevnosti predpostavke o heteroseksualni usmerjenosti staršev), kot »druge«.

Kako torej predlagati ustrežnejši termin? Ali bi bilo bolje uporabljati izraz »družine istospolnih partnerjev«, »družine istospolnih staršev«, »mavrične družine« ipd.? Dejstvo je, da je termin istospolne družine, ki ga bomo uporabljali tudi v disertaciji, že uveljavljen termin tako v javnem kot znanstvenem diskurzu. Seveda pa to ne pomeni, da se s tem zaključi kritičnost in prevpraševanje terminologije ter iskanje novih, boljših izrazov v skladu z družbeno realnostjo. Za dosego tega cilja pa je potrebno, tako Kuhar in Sobočan (2010, 280), vzpostavljati vidnost istospolnih družin, prevpraševati heteronormativnost v diskurzih o družinah in seksualnosti, detabuizacija drugačnosti itd. Omenjeno pa bi lahko dosegli tudi z aktivno uporabo queerovskega pristopa k vzgoji, ki ga predstavljamo v nadaljevanju.

3.2 ISTOSPOLNE DRUŽINE V SLOVENIJI

Preprosto povedano, smo queer starši, biološki in nebiološki starši otrok, ki ustvarjamo ali si želimo ustvarjati čustvena in spolna razmerja (tudi) z istim spolom. Naše družine niso vnaprej določene glede na spol in število staršev, zato jih ne ločimo na popolne in nepopolne, ampak so vse popolne. Naši otroci imajo lahko enega ali več staršev ženskega in/ali moškega spola. Starši so biološki in/ali nebiološki, vsi pa smo starši, ki si za svoje otroke želimo vse najboljše in svoje starševstvo obravnavamo z veliko mero odgovornosti. Queer staršem se otrok ne more »ponesrečiti«, ampak ga moramo skrbno načrtovati, zato pri nas nezaželenih otrok ni! Anja, socialna mama v Sobočan 2009, 67.

Tako je svojo družino opisala Anja, socialna mama v eni izmed slovenskih istospolnih družin, v katerih, po ocenah strokovnjakov in raziskovalcev s področja istospolnih družin v Sloveniji, živi že več kot sto otrok.

Prvo raziskavo o istospolnih družinah v Sloveniji je opravila Sobočan (2009). Raziskava zajema intervjuje z desetimi starši iz sedmih istospolnih družin (5 lezbičnih družin in 2 gejevski), s skupaj devetimi otroki. Vse družine so imele v času raziskave najmanj enega otroka, ki je biološko povezan z enim od staršev; trije otroci so bili rojeni v heteroseksualnih zvezah, štirje otroci so bili spočeti s pomočjo umetne oploditve doma ali na tujih klinikah, eden od otrok je bil spočet s spolnim odnosom z moškim, otroka dveh moških staršev je donosila nadomestna mama – reproduktivni material za oploditev sta prispevala oba (moška) partnerja. Vse družine so prihajale iz urbanih naselij (Sobočan 2009, 68).

Avtorica je v intervjujih s starši iz istospolnih družin v Sloveniji identificirala teme, povezane z družinsko dinamiko (enakost, iskrenost, ljubezen, (ne)anonimnost, identiteta) in teme, povezane s položajem družine v družbi (nevidnost, starševske spretnosti, skupnost, vključenost, »normalnost« in razkritje).

Sobočan ugotavlja (2009, 74–82), da so istospolno usmerjeni starši, respondenti, enakovredno vključeni v starševanje. Predvsem vloga socialnega starša se kaže kot enakovredna v primerjavi z biološkim staršem. Vsi respondenti so hkrati poudarili pomembnost iskrenosti in ljubezni v odnosu starši–otroci. Ljubezen do otrok in ljubezen med partnerjema je po mnenju respondentov tisti vir, iz katerih istospolne družine črpajo moč za spopadanje z različnimi situacijami. Raziskava je pokazala tudi, da je vprašanje (ne)anonimnosti oziroma razkritja istospolnih staršev odvisna od primera posamezne družine (npr. v družinah, kjer otrok prihaja iz prejšnje heteroseksualne zveze, je vprašanje biološkega starševstva jasno, vendar se morata partnerki/-ja dogovoriti med seboj in z drugim biološkim staršem o vlogi nove odrasle osebe – socialnega starša – v družini in o vlogi, ki jo bo v življenju otroka ohranil oz. imel drug biološki starš. Ob tem se lahko pojavi vrsta vprašanj in celo konfliktov, še posebej med različnospolno usmerjenim in istospolno usmerjenim biološkim staršem zaradi izbire novega življenjskega sloga. Podobno se lahko v primerih, ko se dva istospolno usmerjena partnerja odločita skupaj za otroka, pojavi vprašanje razkritja identitete drugega biološkega starša, saj na primer nekateri želijo, da ostanejo darovalci semena anonimni.

Starševska identiteta postavlja starše iz istospolnih družin v družbi v ranljiv in težek položaj zaradi heteronormativnosti in zaradi neurejenega pravnega položaja teh družin. Avtorica raziskave je ugotovila tudi, da je bilo večini intervjuvancev pomembno, da sebe doživljajo kot popolnoma običajno družino, nič drugačno od ostalih (različnospolnih) družin. Respondenti v raziskavi poudarjajo tudi problem nevidnosti. Izpostavljajo, da se nevidnost kaže predvsem v primeru socialnih staršev v vrednotenju njihove vloge v otrokovem življenju, prav tako pa v nevidnosti istospolne družine kot celote. Vsi udeleženci raziskave so povedali, da družinsko življenje, torej življenje z otrokom, pomeni tudi dokončno razkritje.

Sobočan zaključuje, da istospolne družine v Sloveniji veljajo za nepoznano in nesprejeto obliko bivanja z vidika pravne države, socialne politike in družbe. Kljub temu pa imajo družine, posamezniki, ki so sodelovali v raziskavi, praviloma pozitivne izkušnje z okolico in javnimi institucijami, če pa naletijo na ovire, se z njimi, ugotavlja Sobočan, spopadajo brez strahu in obžalovanj, da so se odločili za starševstvo. Vsi respondenti svoje družinsko življenje dojemajo kot običajno in enakovredno heteroseksualnim oblikam družinskega življenja. Kljub vsemu pa avtorica zaključuje, da se morajo istospolne družine in socialni starši v njih neprestano dokazovati, da so primerni starši za svoje otroke (Sobočan 2009, 81).

V slovenski javnosti so mnenja o istospolnih družinah deljena in podkrepljena z različnimi stališči in prepričanji. Na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, kjer so leta 2009 predlagali pravno ureditev istospolnih partnerskih zvez in istospolnih družin, so predlog podprli z argumenti, da ima

vsakdo pravico, da si ustvari družino ne glede na spolno usmerjenost ali spolno identiteto. Družine obstajajo v različnih oblikah, nobena pa ne sme biti tarča diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti ali spolne identitete kateregakoli člana družine. Menijo, da je ob ohranjanju tradicionalne družine hkrati nujno potrebno ustvarjati pogoje za vse državljane/-ke, ki so se odločili za novo obliko družinskega življenja in/ali so svojo družino reorganizirali. Vsi člani v teh družinskih skupnostih morajo biti enakopravni državljani/-ke z vsemi človekovimi pravicami. Ministrstvo je pri tem sledilo ureditvi, da je otrok osrednja oseba v družini in da je družina pogojena z obstojem otroka v skupnosti, korist otroka pa je odvisna predvsem od kakovosti odnosov v skupnosti in ne od tipa skupnosti. Poudarjajo še, da je strah pred izenačitvijo različnospolne in istospolne zakonske zveze ter vseh novih oblik družin odvečen, saj le ta ohranja tradicionalno zakonsko zvezo in obliko družine nedotaknjeno; zakonsko zvezo odpira za različnospolne in istospolne pare, nove oblike družin pa prizna in jih s tem pravno zaščiti (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve 2010, 16. oktober).

Nasprotniki istospolnih partnerstev in istospolnih družin pa trdijo, da so le te nenaravne. Pravijo, da je tradicionalna zakonska zveza naravna zato, ker so v njej hipotetično lahko spočeti otroci in da družino sestavljajo oče, mati in otroci, zato se otrokom ne sme odvzeti pravica do očeta in matere. Nasprotniki nadalje trdijo, da so otroci zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev podvrženi diskriminaciji, izpostavljeni so nasilju in težje vzpostavljajo stabilnejša prijateljstva. Trdijo tudi, da družba še ni zrela za sprejem takšne zakonodaje in da se otrok ne sme izpostavljati načinu življenja, ki bi jih stigmatiziralo (Civilna iniciativa »Za družino in pravice otrok«, Novak 2009; Kršinar 2012).

Susan Golombok, psihologinja in znana raziskovalka netradicionalnih oblik družin, je v svojih raziskavah prišla do zaključkov, da do strahu in argumentov proti novim družinskim oblikam prihaja zaradi treh bistvenih predpostavk. Prva pravi, da bolj kot se neka družina odmika od prevladujoče norme dvostarševske heteroseksualne »zdrave« družine, tem večje je tveganje za otroka. Druga predpostavka pravi, da na otrokov razvoj pomembneje vplivajo družinske strukture (npr. če sta dva starša ali eden, biološki ali nebiološki starši, heteroseksualni ali homoseksualni itd.) kot družinski procesi (npr. kakovost družinskih odnosov). Tretja predpostavka se nanaša na znane povezave med netradicionalnimi družinskimi strukturami in negativnimi posledicami za otroka (npr. homoseksualci vzgajajo homoseksualne otroke, iz enostarševskih družin izhajajo delikventni otroci idr.). Ob tem pa opozarja, da raziskave dokazujejo, da oblika družine nima pomembnega vpliva na otrokov razvoj. Največji vpliv na otrokov razvoj imajo družinski in družbeni odnosi, ki jih imajo otroci z ostalimi (Golombok 2000, xi–xiii).

V demokratični družbi imamo ljudje različne poglede in stališča. O primernosti stališč in prepričanj posameznikov in/ali skupin v družbi glede istospolnih družin ne bomo razglabljali. Tisto, kar želimo poudariti, je, da je kljub dopuščanju različnih prepričanj in interpretacij v smislu pluralnosti potrebno

upoštevati tudi načelo človekovih pravic in spoštovanja vsakega človeka ne glede na njegove osebne okoliščine (Ustava Republike Slovenije, 14. čl.). Za spoštovanje človekovih pravic in svoboščin je zato izrednega pomena pravna zavest o pravicah posameznika.

3.2.1 Pravni položaj istospolnih družin v Sloveniji

Pravo Evropske unije in Sveta Evrope, h kateremu so države članice tudi zavezane, pravice istospolnih partnerjev na področju družinskih razmerij opredeljuje z zaščito pred diskriminacijo osebnih okoliščin: spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, starosti, invalidnosti in spolne usmerjenosti, kar je opredeljeno v 10. členu pogodbe o delovanju Evropske unije (2010), ki govori o splošni prepovedi diskriminacije, v 21. členu Listine EU o temeljnih pravicah (2010), ki med zaščitnimi osebnimi okoliščinami zajema spolno usmerjenost, ter v Direktivi Sveta (2000), ki prepoveduje diskriminacijo pri zaposlovanju (Kogovšek 2010, 319).

V Sloveniji so po zdajšnji zakonodaji družinska razmerja urejena v Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (v nadaljevanju ZZZDR) iz leta 1976, ki pa je, glede na sedanje družbeno stanje in nove oblike družinskih skupnosti, zastarel, nedodelan in pomanjkljiv. ZZZDR v 2. in 3. členu pravi, da je »zakonska zveza z zakonom urejena življenjska skupnost moža in žene«, katere »pomen je v zasnovanju družine«. Družina pa je »življenjska skupnost staršev in otrok, ki zaradi koristi otrok uživa posebno varstvo« (ZZZDR, 2. in 3. čl.).

Tudi Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji (v nadaljevanju Resolucija) iz leta 1993, kljub poudarjanju pluralnosti družinskih oblik in zavzemanju za enakost, daje prednost tradicionalnim družinam in med različna družinska razmerja ne vključi istospolnih družin.

Po zdajšnji slovenski zakonodaji roditeljska pravica torej pripada očetu in materi. Pojmovanje družinskih razmerij po ZZZDR je omejeno in ne vključuje istospolnih družin. Istospolni partnerji po tem zakonu nimajo pravice do zakonske zveze, prav tako ne do zunajzakonske skupnosti. Istospolni pari sicer lahko svojo zvezo od leta 2005 registrirajo (Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti – v nadaljevanju ZRIPS), a ZRIPS ne ureja razmerij partnerjev do otrok in ne posega v obstoječo ureditev posvojitve otrok. Po obstoječi ureditvi posvojitve otrok nihče ne sme biti posvojen od več oseb, razen če sta posvojitelja zakonca (ZZZDR, 135. čl.). Torej pravno-formalno istospolni pari in njihovi otroci v Sloveniji ne morejo pridobiti pravic in dolžnosti, ki jih ima družina kot skupnost. Vendar pa lahko skladno z omenjenim zakonom vsak od partnerjev v istospolni partnerski skupnosti pod splošnimi pogoji posvoji biološkega otroka svojega partnerja. Pravice za posvojitev lahko dobi eden od partnerjev/-ic (biološki ali

socialni), kar pomeni, da država v pravnem smislu istospolne družine obravnava kot enostarševske družine. Dopustnost enostranske posvojitve v družinah istospolnih partnerjev po ZZZDR, pri kateri eden od partnerjev posvoji biološkega otroka drugega partnerja, je izrecno potrdilo tudi Vrhovno sodišče RS v sklepu II Ips 462/2009 z dne 28. 1. 2010 ob priznanju tuje sodne odločbe o posvojitvi. V točki 15 je zapisano: »V Sloveniji je pglavitni vir družinskega prava ZZZDR. Ta v 135. členu predpisuje, da nihče ne more biti posvojen od več oseb, razen če sta posvojitelja zakonca. Skladno z navedenim sme vsak od partnerjev v istospolni partnerski skupnosti pod splošnimi pogoji posvojiti biološkega otroka svojega partnerja, ne moreta pa istospolna partnerja skupaj posvojiti otroka, ki ni biološki potomec nobenega od njiju« (Ustavno sodišče 2013, 1. junij).

Skupna posvojitev otroka, ki ni biološki potomec nobenega od partnerjev, torej ni mogoča. Ob tem se postavlja vprašanje, če sme registrirani partner posvojiti otroka, ki ga je drugi partner sam posvojil pred registracijo istospolne partnerske skupnosti. Pravno gledano gre v teh primerih za dejstvo, da je otrok na koncu res posvojen od več oseb, kar je nasprotno s 135. členom ZZZDR. Vendar pa Novak (2007, 329) opozarja, da to vodi do razlikovanja otrok glede na njihov izvor (oziroma glede na način vzpostavitve razmerja do svojih staršev). Otrokova korist (večja zavarovanost pravic, če zanj skrbita dve osebi kot samo ena) in načelo prepovedi diskriminacije na temelju otrokovega izvora pa narekujeta, da posvojitev v takem primeru omogočimo (prav tam).

Istospolne družine so torej v Sloveniji pravno gledano skoraj popolnoma nevidne. Zakonodaja družinskih razmerij med starši in otroci znotraj istospolnih skupnosti, ki niso povezani biološko, ampak socialno, ne prepozna. Pravna neurejenost istospolnih družin zagotovo pomeni resno oviro za polno družinsko življenje članov v teh družinah, ki je omejeno na več ravneh; ne ureja pravic, razmerij in dolžnosti do otrok, ne ureja posvojitve otrok, ne ureja pravic na področju socialnega, zdravstvenega, pokojninskega in drugih zavarovanj po partnerju, pa tudi na področju različnih pravnih in drugih življenjskih okoliščin, v katerih se znajdejo svojci (odvzem prostosti, smrt itd.) (Sobočan 2008, 152–153). Pomanjkljivosti v pravnih razmerjih med socialnim staršem in otrokom, ne glede na spolno usmerjenost staršev, pa se kažejo v vrsti negativnih dejanskih in pravnih zapletov z vidika koristi otroka, ko socialni starš biološkega otroka svojega partnerja ni posvojil (Kogovšek 2010, 323). Socialni starš, ki biološkega otroka svojega partnerja ni posvojil, zanj ne more opravljati dejanj, ki so jih sicer za otroka upravičeni opravljati njegovi starši ali skrbniki, čeprav zanj čustveno in ekonomsko skrbi ter ga vzgaja in varuje.

V vsakdanjem življenju se pravna izključenost in nevidnost istospolnih partnerstev in družin kaže na različne načine (Novak 2007);

1) Onemogočena je pravica, da bi si posameznik ustvaril družino.

Osebam, ki niso poročene ali ne kohabitirajo s partnerjem nasprotnega spola, je onemogočena oz. zavrnjena pravica do biomedicinske pomoči na področju reprodukcije (neurejeno pa je tudi področje nadomestnega materinstva).

2) Onemogočena je skupna posvojitev s strani dveh istospolno usmerjenih partnerjev.

Registrirani partner lahko posvoji (biološkega) otroka svojega partnerja (enostranska posvojitev s soglasjem drugega partnerja, a le če otrok nima drugega starša). Če otroku umre biološki starš oz. ostane brez staršev v pravnem smislu, se pri dodelitvi skrbništva upoštevajo splošna pravila (otrok ni avtomatsko dodeljen socialnemu staršu).

3) Vez med socialnim staršem in otrokom je zelo ranljiva in ogrožena zaradi zunanjih dejavnikov.

Socialni starši ne morejo odločati o otroku v primeru zdravstvene oskrbe ali posegov, za svojega otroka ne morejo uveljavljati porodniškega ali bolniškega dopusta itd. Na področju delovnega prava so istospolne družine prikrajšane za pravice, ki izhajajo iz podpor družinam (npr. starševski in bolniški dopust); podobno velja tudi za prejemanje posmrtnine po partnerju ali starševske pokojnine za otroke, katerih socialni starši so umrli. Izključene so tudi posebne pravice na področju dedovanja (otroci ne morejo dedovati premoženja po svojih socialnih starših) in urejanje finančne podpore v primeru, da se partnerki/partnerja razideta. Socialni starši nimajo pravice do davčnih olajšav za vzdrževane družinske člane in drugo. Socialni starši tudi ne morejo iti po otroka v vrtec, se podpisati pod dovolilnico, da gre otrok na šolski izlet, urejati različnih upravnih zadev za otroka, kot je vpis v šolo, za otroka dvigovati osebnih dokumentov, ga obiskati v bolnišnici. Otrok ne more biti zdravstveno zavarovan po socialnem staršu. Socialni starš (denimo partnerica biološke matere) tudi nima pravice do obiska v porodnišnici itd. Zaradi pravne neurejenosti takih razmerij je socialni starš istospolnega para v svojih vsakodnevni pravnih razmerijih do otroka odvisen od dobre volje osebja v institucijah, kot so vrtci, šole in bolnišnice, v uradnih postopkih v razmerju do otroka pa ne more uveljavljati ničesar (Kogovšek 2010, 323).

4) Korist otroka

Novak (2007, 333) opozarja, da se država pogosto sklicuje na otrokovo korist, kadar istospolnim partnerjem odreče kakšno pravico, ki jo uživajo zakonci, ni pa v korist otroka, da ZRIPS istospolnega partnerja ni zavezal k preživljanju otroka svojega partnerja, kot to velja za zakonce in zunajzakonske partnerje. To pomeni, da otroci, ki bodo živeli v registrirani skupnosti, ne bodo ustrezno zavarovani pred pomanjkanjem v primerjavi z otroki, ki živijo v družbeno in zakonsko priznani skupnostih. Taka ureditev utegne biti sporna z vidika diskriminacije otrok glede na partnerski status njihovih staršev (prav tam).

Heteronormativnost institucije zakonske zveze in biološko-reproduktivni pojem (heteroseksualne) družine postavlja v ospredje vprašanje, ali je, glede na družbene razmere in pestrost različnih oblik družin in družinskih in življenjskih skupnosti, njena ekskluzivnost sploh opravičljiva? Zgolj dejstvo in zapis člena v zakonu, tako Novak (2007, 313), namreč ne moreta biti objektivni okoliščini, ki bi opravičevali to ekskluzivnost. To ne nazadnje potrjuje tudi novejša praksa Evropskega sodišča za človekove pravice – ESČP (primer odločitve, da nesposobnost transseksualnega para za spočetje ali skrb za otroka sama po sebi ne more biti okoliščina, ki paru jemlje pravico skleniti zakonsko zvezo) (Novak 2007, 314). Torej argument, da mora biti pravna ureditev istospolne skupnosti drugačna od pravne ureditve zakonske zveze, ker je istospolna skupnost v primerjavi z zakonsko zvezo »zaprta za življenje«, ne more biti upoštevan (prav tam). In če torej reproduktivnost ni več konstitutivni element zakonske zveze, zakaj potem država ne omogoča sklenitve zakonske zveze tudi med istospolnimi partnerji? V moderni državi naj bi zakonska zveza zadovoljevala tudi čustvene, spolne, moralno-etične (npr. medsebojno spoštovanje, razumevanje, zaupanje, pomoč) in ekonomske potrebe, želje in zahteve partnerjev in ne nujno tudi prokreacije. Iz tega sledi, da bi država morala skupnostim, ki izpolnjujejo te zahteve (ena izmed njih so zagotovo istospolna partnerstva), priznati enake pravice kot zakoncem.

Pritisk in angažiranost večinske javnosti v Sloveniji, ki nasprotuje takšni izenačitvi in se, kot se je pokazalo ob razpravi o Družinskem zakoniku (2009–2013), še posebej zavzema za prepoved skupne posvojitve dveh istospolnih partnerjev, sta tako močna, da sta uspela v ospredje postaviti vprašanje, ali bi pravna dovolitev zakonskih zvez istospolnih partnerjev nasprotovala koristi otroka. Zdi se, tako Novak (2007, 314–315), da otrokovemu razvoju na splošno bolj škodujejo starši, ki so alkoholiki in uživajo droge ipd. Kljub temu pa sodobna država tem osebam ne prepoveduje skleniti zakonske zveze s sklicevanjem na potencialno slab vpliv na otroke. Argumenti koristi otroka v primeru sklenitve zakonske zveze istospolnih partnerjev torej niso prepričljivi in zanje ni znanstvenih dokazov. Ravno nasprotno, lahko namreč trdimo, da, če drži, da je zakonska zveza idealni okvir za vzgojo otrok, potem preprečevanje zakonske zveze med istospolnimi partnerji spodbuja diskriminacijo otrok na temelju spolne usmerjenosti njihovih staršev, saj v istospolnih skupnostih pogosto živijo tudi otroci (Novak 2007, 314–315).

Za urejanje različnih oblik družin in družinskih skupnosti je izjemnega pomena načelo enakosti, po katerem so v Sloveniji vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično in drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino (Ustava Republike Slovenije, 14. čl. – v nadaljevanju tudi Ustava RS), med katero po določbi Ustavnega sodišča iz leta 2009 izrecno spada

tudi spolna usmerjenost in na podlagi katere je neupravičena neenaka obravnava prepovedana (Rajgelj 2013, 305–306). Po Ustavi RS država varuje družino, materinstvo, očetovstvo, otroke in mladino ter ustvarja za to varstvo potrebne razmere (Ustava RS, tretji odstavek 53. čl.). Starši imajo pravico in dolžnost vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke, poleg tega je vzpostavljena popolna enakopravnost otrok, rojenih v zakonski zvezi in zunaj nje (Ustava RS, drugi odstavek 54. čl.). Zakonska ureditev, tako Rajgelj (2010, 306), ki torej otrokom v obstoječih istospolnih družinah ne bi zagotavljala pravice do vzpostavitve pravno priznane starševske vezi z enim ali obema socialnima staršema, bi bila v nasprotju z ustavnimi določbami, ki otroku zagotavljajo posebno varstvo države (Ustava RS, 53. čl.), njegovim staršem pa določajo pravice in dolžnosti vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke (Ustava RS, prvi odstavek 54. čl.).

Prav zaradi tega je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve leta 2009 predstavilo novo družinsko zakonodajo, Družinski zakonik, katerega namen je bil celovito urediti celotno družinsko pravo in odnose znotraj družine, s poudarkom varovanja otrokovih pravic in koristi. Med drugim je prepovedoval telesno kaznovanje otrok in uvajal institut zagovornika otrok, pristojnosti odločanja o ukrepih za varstvo koristi otroka pa s Centrov za socialno delo prenesel na sodišče, uvajal je tudi družinsko mediacijo in svetovanje. Družinski zakonik je celovito urejal tudi istospolna partnerstva, ki so bila po tem zakoniku izenačena z zakonskimi zvezami.⁶ S sprejemom novega Družinskega zakonika je poskušala država prilagoditi zakonodajo razvoju družbenih odnosov in različnim oblikam družin in družinskih skupnosti.

Državni zbor Republike Slovenije je 16. junija 2011 po rednem zakonodajnem postopku sprejel Družinski zakonik. Vendar pa je bila ob tem slovenska javnost razdeljena predvsem zaradi izenačevanja istospolnih skupnosti z različnospolnimi pari. Tako sta se v zagovor in podporo enemu in drugemu mnenju oblikovali dve večji civilni iniciativi; v podporo zakoniku Kampanja Za vse družine, proti zakoniku pa Civilna iniciativa za družino in pravice otrok, ki je 22. junija 2011 vložila pobudo za razpis naknadnega zakonodajnega referenduma o Družinskem zakoniku.

Državni zbor je dva dni pozneje vložil zahtevo, naj Ustavno sodišče Republike Slovenije presodi, ali bodo z odložitvijo uveljavitve in morebitno zavrnitvijo Družinskega zakonika na referendumu nastale protiustavne posledice. Zahtevo je Državni zbor utemeljeval v odločitvi Ustavnega sodišča o (ne)dopustnosti referenduma, ki izhaja iz načela, da je treba soočiti prizadete ustavne vrednote in

⁶ Zaradi nezadostne podpore za sprejem Zakonika je takratna (2009) koalicija s pomočjo ministrstva za delo pripravila t. i. kompromisni predlog, ki je določal, da istospolna partnerja skupaj ne moreta posvojiti otroka, lahko pa eden od njiju posvoji otroka svojega partnerja (kar pa je možno že po veljavnem ZZZDR).

presoditi, katerim med njimi je treba dati prednost. Pravici do referendumu, ki je na podlagi 90. člena v zvezi s 44. členom Ustave RS varovana kot človekova pravica, lahko namreč nasproti stoji več ustavnih vrednot. V primeru referendumu o Družinskem zakoniku nasproti pravici do referendumskega odločanja stojijo načelo pravne države (Ustava RS, 2. čl.), pravica do enakega obravnavanja pred zakonom (drugi odstavek 14. čl. Ustave RS), pravica do osebnega dostojanstva in varnosti (Ustava RS, 34. čl.), pravica do zasebnosti in osebnostnih pravic (Ustava RS, 35. čl.), pravica do odprave kršitve človekovih pravic (Ustava RS, četrti odstavek 15. čl.), avtoriteta Ustavnega sodišča (Ustava RS, 2. čl. in drugi odstavek 3. čl.), zakonska zveza in družina (Ustava RS, 53. čl.), pravice in dolžnosti staršev (Ustava RS, 54. čl.) in pravice otrok (Ustava RS, 56. čl.).

Državni zbor je ob tem opozoril, da bi morebitna zavrnitev zakona na zahtevanem naknadnem zakonodajnem referendumu lahko pomenila nastanek protiustavnih posledic (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve 2011, 1. junij in Ustavno Sodišče Republike Slovenije 2011, 1. junij). V zahtevi, poslani na Ustavno sodišče, je Državni zbor poudaril naslednje novosti in nujne spremembe, zapisane v Družinskem zakoniku: Družinski zakonik zajema celotno družinsko pravno snov, ki je na ta način regulirana v enem zakonskem aktu, uvaja partnersko skupnost kot življenjsko skupnost dveh žensk ali dveh moških, ki ima enake pravne posledice, kot jih ima zakonska zveza med moškim in žensko, s popolno izenačitvijo z zakonskimi zvezami družinski zakonik zagotavlja istospolnim partnerjem popolnoma enake pravice in enak režim dedovanja, pravice do zdravstvenega varstva po 51. členu Ustave RS, s katerimi se zagotavlja socialna varnost v primeru bolezni, poškodbe, poroda ali smrti, uveljavijo se enake pravice na področju socialne varnosti (vdovske pokojnine; enake obravnave glede družinskih prejemkov, zlasti velja to za otroški dodatek, na višino katerega vpliva število družinskih članov – ker istospolni partner v odnosu do vlagatelja zahtevka za otroški dodatek ni priznan kot družinski član, se družina obravnava kot enostarševska družina, to pa pomeni, da se družinski dohodek v družini z enim otrokom deli na dva in ne na tri družinske člane itd.). Poleg tega Zakonik ugotovljene in obstoječe protiustavnosti na področju istospolnih partnerstev odpravlja na sistematičen in celovit način in, kar je najpomembnejše, Družinski zakonik daje poudarek na varovanje otrokovih pravic in koristi. V Družinskem zakoniku je družina namreč opredeljena z inkluzivno definicijo kot »življenjska skupnost otroka z enim ali obema staršema ali z drugo odraslo osebo, če ta trajno skrbi za otroka in ima po tem zakoniku do otroka določene dolžnosti in pravice. Zaradi koristi otrok uživa družina posebno varstvo države« (Družinski zakonik, 2. čl.).

Inkluzivna definicija, zapisana v Družinskem zakoniku, sledi pluralizaciji družinskega življenja, torej spremembam v življenjskih potekih in oblikah družinskega življenja v sodobnosti. Različnim oblikam

družin in družinskim skupnostim priznava pravico do družinskega življenja, zlasti reorganiziranim družinam (npr. skupnost dveh zakoncev in otroka enega od njiju) in rejniškim družinam, odpravlja pa tudi dvome glede enostarševskih družin, tudi istospolnih družin, ki po jezikovni razlagi veljavne definicije ne bi bile priznane kot družine. Državni zbor je tukaj jasno zapisal, »da je nedopustno, da bi se pravice otrok, ki so posebej varovane z določbo 56. člena Ustave RS, izvrševale z razlikovanjem na podlagi osebne okoliščine. Državni zbor je skladno s svojo vlogo v sistemu ustavne demokracije pristopil k izvrševanju zakonodajne funkcije tako, da ob upoštevanju razvoja sodne presoje dejavno omogoča in ščiti družinska razmerja« (Zahteve državnega zbora RS 2013, 1. junij).

Ustavno sodišče je 8. decembra 2011 zavrnilo zahtevo Državnega zbora z naslednjo razlago: »Ker se družinski zakonik začne uporabljati šele eno leto po njegovi uveljavitvi, izid referendumu ne vpliva na nastanek protiustavnih posledic. Morebitna referendumsko zavrnitev družinskega zakonika zato ne more takoj povzročiti protiustavnih posledic« (Ustavno sodišče 2013, 1. junij).

Z zavrnitvijo zahteve Državnega zbora je Vrhovno sodišče dovolilo izvedbo referendumu z vprašanjem "Ali ste za to, da se uveljavi družinski zakonik, ki ga je sprejel državni zbor na seji 16. junija 2011?" Referendum je bil izveden 25. marca 2012. Proti je glasovalo 54 odstotkov, za pa 45 odstotkov volivcev. Volilna udeležba na referendumu je bila 29,84 odstotna (510.168 volivcev).

Slovenija ima z zavrnitvijo Družinskega zakonika družinsko pravo še naprej urejeno v ZZZDR iz leta 1976 in zato nujno potrebuje celovito zakonsko ureditev, saj so prav zakoni tisti splošni in abstraktni akti, s katerimi slovenski pravni red zagotavlja sistematično in pravno varno ureditev človekovih pravic in svoboščin (Rajgelj 2010, 315). To je na Paradi ponosa 2013 (15. junij 2013) poudarila tudi ministrica za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti dr. Anja Kopač Mrak, ki je povedala, da »ne sme biti nobenih izgovorov več, da država tako simbolično, še posebej pa vsebinsko neupravičeno različno obravnava zakonsko zvezo kot tudi registrirano istospolno partnersko skupnost ...« in se zavezala: »Da pa moje besede ne bi ostale le mrtva črka na papirju, bo ministrstvo še v letošnjem letu začelo s sistemsko ureditvijo položaja istospolnih skupnosti, s posebnim poudarkom na pravicah otrok, ki v teh skupnostih živijo. Nadaljevali bomo, kjer smo končali, in prepričana sem, da trud, ki je bil vložen v družinski zakonik, ni bil zaman« (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. 2013, 20. junij).

3.3 RAZISKOVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN

Istospolnim partnerstvom in istospolnim družinam je po večini skupna nepopolna pravna ureditev njihovega položaja v družbi, saj ustvarjanje družine in reprodukcija v nekaterih državah še danes veljata za izključno heteroseksualno domeno, nekaj kar določa narava, sankcionira religija in znanost, podpira pa zakonska ureditev (Kuhar in Sobočan 2009).

Istospolne družine se tako predvsem v zahodnem svetu, vse pogostejše pa tudi drugod, borijo za svoje pravice, za prepoznavnost in za enakopravnost z vsemi ostalimi oblikami družin. V svojem boju se vsakodnevno srečujejo s heteronormativnostjo⁷, ki se, kot pravi Warner, normalizira skozi proces, ki podpira heteroseksualnost kot elementarno obliko človeškega povezovanja in edini pravi model odnosov med spoloma ter kot sredstvo reprodukcije, brez katerega družba ne bi obstajala (Warner 1993). Ko govorimo o istospolnih družinah, Warner ugotavlja, da se princip heteronormativnosti kaže na primer tudi v samih debatah o izenačevanju homoseksualnih in heteroseksualnih partnerskih skupnosti, posebej v primeru posvojitve. Eno pogostih vprašanj, ki se v javnosti zastavlja glede možnosti posvojitve s strani dveh moških istospolnih partnerjev, je namreč, kako bo otrok naslavljal drugega, torej socialnega očeta: ali bo govoril, da ima dva očeta, ali pa bo drugi oče pravzaprav mama in podobno v primeru dveh lezbijk. V takih razpravah gre torej za implicitno uporabo heteroseksualne matrice (Butler 2001), s katero predpostavljamo, da mora biti prvi partner nasprotje drugega (Warner 1993, 7–28).

V širši javnosti so mnenja o istospolnih družinah deljena in podkrepljena z različnimi stališči in prepričanji »za in proti«. Izražajo se v ideoloških in političnih diskurzih, ki na eni strani predstavljajo človekove pravice, na drugi strani pa ideološka in rasistična prepričanja (Švab 2000).

Švab in Urek (2006) predstavljata argumente za in proti legalizaciji istospolnih partnerskih zvez. Pravita, da se argumenti za legalizacijo istospolnih partnerskih zvez in istospolnih družin izražajo v pravici vsakega posameznika, da si ustvari družino, ne glede na spolno usmerjenost ali spolno identiteto. Družine namreč obstajajo v različnih oblikah, nobena pa ne sme biti tarča diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti ali spolne identitete kateregakoli člana družine. Najpomembnejši argument za legalizacijo istospolnih partnerskih zvez zagovarja tezo, da je otrok osrednja oseba v družini in da je družina pogojena z obstojem otroka v skupnosti, korist otroka pa je odvisna predvsem od kakovosti odnosov v skupnosti in ne od tipa skupnosti.

Argumenti in ideološki diskurzi, ki nasprotujejo istospolnim družinam na podlagi ideologizacije, stereotipizacije in argumentiranja preko oziranja v preteklost, tako Švab in Urek (2006), pa so prežeti s

⁷ Koncept heteronormativnosti obravnavamo v petem poglavju disertacije.

predsodki in strahom ter ugibanji o tem, kakšne posledice bi istospolne družine, torej življenje v njih, utegnilo imeti na otroke. Istospolne družine so v teh argumentih predstavljene kot nenaravne, v nasprotju z različnospolnimi družinami, ki so naravne zato, ker so v njih hipotetično lahko spočeti otroci. Nasprotniki legalizacije istospolnih partnerskih zvez in družin menijo, da so otroci zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev podvrženi diskriminaciji, da naj bi imeli težave v razvoju spolne identitete, da bodo zaradi spolne usmerjenosti staršev imeli več vedenjskih in osebnostnih težav, izpostavljeni naj bi bili nasilju, težje naj bi vzpostavljali stabilnejša prijateljstva in, ne nazadnje, otrokom naj bi bilo življenje v istospolni družini vsiljeno. Avtorici pri tem izpostavljata še zgodovinsko demoniziranje in patologiziranje vloge gejev in lezbijk, ki so še vedno vir pogostih prepričanj, da predstavljajo grožnjo za otroke; pri čemer gre na eni strani za strah pred »nalezljivostjo« homoseksualnosti (torej da bodo geji in lezbijke tudi svoje otroke vzgojili v homoseksualce oziroma, povedano figurativno, da se bodo otroci »nalezli« homoseksualnosti od svojih staršev), na drugi strani pa za mitske predstave o tem, da homoseksualci spolno zlorabljajo otroke (prav tam, 144–145).

3.3.1 Predstavitev ugotovitev iz raziskav o istospolnih družinah

Istospolne družine so zadnjih nekaj let predmet številnih raziskav. Razlogi in zanimanje za raziskovanje tega področja so posledica velikega števila razkritih gejev in lezbijk, večje pravne prepoznavnosti in zaščite istospolnih partnerstev in njihovih družin v vse več državah, posledično vse večja videnost in samo-izpostavljenost teh družin (»coming out« oziroma razkritje istospolnih družin), nove reprodukcijske tehnologije in drugo.

Začetek govora in prvih raziskav o istospolnih družinah in njihovih različnih družinskih oblikah postavljamo v začetek 70-tih let prejšnjega stoletja. Zgodovinsko gledano lahko rečemo, da se je s Stonewallskim uporom gejev in lezbijk leta 1969 v New Yorku (Patterson 1995, Patterson in Sutfin 2003, 130) prvič odkrito začelo govoriti in prikazovati tudi istospolne družine. Z vse večjo razkritostjo in z javnim govorom gejev in lezbijk o svoji spolni usmerjenosti in družinskem življenju je začelo naraščati tudi število istospolnih družin, ki so o svoji obliki družine tudi javno spregovorile. Pozornost javnosti so pritegnile predvsem lezbične mame, ki so se borile za skrbništvo svojih otrok iz prejšnje heteroseksualne zveze. V večini primerov so sodniki, kljub temu da so v primerih heteroseksualnih staršev skrbništvo nad otrokom dodeli heteroseksualni materi (razen, če je bila nesposobna vzgajati otroka), v primeru lezbičnih mater skrbništvo skoraj vedno dodelili heteroseksualnemu očetu, saj naj bi materina spolna usmerjenost slabo vplivala na dobrobit otroka; skrb se je pojavljala predvsem v

stereotipnih predpostavkah, da bodo otroci teh mater postali homoseksualni, psihično moteni, da bodo izgubili vse prijatelje in da jih bodo vrstniki v šoli zasmehovali (Golombok 2000, 47).

Vzporedno s prepoznavnostjo in razkritostjo istospolnih družin pa se je v javnosti razvila razprava o tem, ali so istospolni starši primerni za vzgojo otrok, ali so zmožni skrbeti za otrokovo dobrobit ter psihosocialni razvoj, pojavljati so se začela vprašanja, na kakšen način geji in lezbijke vzgajajo svoje otroke in ali je le ta različen od vzgoje otrok različnospolnih parov, ki (je) velja(l) za edinega ustreznega, kakšni bodo otroci, ki so vzgojeni v istospolni družini itd. (Patterson in Sutfin 2003).

Znanstveniki, strokovnjaki in raziskovalci, ki proučujejo istospolne družine in njihovo vsakdanje življenje, se na eni strani soočajo s številnimi novimi priložnostmi raziskovanja različnih oblik, rasti in vplivov novih družinskih oblik, na drugi strani pa se soočajo z mnogimi vprašanji in z iskanjem primernih načinov za raziskovanje in proučevanje novih družinskih oblik. Raziskovanje je med drugim odvisno od zornega kota, s katerega proučujejo to temo. V grobem lahko rečemo, da raziskovalci in strokovnjaki, ki proučujejo istospolne družine, uporabljajo dva načina raziskovanja; prvi istospolno družino primerja z različnospolno družino⁸, drugi način raziskovanja pa v ospredje postavi istospolno družino in dobrobit otroka. Kuhar (2012) pravi, da prvi način raziskovanja

različnospolno družino vzame kot izhodiščni »standard«, v odnosu do katere se primerja istospolno družino in išče podobnosti in razlike med obema tipoma družin. Problem tovrstnih študij je, da razlik, ki jih raziskave uspejo zabeležiti, avtorji ne presojuje samih po sebi, pač pa je tendenca tovrstnega pristopa, da vsako razliko, ki jo raziskava pokaže, interpretira kot deficit istospolnih družin

in drugi način raziskovanja, ki

različnospolnih družin ne vzame kot nevprašljiv standard, pač pa se osredotoči na same istospolne družine. To pomeni, da odkrite »lastnosti« istospolnih družin niso postavljene v odnos do različnospolnih družin, pač pa o teh lastnostih presojuje v kontekstu dobrobiti otroka (na primer delitev spolnih vlog v družini).

Kuhar nadaljuje (prav tam), da

raziskave v lezbičnih družinah praviloma kažejo, da starši svojim otrokom ne prepovedujejo/odsvetujejo iger/dejavnosti/nalog, ki so tradicionalno razumljene kot moške ali ženske, medtem ko v različnospolnih družinah – gledano skozi statistično povprečje – obstaja večja delitev glede na tradicionalne spolne vloge.

⁸ Večina raziskav, ki proučujejo istospolne družine, primerja psihosocialni razvoj otrok lezbičnih mater s psihosocialnim razvojem otrok heteroseksualnih mater samohranilk. Ta primerjava je v večini veljala za najbolj sprejemljivo (vsaj v preteklosti, ko je večina otrok v istospolnih družinah izhajala iz razpadle heteroseksualne zveze), saj naj bi velika večina otrok lezbičnih mater, enako kot otroci heteroseksualnih mater samohranilk, izkusila starševsko razvezo in ločitev (Patterson in Sutfin 2003, 138).

Prvi tip raziskav bi v tej razliki zabeležil deficit, drugi tip raziskav pa v kritičnem odnosu do spolnih vlog vidi prednost, saj se vzgoja v lezbičnih družinah odmika od patriarhalnih interpretacij, s čim naj se otrok igra in katere naloge naj opravlja glede na njegov/njen spol. Kuhar, 2012: 2.

Za namen doktorske disertacije smo skupno preučili več kot dvajset raziskav in meta-raziskav, ki preučujejo istospolne družine. Za te raziskave velja, da so narejene na različno velikih vzorcih in z različno metodologijo. Večji del raziskav temelji na vzorcih, ki so ponavadi narejeni z metodo snežne kepe. Večina raziskav je opravljenih s kvalitativno metodologijo (intervjuji). Metodološko gledano je največja težava teh raziskav predvsem v vzorcu, ki ni naključen oz. slučajen. Pridobljeni podatki niso reprezentativni in ne dovoljujejo posploševanja na večjo populacijo gejev in lezbijk. Tovrstni vzorci istospolnih družin, iz katerih ni mogoče izpeljati primerljivih statistik, so v večini dosedanjih raziskav primerjani s celotno populacijo heteroseksualnih staršev ali reprezentativnimi vzorci teh staršev. Primerjava vzorca, ki temelji na populaciji (npr. vzorec pridobljen v nacionalnem statističnem uradu), z izbranim vzorcem, pridobljenim z metodo snežne kepe (npr. vzorec otrok iz istospolnih družin), pa ne zagotavlja statistične zanesljivosti, ki jo zahteva sociološka znanost. Način raziskovanja, ki primerja vzorce, ki so popolnoma različni glede na izbrane karakteristike, je metodološko neustrezen (Regnerus 2012, 753). Patterson in Sutfin (2003, 133) opozarjata na pomanjkljivost pri rasni, razredni in geografski raznolikosti pri izbiri vzorca, saj ta v večini raziskav zajema belopolte istospolne starše, ki so zelo dobro izobraženi, bogati in živijo v urbanih naseljih. To ugotavlja tudi Gates⁹ (2012: 1) pri analizi rezultatov ameriške Nacionalne raziskave o rasti družin iz leta 2002, ko govori, da danes v Ameriki v povprečju odrašča sicer manj otrok v istospolnih družinah kot leta 2006, obenem pa istospolne družine kažejo večje rasne/etnične in družbenoekonomske razlike, kot so predstavljene v medijih in akademskih raziskavah. Do zmanjšanja deleža istospolnih parov, ki vzgajajo otroke, prihaja, tako Gates (prav tam), ker se zmanjšuje starševstvo med lezbijkami, geji in biseksualci, ki so imeli otroke, ko so bili zelo mladi in ko so bili še v partnerskih razmerjih z osebami nasprotnega spola. Prav tako se danes v povprečju istospolno usmerjeni posamezniki razkrijejo prej, zato je tudi verjetnost, da bodo imeli razmerje in otroka z osebo nasprotnega spola, manjša. Kljub zmanjšanju števila (bioloških) otrok med istospolnimi pari pa se delež posvojenih otrok v istospolne družine povečuje (Gates 2012, 3). Gates še pravi, da je med istospolnimi družinami delež otrok večji v družinah, kjer starši prihajajo iz rasno/etničnih manjšin, več otrok imajo tisti istospolno usmerjeni pari, ki niso končali srednje šole, veliko otrok, ki prihajajo iz istospolnih družin, pa živi v revščini (Gates 2012, 1).

⁹ Gates (2012) je v svojem delu Atlas gejev in lezbijk (The Gay and Lesbian Atlas) preučeval in analiziral demografijo gejevske in lezbične populacije v Ameriki, na podlagi javno dostopnih podatkov ameriškega statističnega urada med leti 2000 in 2009 (US Census Bureau – National Survey of Family Growth). Njegova raziskava je pomembna predvsem iz vidika raziskovanja demografskih in ekonomskih karakteristik istospolnih parov.

Dejstvo je, tako Patterson in Sutfin (2003, 131), da so geji in lezbijke ena izmed tako imenovanih skritih populacij, katerih število ne bo nikoli mogoče popolnoma in natančno preveriti. Zaradi strahu pred diskriminacijo se jih še vedno veliko zavije v molk oziroma skrivajo svojo spolno usmerjenost. Še veliko težje pa je identificirati istospolne družine, kjer se starši bojijo za svoje otroke, za izgubo skrbništva itd. Regnerus (2012, 753) zato dodaja, da so sicer raziskave z neverjetnostnimi vzorci prav tako pomembne in jim zaradi izbire metode družboslovnega raziskovanja ne želi zniževati pomembnosti, vendar je potrebno poudariti, da se težava pri izbiri takšne metode raziskovanja pojavi takrat, ko poskušamo podatke posploševati na celotno populacijo oziroma na vse istospolne družine. Ti vzorci so ponavadi pristranski, ker vključujejo tiste respondentke in respondente, ki imajo že nasploh več stikov z ostalimi, so vključeni v različne organizacije, ki se ukvarjajo s pravicami gejev in lezbijk, ali pa živijo na območju, kjer se raziskava izvaja.

Podobno kot ostali tudi Amato (2012, 771–772) ugotavlja, da je težko locirati in raziskovati otroke iz istospolnih družin in posledično dobiti dovolj velik vzorec respondentov, na podlagi katerih bi lahko svoja spoznanja posploševali na populacijo. Kot primer navede raziskavo Golombok (2000), ki je med 18.000 materami odkrila le 18 lezbičnih mater, in raziskavo iz leta 2004, ki so jo opravili Wainright in ostali, ki so izmed 15.058 mladih odraslih identificirali le 175 tistih z materami lezbijkami in 73 z očetmi geji. Amato dodaja, da je pregled večjega števila ljudi za to, da bi locirali majhno število primerov (npr. istospolnih družin) tudi zelo drag in dolgotrajen postopek (2012, 772). Kljub majhnim in naključnim vzorcem pa so raziskave, ki so do sedaj bile opravljene, pomembne. Amato namreč meni, da če bi odraščanje v istospolnih družinah imelo slabe vplive na otroke, bi to pokazale že do sedaj opravljene raziskave (Amato, 2012: 773).

Tudi Stacey in Biblarz, ki sta leta 2001 in 2010 opravila meta-analizi različnih raziskav, ki so proučevale vpliv spolne usmerjenosti staršev na otroke, sta se pri svojem delu soočila s težavami konceptov, kategorij in zbiranjem podatkov. Avtorja (2001, 164–166) izpostavljata metodološka vprašanja, kot so vprašanje zanesljivosti podatkov o številu gejev in lezbijk glede na populacijo ter število otrok znotraj teh družin (gre za vprašanje (in javno razkritje) spolne identitete v heteroseksualnem svetu). Sprašujeta se, kako definirati spolno usmerjenost (vprašanje spolne identitete, njene opredelitve itd.). Poudarjata tudi, da je istospolno starševstvo relativno nov fenomen (otroci v večini prihajajo iz heteroseksualnih zvez, na podlagi tega pa je skoraj nemogoče popolnoma ločiti vpliv starševske spolne usmerjenosti na otroka od vpliva ostalih faktorjev, ki so s tem povezani; kot so ločitev, ponovno partnerstvo, skrivnost klobeta, procese razkritja, socialnih posledic in stigme). Prav tako ni dovolj zanesljivih podatkov o številu in lokaciji istospolnih družin z otroki glede na celotno populacijo, zato tudi ni mogoče opraviti raziskave o razvoju otroka, ki bi temeljila na naključnih in reprezentativnih vzorcih takšnih družin (večina študij

zajema majhne vzorce, pridobljene z metodo snežne kepe, vzorce, pridobljene s pomočjo osebnih poznanstev itd.). Navkljub metodološkim in konceptualnim pomanjkljivostim, ki sta jih izpostavila pri preučevanju raziskav v meta-analizi, pa so rezultati njune meta-analize pomembni za razumevanje življenja in vpliva odraščanja otrok v istospolnih družinah. Avtorja sta prvo meta-analizo opravila leta 2001. Vanjo sta vključila 21 raziskav, objavljenih med leti 1981 in 1998, ki so preučevale sociološki vidik in vplive spolne usmerjenosti staršev na otroke. Vseh 21 raziskav je istospolne starše primerjalo s heteroseksualnimi starši, od tega je 18 raziskav primerjalo lezbične matere s heteroseksualnimi starši, 3 raziskave pa so primerjale gejevske očete s heteroseksualnimi starši (Stacey in Biblarz 2001, 167). Leta 2010 sta ponovno opravila meta-analizo, tokrat 81 raziskav, ki so proučevale vpliv spolne usmerjenosti staršev na otroke. 2010 sta avtorja preučila vse raziskave, ki so bile objavljene od leta 1990 naprej v iskalnih bazah PsychINFO, JSTOR, ProQuest in v socioloških povzetkih, z referencami v objavljenih raziskavah. Po natančnem pregledu sta izbrala 33 raziskav dvostarševskih družin (30 raziskav je primerjalo lezbične družine s heteroseksualnimi, 1 je primerjala gejevsko družino s heteroseksualno družino, 2 pa sta primerjali lezbične in gejevske starše) in 48 raziskav enostarševskih družin, skupaj 81 raziskav (Stacey in Biblarz 2010, 6). Večina raziskav, ki so proučevale heteroseksualne enostarševske družine, so bile opravljene preko nacionalnih verjetnostnih vzorcev in s pomočjo vprašalnikov, medtem ko so bile ostale raziskave, ki so primerjale lezbične in heteroseksualne družine, opravljene s pomočjo metode in vzorcev snežne kepe oziroma so bili vzorci pridobljeni iz klinik za pomoč z novimi reprodukcijskimi tehnologijami, izbrana metoda pa je po večini bila intervju in opazovanje.

Raziskave o istospolnih družinah se po večini ukvarjajo s podobnimi vsebinskimi sklopi vprašanj. Nas zanimajo otroci iz istospolnih družin in vpliv odraščanja v istospolnih družinah na njih. Za lažjo primerjavo ugotovitev izbranih raziskav bomo rezultate predstavili v šestih vsebinskih sklopih: (1) otroci iz istospolnih družin in spolna identiteta; (2) otroci iz istospolnih družin in spolne vloge; (3) otroci iz istospolnih družin in spolna usmerjenost; (4) otroci iz istospolnih družin in psihosocialni razvoj ter vpliv istospolnega starševstva; (5) otroci iz istospolnih družin in vzgojno-izobraževalni prostor; (6) otroci iz istospolnih družin in stigmatizacija ter homofobija.

3.3.1.1 Otroci iz istospolnih družin in spolna identiteta

Koncept spolne identitete povezujemo z občutkom samoidentifikacije s spolom. Spolna identiteta označuje psihološko internalizacijo ženskih oziroma moških lastnosti, ki jih sestavljajo številni vzorci interakcij, ki jih ima posameznik z ostalimi (Bruce in Yearly 2006, 121). Spolna identiteta torej človeku ni

preprosto dana. Povezana je z vednostjo in miselnostjo posameznika o lastnem jazu oziroma, kot pravi Golombok (2000, 48), je način, kako se identificiramo kot moški ali ženska.

Prve raziskave, ki so proučevale otroke iz istospolnih družin, segajo v 70-ta in 80-ta leta prejšnjega stoletja. Rezultati prvih raziskav otrok s homoseksualnimi in transseksualnimi starši (Osman 1972; Weeks in drugi 1975, Green 1978) in raziskave, narejene na podlagi primerjav med otroci lezbičnih mater in otroci heteroseksualnih mater samohranilk (Hoeffler 1981, Kirkparick in drugi 1981), so pokazale, da otroci iz teh družin v večini razvijejo primerno¹⁰ spolno identiteto in so tipično heteroseksualno usmerjeni (Golombok in drugi 1983, 552).

Golombok in ostali (1983) so v prvi večji longitudinalni raziskavi o otrocih iz lezbičnih družin primerjali otroke lezbičnih mater (enostarševskih ali dvostarševskih družin) z otroki heteroseksualnih mater samohranilk.¹¹ Raziskava je pokazala, da so vsi otroci, ki so sodelovali v raziskavi, zadovoljni s svojim spolom in da nobeden od njih ni želel biti drugega spola. Nekaj deklic je sicer reklo, da bi občasno raje bile dečki, da bi se potem lahko igrale grobe igre, vendar ta občutek ni bil povezan z nobeno drugo moško aktivnostjo (Golombok in drugi 1983, 562).

Golombok v longitudinalni raziskavi skoraj 15 let kasneje¹² ugotavlja, da je spolna identiteta otrok lezbičnih mater skladna z njihovim biološkim spolom in da ti otroci niso zmedeni glede svoje spolne identitete (kot pravi avtorica: fantje so vedeli, da so moški, in punce, da so ženske) (Golombok 2000, 54).

Money in Hopkins (v Golombok 2000, 48–49), ki sta preučevala psevdohermafrдите (genetske moške, ki ob rojstvu izgledajo kot ženske, in genetske ženske, ki ob rojstvu izgledajo kot moški), sta v zvezi s spolno identiteto posameznikov ugotovila, da se le ti identificirajo kot ženska oziroma moški glede na to, v kakšen spol so bili vzgojeni oziroma kakšen spol jim je bil pripisan ob rojstvu (npr. če se je posamezniku reklo, da je fant in je bil vzgajan kot fant, je zrasel v odraslega fanta, ne glede na to, ali je imel penis ali ne).

Golombok ugotavlja, da starši sicer različno vzgajajo hčere in sinove, a to še ne pomeni, da s tem pri otrocih vzpostavljajo žensko oziroma moško obnašanje (2000, 52). Otroci se namreč naučijo obnašanja, ki naj bi bilo primerno za ženske oziroma moške skozi opazovanje moških in žensk, fantov in deklic v

¹⁰ O primernosti ali pravilnosti izbire istospolne identitete na tem mestu ne bomo posebej razpravljali. Menimo namreč, da je enako primerno ali pravilno izbrati katerokoli spolno identiteto, ki je v skladu s posameznikovo željo in lastno identifikacijo. Avtorica Golombok na tem mestu »primerno spolno identiteto« razume kot posameznikovo izbiro identitete, ki je enaka biološkemu spolu posameznika.

¹¹ Vzorec je zajemal 27 družin iz obeh skupin, od tega 37 otrok iz družin lezbičnih mater in 38 otrok iz družin mater samohranilk. Povprečna starost otrok je bila 9–10 let. Raziskava je bila opravljena z metodo sistematičnih standardiziranih intervjujev (Golombok in drugi 1983, 562).

¹² Raziskava iz leta 1997 je vključevala 25 sinov in hčera mater lezbijk in 21 sinov in hčera heteroseksualnih mater, ki so v raziskavi sodelovali že leta 1983 (Golombok 2000, 54).

okolju. Stereotipi o spolnih vlogah (npr. deklice so nežne, fantje ne jočejo itd.) so tisti, ki imajo na otroke še večji vpliv kot samo obnašanje ljudi v njihovi okolici. Golombok zaključuje, da spol ni preprosto dan otroku, ampak otroci skozi otroštvo aktivno konstruirajo svoje vedenje o tem, kaj pomeni biti deklica oziroma fant (2000, 53). Golombok (1983 in 2000) na osnovi rezultatov svojih raziskav sklene, da vezano na spolno identiteto ni razlik med skupinama otrok, starih od 5 do 17 let, ki so živeli v lezbični družini, in primerjalno skupino otrok, ki so živeli v enostarševski družini heteroseksualnih mater, in še, da je spolna identiteta otrok, ki so bili vzgojeni v lezbičnih družinah, enaka kot njihov biološki spol (Golombok 2000, 54).

Tudi ameriško združenje pediatrov (Perrin in drugi 2002) je, po preučitvi številnih raziskav, ki so preučevale, kakšen vpliv na otrokov psihološki, socialni in čustveni razvoj ima odraščanje v istospolni družini, ugotovilo, da se otroci, ki odraščajo z enim ali dvema istospolno usmerjenima staršema v primerjavi z otroki, ki imajo različnospolno usmerjene starše, razvijajo enako dobro na področju čustvenega, kognitivnega, družbenega in seksualnega delovanja (prav tam, 341). Perrin in ostali (prav tam, 342) še ugotavljajo, da je spolna identiteta otrok iz lezbičnih družin v predpubertetnem času enaka kot njihov biološki spol, prav tako ni razlik na področju spolne identitete, družbenih vlog in spolne usmerjenosti odraslih otrok, ki so živeli v istospolnih družini, v primerjavi z otroki in odraslimi iz družin z različnospolno usmerjenimi starši.

Na podlagi raziskav zaključujemo, da otroci, ki odraščajo v istospolnih družinah, zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev nimajo težav s svojo spolno identiteto.

3.3.1.2 Otroci iz istospolnih družin in spolne vloge

Ko govorimo o spolnih vlogah, mislimo na obnašanje in vedenje, ki je povezano z biti moški oziroma ženska v določeni kulturi ali, povedano drugače, mislimo na »tipično moško oziroma žensko obnašanje« (na primer: večina dečkov se raje igra z avtomobilčki, tovornjaki in ostalimi igračami, ki so značilne za fante; večina deklic pa se najraje igra s punčkami in ostalimi igračami, ki so značilne za deklice – igranje otrok z igračami, vezanimi na spol, je značilno za otroke do dopolnjenega tretjega leta starosti) (Golombok 2000, 48). Spolne vloge so torej povezane z družbenim pričakovanjem o lastnostih in primernem obnašanju, ki je pripisano določenemu spolu (Bruce in Yearly 2006, 121–122).

Raziskava Golomok in ostalih iz leta 1983 je pokazala, da so fantje iz lezbičnih družin kazali moško obnašanje, to je obnašanje, ki ga smatramo za tipično moškega (npr. igranje nogometa, gledanje akcijskih filmov), enako so deklice kazale tipično žensko obnašanje (npr. branje romantičnih knjig in gledanje pop glasbe na televiziji), (Golombok in drugi 1983, 565). V raziskavi iz leta 1997 je Golombok

ugotovila, da se sinovi in hčere lezbčnih mater niso razlikovale od sinov in hčera heteroseksualnih mater v izbiri priljubljenih igráč, iger in aktivnosti. Zanimivo je še, da kljub temu, da je veliko lezbčnih mater svoje otroke aktivno spodbujalo k izbiri manj spolno stereotipnega vedenja in izbiri igráč (npr. da se oba spola igrata z vsemi vrstami igráč, tako s punčkami kot avtomobili), se njihovi otroci niso drugače vedli in odločali za druge igráče in aktivnosti kot ostali otroci (torej so se deklice še vedno pretežno igrale s punčkami in dečki z avtomobili) (Golombok 2000, 54). Golombok se je v svoji študiji spraševala tudi, ali otrok za zdrav razvoj potrebuje očeta in mamo, torej prisotnost moške in ženske spolne vloge. V svoji longitudinalni raziskavi je ugotovila, da otroci, ki so zrasli v družinah brez očeta, niso prikrajšani za razvoj spolnih vlog, bodisi da gre za lezbčne ali heteroseksualne enostarševske družine. Njena raziskava je pokazala, da podobno kot biološka oziroma krvna povezava ni nujni pogoj za vzpostavitev močne vezi med starši in otroci ter za otrokovo čustveno blagostanje, tako tudi prisotnost očeta ni odločujoča za otrokov razvoj ženske ali moške spolne identitete. Avtorica pri tem opozarja, da to ne pomeni, da očetje niso enako učinkoviti starši kot matere ali da njihova prisotnost ni pomembna (ravno nasprotno: bolj ko se očetje vključujejo kot aktivni starši, boljši so izidi za otroke). Golombok poudarja, da je za otrokovo dobrobit in razvoj pomembna vloga dodatnega starša, ne pa njen ali njegov spol. V primeru istospolnih družin to pomeni, da otroci, ki živijo v istospolnih dvostarševskih družinah niso prikrajšani zaradi odsotnosti enega spola, saj živijo v spolno-mešanem okolju, tako v ožji družini kot v širšem okolju. Tako kot otroci v dvostarševskih različnospolnih družinah imajo torej tudi otroci v dvostarševskih istospolnih družinah v svojem življenju prisotnost dveh staršev, kar pa ne nazadnje pomembno vpliva in pripomore pri starševanju, tako v smislu čustvene podpore in fizične pomoči v smislu razdelitve dela kot tudi (če sta oba starša zaposlena) finančne preskrbljenosti. Golombok na podlagi rezultatov svoje raziskave presenetljivo ugotavlja visoko stopnjo čustvenega zadovoljstva otrok v enostarševskih družinah (v primerjavi z otroki iz enostarševskih družin, kjer vlada revščina), ki so že od začetka živeli s finančno preskrbljenimi samskimi materami oziroma očeti in so obenem imeli široko socialno podporo ter jim ni bilo treba preživljati ločitve in revščine. Negativni učinki enostarševskih družin imajo torej več opraviti z revščino (kadar se ta pojavlja v zvezi s socialno deprivacijo in izključenostjo) kot pa s tem, da za otroke skrbi samo eden od staršev (Golombok 2000).

Tudi Patterson¹³ (2006, 241–244) na podlagi rezultatov svoje raziskave ugotavlja, da otroci niso kazali težav glede svoje spolne identitete in še, da otroci iz lezbčnih družin niso odraščali v enospolnih okoljih (kot se stereotipno predpostavlja), saj so bili pri svojem odraščanju v stiku s širšim naborom odraslih oseb obeh spolov tako v ožji družini kot zunaj nje. Patterson je v raziskavi ugotovila, da so imeli otroci,

¹³ Avtorica je v omenjeni raziskavi primerjala otroke, stare od 4 do 9 let, ki so odraščali v enostarševski družini, kjer je mama homoseksualno usmerjena, z vzorcem enako starih otrok, ki so odraščali v enostarševski družini, kjer je mama heteroseksualno usmerjena (2006, 241–244).

ki so odraščali z mamo lezbijko, podobne predstave o sebi, pa tudi preference glede iger z vrstniki istega spola, kot otroci, ki so živeli s heteroseksualno usmerjeno mamo.

Stacey in Biblarz sta leta 2001 in 2010 opravila meta-analizi različnih raziskav, ki so proučevale vpliv spolne usmerjenosti staršev na otroke. Njuna meta-analiza 21 raziskav iz leta 2001 je pokazala razliko pri hčerah iz istospolnih in različnospolnih družin. Hčere, ki živijo v družini lezbičnih mam, so poročale o večjem zanimanju za aktivnosti, ki povezujejo tako »moške« kot »ženske« kvalitete in ki vključujejo udeležbo obeh spolov, medtem ko so hčere iz družin heteroseksualnih mam poročale o večjem interesu za tradicionalno »ženske« aktivnosti (Stacey in Biblarz 2001, 168). Ugotavljata še, da se razlike med otroci iz lezbičnih in gejevskih družin v primerjavi z otroci iz različnospolnih družin kažejo na primer v tem, da predvsem otroci iz lezbičnih družin razvijajo manj spolno-stereotipne načine obnašanja kot njihovi vrstniki iz različnospolnih družin, kar pa je najverjetneje posledica heteroseksističnega družbenega okolja in pogojev, v katerih različnospolne družine trenutno živijo (2001, 176–177). Stacey in Biblarz (2010) ugotavljata, da spolna usmerjenost staršev nima ključnega vpliva na otrokovo dobrobit v družini, v kateri odrašča. V meta-raziskavi iz leta 2010 sta, podobno kot Golombok, želela izvedeti, ali spol starša vpliva na vzgojo in odraščanje otrok, torej ali otrok za zdrav razvoj res potrebuje očeta in mamo, kot trdijo nasprotniki istospolnih družin. Ugotovila sta namreč, da večina raziskav, ki se navajajo v podporo trditvi, da otrok potrebuje očeta in mater, ne raziskuje vprašanja vpliva spola staršev na vzgojo, pač pa primerja dvostarševske družine z enostarševskimi družinami ali dvostarševske družine z reorganiziranimi družinami in drugo (nobena od omenjenih raziskav ni primerjala različnospolnih družin z biološkima staršema (mamo in očetom) z istospolnimi družinami). Stacey in Biblarz sta pogledala ravno te raziskave; torej tiste, ki so primerjale načrtovane lezbične družine (družine, ki niso nastale kot oblika reorganizirane družine) z različnospolnimi družinami, poleg tega pa sta analizirala tudi raziskave, ki primerjajo enostarševske družine z očetom in enostarševske družine z materjo. Avtorja sta izhajala iz stališča, da razlika ni nujno pomanjkljivost. Povedano drugače: za dobrobit otroka ni potrebno, da je vse identično (torej, da različnospolno usmerjeni starši staršujejo isto kot istospolno usmerjeni starši). Razlike, ki sta jih avtorja našla, se v povprečju kažejo v tem, da so otroci gejevskih in lezbičnih staršev bolj strpni, ker so tudi njihovi starši bolj senzibilni za vprašanja diskriminacije in stigmatizacije. Avtorja v raziskavi tudi ugotavljata, da otroci istospolnih staršev sprejemajo svojo spolno usmerjenost, kakršna koli že je (kar pomeni, da ne bodo čutili toliko potrebe potopiti se v heteroseksualnost, če to ni nekaj, kar si želijo). Hkrati ti otroci bolj sprejemajo spolne razlike in variacije kot otroci na splošno – seveda spet kot posledica večje strpnosti. Avtorja opozarjata na razlike v starševski vlogi med lezbičnimi družinami in različnospolnimi družinami; dve ženski si bolj enakopravno delita družinske obveznosti kot moški in ženska v različnospolni vezi. Za lezbične družine je manj verjetno, da en starš ostane doma – ponavadi

se obe ukvarjata z otrokom in obe delata. Ni še veliko podatkov, tako Stacey in Biblarz (2010), a nekateri kažejo, da bodo gejevske družine bolj podobne različnospolnim družinam; namreč v gejevskih družinah večkrat ena oseba ostane doma in skrbi za otroke. Raziskave prav tako kažejo, da v povprečju matere v lezbičnih družinah manjkrat uporabljajo telesno kaznovanje otrok kot v različnospolnih družinah. To je deloma posledica spola, deloma pa tudi tega, da so ženske v lezbičnih družinah v povprečju višje izobražene, hkrati pa so želele postati starš. V lezbičnih družinah namreč ni nezaželenih otrok (Stacey 2010, 7). Pri gejevskih in lezbičnih starših v povprečju torej beležimo nekoliko boljše rezultate kot pri različnospolno usmerjenih starših, predvsem zaradi tega, ker se pri heteroseksualcih lahko zgodijo nenačrtovane nosečnosti in podobno (Stacey 2010). Stacey in Biblarz (2010) nadalje ugotavljata, da so matere (v primerjavi z očetmi) nekoliko boljše pri tem, da vzpostavljajo disciplino in so bolj vključene v otrokovo odraščanje. Otroci lezbičnih mater so manjkrat prenehali s šolanjem in podobno. Vendar pa na osnovi pregledanih raziskav avtorja ugotavljata, da je spol trivialen faktor pri vzgoji otrok, bistveno bolj pomembna je kvaliteta starševskega odnosa. Torej niti spol in niti število staršev ni bistveno, pač pa kvaliteta opravljanja starševske vloge. Stacey (2010) poudarja, da otrok pri odraščanju ne potrebuje moške in ženske figure v svojih starših, saj je vsak otrok v družbi izpostavljen dvema spoloma, torej spolna identiteta otroka, ki se vzpostavi zelo zgodaj v življenju, ni nikakor povezana s kombinacijo spolov staršev. Stacey nadaljuje (2010), da tudi ne obstajata dve kategoriji staršev: moška in ženska, ampak gre za razlike, kako moški in ženske igrata vlogo staršev (npr. veliko je žensk, ki so bolj permisivne kot moški, in veliko je moških, ki so bolj permisivni kot ženske, vendar to ne pomeni, da tega ne morejo opraviti tako moški kot ženske). Stacey in Biblarz (2010) zaključujeta, da so razlike med različnospolnimi in istospolnimi družinami majhne in da je spol »trivialni«, neodločujoči faktor, ki vpliva na kakovost opravljanja starševske vloge. Avtorja dodajata, da sta dva starša (ne glede na spol), ki dobro opravljata svojo vlogo, boljša kot en starš, vendar pa to ne pomeni, da tudi en starš otroku ne more zagotoviti tistega, kar potrebuje za odraščanje in razvoj. Torej niti spol niti število staršev ni odločujoč faktor, pač pa kakovost opravljanja starševske vloge, saj se idealno starševstvo lahko pojavlja v različnih oblikah in spolih (Stacey in Biblarz 2010).

Nemška reprezentativna raziskava o »Življenjski situaciji otrok v istospolnih partnerskih zvezah« (Jansen 2010, 363–364)¹⁴ je pokazala, da se sinovi iz istospolnih družin vedejo »fantovsko« (npr. radi

¹⁴ Naročnik raziskave iz leta 2009 je bilo zvezno ministrstvo za pravosodje, izvedla pa sta jo dva državna inštituta Bavarske dežele, ki je znana po oviranju boja za enakopravnost homoseksualnih oblik življenja, zato je pomembno poudariti, da so nemški konzervativni krogi zaradi izbire izvajalca zelo resno jemali rezultate omenjene raziskave. Namen raziskave je bilo pridobiti znanstvene podatke o načinu in kakovosti življenja istospolnih družin. Bavarski državni inštitut za raziskavo družin na univerzi v Bambergu je izvedel anketiranje s starši iz istospolnih skupnosti. Vzorec je zajemal več kot 1000 staršev, skupaj približno 700 otroci v starosti od 0 do 18 let. Večina vprašanih je bila lezbičnih mater, delež gejevskih očetov je bil 7 % (Jansen 2010, 362). Bavarski državni inštitut za zgodnjo pedagogiko je anketo staršev dopolnil z delno razvojno psihološko raziskavo, v kateri je sodelovalo skoraj 100 otrok, starih med 10 in 18 let, v kateri je otroke spraševal o njihovem razvoju,

se ukvarjajo s športom in se ravšajo z vrstniki), kljub temu pa v primerjavi s fanti iz drugih družinskih oblik ne čutijo tako močne potrebe po dokazovanju svoje moči drugim. Tudi hčere iz družin lezbičnih mater, podobno kot dekleta iz drugih družinskih oblik, se vedejo »dekliško« (avtorji na primer omenjajo, da je raziskava pokazala, da hčere iz lezbičnih družin veliko pozornosti namenjanju svojemu zunanemu »dekliškemu« videzu, se rade igrajo z otroki, izražajo sočutje in razumevanje za vrstnike, ki so v težavah itd.). Jansen (2010, 365) ugotavlja, da moderna osebnostna in razvojna psihologija predpostavlja, da se človek uči vse življenje in si aktivno išče posameznike, po katerih se zgleduje. Vezano na prejšnjo trditev je nemška raziskava pokazala, da je istospolnim staršem pomembno, da imajo njihovi otroci v svojem življenjskem okolju dovolj vzornikov ženskega in moškega spola. Rezultati raziskave so tudi pokazali, da imajo otroci iz istospolnih družin (ki so bili rojeni v prejšnjih heteroseksualnih zvezah ali pa poznajo darovalca semena) v primerjavi z otroki iz ločenih različnospolnih družin pogostejše in rednejše stike s staršem, ki živi izven družine. Tudi lezbične matere in gejevski očetje negujejo intenzivnejše kontakte. Izredno redko se pojavijo konflikti med ločeno živečimi starši, pri čemer otroci nimajo občutka razdvojenosti in ne občutijo konflikta glede lojalnosti (Jansen 2010). Jansen (2010) ugotavlja, da je za istospolne družine značilna enakopravna delitev gospodinjskega in drugega dela ter skrbi za otroka. Pri istospolnih starših je obseg individualne zaposlitve kot razdelitev gospodinjskih opravil enakopravnejši, bolj fleksibilen in bolj demokratičen kot pri različnospolnih starših (npr. medtem ko v različnospolnih družinah v Nemčiji npr. kuhanje v 80 % in čiščenje v 90 % primerov prevzame samo ena oseba, se v vsaki drugi istospolni družini partnerja oziroma partnerki pri tem izmenjujeta). Za istospolne družine je še značilna, tako Jansen (2010, 365), delitev gospodinjskih opravil, ki se ne izvaja po spolnih vlogah, temveč bolj glede na zanimanja in predvsem glede na časovne možnosti. Pri skrbi za otroke se angažirata obe materi in oba očeta v istem obsegu. Pri tem naloge kot, na primer, preskrba in nadzorovanje otrok, pomoč pri domačih nalogah, spremstvo k zdravniku, v šolo ali prevažanje večinoma prevzemata oba starša skupno ali izmenjujoče. Posebne interese ali področja si nekateri otroci glede na ključne točke delijo samo z enim ali z obema staršema, npr. posebne vrste športa ali aktivnosti v prostem času, umetniške dejavnosti in podobno (Jansen 2010, 365).

Raziskave torej kažejo, da so otroci v istospolnih družinah pogostejše osvobojeni tradicionalnih spolnih vlog in scenarijev. Hkrati so starši, predvsem lezbične matere, manj obremenjeni s pričakovanji, da se morajo njihovi otroci podrežati tipičnim spolnim vlogam. Te tendence se vse pogostejše beležijo tudi v sodobnih različnospolnih družinah.

razmerju in odnosu med njimi in starši, njihovem psihičnem prilagajanju, izkušnjah diskriminacije in morebitnih konfliktih v družini (Jansen 2010, 362).

3.3.1.3 Otroci iz istospolnih družin in spolna usmerjenost

Spolna usmerjenost (homoseksualna, heteroseksualna in biseksualna spolna usmerjenost) posameznika je povezana z njegovo izbiro spolnega partnerja (Money in Earhardt v Patterson 1995, 3). Spolna usmerjenost se nanaša na spol osebe, ki spolno in romantično privlači nekoga. Kategorije spolne usmerjenosti običajno vključujejo privlačnost do pripadnikov istega spola (geji ali lezbijke), privlačnost do nasprotnega spola (heteroseksualci) in privlačnost do pripadnikov obeh spolov (biseksualci). Spolna usmerjenost se zmeraj ne pokaže v določljivih kategorijah, temveč v kontinuumu in je pri nekaterih ljudeh fluidna (American Psychological Association 2011).

Golombok in ostali (1983) so v raziskavi ugotovili, da pri predpubertetnih otrocih ni mogoče določiti otrokove spolne usmerjenosti, kljub temu pa je na podlagi otrokovih prijateljstev mogoče opaziti nekatere indikatorje, ki so tipični za spolno usmerjenost, saj imajo otroci v predpubertetnem času ponavadi prijatelje istega spola. Raziskava je pokazala, da je večina otrok tipična za starostno skupino, torej večina otrok ima prijatelja istega spola (Golombok 1983, 564). Rezultati za pubertetnike iz lezbičnih družin so pokazali, da jih je od devetih šest kazalo heteroseksualna nagnjenja, dva nista kazala posebnih zanimanj za nobeno usmerjenost, ena punca pa je rekla, da je zaljubljena v svojo učiteljico. V skupini otrok heteroseksualnih mater samohranilk pa jih od enajst pubertetnikov sedem ni kazalo še nobenega seksualnega interesa, ostali štirje pa so kazali heteroseksualna nagnjenja (Golombok 1983, 564).

Golombokova je v svoji poznejši longitudinalni raziskavi iz leta 1997 ugotovila, da otroci lezbičnih mater niso nič pogostejše homoseksualno usmerjeni kot otroci heteroseksualnih mater. Edina razlika, ki jo je v raziskavi ugotovila, je ta, da hčere lezbičnih mater v večji meri pomislijo na to možnost in tudi eksperimentirajo in imajo istospolna razmerja, a se jih večina, tako sinov kot hčera lezbičnih mater, v odrasli dobi identificira kot heteroseksualno usmerjene. Pomembno dejstvo, ki ga je avtorica v raziskavi ugotovila in ga je potrebno izpostaviti, je tudi to, da lezbične matere svojih otrok ne spodbujajo, da bi le ti postali homoseksualno usmerjeni (Golombok 2000, 54).

Podobno kot Golombok ugotavlja tudi ameriško pediatrično združenje, da otroci iz istospolnih družin niso nič pogostejše istospolno usmerjeni kot otroci iz različnospolnih družin, razlika se pokaže le pri hčerah iz družin lezbičnih mater, ki so v več primerih povedale, da so v mladosti pomislile na možnost istospolnega razmerja in jih je nekaj tudi bilo v istospolnem razmerju za krajši čas, a so se v odrasli dobi v večini identificirale kot različnospolno usmerjene (Perrin in drugi 2002, 342).

Stacey in Biblarz (2001, 171) ugotavljata, da je v istospolnih družinah vprašanje različnih spolnih usmerjenosti bolj prezentno. To pomeni, da heteroseksualnost ni razumljena kot edina možna spolna usmerjenost, že samo dejstvo, da otrok odrašča v istospolnih družini, prispeva k temu, da je vprašanje spolnih usmerjenosti tema, o kateri starši razpravljajo s svojimi otroki. Avtorja ugotavljata, da otroci v istospolnih družinah pogosteje poročajo o tem, da so pomislili, da bi lahko vstopili v istospolno partnersko zvezo. Dejstvo, da obstajajo heteroseksualci in homoseksualci je zanje očitno, saj s tem živijo v vsakdanjem življenju, medtem ko so otroci v heteroseksualnih družinah lahko popolnoma prikrajšani za informacije o homoseksualnosti. Avtorja ob tem opozarjata, da raziskave ne kažejo nobenih statistično značilnih razlik v identifikaciji seksualne identitete, saj se večina otrok, ki so odrasli v istospolnih družinah, identificira kot heteroseksualno usmerjeni v odrasli dobi. V istospolnih družinah torej ne odraste več gejev in lezbijk kot v različnospolnih družinah. Stacey in Biblarz (2001) ugotavljata, da so otroci iz istospolnih družin manj tradicionalno usmerjeni v delitev spolnih vlog in da so bolj odprti za homoerotična partnerstva (2001, 176) in še, da je starševska spolna usmerjenost pozitivno povezana z možnostjo in večjo verjetnostjo, da otroci, ki so istospolno usmerjeni, tega ne bodo poskušali prikrivati. Statistično to pomeni, da bomo v istospolnih družinah beležili nekoliko večje število istospolno usmerjenih otrok, kar pa sicer ne bo posledica oblike družine, v kateri so ti odraščali.

Zadnjo tezo ostro kritizira Hicks (2005). Pravi namreč (2005, 162), da je zaenkrat na voljo premalo raziskav, ki bi podprle tezo, da je večja verjetnost, da bodo otroci iz istospolnih družin tudi sami postali istospolno usmerjeni. Pri tem izpostavi raziskavo Golombok, ki je ugotovila, da otroci lezbičnih mater sicer večkrat pomislijo na možnost istospolnega razmerja/partnerstva, da je večja verjetnost, da bodo predvsem hčere lezbičnih mater to tudi kdaj poskusile oz. prakticirale, ampak da se jih večina v odrasli dobi identificira kot heteroseksualne. Hicks se sicer strinja in podpira proti-heteroseksistično stališče Stacey in Biblarza, ki se ob vsem tem sprašujeta, zakaj bi pravzaprav bilo karkoli narobe s tem, če bi otroci iz istospolnih družin dejansko tudi postali istospolno usmerjeni, vendar Hicks ob tem opozori, da to ni enako, kot preprosto reči, da obstaja povezava med istospolno usmerjenimi starši in morebitno istospolno usmerjenostjo njihovih otrok, torej da je večja verjetnost, da bodo otroci iz istospolnih družin postali istospolno usmerjeni (2005, 162).

Kot odgovor na Hicksovo kritiko lahko izpostavimo ugotovitve raziskave Stacey in Biblarza iz leta 2010, kjer avtorja na podlagi rezultatov svoje raziskave predpostavljata, da bodo otroci istospolnih staršev sprejemali svojo spolno usmerjenost, kakršna koli že bo. Ne bodo čutili potrebe potopiti se v heteroseksualnost, če to ni nekaj, kar si želijo (Stacey in Biblarz 2010, 7). Stacey in Biblarz (2010) poudarjata, da je zaenkrat narejenih še premalo raziskav na področju spolne usmerjenosti otrok, ki so odraščali v istospolnih družinah, da bi lahko z gotovostjo izpeljali zaključke o tem, kakšna bo njihova

spolna usmerjenost. Predpostavljata pa, da bo ta odstotek nekoliko večji, ker bodo otroci v takih družinah, če bodo imeli istospolna občutja in želje, to lažje izrazili. V raziskavi sta namreč ugotovila, da je v povprečju homoseksualna občutja težje razkriti v heteroseksualni družini. Njuna raziskava to potrdi s podatki, ki kažejo, da so istospolno usmerjeni starši bolj tolerantni do seksualne identitete svojih otrok, ne glede na to, ali gre za hetero- ali homo identiteto (prav tam).

3.3.1.4 Otroci iz istospolnih družin in psihosocialni razvoj ter vpliv istospolnega starševstva

Golombok in ostali (1983) so v raziskavi primerjali otroke lezbičnih mater z otroki heteroseksualnih mater samohranilk. Odnosi otrok iz obeh skupin s sovrstniki so dobri (Golombok in drugi 1983, 567). Raziskava je pokazala, da ni bistvenih razlik med obema skupinama otrok razen tega, da je imelo več otrok heteroseksualnih mater simptome psihičnih težav (Golombok in drugi 1983, 568). V raziskavi, ki je potekala skoraj petnajst let pozneje (1997), pa je avtorica ugotovila, da ni razlik med obema skupinama otrok (Golombok 2000, 56). Otroci iz lezbičnih družin so enako psihično prilagodljivi v šoli kot njihovi vrstniki, prav tako niso zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev nič bolj depresivni, anksiozni in ne iščejo nič pogostejše pomoči psihologov in psihiatrov kot njihovi vrstniki iz heteroseksualnih družin. Golombok (2000) ugotavlja, da so v najbolj stresnem in tveganem položaju otroci iz tistih družin, ki prehajajo iz ene oblike družine v drugo (otroci, ki so izpostavljeni več negativnim faktorjem, npr. izpostavljenost sovražnemu vzdušju med staršema; ločitev staršev, ki lahko pomeni izgubo socialne podpore in padec življenjskega standarda; prilagajanje novi reorganizirani družini itd.). Prav nasprotno pa Golombok (prav tam) ugotavlja, da otroci, ki že od začetka živijo s starši, s katerimi niso biološko povezani (posvojeni otroci, umetno oplojeni otroci, otroci nadomestnih mater) ali z istospolnimi starši, ne kažejo nič več psiholoških težav kot njihovi vrstniki iz tradicionalnih družin.

Stacey in Biblarz (2001, 171, 176), podobno kot Golombok, na podlagi rezultatov raziskav trdita, da ni bistvenih razlik med otroci, vzgojenimi z materami lezbijkami, v primerjavi z otroki s heteroseksualnimi materami glede psihološkega in čustvenega razvoja, anksioznosti, depresije, samospoštovanja, kognitivnih funkcij itd.

Glede primerjave načinov starševanja med istospolnimi in različnospolnimi starši Stacey in Biblarz (2001, 174) ugotavljata, da imajo lezbične socialne mame več starševskih sposobnosti v primerjavi z očeti iz heteroseksualnih družin. Raziskave tudi pokažejo, da ni moč opaziti bistvenih razlik med heteroseksualnimi in istospolnimi starši glede starševanja in emocionalnih prilagoditev (Stacey in Biblarz 2001, 167), čeprav so lezbični pari v dvostarševski družini bolj usklajeni v starševanju, dosegajo večje rezultate kot heteroseksualni starši v dvostarševski družini (prav tam, 174). Otroci iz lezbičnih družin se

v primerjavi z vrstniki iz različnospolnih družin s svojimi starši tudi lažje pogovarjajo o svojem spolnem/seksualnem razvoju (Stacey in Biblarz 2001, 175).

Stacey in Biblarz (2010, 10) sta na podlagi rezultatov različnih raziskav ugotovila, da matere, tako heteroseksualno usmerjene kot lezbijke, bodisi, da so biološko ali socialno povezane z otroki, preživijo več časa z otroki in manj časa na plačanem delu v primerjavi z heteroseksualnimi očeti in še, da poročeni heteroseksualni očetje dosegajo najnižje točke pri vključenosti v vzgoji in sposobnostih dobrega starševanja (Stacey in Biblarz 2010, 17), kar se pa sicer pri enostarševstvu in pri prvem starševstvu izboljša. V primeru heteroseksualnih očetov lahko govorimo o tako imenovanem fenomenu novega očetovstva (Švab 2001 in 2006), ki predstavlja očete, ki so vedno bolj vpleteni v različne segmente družinskega življenja, predvsem v razmerju do otrok in neposredni skrbi za njih. Novi očetje želijo bolj skrbeti za svoje otroke in z njimi stopati v tesnejša razmerja, kot so to bili pripravljeni njihovi očetje. Pripravljeni so povečati svoj delež v družinskem delu. Svojo participacijo v družinskih razmerjih povečajo še bolj v primerih, ko so njihove partnerke zaposlene. Vendar se je potrebno zavedati, da je njihova participacija pri gospodinjskih delih prijetnejša, gre za nezavezujoča opravila, manj rutinska dela, medtem ko so mame tiste, katerim so prepuščena vsa ostala opravila. Tako je kljub želji po veliki participaciji novih očetov v segmentih družinskega življenja moč ugotoviti, da je novo očetovstvo le nekakšen »mit« modernega časa, saj so ženske še vedno tiste, ki opravijo več dela v družini (Švab 2006).

Na otrokovo dobrobit in psihološko počutje vsekakor vpliva tudi odnos med staršema. Stacey in Biblarz pri tem ugotavljata (2010, 11), da si ženske želijo egalitarnega partnerstva in razdelitve dela, iz česar tudi izpeljeta, da so lezbične mame bolj kompatibilne in zadovoljne v partnerskem in starševskem odnosu kot heteroseksualni pari. Glede lezbičnega in gejevskega starševstva Stacey in Biblarz (2010, 11) na podlagi ugotovitev izpostavljata dejstvo, da nekatere raziskave predlagajo/namigujejo, da bi lahko »dvojna doza« mame v starševskem odnosu med njima (biološko in socialno mamo) vnetla prepire, ljubosumje in tekmovalnost, kar pa lahko vodi do razpada zveze, te iste raziskave namigujejo, da zaradi tega lahko razmerja med dvema lezbičnima mamama trajajo krajši čas (Stacey in Biblarz 2010, 11). Stacey (2010, 9) ob tem opozarja, da tega ne moramo trditi zagotovo, a kljub temu obstaja v času, ko istospolni pari še niso popolnoma pravno izenačeni z različnospolnimi pari (če bo to še držalo, ko bodo istospolni pari imeli enake pravice kot različnospolni pari, je vprašanje), za to nekaj indicov. Lezbični pari imajo, tako Stacey (prav tam), v povprečju v primerjavi s heteroseksualnimi pari višje standarde, višja pričakovanja glede svoje partnerske veze predvsem v smislu enakopravnosti. Zaradi tega so tudi bolj razočarane, če enakopravnosti, tudi v smislu starševstva, ni mogoče zagotoviti. Ponavadi ena partnerka rodi otroka in ga doji in ponavadi ima tudi vse pravice do tega otroka, medtem

ko druga, vsaj ponekod, do otroka nima nobenih pravic. Zaradi tega je težko zagotoviti enakopravnost. Paradoks je torej ravno v tem, da zaradi višjih standardov, ki jih onemogoča biološka asimetrija, ne izpolnijo svojih pričakovanj in ciljev glede partnerske zveze. Problem je torej v tem, da nimajo enakih pravic, tudi v odnosu do otroka, in to lahko povzroča napetosti v partnerski zvezi.

O gejevskih očetih, o katerih je sicer malo raziskav, pa na podlagi rezultatov raziskav Stacey in Biblarz (2010) skleneta, da le ti ne vnašajo v svoje starševstvo »dveh doz« očetov (kot lezbijke) ampak ponavadi posvojijo bolj »ženstvene starševske prakse« (v nasprotju s heteroseksualnimi očeti), torej staršujejo bolj enakopravno in usklajeno kot heteroseksualni pari, vendar manj enakopravno kot lezbični pari (Stacey in Biblarz 2010, 12). Starševstvo gejev je bolj podobno starševanju mam, saj se le ti v večini sami zavestno odločijo za starševstvo, kot pa heteroseksualni očetje, ki dobijo skrbništvo po ločitvi. Stacey in Biblarz (2010, 13) še dodajata, da je to tudi glavni razlog, da spol in spolna identiteta pri očetih gejih, še bolj kot pri materah lezbijkah, izzivata dominantne prakse moškosti, očetovstva in materinstva obenem.

Nemška raziskava Življenjska situacija otrok v istospolnih partnerskih zvezah je pokazala, da osebni, čustveni in razvoj socialnih kompetenc otrok iz istospolnih družin poteka ves čas normalno. Otroci in mladostniki iz istospolnih družin v primerjavi z otroki iz ostalih družinskih skupnosti niso v večji meri naklonjeni k depresijam ali psihosomatskim težavam. Rezultati so, nasprotno, pokazali, da otroci iz istospolnih družin v primerjavi z ostalimi kažejo večji občutek o lastni vrednosti in hkrati realistično vrednotijo samega sebe (Jansen 2010, 363).

Glede starševanja in partnerskega odnosa med istospolnima staršema, Jansen (2010, 365) ugotavlja, da je pri istospolnih starševskih parih delitev dela enakopravnejša, bolj fleksibilna in demokratična kot pri heteroseksualnih parih. Pri skrbi za otroke pa se v istospolnih družinah oba starša enako angažirata. Z vidika razvojne psihologije (Sobočan 2009) raziskave med istospolnimi družinami ne kažejo nobenih dejavnikov, ki bi kazali na rizične ali neugodne faktorje in s tem na ogroženost otrok in njihovega razvoja v tovrstnih družinah. Na področju čustvenega razvoja otroka je, na primer, pomembno, da odrasla oseba otroku zagotavlja varnost in občutek sprejetosti, na spoznavnem področju je pomembno, da otrok dobi veliko spodbud iz okolja itd. in raziskave kažejo, da to uspešno zagotavljajo tudi istospolno usmerjeni starši. Tako Ameriško psihiatrično združenje kot Ameriško psihološko združenje sta izdali poročili, v katerih na osnovi pregleda številnih študij o istospolnih družinah potrjujeta, da empirični podatki in spoznanja ne podpirajo splošnih predsodkov in stereotipov o življenju v istospolnih družinah, zato tudi ne odsvetujeta posvojitve otrok v istospolne družine (Sobočan 2009, 72).

Med novejšje raziskave istospolnega starševstva spada španska raziskava Olive in ostalih¹⁵ (2012). Raziskava je pokazala, da kljub nekaj manjšim, statistično značilnim razlikam med različnimi oblikami družin (npr. otroci, ki živijo v istospolnih družinah dosegajo višje rezultate pri zunanjem in notranjem prilagajanju na razmere, kot otroci iz družin z očimom ali mačeho) te razlike izginejo, ko se pojavijo različni socialni, demografski in kontekstualni učinki (Oliva in drugi 2012).

3.3.1.5 Otroci iz istospolnih družin in vzgojno-izobraževalni prostor

Golombok v svoji študiji poudarja, da so otroci iz lezbičnih družin enako psihično prilagodljivi v šoli kot njihovi vrstniki iz družin heteroseksualnih mater samohranilk (Golombok, 2000: 56).

Jansen ugotavlja, da je šolski in poklicni razvoj otrok iz istospolnih družin v Nemčiji dober. Rezultati nemške raziskave so pokazali, da so otroci iz istospolnih družin, na področju izobraževanja, v primerjavi z vrstniki iz ostalih oblik družin, v povprečju pred njimi, nadpovprečno pogosto obiskujejo višje šole in fakultete, podobno kot njihovi starši, za katere nemška raziskava pokaže, da ima vsak drugi končano višjo ali visoko šolo (Jansen 2010, 363).

Potter¹⁶ v svoji raziskavi, v kateri se sprašuje, kakšen vpliv na otroka ima odraščanje v istospolni družini na njegove matematične dosežke in rezultate v šoli v primerjavi z otroki iz drugih oblik družin (s poročenimi starši, biološkimi starši, enostarševska družina, ovdovali starši, ločeni starši, očimi in mačehe itd.), ugotavlja, da otroci iz istospolnih družin v povprečju dosegajo nižje matematične rezultate v primerjavi z vrstniki iz družin poročenih bioloških staršev (Potter 2012, 565). Podatki te raziskave so zanimivi predvsem zato, ker je to ena izmed redkih raziskav, podobno kot Regnerusova NFSS (ki jo opisujemo v sklepnem delu tega poglavja), ki je zabeležila deficit pri znanju otrok iz istospolnih družin v primerjavi z otroki iz drugih družinskih oblik, predvsem v primerjavi z otroki iz družin s poročenimi biološkimi starši. Te razlike se zmanjšajo v primerjavi z ostalimi družinskimi oblikami (npr. enostarševske družine, družine z ločenimi starši, reorganizirane družine itd.).

¹⁵ V raziskavo je bilo vključenih 214 družin z otroki, starimi od 3 do 10 let, s katero so želeli raziskati kvaliteto družinskega življenja in notranje ter zunanje prilagajanje otrok na življenje v različnih oblikah družin; tradicionalni, enostarševski, v družini z očimom ali mačeho, posvojiteljski družini, istospolni družini in družini z več otroki (Oliva in drugi 2012).

¹⁶ Gre za longitudinalno raziskavo zgodnjega otroštva – Vrtčevska kohorta, ki je zajemala 19043 otrok (otroke so spremljali od leta 1998, ko so bili v vrtcu skozi osnovno šolo), od tega je bilo 158 otrok iz istospolnih družin (2012, 556–557).

Sarantakos (1996) je v avstralski raziskavi iz leta 1996¹⁷ primerjal šolski uspeh in aktivnosti v šolah, ki jih opravljajo otroci iz treh različnih tipov družin; različnospolnih, kjer sta starša poročena, različnospolnih družin, kjer sta starša živela v izvenzakonski skupnosti, in istospolnih družin. Avtor v raziskavi ni uspel identificirati nobene statistično značilne razlike med temi otroci. Torej različen tip družin, v katerih so otroci odraščali, ni vplival na pridobljene rezultate. Rezultati so za otroke iz istospolnih družin pokazali, da v primerjavi z otroki iz različnospolnih družin dosegajo boljše rezultate pri družboslovnih predmetih, na socialnem področju so bili bolj avtonomni, poleg tega pa so bili bolj vključeni v gospodinjstva doma. Najboljše šolske rezultate so sicer dosegali otroci iz različnospolnih družin, kjer sta bila starša poročena – avtor raziskave ob tem poudarja, da razlike niso statistično značilne. Sarantakos (prav tam) zaključuje, da na osnovi dobljenih rezultatov ni mogoče trditi, da odraščanje v katerem koli od treh tipov družin bolj pozitivno ali bolj negativno vpliva na razvoj otrok in njihov šolski uspeh. Pri šolskem uspehu so torej pomembni drugi dejavniki, ne pa tip družine, v katerem otrok odrašča.

Raziskave, ki smo jih preučili, kažejo na to, da tip družine ne vpliva na otrokov šolski uspeh. Rezultati nekaterih raziskav sicer kažejo, da so posamezne skupine otrok v določenih vidikih boljše od drugih, ampak med njimi ni statistično značilnih razlik glede na tip družine, v kateri otrok odrašča.

3.3.1.6 Otroci iz istospolnih družin in stigmatizacija ter homofobija

Golombok (2000) v raziskavi ugotavlja, da otroci iz lezbičnih družin pred adolescenco niso nič bolj zasmehovani ali stigmatizirani kot njihovi vrstniki iz heteroseksualnih družin. So enako popularni in nimajo nič večjih težav v sklepanju prijateljstva. Raziskava sicer pokaže, da se to spremeni v času adolescence. Medtem ko so v adolescenci nekateri zasmehovani zaradi višine ali pa barve kože, je za otroke iz lezbičnih družin večja verjetnost, da bodo zasmehovani zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev in tipa družin, iz katere prihajajo. Takrat, meni Golombok (2000, 55–56), naj bi glavno vlogo odigrali starši, ki morajo otroka pripraviti na to, saj ravno občutljivost staršev za otrokova čustva in njihova pripravljenost na odkrit pogovor z otrokom o njegovih težavah običajno zadostujeta, da otrok svoje izkušnje boljše razume in se z njimi lažje spopade. Avtorica še dodaja, da je v raziskavi nekaj respondentov, ki so kot otroci odraščali v istospolni družini, povedalo, da se je njihov status med vrstniki proti koncu šolanja spremenil – zaradi oblike družine (torej istospolne družine), iz katere so prihajali, so

¹⁷ V vzorec je bilo zajetih 174 otrok: 58 otrok iz različnospolnih družin, kjer sta bila starša poročena, 58 otrok iz različnospolnih družin, kjer sta starša živela v izvenzakonski skupnosti, in 58 otrok iz istospolnih družin.

ti otroci v očeh vrstnikov dobili vrednost in nov pomen. Imeti istospolne starše je torej pomenilo imeti »kul« starše (prav tam).

Stacey in Biblarz (2001, 177) opozarjata, da oblika družine, predvsem istospolne družine, vstopa v ospredje predvsem v primerih homofobije in diskriminacije. V analizi raziskav sta avtorja našla zgolj en negativni vpliv odraščanja otrok v istospolni družini (v primerjavi z otroki, ki odraščajo v različnospolni družini), to je soočanje teh otrok s homofobijo in diskriminacijo na podlagi spolne usmerjenosti svojih staršev. Otroci iz istospolnih družin so namreč prikrajšani oziroma stigmatizirani zaradi pravne neenakosti, nespoštovanja in neprepoznavnosti v primerjavi s heteroseksualnimi starši. Avtorja ugotavljata, podobno kot Golombok (2000), da so istospolne družine povsem varno okolje za otroke, če so starši občutljivi na otrokove morebitne težave, ki bi jih lahko imeli zaradi homofobije. Stacey in Biblarz (2001) na podlagi rezultatov raziskave ugotavljata, da otroci, ki so odraščali v istospolni družini, ne kažejo razlik v primerjavi z otroki, ki so odraščali v različnospolni družini, glede tesnobnosti in samozavesti. Zaključujeta še, da so zato otroci, ki odraščajo v istospolni družini, psihološko gledano zelo močni, saj otroci, ki so soočeni s stigmo, pogosto razvijejo strategije odpora in posebno moč. Stacey (2010) še dodaja, da otroci iz istospolnih družin v povprečju dobro opravijo s homofobično družbo, saj jih starši v veliki meri na to že vnaprej pripravijo. Raziskava Stacey in Biblarza je namreč pokazala, da so istospolni starši pripravljeni na homofobično družbo, o tem veliko razmišljajo in imajo posebne podporne skupine, kjer se o tem pogovarjajo. Raziskava je še pokazala, da se istospolni starši s svojimi otroki pogovarjajo o homofobiji in se trudijo po svojih najboljših močeh, da otroke pripravijo na homofobično družbo (Stacey in Biblarz 2010).

Anderssen in ostali (2002)¹⁸ v meta-raziskavi najdejo razlike v stigmatizaciji otrok iz istospolnih družin v primerjavi z otroki iz različnospolnih družin; otroci iz istospolnih družin sicer na splošno niso stigmatizirani, vendar pa obstaja večja verjetnost, da bodo bolj izpostavljeni homofobičnemu nasilju. Raziskava je tudi pokazala, da se otroci iz istospolnih družin praviloma bojijo, da bodo zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev stigmatizirani, kljub temu, da raziskave skorajda ne poročajo o tovrstnih primerih. Avtorji nadaljujejo (prav tam), da pri tem ključno vlogo odigra šola; namreč, tisti otroci, ki so imeli izkušnjo, da so vzgojiteljice v vrtcih in učiteljice v šolah ob pogovorih o družinah enakovredno govorile o različnih oblikah družin, niso imeli težav in se niso počutili manjvredne ali drugače prikrajšane, ker ne živijo v »pravi« družini. Posledično so bili njihovi sovrstniki občutljivejši za razlike in

¹⁸ Meta-raziskava je vključevala 23 raziskav o istospolnih družinah, izvedenih med leti 1978 in 2000, primerjala pa je otroke iz istospolnih družin z otroki iz različnospolnih družin (Anderssen in drugi 2002).

sposobnejši razumeti ter sprejemati vse oblike družin, brez vnaprejšnjih negativnih sodb (Anderssen in drugi 2002).

Bos in ostali (2008) so primerjali otroke (stare med 8 in 12 let) z lezbičnimi starši iz Nizozemske (kjer je poroka za istospolne pare možna od leta 2001) in ZDA ter ugotovili, da nizozemski otroci poročajo o večji odprtosti družbe do njihove oblike družine, poročajo o manj izkušnjah s homofobijo in manj prilagoditvenih težav kot otroci iz ZDA (Goldberg in Kuvalanka 2012, 36). Podobno ugotavlja Hanssen¹⁹ (2012, 238) v svoji raziskavi, katere rezultati kažejo, da se istospolne družine, kljub njihovi pravni urejenosti na Danskem in Norveškem, še vedno srečujejo s heteronormativno predpostavko »normalne družine« (družine s heteroseksualno usmerjenimi starši). Hanssen zato trdi, da življenje v družini, ki ne ustreza dominantnim normam, zahteva veliko dodatnega dela (2012, 238). Ugotavlja namreč (2012, 251), da se kljub različnosti družinskih oblik, istospolne družine še vedno obravnava kot deviantne, zato morajo otroci iz istospolnih družin nenehno »braniti« starševsko spolno usmerjenost, svojo istospolno družino in s tem tudi svoje otroštvo. In ravno to je »dodatno delo«, ki za te otroke, mlade odrasle iz istospolnih družin, predstavlja neugodje – nenehna izpostavljenost dominantnim normam in heteronormativnosti.

Nemška raziskava Življenjska situacija otrok v istospolnih partnerskih zvezah (Jansen 2010) je pokazala, da četudi so bili otroci iz istospolnih družin diskriminirani, zaradi tega ni trpel njihov razvoj, temveč se, po raziskavi sodeč, v primerjavi z otroki iz družin heteroseksualnih partnerjev, reorganiziranih in enostarševskih družin, v nekaterih pogledih celo bolje razvijajo. V Nemčiji več kot 90 % istospolnih družin odkrito živi svojo družinsko realnost. Več kot 50 % otrok iz teh družin v življenju še ni doživelo družbene diskriminacije zaradi oblike svoje družine. Pri tistih, ki so imeli izkušnje z diskriminacijo, je šlo ponavadi za draženje s strani vrstnikov (Jansen 2010, 364). Jansen še ugotavlja (2010, 364), da je vzrok za dober razvoj otrok in majhno diskriminacijo dobra starševska podpora in skupno učenje, kako se konstruktivno spopasti z izkušnjami diskriminacije in stigme. Raziskava je pokazala, da otroci iz istospolnih družin svoje družinske situacije ocenjujejo kot pozitivne in čutijo v svojem razvoju spodbude, ne pa ovire. Raziskava je tudi pokazala, da so ti otroci samostojnejši, bolj odprti in strpnější (Jansen 2010, 364).

¹⁹ Raziskava, ki jo je opravila, je zajemala 25 adolescentov/mladih odraslih iz Danske in Norveške, starih med 15 in 45 let, ki so v intervjujih in pisnih avtobiografijah govorili in pisali o svojih istospolnih družinah, starševstvu in starševski spolni usmerjenosti (Hanssen 2012).

Gartrell in ostali²⁰ (2012) so ugotovili, da je 50 % vprašanih doživelo homofobično nasilje in stigmatizacijo. Homofobije so po večini bili deležni v šolskem kontekstu, največkrat s strani vrstnikov. Adolescenti iz te raziskave so poročali, da so se s homofobijo v večji meri spopadali z optimizmom (strategijo sprejemanja) in ne z negativizmom (npr. izogibanje) (Gartrell in drugi 2012, 999). Gartrell in ostali (2012, 1005) so na podlagi zaključkov raziskave za izboljšanje tega področja in predvsem za zmanjšanje homofobije predlagali razvoj in vključitev programov v šole, ki bi se ukvarjali in bili osredotočeni na diverzifikacijo družinskega življenja in bi bili prisotni v vseh letih šolanja otrok vseh starosti.

Sobočan (2009), ki je v Sloveniji opravila prvo raziskavo o istospolnih družinah (8 lezbičnih mater in 2 gejevska očeta), se je prav tako dotaknila vprašanja družbene homofobije. Ugotovila je, da se istospolni partnerji s homofobijo, predsodki in stereotipi spopadajo s pomočjo trdnih vezi med partnerjema in ljubeznijo. Istospolni starši so izrazili prepričanje, da je ljubezen do otrok in razumevanje med partnerjema tisti vir, kjer lahko istospolne družine in otroci iz istospolnih družin črpajo moč za spopadanje s kakršnimi koli situacijami (prav tam, 75). Avtorica v svoji raziskavi še ugotavlja, da respondentke in respondenti ne poročajo o negativnih izkušnjah; vsi so poročali o razkritju svoje družine v javnosti, nikjer pa niso naleteli na ovire v smislu, da, na primer, osebje ne bi dovolilo prisotnosti ob porodu ali da vzgojiteljice ne bi sprejele dejstva, da otroka pripeljeta in iz vrtca odpeljeta dve osebi istega spola itd. (Sobočan 2009).

Otroci in mladi (Zaviršek in Sobočan 2012, 29) iz istospolnih družin opisujejo svojo potrebo, da se v zvezi s homofobičnimi ali seksističnimi izjavami v šolah ukrepa jasno in odločno. Veliko jih je namreč že izkusilo »zasliševanje« ali pretirano radovednost o njihovih družinah tako s strani vrstnikov kot s strani učiteljev oziroma strokovnega kadra. V omenjeni raziskavi so otroci in mladi iz istospolnih družin posebej omenjali odpor do tega, da jih iste osebe sprašujejo vedno enake stvari ali pa da o njihovi družini vedno znova, vendar brez resničnega zanimanja, sprašujejo vrstniki (npr. katera od mam pa je pravi starš otroka, kako deluje vaša družina ipd.) (Zaviršek in Sobočan 2012, 29). V zvezi s homofobijo in stigmatizacijo otroci in mladi izpostavljajo še neposredno identificiranje otroka iz istospolne družine s spolno usmerjenostjo njegovih staršev (Zaviršek in Sobočan 2012). V Sloveniji respondenti opisujejo, da če je šlo karkoli »narobe« v otrokovem življenju, je bilo to povezano s spolno usmerjenostjo staršev (izjave kot so: ni čudno, da si tako nervozen, če pa imaš take starše). Zaradi takšnega ravnanja in

²⁰ Raziskava je bila opravljena med adolescenti v načrtovanih ameriških lezbičnih družinah. Avtorji raziskave so ugotavljali, ali so bili ti otroci deležni negativnih reakcij s strani družbe zaradi materine spolne usmerjenosti. Vzorec je zajemal 78 adolescentov, od tega 39 punc in 39 fantov, povprečne starosti 17 let (Gartrell in drugi 2012, 1001).

podobnih izjav so otroci iz istospolnih družin, ki so sodelovali v raziskavi, povedali, da so zaradi strahu slabega ali nepravilnega ravnanja skrivali družinska razmerja. Respondenti so izpostavili predvsem strah pred tem, da bi jih vrstniki zavrnili, razvrednotili ali marginalizirali, če bi razkrili sestavo svoje družine. S strategijo skrivanja in molka so se tako obvarovali pred homofobijo in stigmatizacijo (Zaviršek in Sobočan 2012, 30).

Na podlagi rezultatov raziskav ugotavljamo, da so (lahko) otroci iz istospolnih družin izpostavljeni homofobiji, ampak jih njihovi starši praviloma pripravijo na homofobično družbo, ki jo tudi sami doživljajo zaradi svoje spolne usmerjenosti. Zato otroci iz istospolnih družin, po podatkih raziskav, ne kažejo več tesnobe ali manjše samozavesti v primerjavi z otroki iz različnospolnih družin.

3.3.2 Skupne ugotovitve raziskav

Danes živimo v svetu, ki proizvaja spolne diskurze z namenom ustvarjanja hierarhij, v katerih so tradicionalne in heteronormativne oblike družin dominantne, kar pa se kaže skozi številne tekstualne, pravne, družbene, kulturne in politične prakse. Zaradi tega tudi ne smemo istospolnih družin in starševstva ocenjevati le na podlagi rezultatov raziskav, saj so le ti vedno na voljo številnim različnim interpretacijam, ki pa se vedno povezujejo z moralnimi in političnimi naravnostmi tistih, ki jih interpretirajo. Hicks ob tem opozarja (2005), da se moramo vprašati, zakaj je ravno vprašanje »Ali se otroci iz istospolnih družin razlikujejo od otrok iz drugih oblik družin?« postalo središče večine raziskav. To vprašanje že vnaprej namiguje, da so geji in lezbijke v svojem bistvu drugačni kot heteroseksualci in da se to potem prenese tudi na njihove otroke. Hicks nadaljuje (prav tam), da »model razlik istospolnega starševstva« lahko deluje na dva načina; prvi pravi, da so razlike, ki jih najdemo v istospolnem starševstvu (v nasprotju z družinami s heteroseksualnimi starši) napačne, da škodujejo otrokom in so moralno slabše; drugi način pa je liberalna enakost, ki razlik pri lezbijkah in gejih ne predstavlja kot deficit, pomanjkljivost, pač pa preprosto kot razliko in zato ne sme biti tarča diskriminacije (2005, 154).

Na podlagi predstavljenih raziskav lahko, podobno kot omenja Hicks (2005), govorimo o dveh tipih raziskav, ki se ukvarjajo z istospolnimi družinami. V prvi sklop sodijo raziskave, ki zagovarjajo paradigmo »brez razlik« in, nasprotno, drugi sklop predstavljajo raziskave, ki zavračajo omenjeno paradigmo in kažejo na pomembne razlike med istospolnimi in preostalimi družinami.

Paradigma »Brez razlik« predpostavlja, da ni bistvenih razlik med otroci, ki so odraščali v istospolnih družinah v primerjavi z otroki, ki so odraščali v drugih oblikah družin. Rezultati teh raziskav kažejo, da ni

bistvenih razlik glede psihološke dobrobiti ali kognitivnih funkcij otrok. Prav tako so omenjene raziskave pokazale, da spolna usmerjenost staršev nima negativnih posledic ali vplivov na kvaliteto odnosov starš–otrok ali otrokovo mentalno zdravje in socialno vključenost. Razlike, ki so bile najdene v predstavljenih raziskavah, so v veliki večini pozitivne in v korist otrokom v istospolnih družinah, predvsem v družinah lezbičnih mater. Tako na primer otroci iz istospolnih družin kažejo manj spolno-stereotipne načine obnašanja in so bolj tolerantni do spolne nekonformnosti. Za starše v istospolnih družinah je značilna enakovredna delitev dela in starševskih obveznosti, odnosi med starši in otroci v istospolnih družinah so kvalitetnejši, zavedanje in odgovornost glede starševskih spretnosti pa je večja kot v heteroseksualnih družinah. Raziskave pa pokažejo tudi nekaj negativnih razlik, ki so predvsem posledica heteronormativnega in homofobičnega okolja. Kot primer navajamo obdobje adolescence, ko otroci iz istospolnih družin sicer niso v splošnem pogostejše tarče nadlegovanja kot vrstniki, ki so odraščali v heteroseksualnih družinah. Če na primer druge otroke zbadajo zaradi njihovega socialnega statusa ali telesnih značilnosti, otroke iz istospolnih družin pogosteje zapostavljajo zaradi spolne usmerjenosti njihovih staršev. Rezultati in ugotovitve glede starševanja istospolno usmerjenih staršev v primerjavi z različnospolno usmerjenimi starši pokažejo, da dva starša, ki sta usklajena, ne glede na spol prinašata večjo prednost za otroka kot en starš. Rezultati raziskav še pokažejo, da v primerjavi z ostalimi oblikami družin, družina s poročenimi, biološkimi starši ni nič boljša za dobro otroka in da spol starša ne vpliva na otrokovo dobro. Po raziskavah sodeč lahko tudi rečemo, da sta za otroka najboljša oziroma najbolje staršujeta dve ženski, kjer je delitev dela enakopravno porazdeljena, kot pa ženska in moški oziroma vsaj bolje kot ženska in moški, ki imata tradicionalno delitev dela. Na podlagi ugotovitev raziskav tako odgovarjamo tudi na trditev, da »otrok za zdrav razvoj potrebuje očeta in mamo«. Raziskave slednjega namreč ne dokazujejo, saj kažejo, da spol starša ni pomemben pri vzgoji otroka oziroma za njegovo dobrobit (Stacey in Biblarz 2010, 17). In še, glede na ugotovitve raziskav, je za otroke in mlade spolna orientacija staršev povsem postranska zadeva, saj so v ospredje postavljene druge identitete, ki tvorijo subjektivni položaj otroka ali mladega (spol, etničnost, starost, ekonomski sloj itd.).

Paradigmo »razlik« zagovarjajo predvsem novejšje raziskave, med njimi najbolj odmeva Regnerusova raziskava Strukture novih družin (v nadaljevanju NFSS (The New Family Structure Study)) iz leta 2012, ki je prva razkrila precej drugačne rezultate od ostalih raziskav. Raziskava je namreč pokazala, da naj bi odraščanje otrok v istospolni družini slabo vplivalo na otroke, otroci iz istospolnih družin naj bi bili slabši v primerjavi z otroki iz ostalih družinskih oblik, predvsem družin poročenih bioloških staršev (torej poročena mama in oče). Prav zaradi novih ugotovitev, ki so diametralno nasprotje večini ostalih socioloških znanstvenih raziskav, smo se odločili, da Regnerusovo NFSS predstavimo v sklepnem delu.

NFSS je najprej predstavljena z avtorjevega vidika, v nadaljevanju pa predstavljamo kritike in očitke raziskave s strani sociologov, psihologov in na sploh raziskovalcev, ki se ukvarjajo s proučevanjem vpliva odraščanja otrok v istospolnih družinah.

Regnerus opozarja, da se njegova raziskava od ostalih razlikuje predvsem zaradi (Regnerus 2012, 756);

- 1) NFSS je prva reprezentativna raziskava z naključnim vzorcem skoraj 3000 ameriških mladih odraslih (starih med 18 in 39 let), ki so odraščali v različnih družinskih oblikah;
- 2) NFSS je prva raziskava, ki je primerjala otroke iz družin, kjer je mama imela istospolni partnerski odnos z drugo žensko in/ali oče imel istospolni partnerski odnos z drugim moškim (Regnerus jih poimenuje lezbične in gejevske družine oziroma oboje skupaj istospolne družine), z otroki s poročenima biološkima mamo in očetom. V raziskavi je bilo 175 tistih, ki so rekli, da ima/je imela njihova mama istospolno partnersko razmerje, in 73 tistih, ki so enako rekli za očeta. Nacionalni reprezentativni vzorec je razkril, da je 1,7 % Američanov, starih med 18 in 39 let, poročalo, da je njihova mama ali oče imel istospolno razmerje. Od tega je več kot dve tretjini respondentov poročalo, da je mama imela lezbično razmerje in torej manj kot tretjina, da je oče imel gejevsko razmerje (Regnerus 2012, 756).

Regnerus je za namen te raziskave uporabil ameriške nacionalne reprezentativne podatke. Iz omenjene raziskave je izbral 40 različnih družbenih, čustvenih in partnerskih dejavnikov vpliva na otroke in le te primerjal med otroci, ki so odraščali v istospolnih družinah, z otroki, ki so odraščali v družini s poročenima biološkima očetom in mamo, so bili posvojeni, živijo v družini ločenih staršev, v družini z očimom ali mačeho, enostarševski družini oz. drugi obliki družin (Regnerus 2012a, 752). Gre torej za tehten verjetnostni vzorec, iz katerega se lahko izpeljejo pomembna statistična sklepanja in interpretacije. Raziskava je bila usmerjena na mlade odrasle osebe (stare med 18 in 39 let, torej ne otroke oz. adolescente) in je želela doseči zadostno število respondentov, ki so odraščali v istospolni družini. NFSS je veliko vprašanj usmerila v respondentovo družbeno obnašanje, zdravje in odnose (Regnerus 2012a, 755). Regnerus (prav tam) še opozarja, da kljub naštetim prednostim, ima NFSS tudi nekaj pomanjkljivosti. NFSS namreč ni longitudinalna raziskava – je presečna raziskava, ki je zbirala podatke respondentov samo enkrat, ko so bili ti stari med 18 in 39 let, raziskava prav tako ne odgovarja na politična vprašanja, vezana na istospolna razmerja, poroke, družine in njihovo pravno urejenost. Kljub temu pa raziskava ponuja vpogled v življenja otrok iz istospolnih družin.

NFSS razkriva, da vzorec mladih–odraslih otrok staršev, ki so imeli istospolno partnersko razmerje, ni tako stereotipen kot se ga v večini opisuje, torej da gre za zelo izobražen, zaposlen, uspešen

stereotipen bel gejevski ali lezbični par, iz zgornjega-srednjega razreda, ki je razkrit v javnosti in živi v urbanem okolju. V NFSS se je 43 % respondentov, ki so rekli, da je njihova mama istospolno usmerjena, opredelilo za črnce in hispance (Regnerus 2012, 757). Demografski indikatorji raziskave so pokazali, da več istospolnih družin živi v majhnih, družbeno konzervativnih krajih (in ne v velikih urbanih mestih, kjer je koncentracija gejev in lezbijk večja). Regnerus (2012, 757) med drugim še ugotavlja, da imajo, vezano na istospolna gospodinjstva, rasne manjšine bolj verjetno otroke in obratno, beli istospolni partnerji imajo manj verjetno otroke (Regnerus 2012, 757).

V soglasju z ostalimi raziskavami zadnjega časa je tudi NFSS ugotovila, da so otroci iz lezbičnih družin bolj odprti za istospolno razmerje, kljub temu, da ni statističnih razlik z ostalimi skupinami glede možnosti imeti istospolno razmerje v sedanjosti. Razlika se pokaže v tem, da se otroci iz lezbičnih družin v veliko manjšem številu opredelijo kot čisto heteroseksualne (61 % proti 90 % respondentov iz družin z biološkim očetom in mamo). Podobno velja za otroke, ki so odrasčali v družini dveh očetov. 71 % teh bi se opredelilo kot čisto heteroseksualnih. Pri hčerah lezbičnih mam, v primerjavi z ostalimi oblikami družin, NFSS ugotavlja, da gre v tej skupini za največji delež respondentk, ki so rekle, da jih ne privlačijo ne ženske in ne moški (4,1 % hčera/žensk iz lezbičnih družin v primerjavi z 0,5 % hčera/žensk v družinah z biološkimi starši) (Regnerus 2012, 762).

Regnerusova NFSS (2012) najde torej veliko razlik na družbenem, čustvenem in partnerskem področju med otroci iz istospolnih družin v primerjavi z otroki, ki so odrasčali v družini s poročenima biološkim očetom in mamo, so bili posvojeni, živijo v družini ločenih staršev, v družini z očimom ali mačeho, enostarševski družini oz. drugi obliki družin in torej ovrže dosedanje paradigmo »brez razlik« iz raziskav, ki so do sedaj zajemale le majhne vzorce. Razlike v NFSS se kažejo glede na to, s katero skupino otrok se jih primerja (Regnerus 2012, 765). Regnerus namreč ugotavlja, da so na primer med otroci lezbičnih mater v primerjavi z otroki iz družin poročenih bioloških staršev razlike velike in predvsem v škodo otrok z lezbičnimi materami in gejevskimi očeti (le ti, po rezultatih raziskave, v povprečju dosegajo slabše rezultate v šoli, pri izobraževanju, zaposlitvenem statusu, dobivajo socialno podporo, v večji meri potrebujejo terapije, v večji meri so nezvesti, uživajo več drog, so vpleteni v kriminal) (Regnerus 2012, Samuel 2012, 5). Avtor pri tem opozarja na ugotovitve raziskave, ki dokazujejo, da so razlike med otroci iz družin lezbičnih mater v primerjavi z otroki iz enostarševskih družin in družin z očimom oziroma mačeho veliko manjše, kot so v primerjavi z otroki iz družin dveh bioloških staršev (Regnerus 2012, 764–765).

In zakaj pravzaprav prihaja do razlik med zgodnjimi raziskavami in rezultati Regnerusove NFSS? Do razlik prihaja (Regnerus 2012, 765, Samuel 2012, Schumm 2012) zaradi prejšnjih raziskav, ki so vsebovale majhne neverjetnostne vzorce, ki so zelo verjetno podcenjevali število in obseg razlik med otroci iz lezbičnih družin (in v manjšem številu med otroci iz gejevskih družin) in otroki, vzgojenimi v

ostalih oblikah družin. NFSS, ki temelji na velikem verjetnostnem vzorcu, pa razkriva večjo diverzifikacijo v izkušnjah lezbičnega materinstva in gejevskega očetovstva, ki smo jo do sedaj spoznali in razumeli. To potrjuje tudi Schumm (2012, 1357), ki je predvsem zaradi nepopularnih Regnerusovih rezultatov – rezultatov, ki se razlikujejo od večine že opravljenih raziskav na področju istospolnih družin (v večini primerov deficit otrok z lezbičnimi in gejevskimi starši), preučil metodološke odločitve Regnerusa v širšem kontekstu sociološko znanstvene literature. Ugotovil je, da Regnerusova izbira metod v NFSS ni nenavadna ali nevsakdanja v primerjavi z raziskavami drugih sociologov in sociologinj, med katerimi so seveda tudi geji in lezbijke. Schumm (2012, 1357) še dodaja, da imajo vse metodološke odločitve Regnerusa zadosten precedens v raziskavah, ki so jih objavili številni drugi kredibilni znanstveniki. Regnerus še opozarja (2012, 766), da rezultati NFSS ne kažejo, da je odraščanje v lezbični ali gejevski družini v primerjavi z družino dveh bioloških poročenih staršev za otrokovo dobrobit slabše zaradi spolne usmerjenosti staršev. Te razlike pri dobrobiti otrok z istospolno usmerjenimi starši v primerjavi z biološkimi poročenimi starši, ki se pri prvih kažejo kot deficit, se namreč zmanjšajo v primerjavi z otroki iz enostarševskih družin in družin z očimom ali mačeho (Regnerus 2012, 765–766). Regnerus zaključuje, da spolna usmerjenost staršev nima nobene zveze s sposobnostjo biti dober, učinkovit starš, pač pa rezultati NFSS kažejo, da lahko spolna usmerjenost staršev vpliva na realnost družinskih izkušenj (Regnerus 2012, 766). Regnerus (2012, 766) še pravi, da otrok ne potrebuje poročenega očeta in matere, da bo odrasel v dobrega odraslega. Je pa res, da rezultati NFSS kažejo, da so otroci, ki celotno otroštvo živijo v družini poročene matere in očeta in so ti poročeni tudi pozneje v otrokovem življenju, bolj uspešni na več področjih, ko odrastejo.

Objava rezultatov Regnerusove raziskave je v Ameriki, kot tudi drugod po svetu, povzročila pravi kaos tako v znanstveni kot širši laični javnosti. Na eni strani so nasprotniki istospolnega partnerstva končno dobili raziskavo, ki potrjuje njihova stališča in govori njim v prid – torej, da odraščanje v istospolni družini slabo vpliva na otroke. S tem so dobili tudi veliko politično prednost v smislu rušitve predlaganih zakonov, ki bi izenačili istospolna in različnospolna partnerstva (istospolne poroke, posvojitve itd.). Na drugi strani pa so bili zagovorniki istospolnega partnerstva in družin zaprepadeni nad rezultati, ki so čisto nasprotje vseh prejšnjih raziskav. Objava Regnerusove raziskave je v medijih »sprožila politično vojno« teh dveh omenjenih »taborov« (za in proti). Na dogajanje so se odzvali številni priznani sociologi, znanstveniki, psihologi in drugi raziskovalci istospolnega starševstva, družin in družinskega življenja, ki so preučili Regnerusovo delo. Skoraj 200 raziskovalcev (z vodilnim Gareyjem Gatesom) se je na revijo Social Science, ki je leta 2012 objavila Regnerusovo raziskavo, obrnila s tako imenovanim Pismom urednikom revije, v katerem uredniki opozarjajo na napake pri omenjeni raziskavi in jih hkrati pozivajo k javnemu pojasnilu, v katerem naj bi odgovorili na kritike, ki jih opisujemo spodaj (Gates 2012):

1) Način izbire in sprejem članka z raziskavo v objavo

Kritiki so opozorili na napake pri procesu oddaje članka, recenzij in načinu, kako je bil članek sprejet v objavo. Opozarjajo predvsem na časovno dimenzijo, saj je bil omenjeni članek v primerjavi z ostalimi članki sprejet v objavo zelo hitro (v roku šestih tednov je bil članek oddan, pregledan s strani recenzentov in sprejet v objavo; običajno ta proces po pravilih, zapisanih na spletni strani omenjene revije, traja 2 do 3 mesece). Sociolog in raziskovalec družin in družinskega življenja dr. Cohen (v Goldberg 2012) ob tem opozarja, da hitri časovni rok sprejema članka sicer še ne pomeni nujno, da je članek napačen, vendar opozarja na to (prav tam), da dokumenti raziskave, ki so preko spleta dostopni širši javnosti na Univerzi v Texasu (iz katere avtor Regnerus prihaja) in na spletni strani revije Social Science Research, dokazujejo, da je bil članek prijavljen za objavo 20 dni preden se je raziskava dejansko zaključila in 23 dni preden so bili podatki dostavljeni Univerzi v Texasu.

Nadalje kritiki opozarjajo na neprimerno izbiro recenzentov (recenzije so opravili znanstveniki, ki so dejansko sodelovali v sami raziskavi, obenem pa ti isti znanstveniki niso nikoli objavili kakršnegakoli dela, ki bi proučeval istospolne družine ali starševstvo), pri kateri niso sodelovali strokovnjaki in eksperti s področja istospolnega starševstva (Gates 2012).

2) Neprimerna metodologija – definicija istospolne družine

V raziskavi Regnerus sprašuje respondente »Ali je, od vašega rojstva do dopolnjenega 18 leta (oziroma do takrat, ko ste zapustili dom), imel kateri od vaših staršev kadarkoli romantični partnerski odnos z osebo istega spola?« (Goldberg 2012). Vsi, ki so odgovorili z »da«, so bili uvrščeni v kategorijo otroci »lezbičnih mam« oziroma »gejevskih očetov«, tudi če niso živeli s starši v času tega istospolnega razmerja. Avtor je sicer ustvaril več kategorij družin; npr. družine »lezbičnih mam«, »gejevskih očetov«, »ločeni starši«, »enostarševska družina«, »rejniška družina«. Pri tem je avtor sam opozoril na dejstvo, da so lahko tisti repondenti, ki so rekli, da so njihovi starši v nekem trenutku v življenju imeli istospolno razmerje, lahko pripadali tudi kateri izmed omenjenih kategorij (npr. družini z ločenimi starši itd.), a jih je, za namen pridobitve čim večjega števila respondentov z istospolnimi starši, avtor uvrstil v kategorijo (»lezbične mame« in »gejevski očetje«). Regnerus torej izrecno ne proučuje otrok, ki so se rodili ali so bili posvojeni v dvostarševsko istospolno družino. Kritiki pri tem opozarjajo (Gates 2012), da s to izbiro metodologije, avtor ne more ločiti vplivov na otroke, ki živijo v istospolni družini (torej celo otroštvo živijo skupaj z dvema staršema istega spola), oziroma vplivov na otroke, ki živijo v družini, kjer je imel eden od staršev istospolno razmerje na primer po ločitvi, ali če gre za enostarševsko družino, kjer je starš istospolno usmerjen, oziroma istospolno rejniško družino in tako dalje. Vse te tipe družin je namreč avtor označil kot družine »lezbičnih mam« in »gejevskih očetov« (če so torej starši vsaj enkrat v življenju imeli istospolno izkušnjo). Kritiki opozarjajo, da je napaka avtorja v tem, da ne loči družinske strukture in

družinske stabilnosti v primeru istospolnih družin (v primeru različnospolnih družin avtor loči družinsko stabilnost in strukturo (npr. ločeni starši, enostarševske družine, rejniške družine itd. v primerjavi z družinami poročenih bioloških staršev – mame in očeta). Kritiki tudi opozarjajo na način določitve staršev kot »lezbične mame« in »gejevski očetje« samo na podlagi pritrdilnih odgovorov respondentov na vprašanje, da je starš vsaj enkrat imel istospolno razmerje, ne da bi to prej vprašal (tako starše kot njihove otroke – torej respodnente) (Gates 2012). Po natančni analizi podatkov so namreč kritiki ugotovili, da ni skoraj noben respondent dejansko odraščal v istospolni družini (samo 2 respondenta sta povedala, da sta celotno otroštvo živela z »gejevskima očetoma«, 8 pa jih je poročalo, da so odraščali v istospolni družini več kot 8 let). Kljub temu je Regnerus v kvalifikacijo »lezbičnih mam« in »gejevskih očetov« uvrstil skupaj skoraj 250 otrok, ki jih je potem primerjal z otroki, ki so odraščali v stabilnih družinah dveh poročenih, bioloških, heteroseksualnih staršev (Goldberg 2012).

Po primerjavi rezultatov omenjenih raziskav ugotavljamo, da je večina raziskav, tako zgodnjih kot najnovejših, našla veliko več podobnosti kot razlik med otroci, vzgojenimi v istospolnih družinah, v primerjavi z družinami s heteroseksualnimi starši. Prednosti otrok iz istospolnih družin v primerjavi z otroki iz ostalih oblik družin se kažejo predvsem v njihovi večji odprtosti, sprejemljivosti in strpnosti ter spolni nekonformnosti. Deficit otrok iz istospolnih družin pa je vsekakor morebitno doživljanje homofobije in stigmatizacije, ki je posledica heteronormativnega okolja. Opozoriti pa želimo, da novejša raziskave opozarjajo na metodološko nereprezentativnost večine starejših raziskav ter na pomanjkljivost v rasni, razredni in geografski raznolikosti pri izbiri vzorca. Bodoči raziskovalci istospolnih družin bodo zato morali biti pozorni na omenjene metodološke pomanjkljivosti. Preučiti in natančno načrtovati bodo morali predvsem metodološko plat raziskav, ki naj bi zajemale reprezentativne in rasno, razredno in geografsko raznolike vzorce.

Golombok (2000) pravi, da so za otroka najpomembnejši odnosi v družini, ne pa oblika družine. Podobno ugotavlja tudi Ameriško združenje pediatrov (Perrin in drugi 2002), saj pravi, da so za optimalni razvoj otroka pomembnejši odnosi in interakcije v družini, kot pa določena oblika družine. Ugotavljajo namreč, da je, ne glede na to v kakšni obliki družine otrok živi, zanj najpomembnejše in se tudi bolje prilagaja na zunanje okolje, če v družini med staršema prevladuje razumevanje, ljubezen, večje zadovoljstvo s partnerskim razmerjem, manj konfliktov, ne glede na to, kakšna je spolna usmerjenost staršev. Nasprotno pa imajo v vseh oblikah družin otroci vedenjske težave, če se starši med seboj ne razumejo in če so odnosi starš–otrok slabi (prav tam 2002, 343). Oliva in ostali (2012) podobno ugotavljajo, da torej ni oblika družine, pač pa so socialni, demografski in kontekstualni učinki tisti, ki pomembno vplivajo na otrokovo prilagajanje na zunanje in notranje okolje, kar pomeni, da lahko

vse oblike družin pozitivno vplivajo na otrokov razvoj in prilagajanje, če le zagotavljajo nujne pogoje, kot so dobra in kvalitetna nega in stimulatívno okolje brez konfliktov in stresa (Oliva in drugi 2012, 1).

Ameriško sociološko združenje²¹ (Boccuzzi in drugi 2013, 1) je 28. februarja 2013 na ameriško vrhovno sodišče poslalo pregled znanstvenih pogledov in ugotovitev vezanih na vpliv odraščanja otrok v istospolnih družinah. ASA na podlagi rezultatov raziskav, ki se izvajajo že več desetletij, ugotavlja, da so za otrokovo dobrobit najpomembnejša stabilnost partnerskega razmerja staršev, stabilnost v odnosu med staršem in otrokom in večji starševski socioekonomski resursi (nič od tega pa ni povezano s spolom ali spolno usmerjenostjo otrokovega starša/staršev). Glede na navedeno ASA poudarja (prav tam, 3), da dejstvo, ali otrok odrašča v istospolni ali različnospolni družini, ne vpliva na otrokovo dobrobit. Na podlagi rezultatov večih in skozi desetletja izvajanih raziskav ASA ugotavlja, da se otroci iz istospolnih družin na lestvici velikega spektra spremenljivk, ki merijo otrokovo dobrobit (akademska uspešnost, kognitivni razvoj, socialni razvoj, psihološko zdravje, zgodnja spolna aktivnost in uživanje drug), enako dobro odzivajo kot njihovi vrstniki iz različnospolnih družin (Boccuzzi in drugi 2013, 6). ASA še poudarja, da bi razširitev pravic do poroke tudi istospolnim partnerjem potencialno lahko pozitivno vplivala na dobrobit otrok v istospolnih družinah, saj bi institucija poroke omogočila socialno in pravno podlago ter povečala stabilnost teh družin, kar pa je glavni dejavnik za otrokovo dobrobit (Boccuzzi in drugi 2013, 31).

Zaključujemo, da na otrokovo dobrobit sicer lahko pomembno vplivajo socialni, demografski ter kontekstualni učinki, da pa so za otrokovo dobrobit kljub vsemu najpomembnejša ljubezen, razumevanje, sprejemanje v družini in dobri odnosi med člani te družine – se pravi vsebina družine, ne pa oblika družine ali spolna usmerjenost njenih članov.

3.4 ISTOSPOLNE DRUŽINE IN VRTCI

Uvodni pregled raziskav o istospolnih družinah je pomemben za našo razpravo, saj je eden od najpogostejših pomislekov/strahov/nelagodnosti, povezanih z istospolno družino prepričanje, da so take družine nevarno okolje za vzgojo otrok. Vendar pa to vprašanje ne bo osrednja tema pričujoče disertacije, zato smo pregledali tudi raziskave, ki se ukvarjajo z vprašanjem, kako vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih predstavljajo istospolne družine.

²¹ Ameriško sociološko združenje (American Sociological Association – v nadaljevanju ASA) je nacionalno združenje sociologov in znanstvenikov v Združenih državah Amerike, ki je bilo ustanovljeno 1905 in vključuje več kot 14.000 članov, večinoma sociologov, ki so doktorirali na priznanih fakultetah (Boccuzzi in drugi 2013, 1).

Za namen preučitve morebitnih že opravljenih raziskav drugod po svetu in ugotovitev o obravnavanju istospolnih družin v vrtcih oz. v predšolski vzgoji otrok, smo v času pisanja disertacije pregledali več svetovnih iskalnih baz po znanstvenih besedilih (SAGE, SpringerLink, ScienceDirect, PsyhINFO, JSTOR, ProQuest), s ključnimi besedami: istospolna družina, otroci in istospolna družina, vrtec, predšolska vzgoja. V omenjenih iskalnih bazah s predstavljenimi ključnimi besedami nismo našli nobene raziskave, ki bi preučevala tematiko, obravnavano v tej disertaciji. S pomočjo spletnega iskalnika Google smo našli dve manjši raziskavi, avtorjev Robinson (2002) in Beren (2013), ki se dotikata obravnave istospolnega partnerstva in istospolnih družin v vrtcih oz. predšolski vzgoji.

Robison (2002) je v svoji raziskavi, ki jo je opravil s pomočjo anket in intervjujev s skupino 49 učiteljic/ljev predšolske vzgoje (v nadaljevanju vzgojiteljice) iz zahodnega dela Sydneya (Avstralija), preučeval, kako se naslednje teme obravnava v predšolski vzgoji: spol, gejevska in lezbična vprašanja, multikulturalizem, dvojezičnost in dvokulturnost ter vprašanja Aboriginov. Z raziskavo je želel ugotoviti, kako vzgojiteljice predšolske vzgoje dojemajo in posledično predstavljajo različnost otrokom v vrtcih, kakšne so njihove pedagoške prakse, ali so bile predhodno deležne kakšnih izobraževanj in ali imajo informacije o omenjenih tematikah.

Na tem mestu se bomo osredotočili zgolj na ugotovitve, povezane s področjema spola in gejevskih ter lezbičnih vprašanj. Raziskava je bila v tem okviru osredotočena na nekaj glavnih področij: (1) razširjenost dominantnih diskurzov otroštva in seksualnosti, ki predpostavljajo, da je spolnost nepomembna in neprimerna tema za otroke; (2) prevladujoča heteronormativnost družbe in domnevna odsotnost istospolnih družin; (3) predpostavka, da v življenju otrok ni odraslih gejev in lezbijk; (4) prisotnost homofobije in heteroseksizma v vrtcih.

Robinsonova (2002, 3) raziskava je pokazala, da večina vprašanih tematiko homoseksualnosti in diskriminacije gejev in lezbijk opredeljuje kot nepomembno in neprimerno temo za otroke. Tri četrtine vprašanih je menilo, da je seksualnost, predvsem vprašanja gejev in lezbijk, koncept »le za odrasle« in da so otroci premajhni, da bi ga razumeli in še, da je neprimerno to tematiko predstaviti otrokom. Četrtnina vprašanih je tudi poudarila, da tematike gejev in lezbijk ne omenja iz svojih verskih prepričanj in verskih prepričanj staršev večine otrok (Robinson 2002, 7). Rezultati so pokazali, da so vzgojiteljice povezovale seksualnost s sfero zasebnosti, zato, menijo, ni njihova naloga, da o tej temi govorijo z otroki (prav tam). Avtor še ugotavlja (2002, 9), da je med vzgojiteljicami prevladovala hierarhija tem o različnosti: o nekaterih temah so bile pripravljene spregovoriti z otroki, druge so se jim zdele povsem nepotrebne. Med preučevanimi tematikami v raziskavi je bilo prav vprašanje gejev in lezbijk vedno najnižje na hierarhični lestvici, bilo je torej ocenjeno kot najmanj pomembno, po drugi strani pa je ta

tematika vzgojiteljicam predstavljala tudi največ neugodja. Zanimivo pa je dejstvo, da so od vseh tem, ki so povezane z geji in lezbijkami, izpostavljale prav istospolne družine kot tiste, o katerih bi bilo smiselno govoriti. Četrtna vprašanih vzgojiteljic je tudi menila, da je naslavljanje vprašanja gejev in lezbijk pomembno za razvijanje otrokovega kritičnega mišljenja in zavedanja širše družbene, politične in ekonomske diskriminacije, s katero se dnevno soočajo in živijo istospolno usmerjeni posamezniki in njihove družine (Robinson 2002, 13). Za večino pa to vendarle ostaja tema, o kateri ne želijo govoriti z otroki. Avtor zaključuje, da je za to lahko več razlogov, med katerimi so vsekakor osebna identiteta vzgojiteljic, osebne izkušnje z različnostjo, verska in kulturna stališča, predvsem pa neznanje o omenjeni tematiki. Robinson je namreč ugotovil (2002, 10), da je le nekaj vprašanih poročalo, da so bile deležne izobraževanja ali usposabljanja na področju seksualnosti in/ali gejevskih in lezbičnih vprašanj (prav tam).

Novejša ameriška raziskava »Gejevske in lezbične družine v vrtcih«, avtorice Beren, ki je bila opravljena leta 2013, pa je preučevala, ali si vzgojiteljice želijo imeti usposabljanje oziroma izobraževanje na temo istospolnih družin v vrtcih in če da, na kakšen način in v sklopu katerih tematik. Avtorica je za ta namen raziskavo pripravila v obliki informativnega spletnega tečaja, ki je na koncu vseboval vprašalnik, katerega namen je bil izobraziti vzgojiteljice in jih stimulirati h kritičnemu razmišljanju o obravnavani tematiki. Spletni tečaj in anketo je izpolnilo 27 vzgojiteljic (prav tam, 6). Rezultati so pokazali, da je 18 vzgojiteljic poročalo, da imajo oz. so imele v svoji skupini otroka iz istospolne družine, le dve med njimi pa sta bili deležni izobraževanja na to tematiko (Beren 2013, 10). Manj kot polovica vprašanih je povedala, da je v svoji skupini slišala kakšnega otroka, ki bi uporabil slabšalni, sovražni jezik o gejih in lezbijkah. Pri tem so tri vzgojiteljice izpostavile, da bi si želele dobiti nasvete, kako odreagirati v takih primerih. Nekaj vprašanih je tudi izpostavilo svoje neugodje glede obravnavanja istospolnih družin. Avtorica izpostavlja šest razlogov, po navedbah vprašanih, zaradi katerih prihaja do neugodja: premalo znanja in pomanjkanje izobraževanja na to tematiko; strah pred neodobravanjem ostalih staršev; skrb, da bi izgubile službo; otroci so premajhni, da bi razumeli to tematiko; osebna čustva in stališča; vera.

Vzgojiteljice so spletni tečaj pohvalile, 92% vprašanih jih je tudi povedalo, da se po opravljenem tečaju počutijo bolj informirane o obravnavani tematiki (Beren 2013, 11). Avtorica še poudarja, da so vzgojiteljice, ki so sodelovale v raziskavi, tudi izpostavile, da si želijo imeti več izobraževanja na temo istospolnih družin, obenem pa so poročale, da njihovo neugodje glede omenjene tematike izhaja predvsem zaradi pomanjkanja znanja in ne toliko iz osebnih razlogov in stališč (prav tam, 12). Beren zaključuje, da je nujno potrebno izobraziti vzgojiteljice o istospolnih partnerstvih in družinah in načinih kako to tematiko vključiti v njihov predšolski vzgojni načrt. Poudarja, da si vzgojiteljice želijo pridobiti konkretne predloge in orodja, kako to tematiko predstaviti otrokom (2013, 16).

4 PREDŠOLSKA VZGOJA V SLOVENIJI

Predšolska vzgoja, kot jo definirata Bahovec in Kodelja (1996, 15), je vzgoja v celotnem obdobju pred vstopom v osnovno šolo, torej od rojstva do približno šestega leta starosti. Ta meja je odvisna od tega, kdaj se v posameznih državah začne obvezna šola, ki jo pri nas imenujemo obvezna osnovna šola.

Predšolska vzgoja v vrtcih je sistemsko in vsebinsko del celotnega izobraževalnega sistema. Specifična je z vidika delovanja vrtca kot institucije, organizacije življenja v vrtcu, vpetosti vrtca v lokalno skupnost, podpore višji kakovosti življenja v družinah predšolskih otrok, specifične te vzgoje pa so povezane tudi s cilji, vsebinami in metodami dela (Marjanovič Umek 2002, 7).

V tem poglavju bomo predstavili formalni okvir izvajanja predšolske vzgoje v javnih vrtcih v Sloveniji, pri čemer nas bo zanimal tako temeljni pravni okvir delovanja javnih vzgojno-izobraževalnih ustanov, kot tudi cilji in načela, ki urejajo predšolsko vzgojo, glavino pozornosti pa bomo namenili analizi Kurikula za vrtce (1999). Pri tem je naše osnovno raziskovalno vprašanje, ali obstoječi formalni okvir ter cilji in norme, kot jih določa Kurikulum, omogočajo oziroma zapovedujejo razpravo o različnih oblikah družin v vrtcih, vključno z istospolno družino.

4.1 RAZVOJ PREDŠOLSKE VZGOJE V SLOVENIJI IN NJEN FORMALNI OKVIR

Mreža vrtcev, ki v različnih oblikah varstva predšolskih otrok na območju Slovenije obstajajo od 19. stoletja naprej (najprej so se imenovali otroška zavetišča in zabavišča, po vojni pa dom igre in dela), se je razširila predvsem od šestdesetih let naprej. Leta 1968 je bila ustanovljena Skupnost otroškega varstva Slovenije, tri leta pozneje, leta 1971, pa je bil sprejet *Zakon o vzgojno-varstvenih dejavnostih za predšolske otroke*, ki je prvič specifično naslavljal zgolj vrtce (Bela knjiga 2011, 65).

Široka mreža javnih vrtcev v Sloveniji se je nato dodatno razvijala v 70-tih in 80-tih letih prejšnjega stoletja. Takrat je bil vzpostavljen enotno urejen sistem predšolske vzgoje za otroke vseh starosti znotraj tako imenovanih skupnih vrtcev. Vzgojiteljice za delo v jasličnih in drugih predšolskih oddelkih so bile enako izobražene, njihovo delo pa je usmerjal skupni vzgojni program v obliki vsebinskega dokumenta, ki je opredeljeval delo z otroki vseh starosti v vrtcu (Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2008, 26).

Prvi vsebinski dokument pri nas za delo s predšolskimi otroki, starimi od osmih mesecev do sedmih let, je bil *Vzgojni program za vzgojo in varstvo predšolskih otrok* (v nadaljevanju Vzgojni program) iz leta 1979. V Vzgojnem programu je bila kot osrednja naloga opredeljena »nega in vzgoja otrok, prilagojena starosti otrok« (Vzgojni program 1979, 6). Vsebinsko je bil razdeljen glede na starost otrok (vzgojni program v oddelkih za otroke do tretjega leta starosti in vzgojni program v oddelkih za otroke od tretjega leta do vstopa v šolo).

Leta 1980 so bili vrtci s sprejetjem *Zakona o vzgoji in varstvu predšolskih otrok* prepoznani kot sestavni del celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema (Bela knjiga 2011, 65).

Sistemska in kurikularna prenova slovenskih vrtcev je potekla v 90-tih letih prejšnjega stoletja (Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2008, 25). Nove konceptualne rešitve so bile usmerjene predvsem k bolj demokratičnim vzgojnim konceptom, pluralizaciji predšolske vzgoje, uveljavljanju otrokovih pravic, pomembni vlogi jezika v razvoju otrokovega mišljenja in identitete itd. Temelji prenove so zapisani v *Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* (1995), na podlagi katere je bil leto pozneje sprejet *Zakon o vrtcih* (1996) in leta 1999 *Kurikulum za vrtce*, temeljni pravni okvir vseh teh dokumentov pa je Ustava Republike Slovenije.

Preden natančneje predstavimo obstoječi formalni okvir predšolske vzgoje, pogledimo splošna načela vzgoje in izobraževanja v Sloveniji, kot jih navaja Bela knjiga 2011. Ta dokument sicer nima pravno zavezujočih posledic, vendar predstavlja predlog konceptualnih in sistemskih rešitev sistema vzgoje in izobraževanja v Sloveniji. Njena predhodnica, Bela knjiga iz leta 1995, je predstavljala osnovo za celovito pravno ureditev vseh ravni vzgojnega in izobraževalnega sistema v šolski zakonodaji, sprejeti leta 1996, nova Bela knjiga iz leta 2011 pa pomeni ponoven sistematičen premislek o strukturi in delovanju sistema vzgoje in izobraževanja z namenom oblikovanja predlogov in rešitev, ki bodo zagotavljale kakovost delovanja šolskega sistema v prihodnosti.

Bela knjiga 2011 navaja štiri splošna načela vzgoje in izobraževanja v Sloveniji: (1) avtonomija, ki pomeni »strokovno avtonomijo učiteljev in drugih strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju« in tudi »avtonomijo institucij vzgojno-izobraževalnega sistema«, pri čemer je ključnega pomena, da vzgoja in izobraževanje sledita načelom objektivnosti, kritičnosti in pluralnosti, (2) pravičnost, ki pomeni »enakost izobraževalnih možnosti« in »nepristransko ... obravnavo učencev«, (3) kakovost, ki se izraža v »kakovostni izvedbi vzgojno-izobraževalnega procesa«, ta pa v razmerah sodobnih pluralnih družb, kjer smo soočeni z različnimi svetovnimi nazori in vrednostnimi sistemi, pomeni tudi, da javno šolstvo ne sme temeljiti na partikularnih vrednostnih sistemih, pač pa »na temelju vrednot, ki so skorajda splošno sprejete in so zato lahko skupne vsem državljanom«. Bela knjiga 2011 med njimi navaja strpnost,

solidarnost, pravičnost, pravno državo, pluralno demokracijo in, nenazadnje, človekove pravice kot »kompleksno mrežo norm in vrednot«. (4) Človekove pravice so po Beli knjigi 2011 tudi eno od splošnih načel vzgoje in izobraževanja: »Temeljne vrednote vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji izhajajo iz skupne evropske dediščine političnih, kulturnih in moralnih vrednot, ki jih združujejo človekove pravice in njim pripadajoče dolžnosti ter načela pluralne demokracije, strpnosti, solidarnosti in pravne države.« (Bela knjiga 2011, 13-15).

Za našo razpravo je ključnega pomena dejstvo, da so človekove pravice in njim pripadajoče odgovornosti temeljna pravna in etična norma, ki jo določa Ustava Republike Slovenije in je s tem tudi normativno izhodišče vzgojno-izobraževalnega procesa v javnih vzgojno-izobraževalnih ustanovah v Sloveniji, v okviru katerega je potrebno oblikovati in izvajati vzgojna ravnanja (Kovač Šebart in Krek, 2009).

Ustava Republike Slovenije, ki je najsplošnejši pravni, formalni in etični okvir vrednot, na katerem mora temeljiti delo v vrtcih (in, seveda, tudi v preostalih delih vzgojno-izobraževalnega sistema) koncept človekovih pravic omenja v več členih, med drugim v 15. členu (uresničevanje in omejevanje pravic), ki določa, da so človekove pravice omejene zgolj s pravicami drugih in da je hierarhizacija človekovih pravic (v smislu nepriznavanja ali manjšega priznavanja) nedopustna²²; v 56. členu (pravice otrok), ki med drugim določa, da otroci človekove pravice in temeljne svoboščine uživajo »v skladu s svojo starostjo in zrelostjo«²³, in v 14. členu (enakost pred zakonom), ki je za našo razpravo ključen, saj zagotavlja enake človekove pravice vsem in s tem prepoveduje diskriminacijo na osnovi katere koli osebne okoliščine²⁴. Ob tem je potrebno opozoriti, da 14. člen resda eksplicitno omenja nekatere osebne okoliščine, ki ne smejo vplivati na zagotavljanje enakih človekovih pravic in temeljnih svoboščin,

²² 15. člen (uresničevanje in omejevanje pravic)

Človekove pravice in temeljne svoboščine se uresničujejo neposredno na podlagi ustave.

Z zakonom je mogoče predpisati način uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, kadar tako določa ustava, ali če je to nujno zaradi same narave posamezne pravice ali svoboščine.

Človekove pravice in temeljne svoboščine so omejene samo s pravicami drugih in v primerih, ki jih določa ta ustava.

Zagotovljeni sta sodno varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter pravica do odprave posledice njihove kršitve.

Nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine, urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji, ni dopustno omejevati z izgovorom, da je ta ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri.

²³ 56. člen (pravice otrok)

Otroci uživajo posebno varstvo in skrb. Človekove pravice in temeljne svoboščine uživajo otroci v skladu s svojo starostjo in zrelostjo.

Otrokom se zagotavlja posebno varstvo pred gospodarskim, socialnim, telesnim, duševnim ali drugim izkoriščanjem in zlorabljanjem. Takšno varstvo ureja zakon.

Otroci in mladoletniki, za katere starši ne skrbijo, ki nimajo staršev ali so brez ustrezne družinske oskrbe, uživajo posebno varstvo države. Njihov položaj ureja zakon.

²⁴ 14. člen (enakost pred zakonom)

V Sloveniji so vsakomur zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine, ne glede na narodnost, raso spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj, invalidnost ali katerokoli drugo osebno okoliščino.

Vsi so pred zakonom enaki.

in da med njimi ni navedene spolne usmerjenosti. Vendar pa člen osebne okoliščine navaja v obliki nezaključenega seznama, saj določa, da poleg eksplicitno omenjenih okoliščin določilo velja tudi za »katero koli drugo osebno okoliščino.« Uradna razlaga tega člena med drugimi osebnimi okoliščinami navaja prav spolno usmerjenost kot primer take okoliščine. Poleg tega je Ustavno sodišče v odločbi U-I-425/06 leta 2009 zapisalo, da je »spolna usmerjenost (...) ena od osebnih okoliščin iz prvega odstavka 14. člena Ustave«²⁵.

Omenjeni člen Ustave RS in sploh koncept človekovih pravic se kot temeljna in etična norma logično pojavljata v Zakonu o vrtcih, ki je bil sprejet leta 1996 in se v veliki meri naslanja na izhodišča, zapisana v Beli knjigi iz leta 1995, in v Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, ki je bil prav tako sprejet leta 1996. Oba zakona sta bila v naslednjih letih večkrat amandmirana.

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1996) med cilji vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji v svojem 2. členu navaja »zagotavljanje optimalnega razvoja posameznika« ne glede na različne osebne okoliščine in »vzgajanje za medsebojno strpnost, razvijanje zavesti o enakopravnosti spolov, spoštovanje drugačnosti in sodelovanje z drugimi, spoštovanje otrokovih in človekovih pravic in temeljnih svoboščin, razvijanje enakih možnosti obeh spolov ter s tem razvijanje sposobnosti za življenje v demokratični družbi.«²⁶

Podobno tudi Zakon o vrtcih (1996) v svojem 3. členu med načeli predšolske vzgoje v vrtcih izpostavlja načela (1) demokratičnosti, (2) pluralizma, (3) avtonomnosti, strokovnosti in odgovornosti zaposlenih, (4) enakih možnosti za otroke in starše, upoštevanje različnosti med otroki, (5) pravice do izbire in drugačnosti in (6) ohranjanja ravnotežja med raznimi vidiki otrokovega telesnega in duševnega razvoja. Tudi cilji predšolske vzgoje so skladni s formalnimi določili Ustave RS in konceptom človekovih pravic, saj Zakon o vrtcih v 4. členu med cilji predšolske vzgoje med drugim navaja »razvijanje sposobnosti razumevanja in sprejemanja sebe in drugih« ter »razvijanje sposobnosti za dogovarjanje, upoštevanje različnosti in sodelovanje v skupinah«²⁷.

Opisani formalni okvir – od Ustave RS do obeh omenjenih zakonov – ter splošni cilji vzgoje in izobraževanja, kot jih določata Zakon o vrtcih (1996) in Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1996) povsem jasno postavljajo okvir, znotraj katerega je, v kontekstu fokusa naše razprave, moč govoriti o različnih oblikah družine. Pravzaprav formalni okvir tega ne samo omogoča,

²⁵ Ustavno sodišče. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/5EC66748A09C70A4C12575EF002111D8> (25. maj 2014).

²⁶ Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO445> (25. maj 2014).

²⁷ Zakon o vrtcih. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO447> (25. maj 2014).

pač pa tudi zahteva, pri čemer je potrebno imeti v mislih tudi 92. člen Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, ki med drugim določa, da »strokovni delavci izvajajo vzgojno-izobraževalno delo v skladu z zakonom in javno veljavnimi programi tako, da zagotavljajo objektivnost, kritičnost in pluralnost ter so pri tem strokovno avtonomni.«²⁸ Še konkretnije razpravo o različnih oblikah družin določajo operativni cilji, zapisani v Kurikulu za vrtce (1999), ki jih predstavljamo v nadaljevanju.

4.2 KURIKULUM ZA VRTCE

Kurikulum za vrtce (v nadaljevanju Kurikulum), sprejet leta 1999, je nacionalni dokument, ki vsebuje temeljna načela in cilje predšolske vzgoje ter določa cilje in dejavnosti na področjih gibanje, jezik, umetnost, družba, narava in matematika.

Vzgojiteljica in/ali pomočnica vzgojiteljice ima v Kurikulu na razpolago predlagane vsebine in dejavnosti (postavljene so ločeno za prvo in drugo starostno skupino otrok), ki predstavljajo možne poti in načine uresničevanja ciljev, sama pa se avtonomno in strokovno odloči, kaj, na kakšen način in kdaj bo te cilje izpeljala (Kurikulum 1999, 4). Pri tem mora seveda slediti prej predstavljenim ustavnim in zakonskim normam in načelom, ki so zapisana v Kurikulu. Kurikulum našteva 16 osnovnih načel, med katerimi so za našo temo preučevanja še posebej pomembni (1) načelo demokratičnosti in pluralizma, (2) načelo enakih možnosti in upoštevanja različnosti med otroki ter načelo multikulturalizma, ki med drugim pomeni »upoštevanje skupinskih razlik (...) in ustvarjanje pogojev za njihovo izražanje« ter omogočanje izkušenj in spoznanj »o različnosti sveta« (prav tam, 6). Pomembni sta tudi načeli (3) omogočanja izbire drugačnosti in (4) spoštovanja zasebnosti in intimnosti.

Kurikulum naredi premik od tradicionalnega poudarka na vsebinah oz. snovi, k poudarku na sam proces predšolske vzgoje, na celoto interakcij in izkušenj, iz katerih se otrok uči. Kurikulum vključuje tudi številne pogoje in ovire, ki o(ne)mogočajo uresničevanje zapisanega kurikula, kot tudi široko polje prikritega kurikula. Zapisani kurikulum predstavlja torej strokovno podlago za delo v vrtcih, za doseganje ustrezne kakovosti predšolske vzgoje pa je enako pomemben tudi izvedbeni kurikulum – praktična izpeljava zapisanih ciljev kurikula, ki s svojo življenjskostjo, vpetostjo v socialni kontekst, aktualnostjo in izbiro različnih metod in načinov dela, lahko prispeva k širšemu razumevanju predšolske vzgoje, njeni

²⁸ Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO445> (25. maj 2014).

povezavi z družino, ostalimi ravni vzgoje in izobraževanja, drugimi strokovnimi institucijami in lokalno skupnostjo (prav tam, 4)

4.2.1 Področja dejavnosti v vrtcu

Kot že omenjeno, Kurikulum za vrtce (1999, 14) dejavnosti v vrtcu razvrsti v šest področij. V nadaljevanju izpostavljamo zapisane cilje po izbranih področjih, ki se bodisi eksplicitno nanašajo na obravnavanje različnih oblik družin ali pa so dovolj široko zastavljeni, da se v okviru njih lahko govori o različnih oblikah družin.

Družina kot tema primarno sodi v okvir področja družbe, saj med cilji, ki so zapisani za področje družbe, eksplicitno navaja, da »otrok spoznava različne oblike družine in družinskih skupnosti« (Kurikulum 1999, 24). Obravnavanje različnih družin in družinskih skupnosti je v Kurikulu opredeljeno tudi med primeri dejavnosti področja družbe za posamezno starostno obdobje.

Za prvo starostno obdobje otrok, starih od 1. do 3. leta, Kurikulum navaja, da se otrok pogovarja z odraslimi o družinskih članih in dogodkih doma, če to želi oz. če sam vpelje pogovor, hkrati pa določa, da se otrok »seznanja z različnimi življenjskimi navadami in oblikami družinskega in družbenega življenja v različnih kulturah in družbenih skupinah« (Kurikulum 1999, 34).

Tudi za drugo starostno obdobje otrok, starih od 3. do 6. leta, je navedenih več dejavnosti, povezanih z družino. Med drugim Kurikulum predvideva, da (1) otrok govori o domu, družini in svojih doživetjih, če to želi oz. če sam začne pogovor o tem in (2) ima možnost »spoznavati različne oblike družinskih skupnosti« (prav tam, 35).

Vloga odraslih pri družbi je predvsem ta, da otroka seznani z načeli demokratičnosti, pluralizma, enakih možnosti in sprejemanja različnosti, pri tem pa morajo otroku omogočiti, da »spozna svoje omejitve in meje sprejemljivega vedenja, ki so utemeljene v načelu neomejevanja drugih« (Kurikulum 1999, 36). Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic morajo otrokom omogočiti, da »kritično sprejemajo pravila in se udeležujejo v njihovem spreminjanju ter sodelujejo pri ustvarjanju kulture sobivanja v razlikah in drugačnosti« (prav tam).

Kurikulum ima v povezavi s tem zapisano tudi, da je vloga odraslih (Kurikulum 1999, 36–37) seznanjati otroke »s seksizmom in rasizmom oziroma nacionalizmom ter ne dopuščajo pripomb, nagovarjanja in dejanj, ki ljudi stereotipizirajo«, hkrati pa poskrbijo tudi za »povezanost vrtca in otrokove družine«, kar

med drugim pomeni poznavanje kulture otrok v svoji skupini in spoštovanje usmerjenosti njegove/njene družine.

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic lahko avtonomno izberejo gradivo in načine obravnavanja različnih oblik družin, torej avtonomno lahko izberejo pot, kako bodo otroke pripeljale do razumevanja in poznavanja različnih oblik družin. Pri tem so seveda omejene s formalnim okvirom vrednot in norm, ki so zapisane v Kurikulu in drugih zakonskih določilih, ki jim nalagajo dolžnost vzgajanja in izobraževanja v skladu s človekovimi pravicami in dolžnostmi.

Bercht in Sobočan (v Zaviršek in Sobočan 2013, 106) pri tem opozarjata, da je pri obravnavi različnih oblik družin pomembno, da se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic pri govoru o pluralnosti družin osredotočijo na samodefinitivne otroke in na podobnosti, ki povezujejo vse družine, pomemben je torej nehierarhičen odnos do družin. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic morajo biti posebej pozorne na to, da nobenega otroka ne izpostavljajo, če sam ne želi govoriti o svoji družini; pomembno je, da uporabljajo neosebno obliko »nekateri otroci«, v kateri se posamezni otrok lahko prepozna, in se z otrokom pogovarjajo na osebni ravni le, če otrok sam začne govoriti o sebi in svoji družini; uporabljajo vključujoč jezik in pozitiven ton v govoru, ko govorijo, saj je otrok na to posebej pozoren; iščejo in izpostavljajo skupne lastnosti vseh družin, obenem pa znajo pokazati tudi na razlike v različnih oblikah družin in, ne nazadnje, nobenega otroka ne smejo enačiti in reducirati zgolj na njegovo družino (prav tam, 108).

Za otroke je zelo pomembno, da v vrtcu s strani vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic dobijo informacije in spoznajo različne družinske oblike in da vse obravnavajo enakovredno in brez predsodkov, saj lahko neenakovredno obravnavanje ali celo povečevanje samo ene »prave« oblike družine vodi do nasilja in diskriminacije tistih otrok, ki ne prihajajo iz omenjenih »pravih« oblik družin. Na to posredno opozarja tudi Kurikulum, ki jasno opredeljuje cilje in načela, ki temeljijo na spoštovanju človekovih pravic in enakovrednem obravnavanju vseh ljudi ne glede na njihove osebne okoliščine. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcu namreč morajo otrokom omogočiti, da spoznajo svoje omejitve in meje sprejemljivega vedenja, ki so utemeljene v načelu neomejevanja drugih. Vrtec morajo doživljati kot okolje, v katerem se potrjujejo kot posamezniki in imajo možnost razvijati občutek za sodelovanje. Kritično sprejemajo pravila in se udeležujejo v njihovem spreminjanju ter sodelujejo pri ustvarjanju kulture sobivanja v razlikah in drugačnosti (Kurikulum 1999, 36).

Družina kot tema torej primarno sodi v okvir družbe kot enega od prej omenjenih šestih področij, vendar je, kot bomo pokazali, o tej temi moč spregovoriti tudi v sklopu nekaterih drugih področij, predvsem jezika in umetnosti. Poglejmo najprej področje jezika.

Kurikulum za jezikovno dejavnost v predšolskem obdobju, ki je najpomembnejše obdobje za razvoj govora, pravi, da vključuje široko polje sodelovanja in komunikacije z odraslimi, otroki, seznanjanje s pisnim jezikom in (skozi doživljanje) spoznavanje nacionalne in svetovne književnosti – lastne in tuje kulture (Kurikulum 1999, 18–19).

Med globalnimi cilji jezika so za našo tematiko pomembni predvsem »zavedanje obstoja lastnega in drugih jezikov ter lastne in drugih kultur« in »doživljanje in spoznavanje temeljnih literarnih del za otroke« (prav tam, 19).

»Pomemben del jezikovnih dejavnosti so enostavna besedila, ki so vezana na vsakodnevno življenje« (Kurikulum 1999, 19), pri čemer Kurikulum (1999, 20) zapiše cilj, da otrok »posluša svoji starosti primerne pravljice, zgodbe, uganke, pesmice ter pripovedi o dogodkih« in »ob poslušanju in pripovedovanju pravlji ter drugih literarnih del razvija zmožnost domišljijske rabe jezika; spozna moralno-etične dimenzije; s književno osebo se identificira ter doživlja književno dogajanje« (prav tam, 20).

Vloga odraslih, ki jih Kurikulum med drugimi tudi navaja, pa je, da »pozorno poslušajo komunikacijo med otroki in poskušajo teme, ki jih je otrok sam uvedel, razširiti in poglobiti«, »izkoristijo priložnost za poglobljen pogovor z otroki« in »se z otroki pogovarjajo o izkušnjah in o ljudeh, s katerimi se srečujejo doma in v vrtcu, ter mu nudijo možnost sodelovanja v dialogu« (1999, 22).

Otroška literatura (slikanice, pravljice, miti in druge zgodbe za otroke) ima velik pedagoški vpliv na otroke (Hrženjak 1999, 133). Kucler (2000, 25) pravi, da ima pravljica v otrokovem življenju pomembno vlogo tako v razvojem, psihološkem, vzgojno-izobraževalnem in socialnem smislu kot tudi pri razreševanju težav. Na vprašanje, kaj nudijo pravljice otroku, da nanj delujejo tako pomirjajoče in čudovito, Kucler odgovori (prav tam), da gre za vrsto psiholoških potreb, ki jim pravljice dajo svoj pečat; varnost, razreševanje strahov in eksistencialnih dilem, učenje čustev, razumevanje sebe in življenja. Pravljica otroka vzgaja ter ga uči kulture in etike ljudi in narodov, ob pravlji spozna življenjske razmere ljudi, ki jih sicer ne pozna. Prek pravlji dojema socialne razlike med ljudmi, se uči socializacije in vedenja v določenih situacijah, vedenja v življenju in svetu, ki ga obdaja (Kucler 2000, 26–30).

Skozi področno dejavnost jezika bi lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otrokom z branjem pravljic predstavile različne oblike družin, tudi istospolne družine. V slovenščino že imamo prevedenih nekaj pravljic, ki govorijo o istospolnih družinah in predstavljajo njihov vsakdan, med njimi so *In s Tango smo trije* (Justin Richardson in Peter Parnell. 2010. Ljubljana: Modrijan), *Velika knjiga o družinah* (Marry Hoffman. 2010. Radovljica: Didakta) in *Sosedje in prijatelji* (Lawrence Schimel. 2008. Ljubljana: Škuc).

S prebiranjem teh knjig otrokom bi lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic na otrokom primeren način predstavile istospolne družine in življenje v njih. Vendar pa samo prebiranje pravljic, ki opisuje vsakdanjik istospolne družine, ni dovolj. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic morajo biti občutljive in senzibilne tudi pri izbiri jezika, ki ga uporabljajo. Pomembno je, da izbirajo del jezika in terminologijo, ki ni del sovražnega govora oz. ni del jezika, ki rani, pač pa je vključujoč. Sobočan in Bercht (v Sobočan in Zaviršek 2013, 104) ugotavljata, da je pri obravnavi istospolnih družin najbolj vključujoč jezik ta, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic govorijo o starših ali staršu, ne glede na njegov spol. Pri tem je potrebno pri obravnavi različnih oblik družin upoštevati definicijo družine, ki zahteva nehierarhično obravnavo družin, pri čemer je pomembna kakovost odnosov v družini, ne pa oblika družine (prav tam).

Področna dejavnost jezik sicer nima eksplicitno zapisanih ciljev, ki bi se nanašali na obravnavo istospolnih družin v vrtcih, je pa na več ravneh zelo široko zastavljena, kar pomeni, da bi vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic lahko tudi v okviru področne dejavnosti jezika predstavile istospolno družino, na primer s pomočjo branja otroške pravljice, ki predstavlja njen vsakdanjik. Podobne možnosti ponuja tudi področje umetnosti.

Z umetnostjo otrok spontano izraža svoje občutke in čustva ter svoj intimni svet in na ta način spontano komunicira z okoljem. Pri umetnosti otrok razvija sposobnost uporabljanja simbolov – na primer preko risanja, plesa, glasbenega ustvarjanja, torej z obliko neverbalnega komuniciranja, le to pa je še posebej pomembno za čas, ko ima otrok skopo besedišče, ter za izražanje vsebin, ki so težko ubesedljive ali zelo intimne/skrite (Kurikulum 1999, 23, 31).

Med globalnimi cilji na področju umetnosti je za našo tematiko najpomembnejši cilj prav »razvijanje izražanja in komuniciranja z umetnostjo« (Kurikulum 1999, 24). Kot zapisano zgoraj, je to še posebej pomembno za mlajše otrok, ki še nimajo razvitega besedišča oz. je njihovo besedišče skopo, prav tako pa je način izražanja skozi umetnost pri otrocih pomemben za izražanje tematike oz. vsebine, ki jih otrok težko opiše. Na tem mestu izpostavljamo primer zapisane dejavnosti v Kurikulu, ki pravi, da otrok »z umetniškimi sredstvi izraža svoje občutke, čustva in misli na sebi lasten način in v jeziku, ki mu ustreza«

in še, da se na ta način »izraža spontano, izbira vsebine, motive, sredstva in čas za izražanje« (1999, 24). Na primeru naše obravnavane tematike bi to pomenilo, da (bi) otroci v vrtcu s pomočjo umetnosti predstavili svojo družino in družinsko življenje, brez strahu, da bodo stigmatizirani ali grajani s strani vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljice ali ostalih otrok, če njihova družinska realnost ne ustreza trenutno prevladujoči, sprejeti in uveljavljeni družinski realnosti v določenem času na določenem mestu.

Pri tem imajo pomembno vlogo odrasli. Kurikulum izrecno izpostavi vlogo odraslih, ko pravi, da »umetniške dejavnosti potekajo tako, da otrok sam išče, raziskuje in najde odgovor, rešitev za idejno, organizacijsko ali izvedbeno nalogo ali problem, pri čemer odrasli zaznajo in podprejo vsako otrokovo še tako skromno ali neprivlačno napredovanje. Odrasli otrokovih del ne ocenjujejo, komentirajo, grajajo, prav tako ga nikoli ne spodbujajo k ustvarjanju shematične, vsečne, običajne, prilagojene oblike in ga tudi pretirano ne hvalijo« (1999, 30) in še »odrasli omogočajo, da otrok v umetnosti izraža svoj intimni svet in komunicira z okoljem spontano, neposredno in individualno« (prav tam, 31).

Vloga vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v okviru področne dejavnosti umetnosti je torej predvsem v dopuščanju in vzpodbujanju, da se otrok svobodno in spontano izraža. Ilustrirajmo to s primerom; v primeru obravnavanja družin, vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otroke vzpodbudijo, da narišejo svojo družino. Otroci iz istospolne družine bodo npr. narisali dve mami ali dva očeta; otroci iz enostarševske družine bodo npr. narisali samo očeta, s katerim živijo itd. Pri tem je zelo pomembna senzibilnost vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki morajo biti pri obravnavi tematike, ki vključuje otrokovo družino, še posebej previdne. Pomembno je namreč, da se pri pogovoru o družinah in pregledovanju risbic otrok, osredotočijo na pluralnost družin in enakovredno obravnavanje vseh družinskih oblik. Torej morajo izhajati iz nehierhičnega odnosa do družin.

Tudi področna dejavnost umetnost sicer nima eksplicitno zapisanih ciljev, ki bi se nanašali na obravnavo družin v vrtcih, je pa tudi v okviru te področne dejavnosti moč govoriti in predstaviti istospolno družino, saj je tudi področna dejavnost umetnosti na več ravneh, ki smo jih predstavili zgoraj, dovolj široko zastavljena, da omogoča obravnavo istospolnih družin (npr. pri risanju svoje družine oz. pri obravnavi različnih družinskih oblik).

4.3 PRIKRITI KURIKULUM

Enak vpliv, kot ga ima zapisani Kurikulum, ima v vsakodnevni dejavnosti vrtca tudi tako imenovani prikriti kurikulum, ki zajema »mnoge elemente vzgojnega vplivanja na otroka, ki niso nikjer opredeljeni, a so mnogokrat v obliki posredne vzgoje učinkovitejši od neposrednih vzgojnih dejavnosti, ki so opredeljene v zapisanem kurikulumu« (Kurikulum 1999, 20). Bahovec in Kodelja (1996) dodatno pojasnjujeta, da prikriti kurikulum vključuje dejanja vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki niso načrtovana oziroma predvidena. Sem spada vse, kar je samoumevnega v vrtcu, in v zvezi s čimer otroci pogosto nimajo izbire: dnevni red in urejenost vrtca, hranjenje, spanje, način organiziranja in izbor dejavnosti itd. Gre za skupek vsakdanjih navad, ki se jih otroci naučijo že v prvih tednih/mesecih, ko začnejo obiskovati vrtec – nekatere od teh so lahko potrebne in koristne, druge pa lahko ovirajo spremembe in omejujejo uveljavljanje otrokovih pravic in demokratizacijo vrtcev (Bahovec in Kodelja 1996, 11). Ponavadi so ta dejanja vezana na komunikacijo in interakcijo z otroki in med otroki, nenačrtovano komunikacijo v obliki sporočil, odgovorov, zahtev, mimogrede izrečene izjave vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic (Batistič Zorec 2005, 25), rabo pohvale in graje, pravila za nadziranje časa (Kurikulum 1999, 11), na prosto igro otrok in dnevno rutino v vrtcu (hranjenje, počitek), itd.

Pri omenjenih dejavnostih, tako Kroflič (2005, 13), ima večji vpliv kot vzgojiteljičino »naučeno znanje«, ki ga uporablja pri strukturiranih in načrtovanih dejavnostih, njeno »tiho znanje«, v katerem se odraža njene vrednote, pričakovanja, osebna ideologija, svetovni nazor, religiozno in politično prepričanje ter stereotipi. Čeprav niso nikjer opredeljeni, so v obliki posredne vzgoje velikokrat učinkovitejši od neposrednih vzgojnih dejavnosti, ki so opredeljene v Kurikulu za vrtce. Otroci namreč zaznavajo prikrita pričakovanja vzgojiteljic in se nanje velikokrat bolj odzivajo kot na odkrita pričakovanja in načrtovane zahteve (Kroflič 2005, 25).

Koncept prikrita kurikula ni (in ne more biti) natančno definiran, saj se odraža v individualnih/edinstvenih (v našem primeru vzgojiteljičinih) ideologijah, nazorih, vrednotah itd., prav to pa mu omogoča zajeti številne vidike vsakdanjega življenja v vrtcu. Če se želimo približati prikritemu kurikulumu, se namreč moramo oddaljiti od utečenih, navajenih miselnih predstav, prebiti nek utečen, spontan, »naraven« miselni tok (Bregar Golobič v Bahovec in Bregar Golobič 2004, 16). S prikritim kurikulumom, tako Šribar in Vendramin (2009, 122), namreč lahko raziskujemo družbena razmerja in vsakdanje prakse (npr. razmerje do tega, kar se poučuje – torej akademske vednosti), ki pa jih spremljajo različne predpostavke, prepričanja in mnenja. Ta so v veliki večini implicitna in neizprašana in se prenašajo »nevidno« in »nevede« (npr. prepričanja in predstavitev vzgojiteljic, da je tradicionalna

družina edina prava vs. istospolna družina kot nenaravna itd. – kar pa potem tudi otroci začnejo tako dojemati). Kurikulum torej deluje ideološko, pri čemer gre za vzpostavljanje hierarhičnih razmerij med različnimi oblikami vednosti in prikazovanje teh značilnosti kot naravnih in večnih (Donald v Šribar in Vendramin 2009, 122).

Bregar Golobič (2004, 24) povezuje prikriti kurikulum z izobraževanjem v širšem pomenu. Poudarja namreč, da javna vzgoja loči dve funkciji: prenašanje znanja (izobraževanje v ožjem pomenu – izvajanje zapisanega Kurikula) in hkrati oblikovanje posameznika, kar predstavlja socializacijsko funkcijo javne vzgoje (izobraževanje v širšem pomenu). Izobraževanje v širšem pomenu razume kot učenje vrednot, prepričanj, norm, s pomočjo katerih se ureja, uri in disciplinira posameznikovo vedenje v skupini (gre za vsakodnevno ponavljanje določenih praks, ritualov in navad), kar pa je skupno vsem vrtcem in šolam (prav tam). E. Bahovec Dolar (2004, 28–32) pri tem dodaja, da vrtec tako ni samo prenašalec znanja, temveč tudi mesto izvajanja oblasti. Vzgojno-izobraževalno delo v vrtcu zato ni samo vprašanje ožje strokovne usposobljenosti vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, temveč je vselej že vprašanje notranjega pedagogovega razmerja do širšega družbenega, kulturnega, ideološkega konteksta. Če to ponazorimo s primerom obravnavanja istospolnih družin v vrtcu, bi to pomenilo naslednje: vzgojiteljice, ki imajo pozitivna stališča do homoseksualnosti in istospolnih družin, bi v skladu z lastno avtonomijo in strokovnostjo, ki jo imajo v vrtcu, istospolno družino predstavile otrokom v vrtcu v sklopu obravnavanja različnih oblik družin in, obratno, tiste vzgojiteljice, ki imajo negativna stališča oz. ne sprejemajo in odobravajo homoseksualnosti in istospolnih družin, le teh v sklopu obravnavanja različnih oblik družin istospolne družine ne bi omenjale. In prav to, tako Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj (2008, 94), torej odpornost na spremembe in slepota za drugačnost, je ena izmed temeljnih značilnosti prikrita kurikula.

Kurikulum (1999, 11–12) je jasen, da je potrebno pri demokratizaciji kurikula v vrtcu, ki temelji na spoštovanju človekovih pravic, sistematično rahljati in odstranjevati ovire, ki pogojujejo prikriti kurikulum. To pomeni, da je potrebno pri načrtovanju in izvajanju kurikula upoštevati skupinske razlike (glede na spol, socialno in kulturno poreklo, svetovni nazor itn.) in ustvarjati pogoje za njihovo izražanje, upoštevati različnost in multikulturalizem na ravni izbora vsebin, dejavnosti in materialov, ki otrokom omogočajo pridobivanje izkušenj in spoznanj o različnosti sveta (ljudi, stvari, kultur), spoštovati posebnosti okolja, otrok in staršev itn. Predvsem pri načrtovanju moralne vzgoje je zelo pomembno, da se poleg povezovanja različnih področij dejavnosti v kurikulumu, vzpostavljanju odnosov med starši in vrtcem ter celotnim življenjem v vrtcu, upošteva tudi dejavnike prikrita kurikula (Marjanovič Umek in Fekonja Peklaj 2008, 95).

Če sklenemo, lahko na osnovi pregleda formalnega okvira, ki določa delovanje vrtcev, in na osnovi analize Kurikula za vrtce nesporno odgovorimo na naše izhodiščno raziskovalno vprašanje: ali so istospolne družine lahko tema, o kateri vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcu razpravljajo z otroki? Odgovor je jasen: ne samo, da je Kurikulum s svojimi globalnimi in operativnimi cilji zastavljen dovolj vključujoče, da je v programe predšolske vzgoje moč vnesti razpravo o različnih oblikah družine, pač pa omenjeni cilji in norme, ki so za vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic zavezujoči, to tudi predvidevajo oziroma zahtevajo. V tem smislu je tovrstna razprava seveda skladna tudi s širšim formalnim okvirom delovanja vrtcev v Sloveniji in s človekovimi pravicami kot temeljno pravno in etično normo vzgojno-izobraževalnega procesa v javnih vzgojno-izobraževalnih ustanovah v Sloveniji. Kljub temu pa se vedno znova – in v zadnjem času še posebej v povezavi z istospolnimi družinami – pojavlja vprašanje, kakšno vlogo imajo starši pri vzgoji svojih otrok tudi v odnosu do vrtca, saj 41. člen Ustave RS določa, da imajo starši pravico, »da v skladu s svojim prepričanjem zagotavljajo svojim otrokom versko in moralno vzgojo«. Tako imenovani »nasprotniki« istospolnih družin se pogosto sklicujejo prav na ta člen, ko zahtevajo, da njihovega otroka v vrtcu in šoli ne informirajo o istospolnih družinah in homoseksualnosti. Ali starši torej lahko posegajo v cilje in norme, ki so določeni za predšolsko vzgojo?

4.4 VLOGA STARŠEV

Zakon o vrtcih v 9. členu določa, da imajo starši pravico izbrati programe predšolske vzgoje za svoje otroke v javnem in zasebnem vrtcu. Poleg tega 11. načelo uresničevanja ciljev Kurikula določa, da vrtec sodeluje s starši. Sodelovanje med vrtcem in starši prispeva k ustreznemu dopolnjevanju družinske in institucionalne vzgoje, pri čemer je pomembno, da je delitev med odgovornostjo in različnimi pristojnostmi v odnosu med vrtcem in starši jasna. Kaj to pomeni?

Kurikulum določa, da mora vrtec staršem nuditi storitve, ne sme pa posegati v njihovo zasebnost. Spoštovati mora njihovo kulturo, identiteto, jezik, svetovni nazor, vrednote, prepričanja, navade in običaje, starši pa morajo spoštovati meje soodločanja v vrtcu in ne smejo posegati v strokovnost institucije (Kurikulum 1999, 13). Vrtec torej mora sodelovati s starši, vendar pa mora na strokovnem področju ostati avtonomen in delovati v skladu s formalnim okvirom vrednot kritičnosti, objektivnosti in pluralnosti.

Glede omenjene dileme, Kodelja (1995, 18) na osnovi razsodb Evropskega sodišča in Evropske komisije za človekove pravice povsem jasno opredeli, da v javnih vzgojno-izobraževalnih ustanovah ni

potrebno zagotavljati vzgoje, kot bi si jo na osnovi svojih partikularnih vrednot želeli posamezni starši. Ti morajo imeti zakonsko možnost ustanavljanja zasebnih vrtcev in šol. Ti lahko delujejo na osnovi partikularnih vrednot, pri čemer pa država ni zavezana k temu, da tovrstne vzgojno-izobraževalne ustanove ustanavlja in financira. Za javne vzgojno-izobraževalne ustanove pa sta ključna dva vidika, ki zagotavljata spoštovanje pravice staršev do vzgoje, ki je v skladu z njihovimi filozofskimi in religioznimi prepričanji: (1) vzgojno-izobraževalni proces mora potekati tako, da ne prihaja do indoktrinacije, (2) to pa zagotavljamo tako, da so vsebine podane na objektivni, kritičen in pluralističen način. Rečeno drugače: pravico staršev spoštujemo s strokovno izvedbo vzgojno-izobraževalnega procesa (brez indoktrinacije, na objektivni, kritičen in pluralističen način), ne pa – kot to interpretirajo nekateri starši – z molkom o določenih temah in vprašanjih, ki jih v svojih ciljih določa Kurikulum za vrtce. Še več. Zobec (2013) opozarja, da ima tudi »spoštovanje različnosti v stališčih in prepričanjih mejo: ta je v Sloveniji določena z Ustavo RS, katere eno temeljnih načel je načelo nediskriminacije. Na primer: v kolikor osebno prepričanje, da je vse neheteroseksualno tudi nemoralno, vodi v omalovaževanje, izključevanje, šikaniranje, zbadanje... določenih posameznikov ali posameznic, je izhajajoč iz formalnega okvirja to nesprejemljivo in v nasprotju s številnimi določbami. V tem primeru se mora šola (strokovni delavci in delavke) jasno odzvati – kljub morebitnim drugačnim prepričanjem staršev ali celo večine – in tovrstna dejanja jasno reflektirati kot nesprejemljiva« (Zobec 2012, 89-90). Ali kot pravita Kovač Šebart in Krek (2009, 167): potrebno je »dopuščati pluralnost v točkah, v katerih gre za partikularne vrednote, verovanja in prepričanja, a le dokler v ravnanju z drugimi ni presežena meja strpnosti in ustavno zagotovljenih pravic«.

Če povzamemo, v povezavi s pravico staršev²⁹, da otrokom zagotovijo vzgojo in izobraževanje, ki je v skladu z njihovimi lastnimi religioznimi in filozofskimi prepričanji, sta Evropsko sodišče in Evropska komisija za človekove pravice razsodila, da država v javnih vzgojno-izobraževalnih institucijah ni dolžna zagotavljati vzgoje, kakršno si želijo starši, le omogočiti jim mora, da si jo njihovi otroci lahko pridobijo v zasebnih vrtcih in šolah, medtem ko mora biti znanje v javnih vzgojno-izobraževalnih ustanovah posredovano na objektivni, kritičen in pluralističen način, na način, ki ne vodi v indoktrinacijo (Kovač Šebart 2013, 38). To pa med drugim pomeni, da se otrokom v teh ustanovah ne vsiljuje ali se od njih zahteva identifikacija z vrednotami, do katerih zavzemajo ljudje različna stališča, ampak morajo takšne

²⁹ To pravico opredeljujeta npr. Protokol št. 1 k Evropski konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (1952), ki določa, da mora država: »pri izvrševanju katerekoli funkcije, ki jo prevzame v odnosu do vzgoje in poučevanja, spoštovati pravico staršev, da zagotovijo takšno vzgojo in poučevanje, ki je v skladu z njihovimi lastnimi religioznimi in filozofskimi prepričanji.« (Kodelja v Kovač Šebart 2013, 38) in 54. člen Ustave RS (1991): »Starši imajo pravico in dolžnost vzdrževati, izobraževati in vzgajati svoje otroke. Ta pravica in dolžnost se staršem lahko odvzame ali omeji samo iz razlogov, ki jih zaradi varovanja otrokovih koristi določa zakon. Otroci, rojeni zunaj zakonske zveze, imajo enake pravice kakor otroci, rojeni v njej.«

razlike biti jasno izražene in morajo omogočati sobivanje ter spoštovanje različnih pogledov (Kodelja v Kovač Šebart 2013, 38). Cilji, ki so zapisani v kurikulumu, zavezujejo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ter morebitne ostale strokovne delavce vrtca, da delujejo v skladu z njimi, kar med drugim pomeni, da se ne smejo in ne morejo umakniti pred obravnavo teme, ki je za nekatere starše, vzgojiteljice, pomočnice vzgojiteljic ali otroke, lahko sporna tema (npr. obravnavo istospolnih družin). Kovač Šebart (2013, 39) ob tem opozarja, da se mora znanje v javnih-vzgojno izobraževalnih institucijah izogniti indoktrinaciji otrok in učencev, ki bi lahko bila v nasprotju s prepričanji in vrednotami staršev, obenem pa se staršem ne sme dopustiti, da bi z uveljavljanjem svojih partikularnih vrednot posegali v strokovne odločitve vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic o tem, na kakšen način in katere tematike, ki so zapisane v Kurikulumu, bodo obravnavale v vrtcu.

Kuhar (2009, 43) pojasnjuje, da pri obravnavanju teme homoseksualnosti to pomeni, da npr. vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ter učiteljice pojasnijo različne poglede na homoseksualnost (brez tega je težko pojasniti vprašanje homofobije in nestrpnosti do gejev in lezbijk), a morajo pri dopuščanju različnih prepričanj in interpretacij v smislu pluralnosti upoštevati načelo človekovih pravic in spoštovanja vsakega človeka ne glede na njegove osebne okoliščine. V primeru različnih prepričanj in vrednot (npr. v odnosu do homoseksualnosti) morajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ter učiteljice v vrtcu/šoli postaviti jasno mejo med sprejemljivimi in nesprejemljivimi ravnanji. Spoštovanje univerzalnega vrednotnega okvira je tista etična opora, varovalo in korektiv, tako Kovač Šebart (2013, 37), ki omogoča, »da se – v točkah, ki so z vidika človekovih pravic in dolžnosti kot skupnih vrednot ključne – po eni strani izogne samovoljnim, četudi nehotenim ravnanjem, ki temeljijo na osebni partikularni vrednotni presoji, po drugi strani pa favoriziranju v okolju prevladujočih, čeprav še vedno partikularnih vrednotnih razsojanj v ravnanjih do otrok in učencev« (prav tam). V javni vzgojno-izobraževalni ustanovi, dodajata Kovač Šebart in Krek (2009, 122–123), »ne vzgajamo v enakosti, ki bi onemogočala posamičnost in različnost, in ne dopuščamo, da bi se v njej partikularno, četudi večinsko, izražalo kot človeško univerzalno«.

4.5 SKLEP

Bercht (2006, 24–26) ugotavlja, da je za otroke že pred tretjim letom starosti pomembno seznanjanje z dejstvom, da imajo nekateri otroci mamo in očeta, drugi živijo z mamo, tretji živijo z očetom ali babico, nekateri imajo dva očeta ali dve mami, nekateri drugi pa imajo eno mamo in očeta, s katerim ne živijo, in še eno mamo in očeta, s katerima živijo itn. Vrtci imajo pri prepoznavanju in sprejemanju vseh oblik

družin in družinskih skupnosti, med njimi tudi istospolnih družin, pomembno vlogo. Otroci nimajo različnih izkušenj le glede na to, v kakšni obliki družine živijo, temveč imajo različne izkušnje tudi s tem, kako okolje sprejema njihovo družino. Zato je pomemben enakovreden, nehierarhiziran govor o različnih oblikah družin, saj slišijo ta govor tudi otroci, ki v teh družinah živijo. Otroci imajo pravico do staršev, ne glede na to, kako so ti spolno usmerjeni, imajo pa tudi pravico do uživanja posebnega varstva in življenja v okolju, kjer jih ne bo strah diskriminacije in stigme (Hočevár 2009, 215). Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic morajo zato otroke učiti in vzgajati v duhu sprejemanja razlik, ki jih morajo predstaviti kot bogatitev vsakdanjega sveta in ne kot grožnjo. Če se torej vrnemo nazaj k družinam, to pomeni, da se morajo z otroci enakovredno pogovarjati o njihovih različnih družinah, saj se le tako otroci iz različnih, »netradicionalnih« oblik družin, ne bodo počutili manjvredne ali drugače prikrajšane, na drugi strani pa bodo otroci iz tradicionalnih družin imeli možnost spoznati tudi ostale oblike družin in jih prepoznavati kot svoji družini enakovredne. Družina je prav zato, kot ena izmed tematik, izjemno pomembna tema v kurikulumu, saj bi s prepoznavanjem domačih oziroma dobro znanih družinskih podob, otroci lažje prepoznavali njim dotlej neznane družinske oblike in strukture ter poglobili razumevanje do neznanih področij družbenih odnosov.

Kot smo že ugotovili, je analiza Kurikula za vrtce pokazala, da cilji in norme, ki jih Kurikulum vsebuje in so za vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic zavezujoči, zahtevajo razpravo o različnih oblikah družin. Pri tem se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic lahko opirajo na predloge primerov dejavnosti, zapisanih v Kurikulu, in na queerovski pristop k vzgoji, ki ga predstavljamo v nadaljevanju.

5 HETERONORMATIVNOST VZGOJNEGA PROCESA IN QUEEROVSKI PRISTOP K VZGOJI

Queerovski pristop k vzgoji³⁰ razumemo kot tisti okvir, ki je lahko izhodišče ali orodje za utemeljevanje nujnosti razprave o istospolnih družinah v vrtcih ter hkrati sledi zahtevam po kritičnosti, objektivnosti in pluralizmu.

Queerovski pristop k vzgoji raziskuje intersekcijo med queerovsko teorijo in kritično pedagogiko. Zaradi kompleksnosti omenjenega pristopa, ki razumevanje vzgojnega delovanja in vplivanja na otroke/učence analizira skozi razmerje med heteronormativnostjo družbe in odsevom le-tega v vzgojno-izobraževalnih institucijah, najprej predstavljamo obrise queerovske teorije ter njenega ključnega koncepta – heteronormativnosti – in obrise kritične pedagogike, šele nato se obračamo h queerovskemu pristopu k vzgoji.

5.1 QUEEROVSKA TEORIJA IN KONCEPT HETERONORMATIVNOSTI

Queerovska teorija se je razvila v začetku 90. let prejšnjega stoletja iz lezbičnih in gejevskih ter feminističnih študij. V ospredje postavlja vprašanje spola, identitete, binarnih kategorij moški – ženska, homoseksualnost – heteroseksualnost idr. ter ruši prepričanja o njihovi domnevni naravnosti. Queerovska teorija dekonstruira, decentralizira in vzpostavlja alternativne poglede na družbena vprašanja, o katerih se zdi, da obstaja samoumevno (in zdravorazumsko) soglasje (Kuhar 2010, 83). Predstavlja kategorijo nasprotij, ponuja prepoznavanje heteroseksualne hegemonije na eni strani ter možnost vzajemnih identifikacij in subjektivnosti na drugi strani (Chang 2005, 172). Osrednji cilj queerovske teorije je tako destabilizacija zatiralskih hegemonskih diskurzov in dekonstrukcija »resnice«, ki jo ti diskurzi proizvajajo (Kuhar 2010, 83).

Heteronormativnost je eden od osrednjih konceptov queerovske teorije, ki označuje vsemogočnost in vseprisotnost predpostavke heteroseksualnosti v tako rekoč vseh družbenih institucijah, v katerih je heteroseksualnost institucionalizirana kot posebna oblika prakse in odnosov, ki se kaže kot naravna, fiksna, stabilna ter predvsem univerzalna kategorija (Kuhar 2010, 80). Heteronormativnost se v smislu kulturnih in družbenih praks kaže v obliki prepričanj in ravnanj, ki moške in ženske silijo v razumevanje

³⁰ Povzeto iz avtoričinega članka: Tuš Špilak, Nina. 2014. Queerovski pristop k vzgoji: Primer obravnave pravljice *In s Tango smo trije* v slovenskih vrtcih. V *Družboslovne razprave*, XXX (75): 65-84.

heteroseksualnosti kot edine naravne oblike seksualnosti. S tem konceptom se heteroseksualnost postavlja na mesto edinega načina »normalnosti« in ključnega vira družbenih nagrad (Takacs 2009, 49). Plummer (1995, 35) heteronormativnost definira kot raznoliko zbirko družbenih in kulturnih praks (v javnosti, zasebni sferi, skritih in odkritih) v množici družbenih prizorišč (npr. služba, dom, vrtec, šola, mediji, cerkev, sodišča, ulica ipd.), kjer je na delu dvojnost homo/hetero razločevanja, pri čemer je heteroseksualnost v privilegiranem položaju. Rener (2005, 9) dopolnjuje, da je heteroseksualnost ali, bolje, heteroseksualna normativnost, vseprisotna in – paradoksalno! – nevidna prav zato, ker se nenehno, vsakodnevno uprizarja. Z drugimi besedami to pomeni, da lahko to normativno predpostavko identificiramo v številnih drugih (neseksualnih) vidikih življenja, pa čeprav se nam zdi, da lahko o heteroseksualnosti govorimo samo v povezavi s spolnostjo. Rener nadaljuje, da družbeno življenje in javni prostori nikakor niso seksualno nevtralni; ulica je heteroseksualizirana, heteroseksualizirano je delovno mesto, prav tako tudi ostali veliki in drobni rituali vsakdanjosti. Predpostavka o heteroseksualni identiteti, tako Kuhar (2005, 119), je vpeta tudi v odnose med ljudmi, pa naj gre za poslovne ali prijateljske odnose, za odnos med staršem in otrokom in, ne nazadnje, za odnos med vzgojiteljico in pomočnico vzgojiteljice ter otroki v vrtcu. Heteroseksualnost je jasna, ko vidimo moškega in žensko, ki se na ulici držita za roke; jasna je, ko v krogu prijateljev razpravljamo o svojih ženah in možeh; jasna je, ko na mizo v pisarni postavimo sliko svoje družine, in je, nenazadnje, pričakovana (v smislu tradicionalne nuklearne družine matere in očeta), ko pride otrok v vrtec. Ker je heteroseksualnost hkrati pričakovana in samoumevna, ostaja implicitna predpostavka tudi v drugih družbenih situacijah in kontekstih (prav tam, 120). Vzpostavlja se z represijo in nasiljem (Rener 2005; Švab in Kuhar 2005), kar pod vprašaj postavlja njeno domnevno normalnost in naravnost. Queerovski teoretiki se namreč cinično sprašujejo, zakaj heteroseksualnost potrebuje nasilje in represijo (npr. nasilje ob Paradah ponosa itd.), če pa je samoumevna, normalna in naravna ter kot taka v ničemer konstruirana. Na drugi strani pa se tisti, ki jih moti javna manifestacija homoseksualnosti, pogosto sprašujejo, zakaj morajo homoseksualci javno razglašati svojo spolno usmerjenost, če pa heteroseksualci tega ne počnejo. Zagovarjajo tezo, da v javnosti svoje spolne usmerjenosti ni treba razglašati. Njihov na videz liberalen argument je: bodi, kar si, v svoji zasebnosti, in ne draži drugih. Taka stališča, tako Švab in Kuhar (2005), izražajo klasično hierarhijo zatiralske moči, ki se skriva pod krinko liberalne odprtosti in svobodomiselnosti (seksualnost je stvar zasebnosti), kar pomeni, da smo do drugačnih od sebe strpni, a le, če so ti skriti globoko v zasebnosti. Gre za prisilni potisk v zasebnost, ki pa kot oblastna strategija ni nov pojav. Spominja namreč na zatirane družbene skupine v totalitarnih režimih, ki so ga bile te ponavadi deležne (Švab in Kuhar 2005, 10).

Identiteta v okviru queerovske teorije ni razumljena kot nekaj fiksnega, pač pa kot nekaj performativnega. Queerovska teorija zato predstavlja idejo o ponovnem razmisleku o identitetah v smislu trajnega spreminjanja in prepletanja z drugimi kategorijami, kot so spol, rasa, razred ipd. Na ta način queerovska teorija spodbija »naravnost« oziroma »danost« identitete, kljubuje modernemu sistemu seksualnosti in spodbija binarne kategorije, kot so moški/ženska, homoseksualnost/heteroseksualnost ipd. Z drugimi besedami: queerovska teorija dekonstruira tisto, kar Butler (2001) označuje kot heteroseksualna (binarna spolna) matrica. Ta se začne proizvajati najprej v družini, nato pa tudi v vrtcu in šoli, še toliko bolj, če otroci ne dobijo potrebnega in vsaj osnovnega znanja o različnih, pluralnih oblikah seksualnosti ter različnih oblikah družin in družinskih skupnosti. Na ta način heteroseksualnost in tradicionalna družina postaneta tisti, ki sta dovoljeni, naravni in nevprašljivi, vse ostale oblike seksualnosti in družin pa postanejo marginalne.

5.2 KRITIČNA PEDAGOGIKA

Kritična pedagogika (Chang 2005) obravnava kulturne politike in institucionalizirano izobraževanje s stališča »revolucionarnih pedagogik«. V pedagoškem procesu prevprašuje odnose med oblastjo in vednostjo ter produkcijo univerzalnih »resnic«, zdravorazumske vednosti in vsakdanjih praks. Vsebuje različne poglede na politične posledice v izobraževanju, kot so kulturno oblikovana prevpraševanja tradicionalnega pedagoškega razmišljanja, ki preprosto ustvarjajo tiste oblike subjektivnosti, ki jih dominantna kultura preferira. McLaren (1995) kritično pedagogiko definira kot pedagogiko, ki preučuje izobraževalne institucije tako v zgodovinskem kontekstu kot tudi v obstoječem družbenem in političnem okolju, ki ga kategorizira dominantna družba. Kritična pedagogika predlaga metode, s katerimi bi lahko analizirali in prevpraševali obstoječe konfiguracije moči, neseznani in nepredstavili tistega, kar je domnevno izjemno in predstavljeno kot običajno, vsakdanje, rutinsko in banalno, ter, nasprotno, predstavili tisto, kar je domnevno neizjemno, neobičajno, nevsakdanje itd. Kritična pedagogika želi vzgojiteljice/učiteljice in otroke/učence vzpodbuditi ter pooblastiti, da posežejo v lastno znanje in ga prevprašujejo, prav tako pa transformirajo zatiralske lastnosti širše družbe. Osrednji cilj kritične pedagogike je torej prevpraševanje tradicionalnih pedagogik in učenje kritičnega razmišljanja, s poudarkom na produkciji znanja v smeri, kje in kdaj se razmišljanje konča (Chang 2005, 174).

5.3 QUEEROVSKI PRISTOP K VZGOJI

Queerovski pristop k vzgoji, kot zapisano, raziskuje intersekcijo med queerovsko teorijo in kritično pedagogiko. Ukvarja se z raziskovanjem in prevpraševanjem razmerja otrok/učenec – vzgojiteljica/učiteljica, prevprašuje vlogo identitete v skupini/učilnici, vlogo ljubezni in seksualnosti v pedagoškem procesu učenja ter nenazadnje povezavo med vzgojno-izobraževalnim procesom v učilnici in širšo skupnostjo. Njegov cilj je ponuditi teoretično orodje za pedagoško kritiko in kritiko pedagogike, hkrati pa tudi zbirko praktičnega orodja za strokovne delavce, ki opravljajo pedagoško delo (Queerovska pedagogika 2011, 5. marec).

Queerovski pristop k vzgoji ponuja nove prostore za rast identitet. Queerovske norme predstavlja kot alternativno pedagogiko, ki pogosto ustvarja nove smernice osebne rasti. Te se v postmodernosti izražajo v temah različnosti, identitete, reprezentacije, občinstva, zavedanja telesa, samodefiniranja itd. Te smernice odpirajo poti k vzgojni pedagogiki, ki je demokratična, spremenljiva, dinamična, inkluzivna, transgresivna in, kar je najpomembneje, transformativna (Ford 2004). Gre torej za radikalno obliko izobraževalne prakse, ki posega v produciranje »normalnosti« v kurikularnih predmetih (Bryson in De Castell 1993) in usmerja pozornost na tista mesta, kjer se razmišljanje konča. Britzman pri tem opozarja (1995), da na tem mestu ni dovolj, da se samo razmišlja čez meje kurikula, temveč se je treba najprej vprašati, kaj je tisto, kar nas privede do tega, da razmišljamo čez meje normalnega in normativnega. Queerovski pristop k vzgoji namreč po njenem mnenju (Britzman 1995, 165) zavrača normalne prakse in prakse normalnosti. Izpostavlja posameznikove etične skrbi in dileme glede lastnih bralnih navad v kontekstu heteronormativnega okvira. Branje oziroma prepoznavanje sveta namreč vedno hkrati pomeni tudi možnost tveganja lastnega jaza, obenem pa sposobnost preseči diskurze, ki ranijo, na ta način pa pripeljati do razmišljanja in zanimanja za raziskovanje tistega, česar ni mogoče vedeti, in zanimanja za razmišljanje o družbi, ki je izvzeta iz dominantnega konceptualnega reda in v kateri so vsi posamezniki enako pomembni (prav tam). Kopelson (2002, 25) dodaja, da nam queerovski pristop k vzgoji ponuja celovit način, kako biti del procesa poimenovanja oziroma označevanja. Termin »queer« namreč otroku/učencu in njegovi vzgojiteljici/učiteljici ponuja epistemološko pozicijo – način, kako je mogoče priti do znanja, oz. način, kako se nekaj naučiti, namesto tistega, kar mora biti znano (prav tam). Podobno ugotavlja Winans (2006, 117), ki opozarja, da je namen konceptualizacije in prevpraševanja strategij normalnosti z uporabo kulturnih produkcij znanja, razumeti različne diskurze skupnosti ter to potisniti onkraj prostorov in meja, kjer se razmišljanje konča. Queerovski pristop k vzgoji nas torej uči, da moramo vzgojno skupino odpreti za najrazličnejše diskurze, posebej tiste, ki so pogosto izključeni. Identiteta v okviru queerovskega pristopa k vzgoji je predstavljena in prepoznavana kot množična in premikajoča se, torej se nenehno spreminja in prepleta z drugimi kategorijami. To pomeni, da moramo v

svoje razmišljanje o spolni identiteti nujno vključiti še vprašanje intersekcionalnosti, saj je spolna identiteta (proces njene produkcije in potencialnega zatiranja) vedno povezana še z raso, spolom, razredom in podobno (prav tam, 118).

Otroci in učenci se v svojih okoljih srečujejo s širokim spektrom prepričanj o spolni usmerjenosti, predvsem s tem, kako je »pričakovano« govoriti o tem vprašanju. Rezultat tega je, da uporabljajo diskurze, ki se pojavljajo v njihovih družinah, prijateljskih krogih, pri športnih dejavnostih, znotraj verskih organizacij in tako naprej. Ti diskurzi in njihove predpostavke o spolni usmerjenosti igrajo glavno vlogo v njihovem razmišljanju tako znotraj vrtca/šole kot izven nje(ga). Queerovski pristop k vzgoji zato učence usposablja in spodbuja k raziskovanju ter prevpraševanju heteronormativnega diskurza in načina bivanja, ravnanja in pripadnosti. Njegov cilj je aktivno prevpraševanje »normalnosti« in decentralizacija samoumevnih kulturnih predpostavk. S tem »queer« vedno razmeji pozicijo vis-a-vis normativnemu (Winans 2006, 107) in ravno zato med cilje queerovskega pristopa k vzgoji štejemo raziskovanje produktivnih možnosti v komunikaciji, pomenih in razmišljanju (Chang 2005, 174). Zacko-Smith in Smith (2010, 6) poudarjata, da queerovski pristop k vzgoji temelji na prepričanju, da lahko vzgojiteljice in učiteljice skupino in razred spreminjajo z aktivnim spremljanjem jezika, ki ga uporabljajo. Takšno spremljanje poskuša redefinirati pomen besed, terminov in konceptov (ali pa predšolske otroke in učence vsaj pripravlja na njihovo prevpraševanje), ki služijo reprodukciji normalnosti, ki temelji na binarnih kategorijah (pri čemer je prva vedno nadrejena drugi, npr. moški – ženska), te pa so bistvo diskriminacije. Queerovski pristop k vzgoji je torej tisti, ki nas sili, da razmišljamo čez dosedanje meje sprejetosti in tolerance. Vzgojiteljice in učiteljice usmerja, da zavzamejo aktivnejšo vlogo pri definiranju realnosti, povezane s seksualnostjo, spolno usmerjenostjo ter spolom predšolskih otrok in učencev ter njihovih staršev. Usmerja jih k preseganju normativnih binarnih kategorij in k razširjanju čez binarnosti moški–ženska, moškost–ženskost, učenec–učitelj, homo–hetero, različnospolna–istospolna družina in druge, in sicer z namenom ustvarjanja pravičnejšega in varnejšega okolja, v katerem se predšolski otroci in učenci lahko učijo (Zacko Smith in Smith 2010, 7).

Vzgojiteljice in učiteljice, pa tudi vsi drugi delujemo v tako imenovanem hiperraznolikem okolju; povezani s(m)o z različnimi kulturami, idejami, prepričanji, vrednotami, praksami itd. Relacijska kompleksnost, ki je ustvarjena s temi povezavami, se hitro množi, briše meje, presega vzpostavljene okvirje ter velikokrat vzpostavlja zmedenost in nesporazume. Za učinkovito vzgojo in učenje, ki ga razumemo kot oblikovanje znanja in prenos idej, pa tudi kot intelektualno, moralno in socialno rast človeka v hiperraznolikem okolju, mora vzgojiteljica/učiteljica delovati kot globalna državljanka, kar pomeni preseganje lokalnih (kulturnih, ideoloških, verskih, političnih ...) izolacij. Z drugimi besedami: vzgojiteljica/učiteljica kot globalna državljanka mora biti dobro podkovana v multikulturalizmu in različnosti (Zacko-Smith in Smith

2010, 2). Zgodnje promoviranje multikulturalizma in različnosti, ki se je začelo v 50-tih in 60-tih letih prejšnjega stoletja, je bilo usmerjeno k ustvarjanju homogenosti, integracije, asimilacije, enakosti in preprostega sprejemanja. Vendar se je skozi leta to spremenilo. Polje multikulturalizma in različnosti je danes usmerjeno k sprejemanju različnosti, ki ne sme (in ne more) biti potisnjeno ob stran, pač pa mora biti nekaj, na čemer temelji spoštovanje razlik, to pa hkrati prispeva k obogatitvi izobraževalnih izkušenj. Razlike med ljudmi torej ne smejo biti preprosto priznane, pač pa morajo biti destigmatizirane in uporabljene v pozitivnih načinih. Če torej vzgojiteljica/učiteljica želi delovati po načelih multikulturalizma, mora najprej sama postati multikulturna oseba, kar najpreprosteje pomeni učiti se razumeti družbeno realnost z različnih perspektiv. V kontekstu naše razprave je zato pomemben poudarek Zacka-Smitha in Smitha (2010, 7), ki opozarjata, da morajo vzgojiteljice in učiteljice v skladu s queerovskim pristopom k vzgoji razumeti, da tako spol kot seksualnost ležita na kontinuumu, na katerem noben del tega kontinuumu ni ne boljši ne slabši od drugega. Vendar pa preprosto vključevanje spolne usmerjenosti kot teme, ki jo preučujejo v skupini ali razredu, ni dovolj in ne zadostuje načelom multikulturalnosti. Preprosto dodajanje gradiva o »drugih/drugačnosti« ne prevprašuje uveljavljene pedagogike ali konceptualnega okvira, znotraj katerega poteka izobraževanje. Če namreč tisto, kar je »drugačno«, zgolj »dodamo«, ohranjamo dominantnost uveljavljenih kulturnih predpostavk, njihova razmerja moči pa ostajajo neraziskana in neproblematizirana. Pedagogika mora biti vedno kontekstualno opredeljena, dovoliti se ji mora, da odgovarja specifično na pogoje, formacije in težave, ki nastanejo na različnih mestih v izobraževanju (Winans 2006, 104). To, da sta seksualnost in spolna razlika obrobni temi, ki nimata prostora v skupini in razredu, prezre dejstvo, da sta obe temi tam že prisotni ter da izogibanje tej temi podpira in potrjuje nevprašljivost heteronormativnosti (šolskega) prostora (prav tam, 106).

Jackson (2009, 60) navaja, da je za izvajanje queerovskega pristopa k vzgoji potreben odmik od prevladujočega uradnega diskurza, prevpraševanje statusa quo z branjem queerovskih besedil, razumevanje, da je kurikulum političen in odvisen od posameznega zgodovinskega trenutka, od vzgojiteljic/učiteljic pa vse to zahteva tudi prepoznanje pozicije same sebe kot součenke, kot nekoga, ki se skupaj z otroki in učenci uči. Zacko-Smith in Smith (2010, 5), ki podobno kot Jackson menita, da morajo vzgojiteljice/učiteljice imeti vsaj minimalno (queerovsko pedagoško) znanje o spolni identiteti, spolni usmerjenosti, homoseksualnosti, istospolnih družinah idr., dodajata naslednje specifične primere poznavanj, znanj in sposobnosti, ki jih vzgojiteljice/učiteljice morajo imeti:

- osnovno znanje o človeški seksualnosti, ki vključuje razvoj gejevske, lezbične in biseksualne identitete ter osebnega opolnomočenja;

- unikatne psihološke, čustvene in izobraževalne potrebe gejevskih, lezbičnih in biseksualnih učencev, vključno z raziskovalnimi študijami o ponotranjeni homofobiji, odtujenosti in ostalih psiholoških vidikih mladostnikov, družin ter družbenih zavrnitev in sprejetosti;
- sodobne raziskave in literaturo, ki predstavljajo odnose javnosti/družbe do homoseksualnosti in istospolnih družin;
- raziskave o osebnih izpovedih LGBT vzgojiteljic/učiteljic in učencev;
- raziskave gejevske in lezbične spolne usmerjenosti v različnih kulturnih kontekstih ter v povezavi z različnimi drugimi različnostmi, kot so družbeni razred, spol, vera, narodnost itd.;
- zgodovino pravnih primerov, vezanih na izgubo zaposlitve LGBT vzgojiteljic/učiteljic zaradi njihove spolne usmerjenosti;
- preučitev in znanje o kurikulumih ter šolskih gradivih, ki vključujejo vsebine, vezane na spolno identiteto, homoseksualnost, različne spolne usmerjenosti itd.

Queerovski pristop k vzgoji torej ponuja številne priložnosti za usmerjeno spreminjanje vzgojno-izobraževalnih institucij. Poleg želje po spremembi jezika in reprezentacij, povezanih s spolom in seksualnostjo, ki se vsakodnevno uporabljata, morajo vzgojiteljice in učiteljice poskrbeti, da je učenje odprto za nadaljnje učenje, ne pa zaprto za novosti in različnosti. Queerovski pristop k vzgoji gre namreč čez preprosto izzivanje, prepričevanje, raziskovanje »tradicionalnega razumevanja spolne identitete« z dekonstrukcijo teh kategorij in jezika, ki to podpira. Vzgojiteljice/učiteljice poziva, da gredo na pot s svojimi otroki/učenci ter se prepričujejo in preoblikujejo načine, kako:

- učijo in izpostavljajo spolne prakse v vrtcih in šolah;
- podpirajo tradicionalne pojme heteroseksualnosti;
- predstavljajo trenutno specifične informacije v skupini in razredu (Meyer v Zacko-Smith in Smith 2010, 8).

V našem kontekstu to konkretno pomeni pozitivno predstavljanje istospolne družine in obenem sankcioniranje nesprejemljivega dejanja, ki je usmerjeno proti LGBT osebam, ob tem pa je treba vsem otrokom/učencem predstaviti in razložiti, zakaj je takšno početje nesprejemljivo. Nevtrarno stališče vzgojiteljic/učiteljic do homofobije, je enako kot v primerih kateregakoli diskriminatornega vedenja (npr. seksizma, rasizma...), nesprejemljivo. Nevtrarno stališče odgovornih namreč okolici sporoča, da je takšno početje sprejemljivo. Zato je odgovornost vzgojiteljic/učiteljic, da v primerih nesprejemljivih dejanj vedno nastopijo odločno, to dejanje obsodijo, povzročitelje sankcionirajo, obenem pa vse otroke/učence poučijo, zakaj je takšno početje nesprejemljivo. Prav to pa zagovarja tudi queerovski pristop k vzgoji.

Vključitev queerovskega pristopa k vzgoji v programe izobraževanja vzgojiteljic/učiteljic bi tako pomenil en korak bliže k doseganju cilja, da bi vrtci/šole raje sprejemale in poudarjale pomembnost različnosti, kot pa jo uporabljale za sredstvo zatiranja in nasilja. Ravno vzgojiteljice/učiteljice so namreč tiste, ki imajo moč za ponovno opredelitev realnosti v vrtcu in šoli, kar pa pripomore k ponovni opredelitvi realnosti, s katero se vsi otroci in učenci, med njimi tudi otroci in učenci iz istospolnih družin, vsakodnevno srečujejo.

6 IZSLEDKI RAZISKAVE OBRAVNAVANJE ISTOSPOLNIH DRUŽIN V VRTCIH V SLOVENIJI

Za raziskavo Obravnavanje istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji smo se odločili, ker je tema istospolnih družin med vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic po eni strani nova in nekaterim neznana (odpirati jo je začela razprava o Družinskem zakoniku), po drugi strani pa raziskave kažejo, da je v Sloveniji že nekaj istospolnih družin, ki imajo predšolske otroke (Sobočan 2008). Z raziskavo smo želeli ugotoviti, kako se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih spoprijemajo s to tematiko in kako jo, če sploh, predstavljajo otrokom.

Raziskavo smo razdelili na dva dela, v katerih smo kombinirali kvalitativno in kvantitativno metodologijo. V okviru prvega dela raziskave smo spletni anketni vprašalnik razposlali v vse vrtce v Sloveniji, v drugem delu pa smo organizirali fokusne skupine, v katerih so sodelovale vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so se pred tem že odzvale povabilu za sodelovanje v spletni anketi.

6.1 KVANTITATIVNI DEL RAZISKAVE – SPLETNA ANKETA

Prvi del raziskave smo izvedli s spletnim anketnim vprašalnikom. Izbira te metode je temeljila na prednostih spletnega anketiranja, ki se kažejo predvsem v nižjih stroških izvedbe anketiranja, hitrosti zbiranja podatkov in preseženosti časovnih in geografskih omejitev. Za spletni anketni vprašalnik smo se torej odločili, ker smo le s to metodo lahko zajeli celotno populacijo vrtcev – vse vrtce v Sloveniji – in k sodelovanju povabili vse vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic. Uporabili smo javno dostopno bazo podatkov (elektronskih naslovov in ostalih kontaktnih podatkov) Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport. Pri tem je potrebno poudariti, da imajo spletni naslovi vrtcev različne prejemnike; ponekod elektronsko pošto prejme ravnateljica, drugod vse vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic dostopajo do elektronskega nabiralnika in elektronske pošte, spet drugje tajnice ali drugi strokovni sodelavci itd. V našem primeru je to pomenilo, da je prošnja po sodelovanju v spletnem vprašalniku, ki je bila naslovljena na vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, lahko prišla ponekod v elektronski nabiralnik vodstva, drugje do vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, spet drugje do tajništva itd., kjer bi se (se je?) lahko zgodilo, da prejemniki te pošte, anketnega vprašalnika, niso posredovali naprej do vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic. K raziskavi smo povabili samo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ne pa drugih strokovnih delavcev vrtca (uprava, svetovalni delavci in drugi), saj so nas zanimala samo mnenja in

izkušnje tistih, ki vsak dan delajo z otroki. Zaradi prej omenjenih ovir obstaja verjetnost, da bi na anketo morebiti odgovorilo še več vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic. Prav tako se zavedamo, da tema naše raziskave v družbi, ki je izrazito heteronormativna, še vedno predstavlja določeno obliko nelagodja in to ne zgolj pri določenih posameznikih, pač pa tudi različne raziskave (Švab in Kuhar 2005, Maljevac in drugi 2008, Maljevac in Magić 2009, Renner 2009, Takacs 2009, Zaviršek in Sobočan 2012) kažejo na institucionalizacijo heteronormativnosti, ki je v slovenskem prostoru zelo izrazita.

Vprašalnik je bil razdeljen v tri sklope s skupaj 38 vprašanji. Prvi sklop je zajemal demografske podatke, drugi se je nanašal na osebna stališča o spolnih vlogah, ljubezni, družinah in istospolnih partnerstvih, tretji sklop vprašanj pa se je nanašal na strokovno delo v vrtcu.

6.1.1 Vzorčenje, zbiranje podatkov in merski instrumenti

Raziskavo smo izvedli v letih 2010 (pilotna raziskava³¹, s katero smo preverili izvedljivost in na podlagi katere smo leta 2012 izboljšali vprašalnik) in 2012.

24. maja 2012 smo na vse vrtce v Sloveniji (baza podatkov, pridobljena iz uradne spletne strani Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, na dan 8.5.2012) poslali spletni anketni vprašalnik (Priloga A) in s tem začeli raziskavo Obravnavanje istospolnih družin v vrtcih v Sloveniji. S spletnim vprašalnikom smo želeli zajeti vse vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic. Po zadnjih podatkih Statističnega urada RS je bilo v šolskem letu 2011/2012 v slovenskih vrtcih zaposlenih 10.198 vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic (med osebjem je nekaj manj kot 2% moških) (Statistični Urad RS 2012, 26. oktober). V raziskavo smo vključili 379 slovenskih vrtcev, 1.044 skupaj z vsemi enotami (Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, 2012, 8. maj).

Raziskavo smo izvedli v dveh terminih. Na vse slovenske vrtce smo 24. maja 2012 poslali elektronsko pošto ter vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic povabili k sodelovanju. Na vrtce smo 7. junija 2012 znova poslali elektronsko pošto in vse, ki še niso sodelovali, še enkrat povabili k sodelovanju. Anketiranje smo končali 21. junija 2012. Na anketo se je odzvalo (jo izpolnilo v celoti ali delno oz. kliknilo na spletno

³¹ Rezultati pilotne raziskave so predstavljeni v: Tuš Špilak, Nina. 2010. Obravnavanje istospolnih družin v slovenskih vrtcih. V *Sodobna pedagogika*, 49 (5/6): 351–360.

stran ankete) 948 vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic. Iz analize smo izključili 379 vprašalnikov, ker niso bili izpolnjeni oziroma je bilo izpolnjenih samo nekaj vprašanj ali pa je računalnik zabeležil le klik na nagovor ali začetek ankete. Končni vzorec je torej zajemal 569 anketirank.

Po končanem spletnem anketiranju smo podatke prenesli v podatkovno bazo in jih analizirali s pomočjo programa za statistično obdelavo podatkov SPSS. Obdelali smo jih z različnimi statističnimi metodami glede na merski nivo podatkov. Za opis podatkov smo uporabili opisno (deskriptivno) statistiko³². V analizi smo uporabili kvantitativno obdelavo podatkov, ki smo jo prikazali v obliki tabel in vizualnih predstavitev (stolpčni, črtni, tortni in/ali frekvenčni histogrami). Stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic smo merili s pomočjo Likertove lestvice³³. Lestvico, merjeno na petstopenjski lestvici, smo označili kot številsko spremenljivko, kar pomeni, da smo odgovorom "sploh se ne strinjam", "ne strinjam se", "niti se ne strinjam, niti se strinjam", "strinjam se" in "popolnoma se strinjam" pripisali številске vrednosti od 1 do 5 (pri čemer 1 pomeni "sploh se ne strinjam", 5 pa "popolnoma se strinjam"), kar je omogočilo izračun aritmetične sredine (povprečja), standardnega odklona in drugih opisnih statistik.

Vse spremenljivke v spletni anketi, ki so bile sestavljene iz večjega števila indikatorjev (se pravi izdelane s pomočjo Likertove lestvice), so bile izračunane kot seštevek vrednosti posameznih indikatorjev, deljenih s številom indikatorjev, oz. po formuli:

$$\text{Spremenljivka} = \frac{\text{indikator}_1 + \text{indikator}_2 + \dots + \text{indikator}_n}{n}$$

Za testiranje hipotez smo uporabili različne teste, s katerimi smo potrdili ali ovrgli zastavljene hipoteze. Uporabili smo neparametrične teste, ki omogočajo analizo nominalnih spremenljivk ali spremenljivk, ki se ne porazdeljujejo normalno, regresijo ter t test, s katerim preverjamo domnevo o razliki med populacijsko aritmetično sredino ter neko konstanto (Bastič 2006). Ničelne hipoteze nismo/smo sprejeli, če je bilo tveganje, da se pri tem motimo, večje od 5%.

Zanesljivost vprašalnika (lastnost vprašalnika, da daje pri ponovnem merjenju istih lastnosti pri istih osebah enake rezultate) smo merili s testom zanesljivosti, ki izračuna vrednost Cronbachovega

³² Opisna statistika je metoda analize za zbiranje, urejanje in prikazovanje podatkov, katere namen je na osnovi izračunanih podatkov okarakterizirati večjo količino podatkov (Kraner Šumenjak 2012). V opisno statistiko uvrščamo metode frekvenčne distribucije (npr. frekvence, odstotki, grafični, tabelarni prikazi), srednje vrednosti (npr. aritmetična sredina), mere variacije (npr. standardni odklon, koeficient asimetrije), mere korelacije (npr. Pearsonov, Spearmanov koeficient korelacije) in druge (Košmelj 2007, 20–32).

³³ Indeks Likertove lestvice se izračuna s seštevanjem posameznikovih odgovorov na več anketnih vprašanj, ki naj bi merila isto teoretično spremenljivko, vendar z različno intenzivnostjo. Izbrana lestvica je pomembna za nadaljnjo statistično analizo, ker z njo zagotovimo ordinalno mersko raven, obenem pa lahko analitično preverjamo veljavnost in zanesljivost tako oblikovanih lestvic (Hlebec 2012, 15–16).

koeficienta alfa³⁴. Ker je bil naš vprašalnik sestavljen iz več lestvic, smo Cronbachov koeficient alfa izračunali za vsako lestvico posebej. Merske lestvice, ki merijo prepričanja glede homoseksualnosti, istospolnih družin ter pogovor o istospolnih družinah v vrtcih, so zanesljive, saj so pri vseh Cronbachovih koeficientih alfa večji od 0,7 (Tabela 6.1). Tudi lestvica, ki meri strokovno delo v vrtcu, je precej zanesljiva (koeficient znaša 0,68), vendar pa ne moremo enako reči za mersko lestvico o stališčih o spolnih vlogah, saj je tam Cronbachov koeficient alfa nekoliko nižji (0,44). Ob tem je sicer potrebno poudariti, da so pri merskih lestvicah, ki merijo stališča vrednosti zanesljivosti, že v izhodišču manjše in torej že v izhodišču na sploh ne dosegajo visoke stopnje zanesljivosti (Klemenčič 2005, 36).

Tabela 6.1: Zanesljivost merskih lestvic

Merska lestvica	Št. indikatorjev	Cronbachov koeficient alfa
Stališča o spolnih vlogah	7	0,44
Stališča o homoseksualnosti	8	0,83
Prepričanja o istospolnih družinah	5	0,85
Strokovno delo v vrtcu	7	0,68
Pogovor o istospolnih družinah v vrtcih	4	0,71

6.1.2 Glavne sociodemografske značilnosti kvantitativnega dela raziskave

V anketi je sodelovalo 569 anketirank (od skupaj 10.198 vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v Republiki Sloveniji v šolskem letu 2011/2012 (Statistični Urad RS 2012, 26. oktober), kar znaša skoraj 6% (5,6%) celotne populacije), od tega 550 žensk in 13 moških. Struktura vzorca le za 0,3% odstopa od populacije vseh vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v Republiki Sloveniji v šolskem letu 2011/2012.

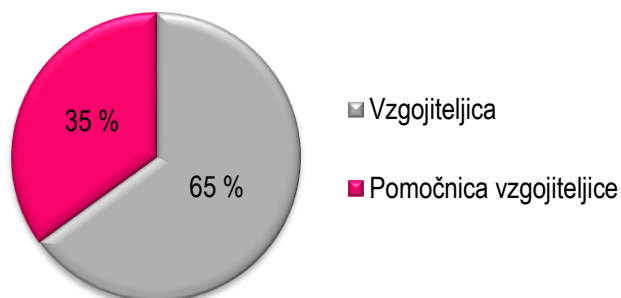
Tabela 6.2: Spolna struktura anketirank

Spol	Vzorec	Populacija
Ženski	97,7%	98,0%
Moški	2,3%	2,0%

³⁴ Večji kot je koeficient, bolj zanesljiva je merska lestvica (vrednosti koeficienta se nahajajo med 0 in 1, pri čemer je vrednost cronbachovega koeficienta alfa, ki je večja od 0,7 meja za strogo merilo zanesljivosti lestvice) (Klemenčič 2005, 36).

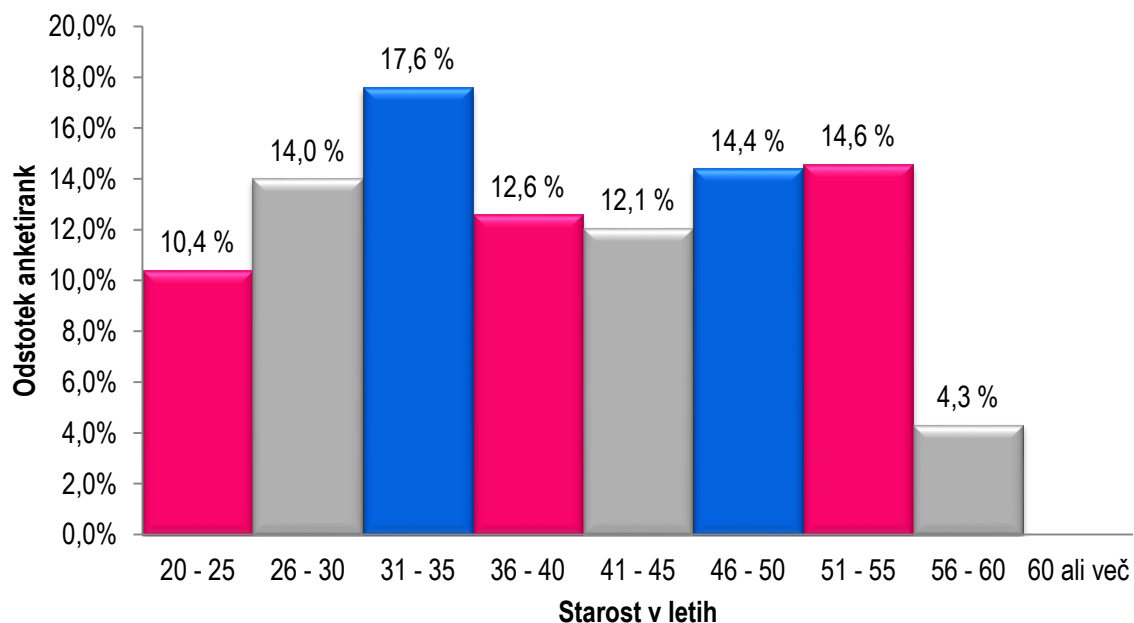
Vzorec je sestavljalo 65,3% vzgojiteljic in 34,7% pomočnic vzgojiteljic.

Graf 6.1: Kakšno delo opravljate?

Zastopane so vse starostne skupine od dvajsetega do šestdesetega leta. Največ anketirank se nahaja v skupini od 31 do 35 let, nobena med njimi pa ni stara 60 let ali več.

Graf 6.2: Frekvenčna porazdelitev starosti anketirank

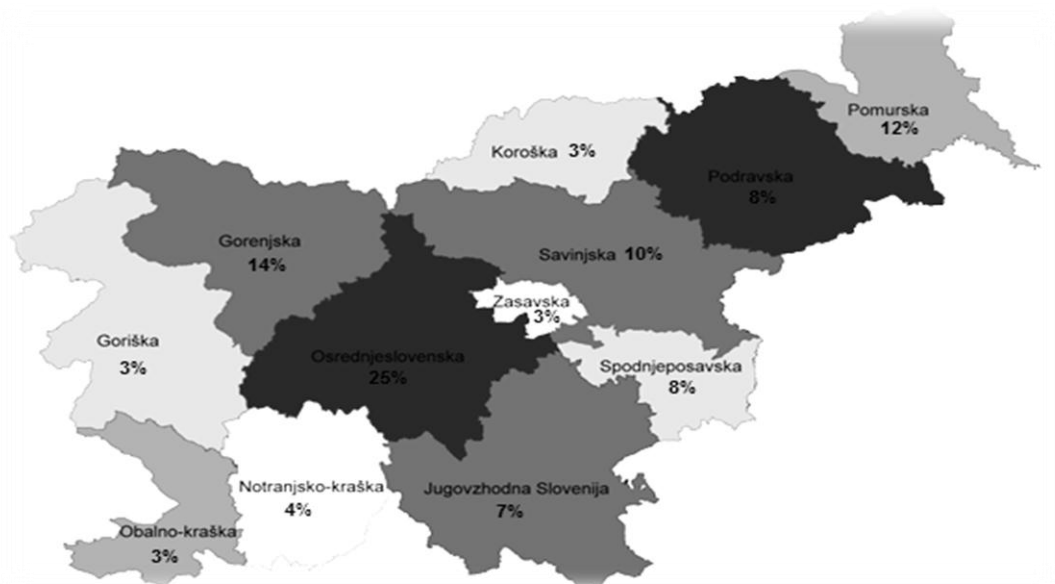
Regijsko razpršenost (Tabela 6.3) smo analizirali v primerjavi med odstotkom anketirank in odstotkom vrtcev v določeni regiji. Ker podatkov glede števila zaposlenih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic po posameznih vrtcih in regijah nismo uspeli pridobiti (pridobili smo samo podatke o številu vrtcev v regiji, ne pa tudi števila zaposlenih v posameznih vrtcih), predpostavljamo, da se število zaposlenih vzgojiteljic

in pomočnic vzgojiteljic več sorazmerno s številom vrtcev v regiji. Torej, če je v neki regiji več vrtcev, je posledično zaposlenih tudi več vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic.

Tabela 6.3: Odstotek anketirank v primerjavi z odstotkom vrtcev v regiji

Regija	Anketiranke (vzorec)	Vrtci (populacija)
Gorenjska	14,3%	8,2%
Goriška	2,9%	6,6%
Jugovzhodna Slovenija	7,4%	8,2%
Koroška	3,1%	4,0%
Notranjsko-kraška	4,2%	3,7%
Obalno-kraška	3,3%	4,2%
Osrednjeslovenska	25,0%	21,4%
Podravska	7,8%	17,7%
Pomurska	11,6%	9,8%
Savinjska	9,8%	10,3%
Spodnjeposavska	8,0%	5,3%
Zasavska	2,9%	0,8%

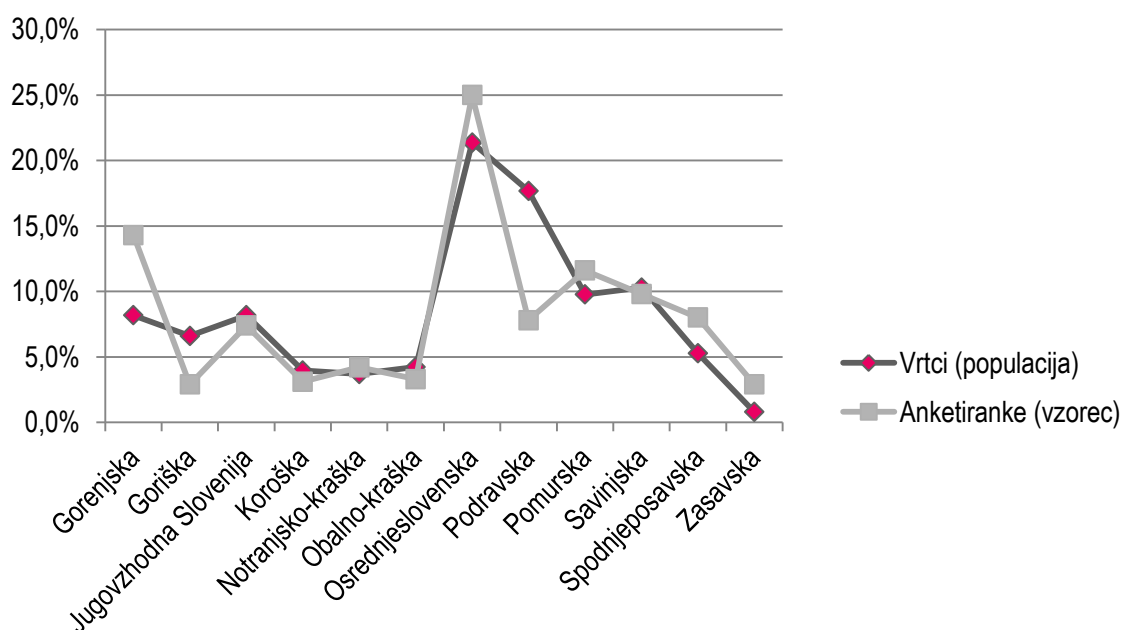
Slika 6.1: Odstotek anketirank po regijah

Regijska razpršenost vzorca kaže po posameznih regijah določena odstopanja od populacije oziroma od števila vrtcev v regiji (Graf 6.3). Največja odstopanja smo zabeležili v Podravski in Goriški regiji (odstotek anketirank je bil v primerjavi z odstotkom vrtcev v tej regiji bistveno nižji) ter Gorenjski regiji (kjer je bil odstotek anketirank precej večji od odstotka vrtcev v tej regiji). Na osnovi pridobljenih

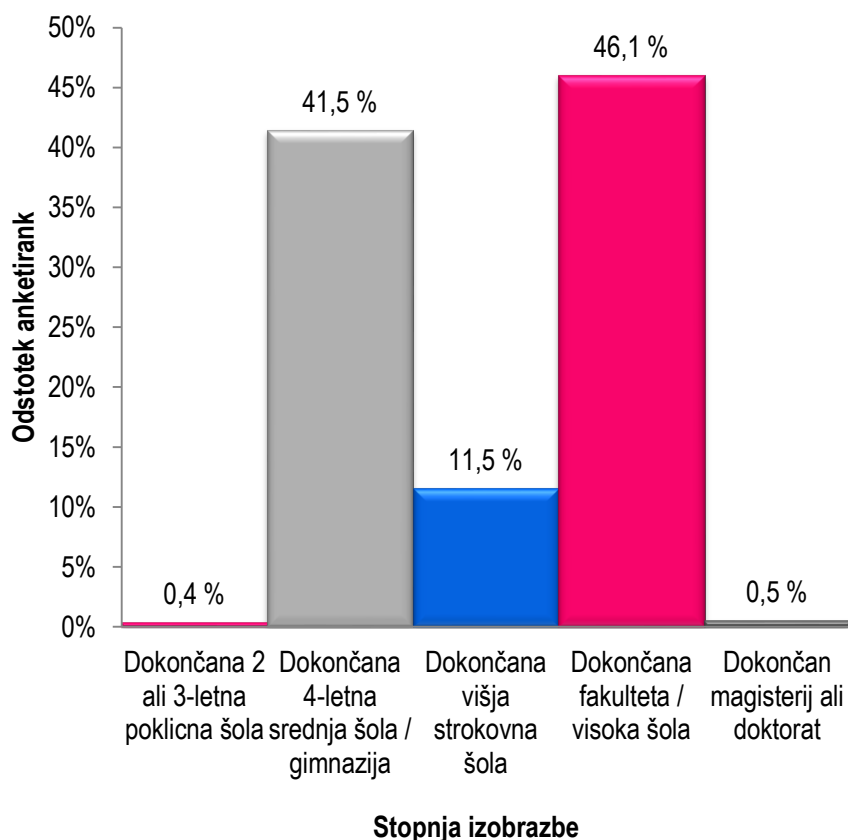
podatkov ni možno podati jasne razlage, zakaj do odstopanj prihaja. Kot smo omenili že zgoraj, je ena od možnih razlag ta, da ne vemo, v kolikšni meri je naše vabilo k sodelovanju v raziskavi neposredno doseglo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v posameznih vrtcih in v kolikšnem deležu so k anketi pristopile posredno (prek posredovanja vabila s strani osebe, ki dostopa do elektronske pošte). Lahko bi rekli, da je bil odziv na sodelovanje v raziskavi delno odvisen od tiste osebe, ki je vabilo prejela, ga prebrala in ga posledično bila pripravljena (ali pa ne) posredovati naprej vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic. Z drugimi besedami: lahko bi sklepali, da je bil odziv odvisen od senzibilnosti osebe do obravnavane tematike, ki je vabilo prejela. Vendar pa je potrebno poudariti, da gre tukaj zgolj za ugibanja, saj ni možno jasno pojasniti vzroka, zakaj je bil odziv na raziskavo v nekaterih regijah boljši, druge pa slabši.

Graf 6.3: Odstotek anketirank v primerjavi z odstotkom vrtcev v regiji

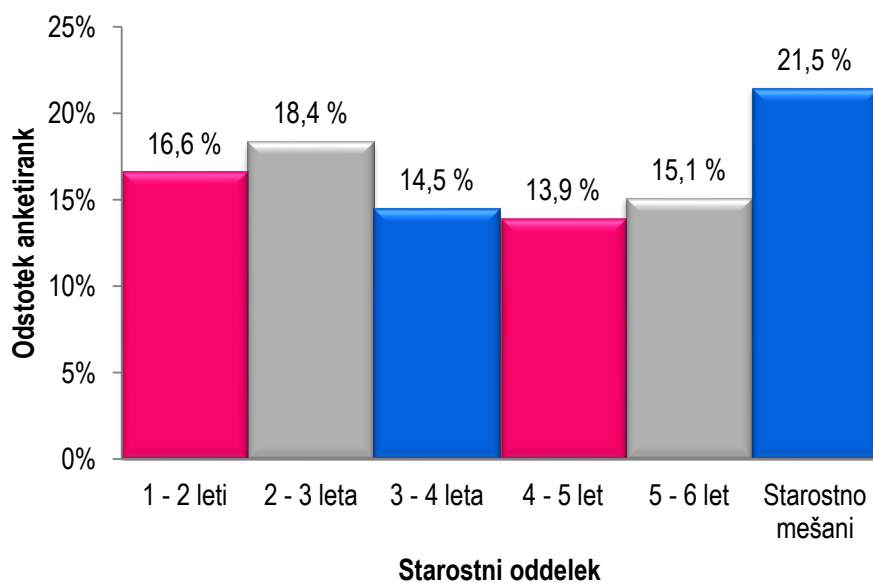
Analiza stopnje izobrazbe in zaposlitve glede na starostni oddelek otrok v vrtcu je pokazala, da ima več kot 46% anketirank dokončano fakulteto oz. visoko šolo, nekaj več kot 41% anketirank pa ima dokončano srednjo šolo ali gimnazijo (Graf 6.4).

Graf 6.4: Stopnja izobrazbe anketirank

Vzorec naših anketirank je bil glede na starostni oddelek otrok v vrtcu, v katerem delajo, približno enakomerno porazdeljen, pri čemer moremo poudariti, da smo dobili sicer nekaj več odgovorov anketirank, ki delajo v starostnem mešanem oddelku (21,5%) otrok (Graf 6.5).

Graf 6.5: Odstotek anketirank glede na zaposlitev v starostnem oddelku

6.2 KVALITATIVNI DEL RAZISKAVE – FOKUSNE SKUPINE

Kvalitativni del raziskave je potekal v obliki fokusnih skupin, v katerih so sodelovale vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so se odzvale povabilu za sodelovanje v spletni anketi, na koncu katere smo jih povabili še k sodelovanju v fokusnih skupinah. To pomeni, da so se za sodelovanje v fokusnih skupinah odločile prostovoljno, čeprav dopuščamo možnost, da so v nekaterih vrtcih udeleženske prisostvovalle fokusni skupini tudi (ali zgolj) zaradi povabila in nagovora s strani ravnateljice ali vodstva.

Izbira metode fokusne skupine je temeljila na njenih prednostih, ki so omogočale doseg raziskovalnega cilja – to je analiza stališč in mnenj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic glede raziskovane teme. Fokusna skupina je namreč kot oblika skupinskega intervjuja oziroma pogovora skupine ljudi osredotočena na vnaprej znano temo in poteka po vnaprej pripravljenem načrtu (Klemenčič in Hlebec 2007, 7), z njo pa želimo raziskati mnenja, stališča in poglede na različne pojave, okoliščine in spoznavanje skupin ljudi in/ali njihovih težav, o katerih nimamo veliko informacij (Morgan 1997). Ena izmed pglavilnih prednosti fokusnih skupin je čas, saj jih je mogoče izvesti v krajšem času z več ljudmi. Fokusna skupina »omogoča osredotočenost na natančno določene topike in interakcijo med vsemi sodelujočimi. Na ta način omogočajo sodelujočim, da drug drugemu zastavljajo vprašanja in s tem ponovno ocenijo in razmislijo o svojih pogledih na določene izkušnje. Prav tako pa so usmerjene s strani raziskovalca, tako da le ta dobi podatke, ki jih želi. Fokusna skupina pa omogoča tudi medsebojno refleksijo z vodjo fokusa« (Morgan 1997, 16).

Fokusne skupine imajo tudi nekaj pomanjkljivosti. Potrebna je prisotnost asistenta, kar je lahko za koga moteče. Zato je težko oceniti, kako pristna je socialna interakcija v fokusni skupini (Morgan 1997). Izkušnje iz naših fokusnih skupin niso pokazale, vsaj navzven, moteče prisotnosti asistenta. Pri analizi fokusnih skupin, tako Klemenčič in Hlebec (2007, 45), moramo biti posebej pozorni in dojemljivi za različne poglede na obravnavani problem in manj domnevamo, kako naj bi stvari delovale.

Fokusne skupine smo, v izogib subjektivnim izbiram (kaj je všečno in kaj ne, kaj je pomembno in kaj ne itd.), analizirali z metodo dobesednih prepisov in kodiranjem podatkov. Kodiranje je bilo opravljeno v več stopnjah in sicer tako, da je bila vsaki novi zamisli pripisana nova koda. Ko se je tema ponovila, je bila označena z ustrezno kodo. Po zaključku kodiranja je sledilo drugostopenjsko kodiranje, ki je bilo osredotočeno na najdene kode in razmerja med njimi.

Izvedli smo 9 fokusnih skupin, med februarjem in avgustom 2011. V njih je skupno sodelovalo 48 oseb (47 žensk in 1 moški) iz štirinajstih različnih vrtcev iz različnih delov Slovenije. Povprečno število udeležencev na posameznem fokusu je bilo 5 sodelujočih (po Morganu (1997) naj bi fokusna skupina štela od 7 do 10 oseb). V našem primeru je bilo število sodelujočih v posamezni fokusni skupini odvisno od števila prijavljenih v delu Slovenije, kjer smo izvedli fokusno skupino (poskušali smo organizirati fokusne skupine v krajih – vrtcih – najbližjim osebam, ki so bile pripravljene sodelovati). Izjave udeleženk in udeleženca fokusnih skupin smo iz pogovornega jezika v večji meri prevedli v knjižno slovenščino, pri tem pa pazili, da se pomen in različni odtenki izjav niso spremenili. Vsa imena, ki jih omenjamo, so izmišljena in so si jih vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, udeleženke fokusnih skupin, nadele same.³⁵

Tabela 6.4: Število udeleženk in regija izvedbe posamezne fokusne skupine

Regija, kjer je bila fokusna skupina izvedena	Zaporedna št. fokusne skupine	Število udeleženk
Podravska	1	4
Pomurska	2	5
Obalno-kraška	3	5
Osrednjeslovenska	4	3
Goriška	5	7
Osrednjeslovenska	6	3
Podravska	7	6
Podravska	8	8
Osrednjeslovenska	9	7

³⁵ V primerih citatov brez imen gre za anketiranke iz spletnih anket, ki so v anketi imele možnost izbrati vrsto poklica (vzgojiteljica ali pomočnica vzgojiteljice) in starost po razredih (npr: 20 do 25 let, 26 do 30 let itd.). Primer zapisa: Pomočnica vzgojiteljice, 30–35 let.

6.3 ANALIZA PODATKOV RAZISKAVE

V nadaljevanju predstavljamo rezultate raziskave. Skupaj bomo predstavili rezultate spletne ankete in fokusnih skupin po posameznih tematskih sklopih, saj smo kombinirali kvantitativno in kvalitativno metodologijo prav zaradi tega, da bomo dobljene statistične podatke lahko dodatno kontekstualizirali z mnenji, opažanji, izkušnjami in stališči anketirank.

Podatki, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, niso analizirani skozi optiko starosti in/ali glede na regijo, iz katere prihajajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, saj je kvantitativna statistična analiza pokazala, da na podlagi analize omenjenih statistik (starost in regija) ni bistvenih razlik (Priloga B). Podobno lahko zaključimo tudi za fokusne skupine, kjer starost ni igrala primarne vloge pri posameznikinem stališču ali mnenju glede omenjenih tematik iz raziskave. Zdi pa se, da je bila pri starejših vzgojiteljicah in pomočnicah vzgojiteljic prisotna večja senzibilnost pri vprašanih raznolikosti in različnosti. To lahko povežemo z njihovimi strokovnimi izkušnjami, saj so pri svojem strokovnem delu imele več izkušenj z otroki, ki so prihajali iz različnih družin in različnih družinskih situacij ter ne nazadnje različnih družinskih oblik. Menimo, da so te situacije eden od faktorjev, ki so vplivali na njihovo večjo senzibilnost v primerjavi z mlajšimi udeleženkami fokusnih skupin, ki imajo manj tovrstnih izkušenj. To splošno opažanje pa vendarle ne pomeni, da tudi nekatere mlajše udeleženke fokusnih skupin niso izražale omenjene senzibilnosti in narobe.

Obsežno empirično gradivo, ki ga predstavljamo v nadaljevanju, smo razdelili v tri vsebinske sklope.

V prvem sklopu »Stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic« predstavljamo rezultate merjenja stališč o spolnih vlogah, homoseksualnosti in istospolnih partnerstvih ter družinah med vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic. Rezultati tega dela raziskave omogočajo širši vpogled v problematiko, ki jo tu obravnavamo, in predvsem v osebna razmišljanja vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki – kot so pokazale razprave na fokusnih skupinah – zagotovo vplivajo tudi na njihovo strokovno delo v vrtcih.

V drugem delu »Kurikulum in praksa vzgojnega procesa v vrtcih« preverjamo, v kolikšni meri se določila kurikula, ki so pomembna za našo razpravo, reflektirajo v praksi vzgojnega procesa v vrtcih. V okviru tega nas je zanimalo tudi, kako se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic odzivajo na pojave seksističnega govora v vrtcih in kako naslavlja vprašanje ljubezni, ki kot tema sicer ni eksplicitno zapisana v Kurikulu.

V tretjem, zadnjem delu analize empiričnega gradiva se natančneje posvetimo govoru o istospolnih družinah v vrtcih. Ta del nas, kot bomo pokazali, ponovno poveže s prvim delom tega poglavja – s

stališči vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih – saj se ugotovitve iz prvega dela raziskave odražajo v praksi vključevanja ali izključevanja govora o istospolnih družinah v vrtcih.

6.3.1 Stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic

6.3.1.1 Stališča o spolnih vlogah

Stališča o spolnih vlogah, ljubezni, družinah in istospolnih partnerstvih smo merili z različnimi indikatorji. Indikatorji so bili merjeni na Likertovi lestvici od 1 do 5, kjer 1 pomeni "sploh se ne strinjam" in 5 "popolnoma se strinjam". Večja povprečna vrednost pomeni, da se anketiranke v povprečju bolj strinjajo s predstavljenimi trditvijo.

Kurikulum za vrtce temelji na načelih enakih možnosti in upoštevanja različnosti med otroki. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih si morajo prizadevati in vzpodbujati otroke v vrtcih, da si le ti pridobijo konkretne izkušnje uresničevanja temeljnih človekovih pravic in demokratičnih načel, otroci se morajo naučiti sprejemanja različnosti in upoštevanja enakopravnosti in nediskriminiranosti (Kurikulum za vrtce 1999). Omenjena načela smo v raziskavi preverjali z lestvico stališč o spolnih vlogah.

Tabela 6.5: Stališča o spolnih vlogah

STALIŠČA O SPOLNIH VLOGAH	1 Sploh se ne strinjam	2	3	4	5 Popolno ma se strinjam
Sprejemljivo je, če se deklica igra predvsem z avtomobilčki in drugimi igračkami, značilnimi za fante.	1,5%	4,2%	11,0%	40,1%	43,2%
Sprejemljivo je, če dečke nekoliko bolj spodbujamo pri gibalnih dejavnostih.	19,8%	27,1%	25,8%	18,8%	8,5%
Dečke in deklice je potrebno na enak način spodbujati k izražanju čustev.	0,2%	0,4%	2,5%	20,0%	76,9%
Pomembno je, da otroke že v vrtcu seznanimo s seksizmom, rasizmom in nacionalizmom.	10,5%	12,6%	34,7%	26,7%	15,4%
Pametno je, da otroke v vrtcu pri igri ločujemo po spolu.	83,0%	11,6%	2,5%	0,8%	2,1%
Sprejemljivo je, če se deček igra predvsem s punčkami in podobnimi igračkami, značilnimi za deklice.	2,1%	6,9%	13,8%	42,8%	34,4%
Če deček joče in ga nikakor ne moremo potolažiti, je primerno, če mu povemo, da fantje ne jočejo.	79,4%	17,0%	2,9%	0,4%	0,2%

Po analizi stališč vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic o spolnih vlogah smo ugotovili, da se večina (skoraj 95%) anketiranih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih v Sloveniji popolnoma strinja ali strinja, da ni pametno otrok pri igri ločevati po spolu. Podobno kot v spletni anketi so tudi vse udeleženke fokusnih skupin poudarile, da otrok pri igri ne ločujejo po spolu, čeprav, kot je jasno razvidno iz spodnje izjave, binarna delitev po spolu igra vlogo pri konstrukciji določenih igrač in iger kot fantovskih (primer spodaj – žoga kot fantovska igrača) oziroma deklških iger:

Jaz mislim, da nobena od nas, ki tukaj sedimo, tega ne počne. Je pa tako, da pri otroku določene zadeve tudi ponudiš. Daš mu na razpolago. Mislim, da ne bi bilo korektno, da bi recimo v igralnici bilo vse samo za deklice in potem rečeš, se bodo pač igrali. Ampak mora bit za enega in za drugega. Kako se bo otrok, s čim se bo igral, je pa njegova odločitev. S tem, da pri določenih dejavnostih mu pa ravno tako ponudiš, na primer deklici žogo, ki ne bo recimo nikoli žoge sama izbrala, dečku pa recimo nekaj drugega. To ja. Vendar pa, da bi pa sedaj to usmerjali ali pa odvzeli kakšno igračo, pa mislim, da tega ni. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

Kljub temu, da skoraj 95% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki so sodelovale v raziskavi, meni, da ni pametno otrok pri igri ločevati po spolu, pa se jih okoli 35% popolnoma strinja ali strinja, da je sprejemljivo, če dečke nekoliko bolj spodbujajo pri različnih gibalnih dejavnostih, skoraj 9% vprašanih pa se zdi narobe, če se deček igra predvsem s punčkami in podobnimi igračkami, nekaj več kot 5% vprašanih meni, da ni primerno, če se deklica igra večinoma z avtomobilčki in drugimi igračkami za fante. Vse to kaže na zakoreninjenost ali vsaj ostanke zakoreninjenosti binarnih spolnih delitev, ki funkcionirajo na ravni vsakdanjega življenja in se prek omenjenih stališč v vrtcih tudi vpisujejo v posamezni spol (npr. kaj je primerno za kateri spol). Takšna stališča so sicer v nasprotju s Kurikulom, ki predvideva, da odrasli v vrtcu »deklice in dečke enako spodbujajo, da se vključujejo in preizkušajo v različnih zvrsteh gibalnih dejavnosti« (Kurikulum 1999, 18). Še več, Kurikulum predvideva, da naj otrok vrtec doživlja kot »okolje, v katerem so enake možnosti za vključevanje v dejavnost in vsakdanje življenje ne glede na spol, telesno in duševno konstitucijo, nacionalno pripadnost, kulturno poreklo, veroizpoved itn.« in da ima »otrok možnost rahljanja stereotipov, povezanih z razliko med spoloma« (Kurikulum 1999, 33).

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih otroke pripravljajo na družbene vloge, ki jih bodo opravljali v odraslosti. S preferiranjem določenega ravnanja po spolu s strani vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic se otroci pravzaprav učijo seksistične in heteronormativne interpretacije sveta, s katero so prežete kultura, jezik, institucije. Kurikulum, nasprotno, poskuša presegati omenjene delitve in razmerja moči med spoloma, saj ima jasno zapisane cilje, ki jih morajo otroci v vrtcu doseči: »Pridobiva konkretne izkušnje z menjavanjem vlog, povezanih z razliko med spoloma (menjavanje vlog v spolno specifičnih

igrah in dejavnostih, ki vključujejo domače delo, negovanje otrok, različne poklice itn.)» (Kurikulum 1999, 35).

Na to je v fokusnih skupinah opozorilo tudi nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic:

Vsak otrok si ima pravico izbrati tisto igro, kar si želi. Poleg tega pa se mi zdi, da moramo včasih prav načrtno usmerjati, da se otroci igrajo nestereotipno. Kar pomeni, da se, če se opazi (ker očitno to izhaja iz nekega okolja), da se na primer nek deček igra izključno samo te stereotipno fantovske igrače, je potrebno v vrtcu nuditi možnost, da ima vsaj v vrtcu možnost spoznavati igre, ki so bolj »ženstvene«. Na primer gospodinjska opravila. Da ima tak otrok možnost vsaj v vrtcu videt in poskusit alternativo, delat in igrat se z nečim, kar je sicer del vsakdanjika. Marija, vzgojiteljica, 28 let.

Vzgojiteljice moramo rušiti stereotipne vloge, moški–ženska. Se pravi, da tudi deklice vzpodbujam, da se gredo s traktorji igrat, pa s čisto tipično deškimi igrami. Da se vključujejo. In obratno. Tako, da to ni nič narobe, in nič kaj posebnega. Jaz sem moji vnukinji tudi kupila bager, zakaj pa ne? Tako, da to nič ni posebnega. Agata, vzgojiteljica, 58 let.

Na osnovi podatkov kvantitativne raziskave in tudi fokusnih skupin ugotavljamo, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic sicer uporabljajo binarni sistem v smislu pomenov tipičnih »fantovskih« in »dekliških« igrač in iger, preko česar se vzpostavljajo delitve po spolu, kljub temu pa je bila večina udeleženk raziskave vendarle senzibilna za to vprašanje in poskušajo v vrtcu skrbeti za uravnovešeno po spolu, kar se tiče igrač in iger.

Po drugi strani pa je analiza raziskave vendarle pokazala tudi na razkorak med cilji, zapisanimi v Kurikulumu, in prakso pri vprašanju obravnave seksizma, rasizma in nacionalizma v vrtcu. Več kot 23% vprašanih se sploh ne strinja ali ne strinja, nekaj manj kot 35 % pa se glede tega ni moglo odločiti (skupaj več kot polovica vseh vprašanih), da je pomembno otroke že v vrtcu seznaniti s seksizmom, rasizmom in nacionalizmom, čeprav je v Kurikulumu (1999, 37) opredeljena dolžnost odraslih, da »seznanjajo otroke s seksizmom in rasizmom oziroma nacionalizmom ter ne dopuščajo pripomb, nagovarjanj in dejanj, ki ljudi stereotipizirajo... Izogibajo se seksistični rabi jezika«.

Res je, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic vložijo v delo osebne napore, s tem pa tudi skozi prikriti kurikulum svoje predstave in stališča, in da na vzgojno ravnanje vplivajo osebne značilnosti, preteklost in situacijski faktorji (Hribar 2003, 27), vendar so kljub temu zavezane pomagati zlasti pri odpravljanju neenakopravnosti med spoloma (Novak 2004, 69–70). Kurikulum to tudi eksplicitno navaja. Razkrojevanje seksizma in spolnih stereotipov lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic med drugim

dosežejo tudi tako, da so vse igrače dosegljive vsem otrokom. K temu pripomorejo pozitivne spodbude vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic npr. dečkom, če se igrajo s punčkami in kuhajo za štedilnikom ali pokažejo čustva, in deklicam, če se igrajo z avtomobili in drugimi »igračami za fante« (Tuš Špilak 2010, 355).

Nekatere izmed udeleženk na fokusnih skupinah so ob razpravi o vlogi spolov pri otroški igri in z njo povezanim menjavanjem vlog opozorile na svojo »nemoč«, saj so njihova prizadevanja za sledenje ciljem kurikulumu pogosto popoldne doma soočene s povsem drugačnimi praksami, ki jih prakticirajo starši (na primer: vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcu otroke učijo, da se fantki lahko igrajo z dojenčki, ko pa otroci pridejo domov, jim nekateri starši odrekajo to možnost in pojasnjujejo, da se samo deklice lahko igrajo z dojenčki). Na tej točki pride do »kratkega stika« med univerzalnimi vrednotami, ki jih določa formalni okvir, in partikularnimi vrednotnimi sistemi staršev. Starši imajo seveda pravico, da svoje otroke vzgajajo v skladu s svojimi partikularnimi vrednotami, ki pa so, kot opozarjajo udeleženke fokusnih skupin, pogosto lahko v nasprotju z njihovimi prizadevanji. Vendar pa vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so sodelovale v fokusnih skupinah, danes, v primerjavi s preteklostjo, že zaznavajo spremembe tudi na strani staršev, ki so usmerjeni k večjemu sprejemanju enakopravnosti spolov, tudi k večjemu in tolerantnejšemu sprejemanju različnih otroških iger tako pri dečkih kot pri deklicah.

Je pa res, da se tudi pri starših opaža, da tja 10–15 let nazaj, če se je fantek igral s punčko, je bilo narobe. Fantki se ne igrajo s punčkami. Pa fantki ne jokajo, pa dekleta ne smejo žvižgati... To so že mene tako vzgajali. Ampak zdaj pa že tudi starši svoje otroke vzgajajo na tak način, da kupijo deklicam avtomobilčke, bagerje ... in tudi obratno – da fantkom kupijo barbike ... Tako, da tudi starši se nekako... So mlajši in, tudi zgleda, stereotipi se rušijo. Ema, vzgojiteljica, 40 let.

Ko smo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic na fokusnih skupinah vprašali, če menijo, da na spolno usmerjenost vplivajo tudi zgodnji vzorci obnašanja in igra otrok, je večina menila, da zgodnji vzorci obnašanja in igra ne vplivajo na spolno usmerjenost otrok. Vprašali smo jih torej po pogosti stereotipni interpretaciji, utemeljeni v tem, čemur Butler (2001) pravi heteroseksualna matrica, da je večja verjetnost, da bodo fantki, ki se igrajo samo s punčkami in dekliškimi igračami, v odrasli dobi postali geji in obratno, da bodo punčke, ki se igrajo samo z avtomobilčki in deškimi igračami, v odrasli dobi postale lezbijke. Skoraj vse udeleženke fokusnih skupin so se strinjale, da zgodnji vzorci obnašanja ne morejo pogojevati, kakšna bo spolna usmerjenost teh otrok v odrasli dobi.

Jaz mislim, da so določeni otroci bolj nežni, če govorimo o fantkih, in tudi določene deklice so bolj trdožive. In ne moremo reči, da to pogojuje potem njihovo spolno usmerjenost. Mi imamo preveč stereotipno predstavo o tem, kdo je gej in kdo je lezbijka. Takoj za terminom gej vidimo nežnega moškega, ki je v bistvu že bolj deški. Ampak na podlagi izkušenj, ki sem jih že omenila, da imam prijatelja, ki je gej, lahko trdim, da je on tak moški, kot so vsi ostali heteroseksualni moški. Niti pod razno ni tista slika, ki si jo ljudje tako stereotipno ustvarjamo o gejih in lezbijkah. In tako je tudi z otroki. Mislim, da to, kakšen je otrok in kaj izkazuje, ne pogojuje njegove spolne usmerjenosti. Marija, vzgojiteljica, 28 let.

Jaz bi mogoče eno letošnjo izkušnjo povedala, ker mam dečka v skupini, k je prva stvar, ko pride v skupino, se obleče v krilce in on prnaša recimo videokaseto Wingsic in podobnega in je vedno »jaz sem punčka«. In recimo reakcija očeta od tega dečka ob enem prihodu, ko je pršel po tega otroka in ga je zagledal pač v tem krilcu, je ponorel, da pač je fantek in da ga naj ne oblačimo v punčko in podobno. Ampak hočem reči, da to za moje pojme še ni merilo, da ta otrok bo postal gej ali karkoli. Ker to pride faza razvoja otroka, posebej recimo, ker ta je star tri leta in pol. Tako, da jaz mislim, da v tej tako zgodnji fazi skoraj ne moreš reči za sigurno, da se te stvari pokažejo. Ker tista tradicija, ki je včasih bla; punčke se vedno igrajo v kuhinji, fantki se igrajo z avtomobilčki; to je že zdavnaj šlo mimo. Tako, da jaz mislim, da so to bolj izkušnje, ki jih otrok pač pridobiva tam v tem obdobju, da bo pa to izkazalo, da bo potem tako usmerjen, pa verjetno čas v šoli tam okrog pubertete pa verjetno to bolj pokaže. Je pa deček zaradi tega recimo, je sicer očka ponorel in redno prihajal potem pogledat, če je oblečen v krilce in podobno, mi smo se izognili samo s tem, da pač otroku damo krilce pač malo prej dol. Ampak, zakaj ta otrok krilca ne bi imel, ker konec koncev, on uživa v tem. Tina, vzgojiteljica, 52 let.

Pri nekaterih vzgojiteljicah in pomočnicah vzgojiteljic pa se vseeno pojavljajo dvomi o povezavi zgodnjih vzorcev obnašanja s spolno usmerjenostjo otrok. Pri tem se nekatere vprašane vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic sklicujejo tudi na svojo dolgoletno prakso, s katero pojasnjujejo ali racionalizirajo nekaj, kar se sicer zdi stereotipna sodba.

Jaz se spomnim nekaj primerkov iz svoje dolgoletne prakse, da so otroci, ki po moje danes živijo drugače kot, kako bi rekla, povprečni ljudje, ali kako naj rečem, običajni. Mislim običajni smo vsi. Da so ti otroci, mogoče na vedenje, drugačni, že z vedenjem drugačnim prišli v vrtec. Imeli so, sploh fantki, so imeli nagnjenja: bolje se razumejo z deklicami, rajši se oblačijo v oblačila dekliška, bolj so mehki, vljudni, prijazni, včasih celo osladni in takšni. In včasih se je pokazalo, da je potem v zreli dobi postal homoseksualec. Tako da, jaz ne vem, če ravno to, jaz mislim, da je to že dokaj rano pri otroku, mogoče že se rodi s tem, da neko nagnjenje s sabo prinese, samo vprašanje je, kdaj ga sam odkrije. To bi jaz rekla. Kdaj ga sam odkrije, da si želi istega spola, kot je on. Bojana, vzgojiteljica, 50 let.

Podobno kot vzgojiteljica Bojana je kar nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v raziskavi menilo, da izbira igre in način oz. želja (predvsem pri fantkih) po oblačenju oblačil, ki veljajo za tipično dekliška oblačila, lahko oz. vplivajo na spolno usmerjenost otrok v odrasli dobi. Praviloma so v teh razpravah vedno omenjale dečke, ki so jih predstavljale kot feminilne, kar pa je bilo v njihovih interpretacijah znak za poznejšo homoseksualnost. V fokusih skupinah udeleženke skorajda niso omenjale primerov deklic, ki bi, nasprotno od fantov, bile »možače«, kar je bilo v njihovih interpretacijah oznaka za lezbijke.

Jaz sem lani imela enega fantka, ki je bil grozno... imel je ženske kretnje, on je rad plesal, pa samo Barbike je imel, pa Wingsice, pa s puncami se je skozi rad družil. Fantovske igre ga sploh niso zanimale. Mamo je skrbelo, kaj bo z njim, ker mu mora kupiti Wingsice torbo za prvi razred... Ja ne vem. Sedaj jaz ga lahko ožigosam, da je potencialni kandidat, bi rekla da bo gej, ampak lahko pa ne bo, a ne? Pia, vzgojiteljica, 42 let.

V razpravi o spolnih vlogah se je na fokusnih skupinah ves čas vzpostavljala razlika med stališči na ravni vrednot in prakso vsakdanjega življenja. Glavnina udeleženk fokusnih skupin je tako menila, da razlike med spoloma niso pomembne, da je binarno ločevanje na fantovske in dekliske igrače problematično in tako naprej, vendar pa so hkrati opozarjale, da so te razlike pomembne v svojih posledicah na ravni družbe, v kateri živimo. Slednje se je najpogosteje manifestiralo v obliki zaskrbljenosti, »kaj bo rekla družba«. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic so tako opozorile na razkorak med spremembami na ravni vrednot in med izkušnjo heteronormativne družbe, v kateri se enakopravnost spolov na ravni vrednot ne prevaja tudi v prakso vsakdanjega življenja.

*Moj sin bo zdaj star štiri leta, in jaz sem drugače zelo odprta, svobodogledna, in dostikrat mi reče: 'Mami, daj mi špangico,' –'Okej, izvoli.' Je šel tudi že v vrtec s špangico, rad ima Hello Kitty, rad ima take, zdaj bi lahko rekla, tipično punčkaste stvari. Pa ni res. In jaz ga ne omejujem v tem. Ampak se mi je pa zgodilo zadnjič, da dejansko sem ga morala, ker bi bilo pa res malo... Pa sem tako odprta, pa sva šla čevlje kupovat, pa si je izbral najbolj roza, pa gor je bila Zlatolaska, pa vse se je bleščalo, pa je rekel: 'Mami, imel bi te superge.' Pa sem rekla: 'Joj, ne vem, nimajo številke.' (*sme*) Pa bi mu kupila, ampak zaradi drugih nisem. Ne zaradi njega. Pa vem, da ko sem ga v vrtec pripeljala, in sem slišala: 'O Vid, imaš pa take lepe špangice!' Se je slišalo malo cinično. Ima pač špangice, če pa jih je hotel imeti. Saj jih jaz tudi nosim. To je to. Saj zdaj sem ga tako postrigla, da ne grejo gor. (*sme*) Tako, da v bistvu ta primer. Za prvi rojstni dan sem mu kupila punčko. In moj je pa malo bolj konzervativen in ni bil za. In sem mu rekla: 'Seveda bo imel punčko, če pa si jo je želel, ker jo je videl tam na nevrofizioterapiji ...' In smo mu kupili punčko. In je bil blazno vesel. Od vedno sem to vzpodbujala. Ampak te superge so pa bile res bleščeče. Ela, vzgojiteljica, 32 let.*

Manjši del vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki so sodelovale v fokusnih skupinah, se je v svojem razumevanju spolnih vlog sklicevalo na tradicionalne interpretacije razmerij med spoloma. To se je kazalo predvsem v njihovem razmišljanju o tipično moških in ženskih vlogah. V zgornjem primeru je to, na primer, moč razbrati v vzgojiteljičinem zgražanju glede dečkovih kretenj (»...ki je bil grozno... imel je ženske kretnje...«) in v neodobravanju dečkove izbire igrač (Barbike, Wingsice, ...) in iger (»rad se je igral z deklicami«). Razlogov za vzgojiteljičino reakcijo je seveda lahko več, a v osnovi so te reakcije utemeljene v nelagodju, ki ga sproža »kršitev« heteroseksualne matrice (Butler 2001), kjer pride do navidezne neskladnosti med biološkim spolom in pripisanim družbenim spolom (oziroma tem, kar naj bi ta predstavljal). Zdi se, da ta matrica še vedno deluje v ozadju, čeprav je na površju – kar lahko vidimo v izjavah, ki zagovarjajo enako obravnavo dečkov in deklic v vrtcu – prišlo do pomembnih sprememb. Ali kot pojasnjuje Jogan (2006, 2–8): čeprav je v sodobnosti vrsta zunanjih izrazov moškosrediščne kulture

manj vidna ali jih ni več, to še ne pomeni, da je androcentrizem izkoreninjen, saj se moškim še vedno pripisuje vlogo aktivnih, močnih, agresivnih, ženskam pa vlogo pasivnih, molčečih, poslušnih, skromnih itd. Vrtci namreč pripravljajo posameznika na vloge, ki jih bo v družbi opravljal v odraslosti. S preferiranjem določenega ravnanja po spolu pa se otroci naučijo seksističnih načinov razmišljanja in delovanja, ki so skriti v kulturi, jeziku, igrah, igračah, pravljičah in institucijah samih.

V vse to posega tudi queerovski pristop k vzgoji, ki na tem mestu poziva vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, da izpostavljajo in preprečujejo družbeno ustvarjene definicije »normalnosti« (tipično fantovskih in deklških oblačil, iger, igrač itd.), ki so pogosto zakrite in najdene v heteroseksističnih predšolskih izobraževalnih materialih/vsebinah (Zacko-Smith in Smith 2010, 8). Način, da to preprečijo, je preprost: izbira drugačnega izobraževalnega materiala, ki družbo in življenje v njej predstavlja na nestereotipen, neheteroseksističen način. A ta zamenjava seveda predpostavlja poznavanje, razumevanje in senzibilnost za vprašanja, ki jih tu obravnavamo.

6.3.1.2 Stališča o homoseksualnosti

Ko je konec devetnajstega stoletja nastal koncept homoseksualnosti in homoseksualne identitete, je bil konstituiran skozi predstavo, da je homoseksualnost duševna bolezen, odklon od naravne in normalne heteroseksualnosti (Kuhar 2001). Čeprav so tovrstne predstave že dolgo presežene – Ameriško psihiatrično združenje je homoseksualnost črtalo s seznama bolezni leta 1973, Svetovna zdravstvena organizacija pa leta 1991 – v populističnih predstavah ostajajo žive in predstavljajo orodje političnih obračunavanj in družbenih diskreditacij (Lešnik 1991).

Razprava o Družinskem zakoniku (2009–2012) je v slovenski javnosti obudila nekatere od zgoraj omenjenih predstav, ki so se v razpravi gostile okrog (včasih neizrečene) ideje, da je homoseksualnost bolezen, do tega, v kolikšni meri ima posameznik pravico o tem govoriti in to kazati v javnosti, o pravici do ustvarjanja družine med istospolnimi pari in podobno. V teh razpravah so geji in lezbijke v javnosti ponavadi zreducirani na seksualni objekt. Njihova seksualnost postane edini določujoči element njih samih kot subjektov. Na ta način se vanje projecira množica stereotipnih predstav, ki v ljudeh vzbujajo nelagodje in strah, saj v istospolno usmerjeni osebi vidijo samo in le še seksualno bitje, ki ogroža konvencionalna pričakovanja glede heteronormativnih družbenospolnih vlog. Zaradi tega nas je v raziskavi zanimalo, v kolikšni meri se tovrstne interpretacije pojavljajo tudi med vzgojiteljicami in

pomočnicami vzgojiteljic v vrtcih. Predvsem v okviru fokusnih skupin smo jih soočili s tipičnimi stereotipnimi podobami in interpretacijami homoseksualnosti.

Tabela 6.6: Stališča o homoseksualnosti

STALIŠČA O HOMOSEKSUALNOSTI	1 Sploh se ne strinjam	2	3	4	5 Popolnoma se strinjam
Homoseksualnost je bolezen.	54,4%	24,0%	15,3%	3,8%	2,5%
Geje zanima samo seks.	58,7%	28,0%	11,4%	1,1%	0,8%
Geji in lezbijke so prav tako dobri starši kot heteroseksualci.	4,4%	4,9%	30,2%	28,7%	31,9%
Spolna usmerjenost staršev ne vpliva na spolno usmerjenost otrok.	7,9%	9,8%	27,4%	26,2%	28,7%
Lezbijke so bolj primerne za vzgojo otrok kot geji.	37,0%	30,4%	28,5%	3,0%	1,1%
Homoseksualca ne želim imeti za soseda.	58,0%	26,1%	12,3%	1,9%	1,7%
Moti me, če se geji in lezbijke na cesti držijo za roke.	49,0%	25,2%	16,9%	6,6%	2,3%
Nobene potrebe ni, da geji in lezbijke razkrijejo svojo spolno usmerjenost.	26,4%	21,4%	28,3%	16,1%	7,8%

Raziskava je pokazala, da se večina vprašanih (več kot 86%) ne strinja z redukcijo homoseksualnosti zgolj na seksualno razmerje. Prav tako večina, več kot 78% anketirank, meni, da homoseksualnost ni bolezen, medtem ko se je skoraj 7% vprašanih s trditvijo strinjalo. Med razpravo o povezavi homoseksualnosti in bolezni je bilo na fokusnih skupinah moč opaziti, da je kar nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic homoseksualnost povezovalo predvsem z virusom HIV in aidsem.

Homoseksualnost pa še mogoče tudi iz tega izhaja. Ta aids. Ker zdaj je ta rizična skupina ljudi okuženih z aidsem. Mogoče tudi malo iz tega, k smo začeli spoznavati stvari tudi iz take plati, ko se je ta aids pojavil pa to. Sedaj sicer traja že nekaj časa, ampak vseeno vedno poudarjajo, a ne, da so homoseksualci rizične skupine. Katja, vzgojiteljica, 53 let.

Ampak, saj so zmerili, da je največji odstotek med homoseksualnimi moškimi. So okuženi z HIV-om, ali pa imajo že aids. Katjuša, pomočnica vzgojiteljice, 26 let.

Predstave o homoseksualnosti kot bolezni so povezane z interpretacijami, da je tovrstna seksualnost nenaravna, nenormalna, perverzna in ogrožajoča. Iz tega izhaja homofobija, ki je, ne glede na različne pojavne oblike, v osnovi vedno povezana z vprašanjem telesa in seksualnosti. Slednje je plodno polje

za predsodke, še posebej, če je seksualnost povezana s sramom. Najbolj grozljive so namreč tiste seksualnosti, ki so percipirane (ali konstituirane) kot sramotne (Kuhar in drugi 2011, 18–19) in nenaravne. Kuhar nadaljuje, da

družbena konstrukcija heteroseksualnosti ohranja svojo samoumevnost tudi in predvsem v biologiji; v družbi je predstavljena kot naravna/biološka in zato samoumevna. Heteroseksualnost je naravna/biološka, ker omogoča reprodukcijo, njeno naravnost pa še dodatno utrjuje dejstvo anatomskega prileganja moškega in ženskega spolnega organa. To se predstavlja kot biološko dejstvo, v resnici pa je to razmerje (prileganje) družbeno interpretirano. Heteroseksualni analni in oralni odnos pogosto nista tematizirana (ali sta celo tabuizirana), vsekakor pa razumljena kot zgolj »dodatek« k naravni »vaginalni seksualnosti«. Nasprotno pa je homoseksualnost reducirana na analni spolni odnos, ki ni »dodatek«, pač pa pravzaprav predstavlja celotno homoseksualnost – in iz tega je izpeljana njena nenaravnost. Kuhar in drugi 2011, 32.

Omenjeno nelagodje, ki je občasno preraslo tudi v zgražanje, je bilo moč zaznati tudi med pogovorom o seksualnosti med istospolnimi pari z udeleženkami fokusnih skupin.

Homoseksualnost. Ne vem. Jaz si to predstavljam, da vsi z vsemi. Pia, vzgojiteljica, 42 let.

Predsodki do homoseksualnosti so se izražali bodisi skozi skorajda hiperseksualizacijo odnosov med osebama istega spola, kot v zgornjem primeru, ali pa skozi nelagodje, ki ga povzroča pogled na intimnost med osebama istega spola.

Jaz osebnih izkušenj nimam, sem pa že kar nekaj filmov okrog tega gledala, in sem dosti tudi čutila s temi ljudmi, ko so se spopadali ravno s tem, da jih okolica ne sprejme, tako da je to precej zopno in stresno in nadležno za take ljudi, ki so drugače usmerjeni. Ampak edino, kar me pa recimo moti, jaz tega ljubezenskega odnosa – intime, pa ne morem gledati med dvema istospolnima. To pa res. Jaz se kar stran obrnem, če se dva moška, dve ženski poljubljata recimo, to pa nekako ne morem. Pa jih čisto sprejemem in super, pa tudi če bi prišla v stik s takimi ljudmi bi bila čisto vesela v njihovi družbi, prijateljica in vse, ampak ta intima me pa majčkeno ... Nekako mogoče sem še preveč stereotipna. V javnosti nisem nekako še imela te prilike, ampak verjetno bi se stran obrnila, ker nekako mi ne deluje, ne sprejemljivo, daleč od tega, ampak, kaj bi rekla ... Sploh ne vem, kako naj se izrazim, ampak nekako, če se moški in ženska poljubljata, okej. Če bi se pa dva moška pa bi drugače, ne da bi njiju pogledala, ampak ne bi niti se ozrla. Malo me to čudno zaskeli, ni mi tako okusno. Pigi, vzgojiteljica, 35 let.

Odzivi, ki jih opisuje Pigi, gejem in lezbijkam v Sloveniji (in bržkone tudi drugod) niso nepoznani. Raziskava Neznosno udobje zasebnosti (Švab in Kuhar 2005, 73) je namreč pokazala, da je družba, v kateri živimo, izrazito heteronormativna, kar prispeva k internalizaciji homofobije in krize identitete gejev in lezbijk. Vse to se pa lahko odraža tudi v strahu pred fizičnim in psihičnim nasiljem³⁶, ki ga geji in lezbijke najpogosteje doživljajo prav v javnem prostoru predvsem v obliki žaljivk in zmerljivk, »grdi«

³⁶ Raziskava Neznosno udobje zasebnosti je pokazala, da je vsaj 53% vprašanih že bila žrtev nasilja zaradi svoje spolne usmerjenosti. Več kot 90% vprašanih gejev in lezbijk je že doživelo psihično nasilje, več kot 23% jih je doživelo fizično nasilje in več kot 5% spolno nasilje zaradi svoje spolne usmerjenosti (Švab in Kuhar 2005, 58–60).

pogledov in neodobravanja. Švab in Kuhar (2005, 8) ugotavljata, da tovrstni »heteronormativni panoptikum«, kontinuirana prisotnost nevidenega nadzora, ki ga posameznik ponotranji, prispeva k temu, da geji in lezbijke zaradi strahu pred nasiljem s svojimi partnerji na ulici praviloma ne izkazujejo čustev (se ne držijo za roke, se ne poljubijo itd.), čeprav, kot trdi večina vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, jih tovrstno izražanje intimnosti ne bi motilo. Skoraj 9% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic namreč moti, če se geji in lezbijke na cesti držijo za roke, ostalih to ne moti oz. se glede tega ne morejo opredeliti. Na fokusnih skupinah je bilo moč zaslediti, da so tiste vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki jih je izkazovanje intimnosti med istospolnima partnerjema na ulici motilo, v osnovi imele težave s homoseksualnostjo samo. V večini so jo razumele kot nekaj nenaravnega ali celo zgrešenega. Ena izmed udeleženk fokusne skupine je svoje nelagodje, ki ga čuti ob pogledu na istospolni par, opisala tako:

Jaz pa še zmeraj mislim, oziroma se bojim, da je to prav res ena modna muha, ker si ne vejo kaj več zamisliti, je treba bit pa s punco, a ne. Mislim, ali pa dva fanta. Jaz sem imela priložnost to videti, in meni je bilo tako neprijetno in tudi enostavno mi ni bilo. Ker si moraš res v podzavest dati, da je to nekaj normalnega za njih, ampak meni pa ni bilo. Ne vem, da sta se prijemale, lupčkale, ma ni bilo to, jaz ne vem. To maš res nekaj zgrešeno notri v svojem sistemu, da si lahko tak. Ker tudi tu, a ne, ena je bolj možača, a ne, druga je ženska, in tam vidiš, da po moje se je res mati narava zmotila. Pia, vzgojiteljica, 42 let.

Na fokusnih skupinah je večina udeleženk izkazovanje intimnosti in ljubezni istospolnih partnerjev v javnem prostoru postavljala v kontekst primerjave z izkazovanjem intimnosti in ljubezni različnospolnih parov na ulici. Vse udeleženke so si bile enotne, da je izkazovanje intime med različnospolnimi pari na ulici nekaj običajnega in samoumevnega, medtem ko je izkazovanje intime med istospolnimi pari ravno nasprotno. Ob tem je večina sicer poudarila, da jih ne moti istospolni par na ulici, ampak odnos družbe do tega para.

Tu je pa tudi vprašanje glede družbe. Zdaj, mi sami smo pač taki, da mlade heteroseksualne pare sprejemamo; ljubčkata se, rada se imata, če je v enih mejah okusa. Če ne pretiravata s tem. Če bi pa bila dva istospolno usmerjena, sredi naše vasi, da bi si kakšne nežnosti delila ali pa kaj, mislim da bi to bilo nekaj za ene novice, vsekakor bi se vse zgražalo okoli. Tako, da ni vse za vsako okolje, se pravi, da se mora najprej naša širina duha odpreti ali kako bi to rekla, da bi lahko tudi takšne sprejemali čisto enakovredno ostalim. Tako kot pač sprejemaš heteroseksualne pare, da tudi homoseksualne pare sprejemaš. Jaz imam do tu vse razčiščeno, nimam nobenega problema s tem. Moti me tisto v javnosti. Ker je tudi nekaj, če se heteroseksualni par poljublja na veliko v javnosti, me tudi moti. Dobro, če sta 70 stara se mi že prav imenitno zdi, ampak vse ob svojem času pa na svojem mestu mora biti. Da bi pa se to pretirano poudarjalo, pa se mi zdi čisto brez potrebe, to je ena intimna stvar dveh partnerjev, kakršna koli sta, kakorkoli sta usmerjena. Nena, vzgojiteljica, 49 let.

Podobno, kot ugotavlja Nena, je razmišljala večina udeleženk fokusnih skupin. Strinjale so se, da pretirano izkazovanje intimnosti ni primerno, spodobno in sprejemljivo tudi za različnospolne pare. Postavljanje meja sprejemljivega oz. nesprejemljivega obnašanja v izkazovanju intimnosti v javnosti se torej tiče tako istospolno usmerjenih parov kot različnospolno usmerjenih parov. Ob tem več kot 48% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic meni, da bi geji in lezbijke v javnosti morali razkriti svojo spolno usmerjenost. Nekaj udeleženk fokusnih skupin je izpostavilo pomembnost razkritja istospolnih parov v javnosti, saj bi na ta način, po njihovem mnenju, le ti postali bolj vidni in »vsakdanji«, s tem pa bolj sprejemljivi v heteronormativni družbi.

Jaz mislim tako, če bi več ljudi to pokazalo, bi družba to bolj sprejela. Ker se mi zdi, da v družbi bolj vlada ta stereotip, ne da jih ne maramo, ne da jih nobeden noče, ampak nek tak stereotip, da pač to ni primer takega idealnega odnosa partnerskega. Pač, da mora biti partnerski odnos moški–ženska, če pa sta dva moška oziroma dve ženski, mislim, da se ljudje ustrašijo. In če bi to oni večkrat pokazali, mislim, da bi to družba bolj sprejela, pa ne bi nobenih pogledov bilo več. Tako, kot mogoče zdaj. Mislim, da morajo pokazati. Račka, vzgojiteljica, 35 let.

Ena od pogostih interpretacij homoseksualnosti je ideja, da je homoseksualnost dedna. Zaradi tega smo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic povprašali po njihovem mnenju, ali istospolna usmerjenost staršev vpliva na spolno usmerjenost otrok. Več kot 55% vprašanih meni, da spolna usmerjenost staršev ne vpliva na spolno usmerjenost otrok. Podobno so se na fokusnih skupinah skoraj vse udeleženke strinjale, da spolna usmerjenost staršev ne vpliva na spolno usmerjenost otrok.

Ne, jaz mislim, da ne. To je isto tako: mama kadi, ati kadi, otrok se sam odloči, ker ima določene vzorce. Ali bo kadil ali ne bo kadil. In to je isto tako. To sta plus in minus. Jaz mislim da ne. Ema, vzgojiteljica, 40 let.

Večina udeleženk (skoraj 70%) se tudi ni strinjala s trditvijo, da so lezbijke bolj primerne za vzgojo otrok kot geji. Ob tem moramo poudariti, da je bilo na fokusnih skupinah čutiti večje odobravanje oz. naklonjenost lezbičnemu starševstvu kot gejevskemu. Slednje lahko na eni strani povežemo s fenomenom »všečnega/odobravajočega« tradicionalnega biološkega starševstva (v večini primerov lezbičnega starševstva je vsaj ena od mam biološka mama; čeprav tudi v primerih gejevskega očetovstva zaznavamo v primerih nadomestnega materinstva biološko prisotnost obeh partnerjev) in njegovo (superiorno) pomembnostjo v primerjavi s socialnim starševstvom (interpretacija »kri ni voda«). Po drugi strani pa je v primeru lezbičnega starševstva ali bolje materinstva (v primerjavi z gejevskim očetovstvom) prisoten mit materinstva in poudarjanje pomembnosti vezi med (biološko) materjo in otrokom. Ženske so tako interpretirane že kot po naravi (ali celo naravne) boljše skrbnice

otrok. Slednje pa je, predpostavljamo, prišlo v ospredje tudi zato, ker je delo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljice do neke mere moč razumeti kot »kopiran« odnos matere in otroka (tako kot mati skrbi za otroka in ga neguje doma, tako skrbi za otroka in ga neguje vzgojiteljica/pomočnica vzgojiteljice v vrtcu). Vsa ta interpretacija je bila nato nadgrajena še s seksualizacijo predvsem gejevskega partnerskega odnosa, saj so nekatere udeleženke fokusnih skupin izrazile strah, kako bodo otroci lahko živeli v družini dveh gejevskih očetov, ker bodo potencialno lahko priče istospolnemu odnosu med dvema moškima. V ozadju tega strahu je ponovno moč prepoznati binarno heteronormativno matrico, ki homoseksualnost konstituira kot nenaravno.

Jaz bi tu rekla nekaj drugega. Mene nekaj drugega tu bega. Mene ne bega ta odnos teh dveh ljudi do otroka, mene ne bega to. Mene bega njun odnos, ki ga otrok spremlja. Kot družine, kjer sta moški in ženska, kjer so družine odprte, kjer, bom rekla, konkretni primer, gredo v kopalnico, se slečejo, se vsi tuširajo, vidijo otroci razlike. Vidijo razliko; sestra je drugačna, jaz, kot fant, sem drugačen, ati je drugačen od mamice ... Da pa so tu lahko vsi trije enaki. Ni tiste razlike. Ta njun odnos, teh dveh moških, njun odnos pod tušem, pa otroka, recimo zraven, tega si jaz ne predstavljam. Meni ne predstavlja nobenih problemov to, da se onadva z otrokom ne ukvarjata dobro, da mu ne dajeta vsega tistega, kar je možno dati; od pogovora, do spremljanja. Ne, ampak tisti pravi konkretni odnos, ker so nekatere družine popolnoma razgaljene, tudi odnos med odraslima je razgaljen pred otroci, to mi vemo, ker nam otroci to povejo, tega si ne znam predstavljati. Moška kot moška, namesto kot oče in mati, se pred otrokom ljubkujeta. Ne samo poljubljata. Ljubkujeta v celoti. To ponekod gre kar v pričo otrok. To meni ni čisto razjasnjeno. Jaz še vedno to smatram kot bolj naravni odnos kot pa moški–moški. Ali ženska–ženska. Moški in ženska je meni še vedno bolj naravni – pristni odnos, tudi, če spremljamo in gledamo živalske družine, nikoli ne boste našli dveh samcev skupaj ali pa dveh samic. Bojana, vzgojiteljica, 50 let.

V povzetku lahko ugotovimo, da glavnina vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki so sodelovale v raziskavi, v odgovoru na odnos do homoseksualnosti izraža določeno stopnjo senzibilizacije za to vprašanje in sprejemanje homoseksualnosti kot ene od oblik seksualne identitete. Čeprav smo v fokusnih skupinah zabeležili tudi nekaj stališč, ki homoseksualnost eksplicitno diskvalificirajo kot bodisi nenaravno ali celo bolno, so bila ta stališča v manjšini. Kljub temu pa so odgovori respondentk, ki so na površini govorili o sprejemanju homoseksualnosti, vendarle razkrivali tudi cel kup vprašanj, nelagodja, nejasnosti, nepoznavanja – vse to pa je bilo najpogosteje ujet v binarne heteronormativne predpostavke o odnosu med spoloma. Homoseksualnost je tako nujno razumljena v odnosu do heteroseksualnosti, skozi binarno razmerje, ki pa se na najbolj prozoren način pokaže takrat, ko so bile vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic postavljene v situacijo njihove osebne izkušnje. Ko smo jih namreč vprašali, kako bi sprejeli svojega otroka ali sorodnika, če bi bil istospolno usmerjen, so se njihovi odgovori gostili okrog stališča, razpetega med resignacijo (sprejetje zaradi usode) in željo po bolj zaželeni heteroseksualnosti.

*Jaz sem že, ko so še bile [hčerke] majhne, iskreno povedano, boga prosila: „Samo to ne!“ (*smeh*) Potem, ko pa so bile že malo bolj odrasle, pa smo imeli večkrat take pogovore mi. „Kaj pa bi ti mama rekla, ko si taka in taka ...“ (*smeh*) Rekla sem: „Ja, kaj bi? Nič ne bi, samo nekako bi si želela, da vidvi te vajine partnerke ne bi domov ... ne bi rada tega tu gledala ...“ Dobro, to je bilo pred časom. Zdaj imata obe fante. Ampak, seveda. Miselnost se spreminja. To je bilo, ne vem, pred 5–6 leti. Zdaj pa razpravljamo, razmišljamo. Saj počasi ... Ali pa recimo – nekoč so bila vprašanja - „Kaj pa, če bi jaz imela črnca?“ Sem si mislila: „Joj, pač ga imej, ampak ...“ No, zdaj pa že več ni tako, tudi, če bi ga imela. Ne vem, zakaj je tako. Ali to potem z leti nastane, ali zaradi tega, ker se vsi počasi spreminjamo, pa imamo drugačno mišljenje, ne vem. Sanja, pomočnica vzgojiteljice, 43 let.*

Večkrat ko sem študirala o tem, kako je moje mnenje o tem, ampak recimo, dokler se mene ne tiče in moje družine je to čisto v redu, ampak če bi recimo moj brat bil [homoseksualec], bi me kar prizadelo. Prizadelo bi me zato, ker smo mi vzgajani v takem duhu, v taki vzgoji, da nam to ni tak blizu, tudi v šoli se nismo dosti pogovarjali o tem, tudi nikogar nisem poznala, ki bi bil, da bi bil taki primer. Tak, da mi ni tak blizu. Saj pravim, če vidim kje koga, da se drži za roko recimo, dve ženski na primer – ja dobro pogledaš, ampak me ne moti, če pa bi moj brat to delal, da bi imel fanta, pa bi me prizadelo. Mojca, vzgojiteljica, 30 let.

6.3.1.3 Stališča o istospolnih partnerskih zvezah in istospolnih družinah

Spolnost in partnerska razmerja se na prvi pogled, ugotavlja Giddens (2000, 7), zdijo predvsem vprašanje zasebnosti in intimnosti, a vendarle je spolnost danes nenehno tema javnih razprav in ima pomembne politične kontekste, kot je v Sloveniji jasno pokazala razprava o Družinskem zakoniku. Giddens (2000, 20–22) nadalje ugotavlja, da posameznikova spolnost deluje kot nekakšna lastnost jaza, ki jo lahko oblikujemo in reflektiramo, in je primarna povezovalna točka med telesom, osebno identiteto in družbenimi normami. To tudi pomeni, zaključuje Giddens, da ima vsak od nas pravico biti bodisi istospolno, različnospolno ali kako drugače usmerjen, saj gre pri tem za vprašanje ljubezni in pravice do samoodločbe. Pan ob tem poudarja (2007, 10), da sta to temelja človekovega dostojanstva, katerega glavni pogoj je, da s svojim izrazom ne ogroža nikogar. Avtorica dodaja, da ima in mora imeti vsak posameznik svobodo do samodoločitve svojega spola in izražanja seksualnosti ter spolne usmerjenosti, če ta svoboda ne posega v svobodo ostalih. Tako morajo imeti vsi ljudje, ne glede na okoliščine, v katerih živijo, popolnoma enak dostop do vseh človekovih pravic (prav tam).

V raziskavi nas je zanimalo, kakšna so stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih v Sloveniji o istospolnih partnerstvih in družinah.

Tabela 6.7: Stališča o istospolnih partnerstvih

	Ali se strinjate s pravno izenačitvijo istospolnih in raznospolnih partnerskih zvez?	Ali se strinjate, da bi istospolni partner lahko posvojil biološkega otroka svojega partnerja?	Ali se strinjate, da bi istospolni par lahko skupaj posvojil otroka?
Da	61,2%	73,5%	50,5%
Ne	38,8%	26,5%	49,5%

Raziskava je pokazala, da se 61% vprašanih strinja s pravno izenačitvijo istospolnih in raznospolnih partnerskih zvez, 39% vprašanih nasprotuje pravni izenačitvi. Skoraj 73% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic se strinja tudi s posvojitvijo biološkega otroka partnerja s strani istospolnega partnerja, več kot 27% tej posvojitvi nasprotuje.

Pri skupni posvojitvi otrok s strani istospolnih partnerjev se število tistih, ki se s tem strinjajo, zmanjša na malo več kot 51%, medtem ko se delež tistih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki nasprotujejo posvojitvi otrok s strani dveh istospolno usmerjenih partnerjev, zviša in sicer na nekaj več kot 49%.

Na fokusnih skupinah so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki podpirajo posvojitve, svoje stališče pojasnjevale v kontekstu poudarjanja pomena enakopravnosti in pravice do svobodne odločitve o osnovanju družine.

Jaz bi pa bila za. To pa zato, ker mislim, da je to odločitev, ki jo lahko sprejmejo oni. Ker v bistvu jaz, ko sem se odločila za otroka, če bi mi eden rekel, zdaj se bo pa nekdo drug odločil za to ali bom ga lahko imela. Skoz to jaz razmišljam. Pika, vzgojiteljica, 43 let.

Zagovornice skupne posvojitve istospolnih partnerjev so izpostavile tudi napore in dodatna dokazovanja, ki jih bodo morali istospolni partnerji vlagati v starševstvo zaradi družbenega pritiska. Menijo, da bodo istospolni pari na nek način svojo homoseksualnost kompenzirali z večjimi vložki v skrb za otroka, kar po njihovo pomeni dodatno varovalo, da bo s tem poskrbljeno tudi za dobrobit otroka.

Če par funkcionira, zakaj pa ne. Ker v bistvu, če mož in žena funkcionirata, lepo vzgajata otroke. In pri njih bo isto tako postalo problem kot pri nas. Pri ne-istospolnih družinah. S tem, da bodo oni imeli trikrat več dela kot normalna družina. Če oče pride domov iz službe in se vrže na kavč, je to čisto normalna družina. Če bosta pa to ta dva naredila, pa bo kdo to videl, ju bodo ljudje obrekovali. Ni res? Odvisno, kako onadva funkcionirata, tako bosta tudi vzgajala otroke. Več energije bodo mogli v to dati, da se bodo dokazovali, da so tudi oni sposobni... Zakaj ne bi vzgajali? Saj ljubezni nikoli ni preveč. Ampak njim bo težje. 5-krat, 6-krat težje, ne samo 3-krat. Ker se bodo za vsak korak, za vsako dejanje, morali dokazovati. Še več, dokazovati kot naravno. Če boš videl, da ga ati cuka, otrok pa je v vozičku, je to čisto normalno. Če bosta pa dva geja to delala, pa bo eden pijan, pa bo že vse narobe. Ker ju bodo ljudje obsojali, tistega atija pa ne. Imeli bodo težje delo. To je pa res. Ema, vzgojiteljica, 40 let.

Pri nekaterih udeleženkah fokusnih skupin je bilo opaziti, da je njihova podpora pravni izenačitvi istospolnih in različnospolnih parov pogojena s pravico do posvojitve, kar so pokazali tudi že rezultati ankete. Pomemben del sogovornic podpira pravno izenačitev istospolnih in različnospolnih parov, nasprotujejo pa posvojitvi otrok s strani istospolnih partnerjev. Najpogostejši argument proti posvojitvi so spolne vloge: gre za razumevanje, da se otrok uči odnosa do spolov zgolj v družini skozi vzor staršev nasprotnega spola.

Mene ne moti, če sta dve ženski, dva moška, ki se imata rada, če si želita skupnega življenja, če se želita poročiti, če želita deliti imetje, če želita vse na tem svetu, lahko imata. Ne moreta pa imeti otrok. Mene to bolj skrbi, kako bo privzgojen ta odnos do nasprotnega spola. Če bo recimo sinek rasel v družini dveh očetov, kako bosta ta dva moška lahko privzgojila temu fantku en odnos do ženske. Kakšen odnos bo to? Se bo dalo vedeti, da je tudi žensko moč imeti rad? Ali je samo moški tisti, ki se ga mora izbrati? Ne vem... Tu meni nekaj pač manjka. Iva, pomočnica vzgojiteljice, 55 let.

V fokusnih skupinah in iz rezultatov spletne ankete je moč ugotoviti, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic sicer večinoma podpirajo pravno regulacijo istospolnih partnerstev v smislu ljubezenskega partnerskega odnosa dveh odraslih oseb istega spola, ki jim pripadajo enake pravice kot različnospolnim parom. Ko pa se pojavi vprašanje osnovanja družine in vzgoje otroka v istospolni družini, pa jih, kot bomo videli v nadaljevanju, približno polovica temu bodisi nasprotuje bodisi meni, da je za otroka bolje, če odrašča v različnospolni družini.

Tabela 6.8: Stališča o istospolnih družinah

STALIŠČA O ISTOSPOLNIH DRUŽINAH	1 Sploh se ne strinjam	2	3	4	5 Popolnoma se strinjam
Otroci iz istospolnih družin bodo stigmatizirani.	5,7%	15,1%	41,8%	28,9%	8,5%
Menim, da otrok za optimalni razvoj potrebuje očeta in mater.	11,7%	16,3%	21,7%	20,9%	29,3%
Večja je verjetnost, da bodo otroci, ki bodo odraščali v istospolnih družinah, tudi sami postali istospolno usmerjeni.	27,2%	25,9%	32,6%	9,6%	4,8%
Bolje je, da otrok odrašča ob očetu in materi kot pa ob dveh osebah istega spola.	17,5%	14,6%	24,2%	22,1%	21,6%
Istospolne družine so nenaravne.	17,4%	16,3%	27,7%	21,1%	17,4%

Večini udeleženkam, ki so sodelovale v raziskavi in nasprotujejo posvojitvi otroka s strani dveh istospolno usmerjenih staršev, so skupni predvsem prepričanje, da bo otrok v istospolni družini prikrajšan za očeta oz. mamo (deležen bo le enega vzorca t.i. družbene vloge doma). Menijo, da otrok za optimalni razvoj potrebuje očeta in mamo.

Tudi udeleženke na fokusnih skupinah so omenjale to potrebo, vendar so jo nekatere relativizirale: izpostavile so pomembnost prisotnosti moške in ženske vloge v otrokovem življenju, ne pa nujno prisotnosti očeta in mame.

Otrok rabi moško in žensko vlogo. Vsaj to, kar so nas učili iz psihologije in ostalega, če to še drži, potem bo to držalo. Kar pa ne pomeni, da moreta biti ravno v družini dva. To je lahko stric, je lahko dedek, lahko prijatelj, lahko je učitelj, lahko je kdorkoli. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

Bojazen pred stigmatizacijo se pojavlja kot še en od argumentov proti posvajanju otrok v istospolne družine. Več kot 37% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic meni, da bodo otroci iz tovrstnih družin stigmatizirani.

Jaz pa poznam primer: ko sem imela prakso – ko sem še bila na fakulteti – sem bila v vrteški skupini, kjer je bil fantek in je imel mamico, in mamica je imela v bistvu partnerko. Očka jima je umrl in je potem mama imela partnerico in ta otrok je bil odrinjen. Zelo ... On se je na primer vedno igral z eno punčko, ki je bila sicer hendikepirana malo drugače. Onadva sta se npr. skupaj igrala, ostali pa so oba dva kar v stran odrivali. In tudi že npr. starši med sabo. Eden fantek – se spomnim – je prinesel za rojstni dan vabila in so jih dobili čisto vsi fantki iz skupine, samo on ne. Tako da ... Ne vem, se mi zdi, da tudi starši. V bistvu problem družbe je, da tudi starši ne sprejemajo otroka iz druge družine, ki npr. so istospolni. Maja, vzgojiteljica, 24 let.

Na nevarnost stigmatizacije opozarjajo tudi raziskave o vsakdanjem življenju istospolnih družin (Biblarz in Stacey 2010), ki jih navajamo v začetku disertacije. Te raziskave kažejo, da so (lahko) otroci iz istospolnih družin sicer res stigmatizirani zaradi oblike družine, iz katere prihajajo, vendar jih njihovi starši praviloma pripravijo na homofobično družbo, ki jo tudi sami doživljajo zaradi svoje spolne usmerjenosti. Zato otroci iz istospolnih družin, po podatkih raziskav, ne kažejo več tesnobe ali manjše samozvesti v primerjavi z otroki iz različnospolnih družin.

Ob razpravi o nevarnosti stigmatizacije na fokusnih skupinah je večina vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic poudarila, da je stigma resda problem, a se ne pojavlja zgolj pri otrocih iz istospolnih družin. Menile so, da so skoraj vsi otroci v določenem obdobju na nek način stigmatizirani zaradi različnih stvari.

Vendar mi pozabljamo, da stigma nastaja tudi drugod. Tudi nastaja iz tega, da nekdo ima neko igraro, drugi je nima. Nekdo je bil na počitnicah na Havajih, nekdo ni bil niti na sosedovem dvorišču. Tako, da to je samo en segment, ki ga bo ta otrok na tak ali drugačen način bil deležen. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

Tretji najpogostejši razlog, s katerim so anketiranke izražale nestrinjanje s posvojitvami s strani istospolnih parov, je povezan z vprašanjem naravnosti in nenaravnosti. 38,5% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic tako meni, da so istospolne družine nenaravne. Takšne jih dela dejstvo, da, kot pojasnjuje ena od sodelujočih na fokusnih skupinah, ne temeljijo na biološki reprodukciji.

Taka oblika družine ni naravna oblika, saj je sleherni človek, tudi vi in jaz, nastal iz moške in ženske spolne celice in ne iz dveh ženskih ali dveh moških spolnih celic. Ali pa ste vi nastali kako drugače?! Pomočnica vzgojiteljice, 20–25 let.

V povezavi s stališči vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic ugotavljamo, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so sodelovale v raziskavi, v odgovoru na odnos do istospolnih partnerskih zvez in istospolnih družin, podobno kot na odnos do homoseksualnosti, izražajo določeno stopnjo senzibilizacije za to vprašanje in sprejemajo istospolne partnerske zveze in družine kot ene izmed oblik partnerskih zvez in družin. Kljub temu pa smo zabeležili tudi stališča, ki istospolna partnerstva in družine opredeljujejo kot nenaravne, obenem pa menijo, da otroci za optimalni razvoj potrebujejo očeta in mamo in še, da bodo otroci iz istospolnih družin stigmatizirani. Če te rezultate navežemo na Sobočan (2008), ki jo predstavljamo v prvem delu disertacije, so stališča omenjenih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic povezana s strahom pred novimi partnerskimi in družinskimi oblikami. Ta strah pa bi eventuelno lahko povezali z ideološkim (pomen spolno določenih vlog moškega in ženske, vloga očeta in matere za optimalni razvoj otroka, stigmatizacija, ...), strukturnim (pluralizacija družin in družinskega življenja) in biogenetskim (reprodukcijske tehnologije, možnost izogniti se heteroseksualnim spolnim odnosom pri reprodukciji, ...) izzivom, ki ga istospolno partnerstvo in starševstvo postavlja normativnemu.

V okviru interpretacije zgornjih podatkov ne smemo pozabiti, da imamo v demokratični družbi lahko ljudje različne poglede in stališča. Vendar pa se je potrebno zavedati, daje kljub dopuščanju različnih prepričanj in interpretacij v smislu pluralnosti, potrebno upoštevati načelo človekovih pravic in spoštovanja vsakega človeka ne glede na njegove osebne okoliščine (Ustava RS, 14. čl.).

6.3.2 Kurikulum in praksa vzgojnega procesa v vrtcih

6.3.2.1 Strokovno delo v vrtcu

Analiza Kurikula je pokazala, da temelji na načelih enakih možnosti in upoštevanju različnosti med otroci. Vrtec kot izvajalec primarne socializacije si mora zato prizadevati, da otrok v vrtcu pridobi konkretne izkušnje uresničevanja temeljnih človekovih pravic in demokratičnih načel, otrok se mora

naučiti sprejemanja različnosti in upoštevanja enakopravnosti in nediskriminiranosti, Kurikulum pa določa tudi to, da je treba upoštevati otroka kot posameznika.

V naslednjem sklopu raziskave smo merili, v kolikšni meri se določila Kurikula odsevajo v praksi strokovnega dela vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih. Pri tem so nas zanimala predvsem stališča do izbranih določil Kurikula, pomembnih za pričujočo razpravo, in v kolikšni meri se ta izvajajo v vrtcih. Začeli smo z vprašanjem s sedmimi različnimi indikatorji, s katerimi smo merili ne/strinjanje vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic z izbranimi trditvami, izpeljanimi iz Kurikula za vrtce. Indikatorji so bili merjeni na lestvici od 1 do 5, kjer 1 pomeni "sploh se ne strinjam", 5 pa "popolnoma se strinjam". Večja povprečna vrednost pomeni, da se anketiranke v povprečju bolj strinjajo s to trditvijo. Anketiranke so imele pri tem vprašanju tudi možnost odgovora "se ne nanaša na moj oddelek".

Tabela 6.9: Stališča in strokovno delo v vrtcu

STALIŠČA IN STROKOVNO DELO	1 Sploh se ne strinjam	2	3	4	5 Popolnoma se strinjam	Se ne nanaša na moj oddelek
V našem vrtcu otroke učimo spoštovati človekove pravice, strpnost in sprejemanje različnosti.	0%	0%	0,9%	18,0%	76,4%	4,7%
V našem vrtcu otroke učimo enakopravnosti med spoloma.	0%	0,2%	0,9%	18,6%	75,7%	4,5%
V našem oddelku govorimo o različnih oblikah družin, tako kot predvideva kurikulum.	0,2%	2,0%	6,1%	27,1%	50,0%	14,5%
O istospolnih družinah bi v našem oddelku govorila le, če bi se s tem strinjala ravnateljica.	20,0%	28,6%	28,3%	9,3%	4,8%	9,1%
V našem oddelku bi upoštevala zahtevo staršev, da v vrtcu o istospolnih družinah ne govorimo.	23,0%	27,8%	28,2%	8,4%	4,5%	8,1%
O istospolnih družinah v našem oddelku raje ne govorim, ker bi to lahko zmotilo kakšnega starša.	23,1%	31,3%	18,4%	7,3%	5,0%	15,0%
Ravnateljica bi me podprla, če bi v oddelku hotela poleg drugih oblik družin omeniti tudi istospolno družino.	2,8%	3,2%	31,2%	29,8%	25,2%	7,8%

V raziskavi je več kot 94 % vprašanih zatrdilo, da v vrtcu učijo otroke spoštovati človekove pravice, enakopravnost, strpnost in sprejemanje drugačnosti. Več kot 94% vprašanih je menilo tudi, da v vrtcu otroke učijo enakopravnosti spolov, kar je tudi v skladu z določili Kurikula za vrtce: »Otroci morajo v vrtcu dobiti konkretne izkušnje uresničevanja temeljnih človekovih pravic in demokratičnih načel, upoštevanja otroka kot individuma in spoštovanja zasebnosti... Hkrati pa morajo vsakdanje življenje, delo in dejavnosti v vrtcu omogočiti razvijanje občutka varnosti in socialne pripadnosti, ki temelji na ideji enakosti in nediskriminiranosti (glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, telesno konstitucijo itn.)« (Kurikulum 1999, 32–33).

Kurikulum za vrtce (1999, 34) glede obravnavanja družin in družinskih skupnosti predvideva, da otroci v vrtcu spoznavajo različne oblike družin in družinskih skupnosti. Rezultati naše raziskave kažejo, da 77% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v svojem vrtcu v oddelku govori o različnih oblikah družin, tako kot to predvideva kurikulum. 14,5% vprašanih je odgovorilo, da se govor o različnih oblikah družin ne nanaša na njihovo skupino. Ob tem je potrebno poudariti, da Kurikulum (1999, 34–35) vendarle predvideva razpravo o teh vprašanih v vseh skupinah, tudi v skupinah z najmlajšimi otroki (v sklopu dejavnosti družbe), kjer se otroci, stari od 1 do 3 let, seznanjajo z različnimi življenjskimi navadami in oblikami družinskega in družbenega življenja v različnih kulturah in družbenih skupnostih, in v starejši starostni skupini otrok, starih od 3 do 6 let, ki imajo v vrtcu možnost spoznavati različne oblike družinskih skupnosti.

Ker se ob javnih razpravah ob vprašanju, ali pri pouku v osnovnih in srednjih šolah govoriti o homoseksualnosti, istospolnih družinah ipd., pogosto pojavlja vprašanje, v kolikšni meri je pri tem potrebno upoštevati želje ali zahteve staršev, včasih pa tudi ravnatelj in ravnateljic (glej Kuhar in drugi 2012), smo predvidevali, da se podobna vprašanja pri teh temah pojavljajo tudi na ravni vrtcev. V fokusnih skupinah je bilo, kot kažemo spodaj, prav vprašanje, kako bi na vključevanje razprave o istospolnih družinah odreagirali starši, eno od ključnih vprašanj, ki so si ga ob tej razpravi zastavljale vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic.

V anketi se skoraj 50% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic ni strinjalo s trditvijo »O istospolnih družinah bi v našem vrtcu govorila le, če bi se s tem strinjala ravnateljica«. Obenem je 55% vprašanih menilo, da bi jih ravnateljica podprla, če bi v oddelku hoteli poleg drugih oblik družin omeniti tudi istospolno družino. Več kot 50% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic ne bi upoštevalo zahtev staršev, da v vrtcu o istospolnih družinah ne govorijo, 13% anketirank pa bi upoštevalo to zahtevo.

Velikokrat se, recimo, pri takih stvareh, ker dejansko so to njihovi otroci, se nekje, če večina prevladuje, upošteva starše. Kadar se potem iz tega ne rodijo dobri sadovi, ker imaš potem težave raznorazne, recimo, dolgo časa, vsi vemo to, da recimo dolgo časa cerkev ni bila v vrtcu, nismo obeleževali teh praznikov cerkvenih, ker smo pač bili dežela takšna, kot smo bili, zdaj pa je to dovoljeno in zdaj ni nobenega problema, če imamo mi veliko noč, če imamo božič, pa če imamo miklavževanje, to več ni nobenega problema. Enako bi bilo tukaj. Če se to enkrat o tem govori, bomo tudi mi o tem govorili in bo to za nas čisto normalno in čisto običajno teklo. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

Skoraj 13% vprašanih se je strinjalo s trditvijo »O istospolnih družinah v našem oddelku raje ne govorim, ker bi to lahko zmotilo kakšnega starša«, čeprav se večina, 54% vprašanih, s tem ni strinjalo. Na vlogo staršev pri tovrstnih temah je opozorilo tudi nekaj udeleženk fokusnih skupin.

Mogoče pa tudi starši, ne teh otrok iz istospolnih družin, če bi se doma – ker sigurno povejo doma, o čem se pogovarjamo v vrtcu – mogoče tudi po eni strani, mi se bojimo, pač bom rekla v narekovaju, kaj bodo tudi starši prišli potem v vrtec, pa bodo rekli: »Kaj pa vi mojemu otroku govorite, da sta lahko npr. družina dva moška ali pa da sta lahko družina dve ženski?« Ker tudi pri starših je potem tisti neki kompleks... Ne vem. Vsaj jaz tako mislim. Pa mogoče zaradi tega se na nek način bojimo se pogovarjati o teh družinah. Maja, vzgojiteljica, 24 let.

Ampak navsezadnje je pa prav, da se otroka s tem seznani, ker se itak bo s tem soočal. In mislim, da je prav, da se o tem govori v vrtcu, ampak previdno. Tako kot se dotikamo verskih vprašanj. Brez vrednotenja. Ne smeš se opredeljevati. Ker dejstvo je, da so verjetno med nami vzgojiteljice, ki so homofobne. Ampak, pri svojem delu bi morali iti preko tega in povedati nevtralno zgodbo. Tako, da jaz mislim, da je treba otroke seznaniti s tem v vrtcu. Zato, da imajo možnost vsaj drugje slišati, da je to nekaj običajnega. Marija, vzgojiteljica, 28 let.

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic so ob razpravi o tem vprašanju opozarjale tudi na razkorak oziroma konflikt, na katerega trčijo v odnosu do staršev, ko v vrtcu obravnavajo teme, ki v širši javnosti niso sprejete oziroma veljajo za nesprejemljive. Menile so, da so pri obravnavi teh tem pogosto nemočne in da se zaman trudijo, če imajo starši negativno stališče do določene teme.

Ti lahko v vrtcu še tako lepo in zavito predstaviš in vsi se strinjamo in se mammo lepo. Potem pa otrok pride domov, pove, kaj so se pogovarjali in reče tam oče »pusti pedre«. Ha, pa pride otrok drug dan v šolo ali v vrtec pa reče tole. Kaj pa pol? Maja, vzgojiteljica, 43 let.

V razpravi o demokratični javni vzgojno-izobraževalni instituciji je Kovač Šebart (2013) jasna, da morajo biti človekove pravice kot temeljne vrednotne matrice sodobnosti vzpostavljene kot trdna in nedvoumna točka gotovosti, na ta način pa morajo biti nadrejene vzgoji in njeni interpretaciji. To pa velja tudi takrat, ko gre za vrednotenje in opredeljevanje, ki lahko legitimno posežeta v prepričanje staršev in zavezujeta k neindoktrinaciji. Avtorica še poudari (2013, 40), da so strokovni delavci na tem mestu zavezani k

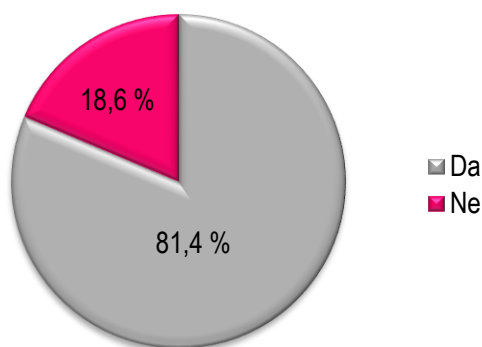
posredovanju znanja, ki temelji na znanosti, znanje pa mora biti posredovano na objektivni, kritični in pluralni način. Strokovni delavci v javnih vzgojno-izobraževalnih institucijah pa si morajo tudi prizadevati za uveljavitev načela nediskriminacije in spoštovanja dostojanstva vsake osebe (Kovač Šebart in Kuhar 2009, 42–43).

6.3.2.2 Seksistični govor

Raziskava »Vsakdanje življenje lezbijk in gejev« (Švab in Kuhar 2005) je pokazala, da je najpogostejša oblika nasilja, ki ga doživljajo lezbijke in geji, psihično nasilje. Med tistimi, ki so zaradi svoje spolne usmerjenosti že doživeli nasilje (53% vprašanih), jih je več kot 90% poročalo, da so bili deležni psihičnega nasilja. Najpogostejše so to različne verbalne oblike žaljenj, ki jih geji in lezbijke doživljajo tako v zasebnem kot javnem prostoru. Dejstvo je, da te zmerljivke uporabljajo tudi otroci v vrtcih (Tuš Špilak 2010), čeprav ne nujno z zavedanjem, kaj pomenijo, in z namenom, da bi nekoga izključili ali prizadeli. V raziskavi smo zato vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic vprašali, če se jim zdi pomembno, da otroku, ki izreče besedo »peder«, razložijo pomen te žaljivke. Vprašanje je še toliko pomembnejše, ker Kurikulum predvideva, da odrasli ne dopuščajo pripomb, nagovarjanj in dejanj, ki ljudi stereotipizirajo, ter se izogibajo seksistični rabi jezika:

Razlike med ljudmi sprejemajo brez pretiravanja in se pri opazovanju posameznega otroka izogibajo primerjavam. Izogibajo se seksistični rabi jezika. Obenem morajo otrokom omogočiti, da spoznavajo svoje omejitve in meje sprejemljivega vedenja, ki so utemeljene v načelu neomejevanja drugih, ter da doživljajo vrtec kot okolje, v katerem se potrjujejo kot posamezniki in imajo možnost razvijati občutek za sodelovanje. (Kurikulum 1999, 36–37).

Graf 6.6: Če bi otrok v vrtcu uporabil besedo »peder«, ali bi se vam zdelo pomembno, da mu razložite, kaj ta beseda pomeni?

Več kot 18% vprašanim vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic se ne zdi pomembno, da bi otroku, če bi uporabil besedo »peder«, razložile, kaj beseda pomeni, glavčina, več kot 80% vprašanih, pa je menila, da je tovrstno pojasnjevanje potrebno. Odzivi vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic ob uporabi te besede pri otrocih so bili različni.

Tabela 6.10: Kako ste odreagirali, ko je kateri izmed otrok v oddelku uporabil besedo "peder"?

Odgovori	Odstotek
Nisem še slišal/a, da bi kakšen otrok v vrtcu uporabil to besedo.	70,4%
Besedo »peder« sem preslišal/a in nisem odreagirala/a.	2,9%
Otroku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni.	6,6%
Vsem otrokom v oddelku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni.	4,1%
Otroku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni in ga okregal/a zaradi neprimernega vedenja.	0,2%
Vsem otrokom v oddelku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni, otroka, ki jo je uporabil, pa okregal/a zaradi neprimernega obnašanja.	0,5%
Se ne nanaša na moj oddelek.	12,4%
Drugo.	2,9%

Največ vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, več kot 70%, še ni slišalo, da bi kakšen otrok v vrtcu uporabil besedo »peder«, nekaj več kot 12% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je odgovorilo, da se to ne nanaša na njihov oddelek, preostalih 17% vprašanih pa je ob besedi »peder« odreagiralo na različne načine; vse pa so besedo razložile – nekatere samo otroku, ki jo je uporabil, nekatere pa vsem otrokom v skupini.

Otroka sem vprašala, če ve, kaj pomeni ta beseda, in mu nato razložila, kaj pomeni, ker se mu ni sanjalo, o čem govori. Odgovora ni posebej komentiral in igra je tekla naprej brez nadaljnjih komentarjev. Besede ni več uporablja«. Vzgojiteljica 1, 40–44 let.

Dolgo nazaj, ko je fantek (takrat je bila še mala šola) gledal ciciban, je pokazal na sličico, kjer sta bili dve punčki in dva fantka. Rekel je: ti dve sta lezbijki, ta dva pa fedra ☺ ne spomnim se, kako sem odreagirala, ker sem se tako smejala. Danes bi se seveda pogovorila z njim, ga vprašala... mu razložila... Vzgojiteljica, 56–60 let.

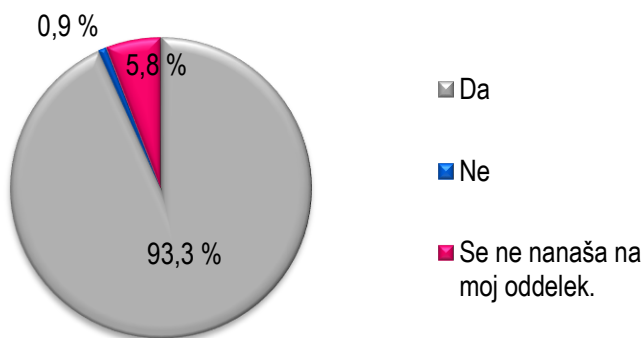
Otroku sem razložila, da je beseda žaljivka za nekatere odrasle. Zato ni lepo, da jo uporabljamo. Vsakega zaboli in užali. Otroci pa pedri sploh ne morejo biti in je zato nesmiselno uporabljati to besedo. Če me na drugem otroku kaj moti, mu to povem jasno in odločno, ne da bi ga žalila z nerazumljivimi grdimi besedami. Vzgojiteljica 2, 40–44 let.

Nekatere respondentke so napisale, da so otroku razložile pomen besede »peder« in poudarile, da obstajajo tudi »drugačni ljudje«. Iz izjav teh respondentk je moč razbrati, da so sicer delovale dobronamerno, vendar pa je v njihovih pojasnitvah moč razbrati heteronormativno predpostavko, v kateri je bila homoseksualnost označena z »drugačnostjo« (drugačnost od heteroseksualne norme), ki jo je potrebno tolerirati. Queerovski pristop k vzgoji, nasprotno, zagovarja nujnost »razsrediščenja«, kar v primeru seksualnosti pomeni opuščanje heteroseksualnosti kot norme (tudi na ravni jezika) in razumevanja različnih oblik seksualnosti kot nekaj, kar je postavljeno na kontinuum. Gre za premik od »drugačnosti« k »različnosti«.

6.3.2.3 Govor o ljubezni

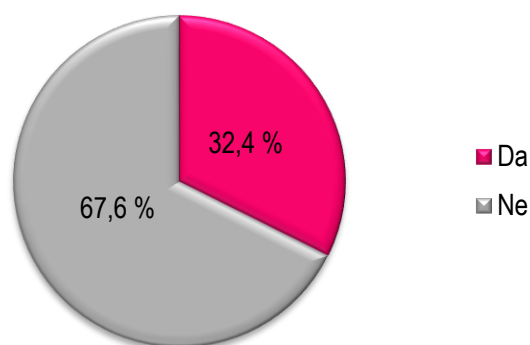
Pri analizi Kurikula za vrtce nismo zasledili, da bi le ta kje eksplicitno določal, da se morajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic z otroki v vrtcu pogovarjati o ljubezni. Kljub temu smo predpostavljali, da je to tema, ki se v vrtcu pojavlja, če ne drugače v pravljicah o princih in princeskah, ki so sestavni del vzgojnega procesa. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic smo torej vprašali, če se v vrtcu z otroki pogovarjajo o ljubezni in glavnina vprašanih – več kot 93% – je potrdila, da se z otroki o tem pogovarjajo.

Graf 6.7: Ali se v vrtcu z otroki pogovarjate o ljubezni?

Med tistimi vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic, ki se v vrtcu z otroki pogovarjajo o ljubezni, jih 68% ob razpravi o ljubezni ne omenja tudi ljubezni med osebama istega spola, 32% vprašanih pa je poročalo, da so o tem govorili.

Graf 6.8: Ali pri tem omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?

V anketi nismo posebej spraševali po razlogih, zakaj o istospolni ljubezni v vrtcih ne govorijo. Na podlagi rezultatov, pridobljenih na fokusnih skupinah, pa vendarle lahko izpostavimo predvsem dva razloga, ki jih je navajala večina sodelujočih na fokusnih skupinah. Prvi razlog je povezan s starostjo otrok, drugi pa z bojznimi pred reakcijami staršev.

Dobršen del sodelujočih na fokusnih skupinah je menil, da so otroci v vrtcu (ni razlik med odgovori tistih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki delajo z mlajšimi otroki, in tistih, ki delajo s starejšimi otroki v vrtcu) premajhni, da bi se z njimi pogovarjale o tej tematiki in da otroci ne bi razumeli, kaj pomeni ljubezen med osebama istega spola.

Ampak te stvari, če se postavim v vlogo mame in da mi otrok pride domov in reče, da mu je vzgojiteljica v vrtcu rekla, da je to OK, da sta dva moška skupaj, da se lupčkata, pa da se mami rada ali pa dve ženski. Jaz ne bi bila s tem zadovoljna, zato ker starostno obdobje mislim, da ni primerno, da v vrtcu otroku to poveš, ker še niso sposobni tega razumeti, zakaj sta sedaj dva moška. Jaz mislim, da to ni primerno, da to razlagajo v vrtcu vzgojitelji, če jaz pri 18 letih še tega nisem razumela, sedaj komaj razumem. To se starš odloči, da pove svojemu otroku. Sara, vzgojiteljica, 38 let.

Udeleženke fokusnih skupin so, tako kot že v zgornjem primeru, pogosto pojasnjevale, da o istospolni ljubezni, istospolnih družinah in tudi drugih »tabu« temah ne govorijo, ker se bojijo reakcij staršev. V primeru istospolnega partnerstva in družin je strah še toliko večji, menijo, ker je slovenska družba še vedno zelo tradicionalna in se ponavadi že samo omenjanje homoseksualnosti enači s promoviranjem le te. Nekatere respondentke so kljub temu poudarile, da ne potrebujejo dovoljenja staršev, da o teh temah govorijo.

Zato pa ti ne smeš reči, da je vzgojiteljica rekla, da lahko, ampak moraš na primeren način povedati, da so na svetu tudi taki ljudje, da se imata dva fanta rajši kot pa fant in punca. Pri nas je tudi na primer en fant mamici rekel, da ima v vrtcu ljubčeka, pa je mamica izobražena, pa je rekla, kaj govoriš take kozlarije. Ne boš ti imel ljubčeka, če si fant, ti boš imel ljubico. Tako, da je pri takih starših dilema, kako to predstaviti. Helena, vzgojiteljica, 52 let.

Ampak mi vzgajamo otroke in ni prav, da za to vprašamo starše. Dejstvo je, da živimo v takem svetu, kjer je to vedno bolj sprejeto, v svetu, kjer se to dogaja in kjer to je in slej ko prej bomo to morali razložiti otrokom. In če me ne bomo pripravljene o tem razlagati; saj nas ne zanima tista njihova spolnost ali pa perversnost pri enih al pa ne vem kaj, mi jim pač razložimo, da se tudi dva moška lahko mata rada, pa dve ženski, tak pač je. Taja, vzgojiteljica, 33 let.

6.3.3 Istospolne družine in vrtci

6.3.3.1 Govor o istospolnih družinah

Tretji vsebinski sklop raziskave je namenjen analizi konkretnih izkušenj z govorom o istospolnih družinah v vrtcih. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic smo vprašali, če se v vrtcu z otroki pogovarjajo o družini, na kakšen način se z otroki v vrtcu pogovarjajo o družini, na kakšen način predstavijo različne oblike družin itd.

Medtem ko so vse sodelujoče v fokusnih skupinah potrdile, da se v vrtcu z otroki pogovarjajo o družinah, govor o tej temi vpeljujejo na različne načine. Po večini poteka skozi govor otrok o svojih družinah, otroci v vrtec prinesejo fotografije svojih družin, o družinah se pogovarjajo, če kateri izmed otrok dobi bratca ali sestrico, s prebiranjem pravljic, zgodbic itd.

Prinesejo fotografije od doma, pogovarjamo se o družini: Kdo je? Kdo je tvoja družina? Kdo živi s tabo v hiši? Na tak način pa pozneje prinesejo vsak svoje fotografije, pa mi svoje, pa se pogovarjamo. Nena, vzgojiteljica, 49 let.

S pomočjo zgodbic. Lahko iz izkušenj otrok, v kakšnih družinah živijo otroci. Vsak pove svojo situacijo. Preko določenih igrice. Pa potem otroci povejo, če poznajo tudi kakšne druge družine. Scarlet, vzgojiteljica, 46 let.

Večina udeleženk fokusnih skupin je poudarila, da je pri obravnavanju družin v skupini v vrtcu pomembno biti zelo previden in da se je na obravnavo tematike potrebno zelo dobro pripraviti. Družina, ki so jo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic opisale kot eno od temeljnih družbenih institucij, se namreč

vseskozi spreminja in zato so tudi same v vrtcu soočene s pluralizacijo družinskega življenja in družinskih oblik. Otroci prihajajo iz različnih družin in družinskih skupnosti, vsak od njih pa ima svojo družinsko zgodbo in ozadje. Prav zaradi tega je potrebna še toliko večja pozornost in senzibilnost, da pri obravnavi ne izpostavljajo samo nekaterih oblik družin, temveč vse obravnavajo enako.

So pa te teme zelo težke pri obravnavi v sami skupni. Prav en poseben tenkočuten občutek moraš imeti, ker praktično posegaš v družino. In če gledam...Ne vem... izkušenj marsikdo verjetno nima z istospolnimi družinami. Mamo pa recimo z nezakonskimi, z drugačnimi bi rekla. Ampak se mi zdi, da v teh letih, kar jaz delam, da se je o družini veliko več govorilo dvajset, trideset let nazaj. In da se danes veliko manj ukvarjamo s tem, kateri so člani, koliko jih je, kdo so, kaj počnejo in te reči, torej je pač družina tisti individualni pogovor, ne pa tako široko kot včasih, ko je bila tista prav široka tema »moja družina«, pa je vsak naštel, kaj vse ima. Ker v tistem trenutku, ko nekdo nekoga nima, ali ima pa vse po dva, v tistem trenutku nastanejo težave. Danes je tega vedno več. In prav zaradi tega potem to ni na pediestal postavljena tema, ampak je mogoče bolj individualna in v manjših skupinicah. Tako, da se ne izpostavlja ne otroka, ne družine, ne življenja v družini. Tina, vzgojiteljica, 52 let.

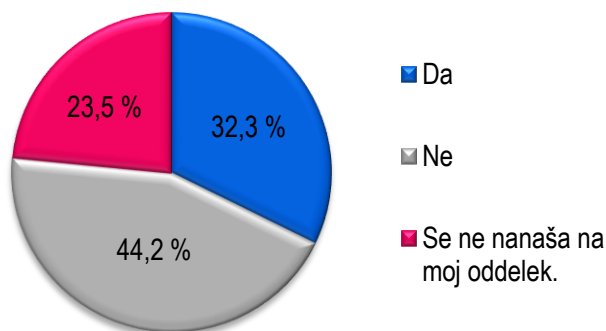
Jaz mislim, da moraš fino razmisliti že ko se za neko temo odločiš, na kaj lahko naletiš v skupini. Predvidevat moraš, kaj bom rekel, če bo kak primer. Ker meni se je tudi zgodilo, da smo risali družino in punčka začne jokati. Vprašam jo: »Ja, kaj je?« In odgovori: »Ja moj oči pa ne živi več pri nas, a njega sedaj tudi narišem v svojo družino?« Sem rekla: »Ja, seveda ga narišeš.« Tako se potem to dogaja. Zelo hitro moreš včasih, če ne predvidiš situacije, zelo pametno odreagirati. Ker v bistvu, vse kar boš ti rekel, bo na en način zaznamovalo tega otroka. Tako, da moraš res zelo občutljiv biti za te stvari. Maja, vzgojiteljica, 43 let.

V Kurikulu je obravnavanje in spoznavanje družin in družinskega življenja omenjeno na več mestih. Kurikulum na primer pravi, da: »Otrok spoznava različne oblike družine in družinskih skupnosti in se pogovarja z odraslimi o družinskih članih in dogodkih doma, če to želi oz. če sam vpelje pogovor« (Kurikulum 1999, 34).

Vloga in dolžnost vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic pa je, da »poskrbijo za povezanost vrtca in otrokove družine; urejajo pretok informacij med otrokom in družino in v zgodnjem obdobju spodbujajo prisotnost družinskih članov v skupini. Poznajo kulturo otrok v svoji skupini in spoštujejo usmerjenost družine. Zapomnijo si pomembne stvari o otrocih, npr. imena družinskih članov« (Kurikulum 1999, 36).

V raziskavi nas je najbolj zanimalo, ali in če da, na kakšen način, vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otrokom v vrtcih predstavijo istospolno družino.

Graf 6.9: Ko se z otroki pogovarjate o različnih oblikah družin, ali ob tem kdaj omenjate tudi istospolno družino?

Več kot 32% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic pri pogovoru o različnih oblikah družin omeni istospolno družino.

No, jaz sem sedaj v zadnjih letih že omenila to obliko družine. Ko smo se o družinah pogovarjali, pa smo omenjali različne družine. Tudi o tem smo se pogovarjali, da imata lahko dva moška otroka in da imata lahko tudi dve ženski otroka. In so seveda otroci rekli, da to pa ne. Jaz pa sem takrat trdila, da lahko. In potem so otroci rekli, da dva moška ne moreta imeti otroka. Jaz pa sem na to odgovorila, da nisem rekla, da ga je kdo rodil, saj do otroka se lahko pride tudi na drug način; ga posvojiš ali ti ga nekdo rodi. Tako, da v zadnjih letih mojega dela v skupini v vrtcu so te debate veliko bolj odkrite in tudi otroci že nekaj vedo na to temo in se tudi želijo na to temo pogovarjati. V sklopu teme družine pa smo to že obravnavali. Špela, vzgojiteljica, 44 let.

44% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic istospolne družine ne omeni, 24% anketirank pa meni, da se to vprašanje, tematika istospolnih družin, ne nanaša na njihov oddelek.

Jaz mislim, da mi še nismo tako na konkretni ravni zadosti predelali. Sedaj smo se šele senzibilizirali v tej smeri, ko se dotikamo družine, da ne odreagiramo, ko pač je nekdo sam z mamico ali pa da nima mamice. Da smo se okrog tega kar dajali, da smo šli nazaj, da smo pretirano pozornost polagali okrog tega, ker nam je bilo težko, kako bi to predstavili otrokom, saj smo družino vsi smatrali kot očeta in mamo. Sedaj družine niso vse več take, to vemo, in če se spomnim 15, 20 let nazaj, smo imele vzgojiteljice kar probleme okrog tega. Kako tega otroka obvarovati ali pa kako to drugim predstaviti ali pa, da se kdo drug ne bo počutil prikrajšane. Ampak ravno v lanskem letu sem pri eni vzgojiteljici, starejši vzgojiteljici, zasledila, kako je izredno primerno se odzvala na otroka, ki je rekel, »ja jaz pa ne vem, kaj naj narišem«. »Ja kako ne veš kaj naj narišeš? Ja, jaz imam samo mamico. Ja no saj. S kom pa živiš? Ja z mamico in babico. No, potem ju pa obe nariši, če je to tvoja družina«. In videlo se je, da je imel otrok s tem problem, ker ga je očitno nekje zaznal, vzgojiteljica pa je odreagirala, da to je vrede, da pač živi z mamico in babico. Da pa bi se ukvarjali z istospolno družino, to še pa se nismo. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

Tabela 6.11: Če istospolnih družin niste omenjali, kakšen je bil razlog za to?

Odgovori	Odstotek
V oddelku ni bilo nobenega otroka iz istospolne družine.	53,0%
Otroci ne bi razumeli, kaj je istospolna družina.	13,0%
Takšna družina ni prava družina.	6,7%
Kurikulum za vrtce tega ne predvideva.	5,3%
O teh družinah nimam nobenih informacij, znanj.	7,4%
Starši se ne bi strinjali, da bi o tem govorili z otroki.	6,0%
Drugo.	8,8%

Razlogi za neomenjanje istospolnih družin so različni. Največ vprašanih, 53%, istospolne družine ni omenilo, ker v oddelku niso imeli nobenega otroka iz istospolne družine. So si pa vse vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so sodelovale v fokusnih skupinah, enotne, da bi v primeru, če bi imele v skupini otroka iz istospolne družine, vsekakor govorile tudi o tej obliki družine.

Verjetno se bomo slej ko prej srečali z istospolno družino in jih bomo tako sprejeli kot vse ostale. In takrat se bomo soočale s stvarmi, ki jih bo to prineslo s seboj. Verjetno v začetku težave bodo, če ne drugega v komunikaciji z ostalimi starši, to pa je dejstvo, ki pač pripelje v demokraciji, kjer vsak lahko vse pove in ima o vsem svoje mišljenje, o katerem misli, da je samo njegovo najboljšo. Tina, vzgojiteljica, 52 let.

V fokusnih skupinah je bilo, tako kot v anketi, pomanjkanje konkretnih izkušenj navedeno kot en izmed glavnih razlogov, zakaj vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ne govorijo o istospolnih družinah v vrtcih.

V našem okolju jih še ni, morda imamo tudi vzgojitelji še težave (upam, da ne predsodke), ker gre zlasti v vaškem okolju še za izredno tabu temo in tudi sama nimam povsem izdelanega mnenja glede otrok v istospolnih družinah – prvi otroci istospolnih partnerjev bodo namreč orali ledino na tem področju v naši družbi in bodo žal deležni zavračanja s strani družbe in okolja, dokler ne bo to postal normalen pojav. Vzgojiteljica, 31 let.

13% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je menilo, da so otroci v vrtcih premajhni, da bi razumeli, kaj pomeni istospolna družina.

Mislím, da ni primerno, da v vrtcu otroku to poveš, ker še niso sposobni tega razumeti, zakaj sta sedaj dva moška. Jaz mislim, da to ni primerno, da to razlagajo v vrtcu vzgojitelji, če jaz pri 18 letih še tega nisem razumela, sedaj komaj razumem. Sara, vzgojiteljica, 38 let.

7% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic meni, da istospolna družina ni prava družina in je zato ne omenja v svoji skupini v vrtcu.

Otroci so še premajhni za tovrstne pogovore, razen če bi bil v skupini primer iz take družine. Sicer ne vidim potrebe po pogovoru o tej tematiki, saj je družina mati-oče-otrok in vsak otrok ima pravico do obeh in s psihološkega vidika se bo le tako lahko celostno razvijal. Otrok, ki bi rasel v istospolni skupnosti, bi celo življenje iskal svoj izvor, svoje korenine in se spraševal, zakaj ni ustvarjen iz ljubezni, ampak iz egoistične želje dveh istospolnih partnerjev, ki sta si zaželela otroka, ne razmišljata pa o psiholoških posledicah otroka! Otrok bo vedno iskal svojo pravo mamo/očeta... Vzgojiteljica, 46–50 let.

Zadnje leto, ko javnost dviga toliko prahu okoli te deviantne (beri: nenaravne) oblike spolnega življenja, delam v skupini malčkov (1–3 leta) in zato tematike nismo odprli. Otroci so iz zdravih družin in nimajo nobenih izkušenj istospolnih družin, zato ni primerno, da z njimi govorim o tem. Vzgojiteljica, 44 let.

Družin istospolnih partnerjev ne omenjam iz navade, da so družina oče, mati, otrok. Vzgojiteljica, 29 let.

Omenjene vzgojiteljice in pomočnice torej menijo, da istospolna družina ni »prava« oz. »naravna« družina. Razmerje med spoloma razumejo kot biološko utemeljeno, to pa se kaže v povzdigovanju heteroseksualne, biološke, »naravne« družine očeta in matere, ki sta pogoj za otrokov optimalni razvoj. Na to opozarja Butler (2001) s konceptom heteroseksualne matrice³⁷, ki z distinkcijo med biološkim spolom in družbeno konstruiranim spolom oz. družbenimi vlogami, ki so spolno določene, ruši formulacijo biologija-je-usoda, pri tem pa podpira argument, da je družbeni spol kulturno konstituiran (družbeni spol torej ni posledica biološkega spola, niti ni navidezno nespremenljiv kot biološki spol). Termin heteroseksualna matrica namreč predpostavlja družbeni red kot obvezno zvezo biološkega spola, ki mu sledi »ustrezni« družbeni spol (ali spolne vloge), temu pa sledi »ustrezna« želja oz. seksualna praksa (npr. oseba, ki je po svojem biološkem spolu ženska, mora tudi po svojem vedenju, vlogah in osebnostnih potezah postati ženska in temu avtomatično sledi še heteroseksualna želja in spolnost) (Butler 2001, 7–19). S povečevanjem in produciranjem heteroseksualne matrice s strani vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic se le ta še okrepi, saj otroci ne dobijo potrebnega in vsaj osnovnega znanja o različnih, pluralnih oblikah seksualnosti in tipov družin. Na ta način heteroseksualnost in tradicionalna družina postane tista, ki je dovoljena, naravna in nevprašljiva, vse ostale oblike seksualnosti in družin pa postanejo marginalne.

Zapisane izjave niso zgolj v nasprotju s cilji Kurikula, ki določa, da »otrok v vrtcu spoznava različne oblike družine in družinskih skupnosti« (Kurikulum 1999: 34), pač pa je v tovrstnih stališčih moč zaznati tudi trdne heteronormativne predpostavke, ki skozi diskurz naravnosti in biološkega determinizma

³⁷ Butler heteroseksualno matrico definira kot »mrežo kulturne inteligibilnosti, v kateri se naturalizirajo telesa, družbena spola in želje. Izhaja iz pojma »heteroseksualne pogodbe« Monique Wittig in delno iz pojma »prisilne heteroseksualnosti« Adrienne Rich, da bi označila hegemoni, diskurzivni/spoznavni model inteligibilnosti družbenega spola, ki predpostavlja, da je za koherentnost in smiselnost teles potreben stabilen biološki spol, ki se kaže s stabilnim družbenim spolom (moški biološki spol kaže moški družbeni spol, ženski biološki spol kaže ženski družbeni spol). Stabilni družbeni spol je s prisilno heteroseksualno prakso definiran kot opozicionalen in hierarhičen« (prav tam 2001, 160).

izključujejo spoštovanje različnosti. Pan (2009, 189–200), ki meni, da je tudi v vrtcih potrebna obravnava spola in spolne usmerjenosti, v tovrstnem izključevanju, v molku in izogibanju tematike o istospolnih družinah in homoseksualnosti, vidi prav dokaz homofobije: pozicija »v mojem okolju jih ni« ravno eksplicitno sporoča, kako očitno homofobični so vsi, ki trdijo, da v njihovi bližini »ne raste nič, kar v običajni raznovrstnosti sicer mora rasti« (prav tam).

Nekatere vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic (5% vprašanih) o istospolnih družinah v vrtcu ne govorijo, ker menijo, da kurikulum za vrtce tega ne predvideva. To je omenila tudi ena od udeleženk fokusnih skupin:

Náš kurikulum te družine nima, naš vzgojni program kurikulum te družine noter nima. Nam je v glavnem kurikulum vodilo, sicer imamo možnost posegati tudi kam drugam, ampak vodilo pa nam je on. In te družine on noter nima. Bojana, vzgojiteljica, 50 let.

Izmed tistih 9% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki ne omenjajo istospolnih družin iz razlogov, ki niso navedeni v zgornji tabeli, jih največ ne omenja istospolnih družin, ker menijo, da so otroci premajhni za pogovor o tej temi in je ne bi razumeli. Nekatere istospolnih družin ne omenjajo, ker za to nimajo podpore ravnateljice oziroma vodstva ali pa za razpravo o teh vprašanjih niso dobile pobud s strani otrok. Nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic pa je povedalo, da istospolnih družin ne omenjajo, ker doslej še nikoli niso razmišljale o tej temi.

Ko govorimo o družinah, mogoče me vedno pomislimo, vsaj jaz osebno, bi vedno rekla: Aha, različne družine so tiste, ki imajo vedno enega starša, se pravi eno-starševska družina. Mogoče ne misliš niti na družine istospolnih partnerjev... Vsaj jaz na to pomislim. Do zdaj še nisem pomislila na istospolne družine. Maja, vzgojiteljica, 24 let.

Nekako še nisem pomislila na to [da bi govorila o istospolnih družinah], ker v moji neposredni bližini ni takšne družine. Mi pa je ta anketni vprašalnik dal razmislek v tej smeri. Vzgojiteljica, 30–35 let.

Jaz bom v okviru družine nedvomno tole knjigo prebrala (op. avtorja: vzgojiteljica govori o knjigi In s Tango smo trije, ki jo predstavljamo v nadaljevanju doktorske disertacije), pa tudi kaj v to smer. Saj potem tudi vidiš. Mi se zelo odzivamo na potrebe, pa tudi želje otrok. Tako, da lahko se fino razvije. Vsekakor pa se mi zdi prav, nič narobe, če te stvari, če ne drugače, vsaj omeniš, da tudi to obstaja, meni se zdi to zelo lepo. Na tak način, da vsaj otrok dobi od tebe, kot od vzgojitelja, ki te ima rad, ki ti zaupa, ker je veliko časa s tabo, pa verjetno tudi da nekaj na tvoje mnenje, kljub tem rosnim letom, da je mogoče že prvi stik s tem spodbuda, ne glede na to, kaj bo čas prinesel. V smislu: Berta je pa rekla, da sta lahko dve mamici, pa tudi dva očka, in njej se zdi to čisto v redu. Berta, pomočnica vzgojiteljice, 33 let.

Nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je povedalo, da se novih tem po navadi dotikajo, če otroci sami izpostavijo kakšno tematiko oziroma v zvezi s tem postavljajo vprašanja. Včasih pa vzgojiteljice in

pomočnice vzgojiteljic tudi »umetno« ustvarijo situacijo in na ta način otroke vzpodbudijo k zanimanju za določene teme.

Ali pa tudi tako, če bi otroci bili kje v tujini, drugod, kjer bi tega bilo več, pa bi prišli nazaj. In tako kot nam povejo, da so videli delfine ali pa da so plavali pod vodo, bi nam povedali tudi, da so pač videli tako. In takrat potem ti s tem otrokom govoriš. In potem se ponavadi prisedejo še drugi. Ker dokler je interes, potem dejansko ti o tem govoriš. Je pa res, da včasih jim kaj podtaknemo, s kakšno knjigo, s kakšno lutko ali kaj takega, tako kot imamo v skupini recimo lutke, ki so druge barve kože, ravno zaradi tega, da ima otrok možnost kaj povprašat, kaj povedat. Tako bi morda tudi v tem primeru. Ampak, da bi prav zavestno rekli, zdaj bomo pa to vsi obdelali, pa resnično se ne. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

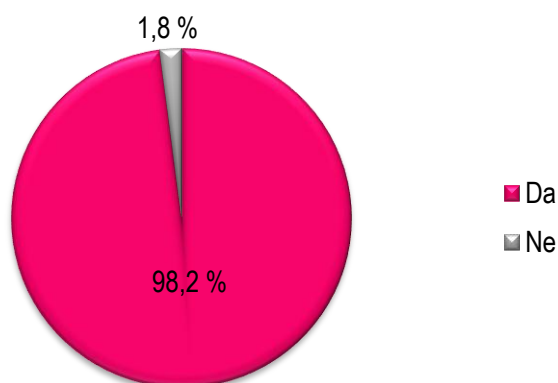
Ja saj, ko pride. Recimo mlajši otroci te črne lutke drgnejo, ker so umazane. Potem pa kar pride, ko sprejmejo, aha, ljudje smo različne barve kože in to sploh ni več pomembno. Sploh o tem se ne pogovarja več. Pač tako je in se pogovarjamo, od kje so. Ni več problema v tistem. Maja, vzgojiteljica, 43 let.

6% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je v anketi zatrdilo, da je glavni razlog, zaradi katerega v vrtcu ne omenjajo istospolnih družin, strah pred tem, kako bi na to odreagirali starši. Predvidevajo, da se starši otrok ne bi strinjali s tem, da bi se v vrtcu govorilo o istospolnih družinah.

Trenutno imam premajhne otroke in smo spoznavali le svojo družino. Je pa dilema, kako bi starši reagirali na to, da njihovim otrokom razlagam o tem. V letih dela v vrtcu sem mogoče le posameznikom razložila, če je nanesa beseda, npr. pri igri v koticu dom in so iskali mojo razsodbo, da je mogoče, da imata dve mamici ali dva očka otroka in da se imata rada. Otrokom je bilo to dovolj in jih niso zanimale podrobnosti. Vzgojiteljica, 33 let.

Ko smo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic povprašali, če so starši že dejansko kdaj zahtevali, da se o istospolnih družinah v vrtcu ne govori, je nekaj manj kot 2% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic odgovorilo pritrdilno.

Graf 6.10: Ali se je v vašem vrtcu kdaj zgodilo, da so starši zahtevali, da o istospolnih družinah ne govorite z otroki?

Zahteve staršev so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic opisale tako:

Zgodilo se ni nič, ker sem jim strokovno obrazložila, da smo vsi ljudje na svetu zato, da smo si različni, da imamo pravico in dolžnost biti usmerjeni kot je komu všeč in me moti, če se ljudi rangira glede na spol, raso, vero in spolno usmerjenost. Povedala sem jim, da se bomo ob morebitnih situacijah in ob ustreznih temah pogovarjali tudi o tem. Kaj pa enostarševske družine? Ali jih naj izobčimo? Seveda ne. Imamo pa tudi nekaj knjig, ki načrtno opišejo tudi enostarševske družine, istospolne družine in je zraven tudi slikovni material in se ni pojavilo nobenih sovražnih govorov oz. pogovorov. Vzgojiteljica, 51–55 let.

Šlo je le za pomislek, če se nam to zdi pametno in kako poglobljeno bi o tem razpravljali. Če gre zgolj za informacijo, da obstajajo tudi take družine, potem je bilo za starše dopustno. Ne želijo pa propagiranja. Vzgojiteljica, 36–40 let.

»Oče deklice me je v e-mailu vprašal, ali naš vzgojni program predvideva pogovor o mavričnih družinah in če jih bomo omenjali, je prosil, če mu lahko to predhodno sporočim«. Vzgojiteljica, 26–30 let.

Pred referendumom o istospolnih družinah je bilo med starši o tem veliko govora in v naši skupini so predvsem otroci iz katoliških družin in so zahtevali, da tega otrokom ne razlagamo. Povedali so, da so starši oče in mati in o tem lahko govorimo. Pomočnica vzgojiteljice, 46–50 let.

O vprašanju vplivanja staršev na vzgojni proces, ki poteka v vrtcih, smo govorili tudi v okviru fokusnih skupin. Udeleženke smo vprašali, kaj bi storile in kako bi odreagirale, če bi starši od njih zahtevali, da v vrtcu ne govorijo o istospolnih družinah. Večina vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je potrdila, da bi v primeru, če bi imele otroka iz istospolne družine oziroma če bi kurikulum tako zahteval, staršem jasno povedale, da bodo o tej temi govorile kljub njihovemu nasprotovanju. Njihovi odgovori so bili pravzaprav presenetljivi, saj so te iste respondentke pri prejšnjih vprašanjih velikokrat izpostavile strah pred reakcijami staršev v primeru obravnave istospolne ljubezni in istospolnih družin.

Ja vsak starš česa ne želi. Če bom gledala na vsakega starša, da ne bom učila tistega, kar oni ne želijo, potem celo leto ne bom učila nič. Učiš jih tudi o življenju. Saj pa ne razlagaš ti o spolnosti homoseksualcev al pa o ne vem čem takem, pač pa, da pač obstajajo ljudje, ki se majo rajši. Mata se dva moška pač rajši, mata se dve ženski pač rajši in da si tudi takšni ljudje lahko ustvarijo dom. Dom pa je tisto, kjer prevladuje neka ljubezen, harmonija. Taja, vzgojiteljica, 33 let.

Veliko vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je ob tem vprašanju izpostavilo tudi Kurikulum in avtonomnost njihovega dela.

In potem se reče; glejte v Kurikulu tam in tam piše, da dejansko smo avtonomni. Še v določenem členu piše, da upoštevamo otrokove pravice, take in drugačne, odločili smo se zaradi tega in tega. Sedaj, če boš imel v skupini, ne boš rekel »Petrov očka je pa tak in tak«. Ampak rečeš, da je situacija taka, da smo se odločili, da otrokom to razložimo ali pa smo v projektu, kjer dejansko obravnavamo to. Beseda je nanese tudi na to in to ni nič takega. Če vam pač ne odgovarja, včasih jaz tako grdo rečem, sicer v redkih

primerih, ampak če vam to ne odgovarja, boste morali poiskati vrtec, kjer vam bodo to upoštevali, pri nas se tega upoštevalo ne bo. Vrtci smo avtonomni in tega nam ne sme nihče oporekati. Lahko povem primer; včasih smo imeli starše, kjer je vera drugačna in smo jim lepo povedali; glejte, v četrtek bomo imeli to in to, v petek to in to, če želite otroka pripeljati, prav, če pa ne želite, pač tisti dan otrok ne bo prišel v vrtec. Ali pa če starši ne želijo, da gre otrok na neko prireditev, naredimo isto – to je odločitev staršev. Ampak starši potem to enkrat sprobajo in potem vidijo, da to ni tak bav bav in da otroka nič ne bodo okužili. Je pa res, da, ko se začne ta zadeva, je pa precej glasna. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic na splošno poudarjajo, da imajo precej težav in konfliktov s starši, ki imajo različne zahteve in želje, ki pogosto izhajajo iz njihovih partikularnih vrednotnih sistemov.

Tudi s starši imamo probleme, da starši zahtevajo: »Veste kaj, naš otrok se pa s tistim ne sme igrati...« Najprej je potrebno sploh starše prevzgojiti, pa potem lahko pri otroku sploh vidiš preobrazbo. Ker drugače žal ne gre. Edino, če se otrok potem skrivoma igra, pa pač otroku pustiš, da se igra s tistim. Saj se otroci igrajo, otroci nimajo tistih predsodkov, ker otroci v igri pozabijo, da so sprti, da jim starši pravijo, da se z njim ne sme igrati... Mi smo na primer imeli primer otroka, ki drugemu otroku ni hotel dati roke. Enostavno ni hotel dati roke. Ne vem, zakaj je imel takšne zadržke pred njim. In potem preko igre se to da zelo lepo napraviti. Staršu je pa zelo težko. So zelo občutljivi in najhujše je to, da imajo potem eno steno pred teboj in s teboj niti več ne želijo tako odprto komunicirati, in se vse dogovarjajo le s ta višjimi. Žal, to so pa starši. Tako, da je zelo občutljiva tema, kako staršem to povedati, res na fin način, v rokavicah, pa poudarjati dobre lastnosti, sicer sem takoj pri ravnateljici na zagovoru. Ampak žal, tako je. Vedno ti grozijo z nečim. Hvala bogu se je pri naši ravnateljici to končalo. Gre pa naprej tudi. Tako, da tu, vsaj v našem vrtcu, moraš biti zelo občutljiv in moraš zelo pozorno paziti, kako mu potem to razlagaš. Zelo moraš biti pozoren. In na vsaki besedi ti potem tudi sedijo. Moraš premisliti, kaj poveš, kako poveš, s kakšnim naglasom poveš, barvo glasu moraš upoštevati, da potem to tudi sprejmejo. Ema, vzgojiteljica, 40 let.

Glede pravice staršev do tega, da so otrokom v javni vzgojno-izobraževalni instituciji predstavljene določene teme, Kovač Šebart (2009a) jasno poudari, da mora biti univerzalna matrica vrednot nadrejena vzgoji in interpretaciji, to pa velja tudi takrat, ko gre za vrednotenje in opredeljevanje, ki lahko legitimno posežeta v prepričanje staršev in zavezujeta k neindoktrinaciji. V javni vzgojno-izobraževalni instituciji se tako upoštevanje pravice staršev do prepričanja in vzgoje konča z vrednostnim sistemom človekovih pravic. Naloga vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je, da si prizadevajo za uveljavitev načela nediskriminacije in spoštovanja dostojanstva vsake osebe (Kovač Šebart in Kuhar 2009, 42–43).

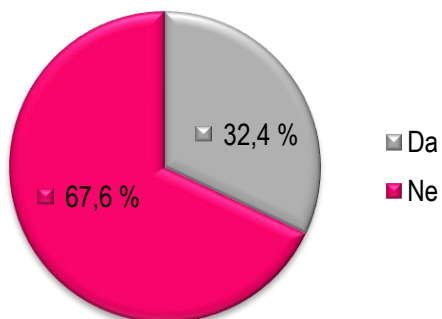
K obravnavi vseh oblik družin in družinskih skupnosti zavezuje tudi Ustava RS, saj v 14. členu prepoveduje diskriminacijo glede na posameznikove osebne okoliščine. Zato je poročanje vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki si kljub več nasprotujočim dejavnikom (lastno prepričanje, nasprotovanje staršev, pomanjkanje informacij idr.) prizadevajo za vpeljavo obravnave istospolnega partnerstva in istospolnih družin, vsekakor dobrodošlo. Pomembno je namreč, da vsi otroci že v vrtcih spoznavajo različne oblike družin in družinskih skupnosti in se o njih enakovredno pogovarjajo (Bahovec Dolar in Bregar Golobič 2004, 12).

6.3.3.2 Pravljica In s Tango smo trije

Pravljica otroka vzgaja in ga uči kulture in etike ljudi in narodov, preko pravljic spozna življenjske razmere ljudi, ki jih sicer ne pozna, a lahko z njimi sočustvuje, torej preko pravljic dojema socialne razlike med ljudmi, se uči vedenja v določenih situacijah, vedenja v življenju in svetu, ki ga obdaja (Kucler 2000, 26–30).

Nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic je v anketi in fokusnih skupinah zatrdilo, da o istospolnih partnerstvih in družinah z otroki v vrtcu ne govorijo, ker imajo premalo informacij o tej temi oziroma ne vedo, kako bi otrokom predstavile istospolno družino. V disertaciji predpostavljamo, da bi vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic istospolno partnerstvo in istospolne družine otrokom lahko predstavile na njim razumljiv in sprejemljiv način s pomočjo pravljice oz. zgodbe za otroke – torej s pomočjo otroške literature, ki predstavlja istospolno partnerstvo in družino. V raziskavi smo zato vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic najprej vprašali, če poznajo kakšno takšno pravljico in če bi jo bile pripravljene prebrati otrokom v vrtcu.

Graf 6.11: Ali poznate kakšno pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih?

Skoraj 68% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic ne pozna pravljice, ki govori o življenju istospolnih družin, nekaj več kot 32% vprašanih takšno pravljico pozna.

Tabela 6.12: V slovenščini obstajata dve pravljici, ki govorita o istospolnih družinah. Bi ju bili pripravljene prebrati otrokom v vašem vrtcu?

Odgovori	Odstotek
Da.	62,1%
Da, a le če bi to odobril/a ravnatelj/ica in starši otrok.	15,1%
Ne.	15,3%
Takšno pravljico smo že prebrali.	7,5%

Ko smo vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic povedali, da v slovenščini obstajata³⁸ dve pravljici, ki govorita o istospolnih družinah, jih je 62% zatrdilo, da bi takšno pravljico prebrale v vrtcu, še dodatnih 15% pa, če bi za to dobile dovoljenje ravnateljice oziroma staršev otrok. Nekaj več kot 7% jih je tovrstno pravljico že prebralo v vrtcu. 15% vprašanih takšne pravljice ne bi prebrale. Razlogi, zakaj pravljice ne bi prebrale, so navedeni v spodnji tabeli.

Tabela 6.13: Če takšne pravljice otrokom ne bi prebrali, kakšen je glavni razlog za to?

Odgovori	Odstotek
Menim, da imamo na voljo že dovolj drugih pravlji.	30%
Menim, da je takšna pravljica promoviranje homoseksualnosti.	36%
Starši otrok se s tem ne bi strinjali.	13%
Drugo.	21%

Med tistimi vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic (15% vseh respondentk), ki pravljice ne bi prebrale, jih največ, 36% vprašanih, pravljice ne bi prebralo, ker menijo, da je takšna pravljica promoviranje homoseksualnosti. Strah pred informacijami o homoseksualnosti se velikokrat povezuje s predpostavko o promoviranju istospolne usmerjenosti; če torej govorimo o homoseksualnosti, delamo »reklamo« zanj. Po tem prepričanju je lahko že prebiranje slikanice v vrtcu, ki prikazuje življenje istospolnih družin, nekaj, kar utegne otroka negativno zaznamovati za vse življenje. Takšnim interpretacijam jasno oporeka Kurikulum, ki predpisuje, da se otrok v vrtcu uči spoštovanja enakopravnosti vseh, ne glede na njihove osebne okoliščine, da »posluša pravljice, ki so vezane na vsakdanje življenje« (1999, 19–22) in »spoznava različne oblike družine in družinskih skupnosti« (1999: 34) (Tuš Špilak 2010, 358–359).

³⁸ Do časa izvedbe naše ankete sta bili v slovenščino prevedeni dve pravljici, ki sta govorili o istospolni družini; *In s Tango smo trije* (Justin Richardson in Peter Parnell, 2010, Ljubljana: Modrijan) in *Sosedje in prijatelji* (Lawrence Schimmel, 2008, Ljubljana: Škuc). Istospolna družina pa je med drugimi oblikami družin predstavljena tudi v knjigi *Velika knjiga o družinah* (Mary Hoffman in Ros Asquith, 2010, Radovljica: Didakta).

Med 21 % tistih, ki so izbrale možnost »Drugo« in pravlјice ne bi prebrale, jih največ to pojasnjujejo s tem, da njihovega vrtca ne obiskujejo otroci iz istospolnih družin in zato ne vidijo razloga, da bi govorile o tej temi. Tudi takšno ravnanje je v nasprotju s Kurikulom, saj v njem, kot že rečeno, eksplicitno piše (Kurikulum 1999, 34), da »otrok v vrtcu spozna različne oblike družine in družinskih skupnosti«, pri tem pa ne omenja, da je treba predstaviti zgolj tiste oblike družin, iz kakršnih prihajajo otroci v vrtcu. Zato je pomembno, kot poudarja Pan (2009, 189–200), da se tudi v vrtcih obravnava vprašanje spola in spolne usmerjenosti, s tem pa tudi istospolne družine. Pomembno je, tako Bercht (2006), da se otroci že pred tretjim letom starosti seznani s tem, da imajo nekateri otroci očeta in mamo, drugi dve mami ali dva očeta, tretji živijo samo z mamo ali samo z očetom, četrti imajo očeta in mamo, a živijo z drugim očetom in mamo itd. Na ta način bodo otroci lahko prepoznali svojo družino, hkrati pa bodo spoznali ostale oblike družin, ki živijo v okolju, ki jih obdaja.

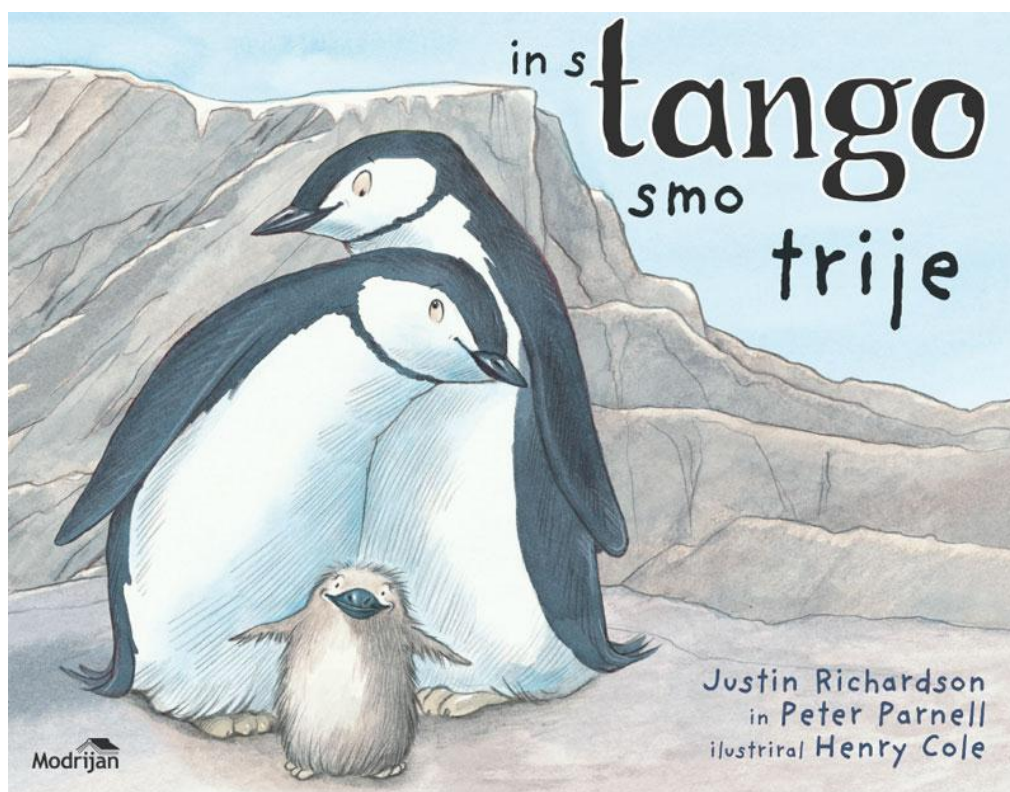
Drugi najpogostejši odgovor vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki pravlјice, ki govori o istospolni družini, ne bi prebrale, je njihovo mnenje, da istospolna družina ni »prava«, »normalna« oz. »naravna« družina.

S tem bi dali otroku misel, da je taka oblika družine normalna, vendar ni, ker ni naravna, in partnerja, ki drug z drugim ne moreta spočeti otroka, ne moreta biti družina! Družina je temelj družbe in če sesujemo temelje naravnemu redu in naravnemu razvoju, uničimo celotno družbo, ki nima več pravih vrednot in postane izprijena, zmedena, nastane kaos. Vzgojiteljica, 31–35 let.

V zgornji izjavi, ki se tipično pojavlja kot argument proti razpravi o istospolnih družinah v vrtcih, je zanimivo neprestano prehajanje med nivojema naravnosti in družbenosti. Družina je najprej definirana prek spočetja otrok, kar naj bi bil njen naravni temelj in je tudi zato sama po sebi naravna tvorba, a je nato v naslednjem koraku družina že interpretirana kot družbena institucija, ki lahko ogrozi celotno družbo (in ne naravo!), če ta ne temelji več na pravih vrednotah. Slednje ponovno trči ob vprašanje partikularnega in univerzalnega vrednotnega sistema, ki pa ga cilji Kurikula vendarle jasno določajo: univerzalni vrednotni sistem, ki temelji na človekovih pravicah, predvideva spoštovanje različnih oblik družin, ki jih razume kot družbeno institucijo. Ta je sicer lahko vzporedna temu, kar vzgojiteljica označuje za »naravni red« (tj. biološki reproduktivni temelj družine), lahko pa tudi ne – ravno v tem se namreč skriva različnost različnih oblik družin.

V fokusnih skupinah smo vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic prebrali pravlјico *In s Tango smo trije*, avtorjev Justina Richardsona in Petra Parnella, ki jo je v Sloveniji leta 2010 izdala založba Modrijan.

Slika 6.2: In s Tango smo trije

Vir: Richardson in Parnell(2010).

Resnična pravljica/zgodbica govori o življenju dveh pingvinov, Roya in Sila, ki živita v živalskem vrtu v New Yorku. Leta 1998 sta se zaljubila in ker nista mogla imeti svojih mladičev, jima je njun skrbnik, gospod Gramzey, v njuno gnezdo dal jajce, ki je bilo zapuščeno. Roy in Silo sta ga grela in zanj skrbela, dokler se ni iz njega zvalila mladička Tango. Roy, Silo in Tango so tako postali družina, Tango pa je postala prvi pingvinček v živalskem vrtu, ki ima dva očeta.

Po prebrani zgodbi smo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic vprašali, kakšna se jim zdi vsebina pravljice, če jim je slikanica všeč in če bi jo bile pripravljene prebrati v svoji skupini v vrtcu.

Večina udeleženk fokusnih skupin se je, po prebrani pravljici, strinjala, da bodo pravljico prebrale v vrtcu, pri čemer so nekatere vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic kot argumentacijski okvir v zagovor pravljici uporabile isti argument »naravnosti«, kot so ga prej omenjene respondentke v zagovor proti razpravi o istospolnih družinah.

Mislim, da je na zelo tak prijeten način otrokom povedano, pa tudi odraslim, da dejansko narava naredi svoje in ni nič hudega, če je tudi to nekoliko drugače, kar mi mislimo, da bi moralo bit. Špela, vzgojiteljica, 51 let.

Podobno kot pri obravnavanju istospolnih družin v skupini je tudi pri pravljici nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic poudarilo pričakovan strah pred starši oziroma pričakovane odzive staršev. Tako kot vzgojiteljica Špela zgoraj je tudi nekaj ostalih udeleženk fokusnih skupin zato poudarilo, da bi bilo pravljico potrebno prebrati tudi staršem otrok.

Mogoče bi jo bilo treba najprej prebrati tudi staršem. Ker se mi zdi, da otroci drugačnost kar sprejemajo. Če ti z nekimi svojimi implicitnimi teorijami ne posežeš v njihovo razmišljanje. Maja, vzgojiteljica, 43 let.

Izmed 7% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki so to pravljico že prebrale, sta bili tudi dve udeleženci fokusnih skupin. Poročali sta o pozitivni izkušnji.

Jaz sem šla enkrat v knjižnico, in smo imeli eno tematiko, mislim, da je bilo bolj pozimi, in sem samo tako, po naslovnicaх gledala, kje bo kakšen severni medved, kje so pingvini in podobne živali, ker prinesem potem za v knjižni kotiček, in potem prebiramo knjige. Tako, da je bila v bistvu izbrana čisto naključno. In en dan sem jo takoj po zajtrku, ko se usedemo, začela brati, in čisto normalno berem, potem, sploh nisem pričakovala, kar naenkrat pridem do tega dela in jaz tako, nič, zdaj ne morem na sredini nehati, enostavno nadaljujem. Otroci z zanimanjem poslušajo. Ko smo pravljico prebrali, smo se potem malo o vsebini pogovorili. Zelo je bila sprejeta s strani otrok na ta način: saj, mi smo tudi fantje skupaj, ko se igramo, punce skupaj, tako v bistvu. Nismo sicer šli kaj podrobneje v to sfero, ampak, ker imamo navado, da vedno prediskutiramo o zgodbi, smo tudi o tej. Ampak tako pač, površno, čisto tako kot nekaj vsakdanjega, življenjskega in nič nenavadnega. In ob tem tudi izrekli besedo, dve, da imamo različne družine, tudi vsak je povedal: jaz imam očeta, mamo, sestro ... Na ta način. Ali pa: jaz živim samo z mamico, moja dva starša sta ločena, na ta način. Tako, da čisto nepričakovani stik. Mi je pa izredno bilo všeč, in tako izredno pozitivno, da na zelo prijeten način v bistvu predstavlja neko nevsakdanjost, drugačnost v pozitivnem. Tako, da če ostanem s to skupino – drugo leto bomo predšolski – bomo tudi malo več o družini in tem govorili in nedvomno bo prišla v ožji izbor in bomo več s tem delali. Berta, pomočnica vzgojiteljice, 33 let.

Mi smo si to knjigo tudi sposodili. Jaz sem že vedela, kakšna je vsebina, ampak sem rekla; super, bomo to prebrali, ampak jaz imam mlajše, dve do štiri, tako, da mi smo prebrali, otroci sploh niso v bistvu opazili, da bi kaj bilo drugače, ali pa, da je poudarek na dveh pingvinih, ki sta moškega spola. Njim je bila vsebina zanimiva, to, da se je nekdo iz jajčke izlegel. In nismo niti potem šli v debato. Ker so v bistvu še premajhni. Čeprav so si že mogoče že na ta način odprli, ko so poslušali zgodbico, eno obzorje za začetek. Potem pa še lahko naprej nadaljuješ. Tako, da osebno pa jaz o knjigi mislim, super, še premalo je take vsebine. Ela, vzgojiteljica, 32 let.

Nekaj vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic na fokusnih skupinah se je odločilo, da pravljice ne bodo prebrale, ker se »bojijo« vprašanj otrok. Priznavajo, da tematike istospolnih družin ne poznajo, zato tudi ne bi znale odgovoriti na morebitna vprašanja otrok.

Ja, če imaš takega otroka (op. avtorja - otroka iz istospolne družine) je to idealna priložnost. Ampak samo tako, vzeti knjigo in začeti razlagati o tem, da obstajajo takšne družine, to pa ne. Jaz se ne bojim pravljice. Pravljica je zelo dobro napisana. Ne bi je pa prebrala, zaenkrat še ne, ker se bojim vprašanj otrok. Če mi otrok direktno vprašanje postavi, ne vem, kaj mu odgovoriti. Sara, vzgojiteljica, 38 let.

Nekatere udeleženke fokusnih skupin so bile do zgornjih trditev kolegic kritične, ker menijo, da se morajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic dobro pripraviti na obravnavanje določenih tem. Menile so, da je knjiga *In s Tango smo trije* zelo dober način za napoved te teme otrokom.

To je začetek, s katerim bi lahko otrokom napovedali to temo. Od vzgojitelja je odvisno, ali se neke teme boji ali ne in to, kako je sam pripravljen na njo. Kako jo bo podal otrokom. Taja, vzgojiteljica, 33 let.

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki bi bile zgodbico pripravljene prebrati, smo vprašali, kako bi se po njihovem mnenju otroci odzvali na prebrano zgodbico. Skoraj vse so si bile enotne, da bi otroci zgodbico sprejeli brez predsodkov in da jih ne bi zmotilo, da ima Tango dva očeta, ampak predvsem dejstvo, da sta pingvina dobila jajce.

Jaz mislim, da bi se otroci bolj ukvarjali z jajcem, kaj je sedaj s tem, ne pa z dvema očetoma. Mislim, da bi otroci pravljico lepo sprejeli. Ko se ti namreč z otroki pogovarjaš, prebereš pravljico, poskušaš ponavadi ven potegniti eno moralno-etično dimenzijo. Jaz mislim, da bi tukaj otroke moral prav napeljati na to, da sta bila pingvina dva samca. Mislim, da bi jih bilo treba prav opozoriti na to, da sta bila dva pingvina moškega spola. Ker poanta je prav ta. Ampak jaz sem prepričana, da bi otroci videli poanto v tej zgodbi v tem jajcu. Špela, vzgojiteljica, 44 let.

Vendar pa je treba poudariti, da dejstvo, da bi bile nekatere vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic pravljico *In s Tango smo trije* v vrtcu pripravljene prebrati, še ne pomeni izvajanja queerovskega pristopa k vzgoji. Vsebinsko pravljice bi bilo treba otrokom predstaviti, razložiti in jo kontekstualno opredeliti, obenem pa otroke pripraviti do tega, da o vsebini razmišljajo in se o njej prepričujejo.

Na problem odsotnosti relevantnih informacij o istospolnih družinah in s tem povezanimi vprašanji je pokazala tudi anketa. Glavnina sodelujočih je namreč poročala, da v času svojega izobraževanja za delo, ki ga opravljajo, pa tudi v okviru dodatnih izobraževanj o istospolnih družinah niso dobile potrebnih informacij, da bi lahko suvereno spregovorile o tej temi.

Tabela 6.14: Ali ste v času vašega izobraževanja za delo, ki ga opravljate, ali v sklopu dodatnega izobraževanja (seminarji, delavnice, ...), kdaj govorili o istospolnih družinah?

Odgovori	Odstotek
Da, večkrat.	8,2%
Da, a zelo malo.	25,5%
Ne.	53,5%
Ne spomnim se.	12,8%

Na odsotnost relevantnih informacij so opozorile tudi udeleženske fokusnih skupin, ki so sicer problematiko istospolnih družin spoznavale prav v okviru seminarja, ki so se ga udeležile v času opravljanja raziskave.

To bi moralo biti obvezno. Za vsaj eno krajše izobraževanje, malo odpirat ljudem oči. Me smo bile na tem izobraževanju, ker smo se odločile same, ker nas to zanima. Ravno iz tega, ker se odzovejo tisti, ki so temu naklonjeni, bi bilo bolje, če bi bilo to obvezno. Zdaj si bolj pozoren na stvari, na katere prej niti ne pomisliš. In ravno zaradi tega bi bilo taka izobraževanja bolje nekako vpeti v splošno izobraževanje. Ela, vzgojiteljica, 32 let.

Sama sem takšne stvari srečevala le na podiplomskem in magistrskem študiju, delavnic oz. seminarjev v sklopu vrtca (na to temo) pa še nismo imeli. Vzgojiteljica, 26–30 let.

Na koncu fokusnih skupin smo vsem udeležnim vrtcem podarili po en izvod knjige *In s Tango smo trije*. Sodelujoče vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic smo prosili, da v svojih skupinah preberejo pravljico in nam sporočijo, kakšen je bil odziv otrok po prebrani pravljici. Posebej nas je zanimalo, ali so otroci izpostavili dejstvo, da ima Tango dva očeta, ali pa je bil poudarek otrok, kot so predvidevale vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic zgoraj, kje drugje (npr. na jajcu, ki ga je gospod Gramzey dal v gnezdo in podobno). Trinajst vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic – od skupaj 48 udeležencev fokusnih skupin – nam je posredovalo svojo izkušnjo z branjem te pravljice v vrtcu. Kot pričakovano se otroci v veliki večini niso spraševali, zakaj ima Tango dva očeta, pač pa so imeli več drugih vprašanj in komentarjev. Slednje je bilo zaznati predvsem pri otrocih iz mlajše starostne skupine, starih med 3 in 4 leti:

Dva puba morata imeti dva dojenčka. Otrok iz starostne skupine 3–4 leta.

Jaz imam pa kar dve družini, eno pri mami in drugo pri očku. Deklica, za katero vzgojiteljica pove, da starši živijo ločeno, iz starostne skupine 3–4 leta.

Tudi pri večini starejših otrok iz starostne skupine 4–6 let iz prejetega gradiva ni bilo moči zaznati posebnega odziva otrok na samo vsebino in dejstvo, da je imela Tango dva očeta.

Všeč mi je bila pravljica, ker dva pingvina nista imela jajca, potem pa je gospodar prinesel eno, ker ga ni nobeden maral, onadva pa sta bila zelo vesela. Otrok iz starostne skupine 4–6 let.

Unedva fanta, ki sta vse skupaj počela, sta našla kamen, pa se ni nič zgodilo, pol jima je dal noter v gnezdo jajce, izvalil se je pingvin. Otrok iz starostne skupine 4 do 6 let.

Skupaj ne smeš imeti punčko in fantka, ker se ti izvali preveč mladičkov, imaš polno kletko skakačev. Otrok iz starostne skupine 4 do 6 let.

Jaz imam doma fantka, fantka. Če imaš doma fantka, fantka ali punčko, punčko ne moreš zvalit jajčka. Otrok iz starostne skupine 4 do 6 let.

Ker samo mamice rodijo, zato nista imela mičkanega pingvina. Otrok iz starostne skupine 4 do 6 let.

Kljub temu pa je pri nekaj otrocih bilo moč zaznati biološko/reproduktivno (samo oče in mati skupaj lahko imata otroka, ki ga mati rodi) in heteronormativno predpostavko (»pravo« družino tvorijo oče, mati in otrok).

Dojenčka ima lahko le ata in mama. Otrok iz starostne skupine 4–6 let.

Omenjene vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so otrokom prebrale pravljico, so po prebrani pravljici opazile veliko različnih odzivov otrok, ki jim je po večini – po pripovedovanju vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic – skupna predvsem otroška spontanost, iskrenost in preprostost ter sprejemanje brez predsodkov. Pri otrocih iz starostne skupine 3–4 leta se ta preprostost kaže v njihovem doživljanju prebrane pravljice:

Zgodba mi je lepa, ker sta pingvina dobila dojenčka. Otrok iz starostne skupine 3–4 leta.

Dva očka sta bila, ker sta dva fanta. Otrok iz starostne skupine 3–4 leta.

Pri otrocih, starih med 4 in 6 let, pa smo zaznali, da so bolj pozorni na razlike, obenem pa ugotovili, v nasprotju s prepričanju vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, da kar nekaj otrok že pozna oz. vsaj zaznava tematiko istospolnega partnerstva in istospolnih družin.

Po televiziji sem videla dva ata, ki sta se držala za roko. Otrok iz starostne skupine 4–6 let.

A veš, da imaš lahko dve mami in rodita dojenčka, dva ata pa ne. Otrok iz starostne skupine 4–6 let.

Bili so drugačni, Tanga je imela dva očka, bili so enake barve. Otrok iz starostne skupine 4 do 6 let.

Opisane odzive otrok smo prejeli od trinajstih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic. Iz njih ni mogoče zaključiti, kako so se na omenjene odzive otrok odzvale vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic. Ne vemo, ali so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic opisane odzive otrok uporabile za razpravo o različnih oblikah družin ali pa so pravljico zgolj prebrale brez nadaljnjega tematiziranja vprašanj, ki jih pravljica

odpira (in za katera je zasnovo moč najti tudi v Kurikulu). Vsekakor je to področje, ki bi ga bilo smiselno še podrobneje raziskati.

Naš »eksperiment« je pokazal, da bi z uporabo queerovskega pristopa k vzgoji v vrtcih vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic lahko izpostavile in preprečevale izključujoče družbeno ustvarjene definicije »normalnosti«, ki so zakrite in najdene v predšolskih izobraževalnih gradivih ter vsebinah, ki so v slovenskem prostoru izrazito heteronormativno naravnani. To lahko preprečijo z izbiro izobraževalnega gradiva, obenem pa se zavzamejo za uporabo in izbiro jezika ter drugih pripomočkov (slikanic, knjig, videoposnetkov, učbenikov idr.), ki ne podpirajo statusa quo pri obravnavi spolne usmerjenosti in spolne identitete. S tem bi namreč (z)lomile »normalizacijo« in samoumevnost družbeno konstruiranih kategorij, ki temeljijo na vključujoči ter hkrati izključujoči binarnosti in heteronormativnosti. K temu vsekakor prispeva queerovsko izobraževalno gradivo, na primer pravljica *In s Tango smo trije* (Tuš Špilak 2014).

6.4 PREVERJANJE HIPOTEZ

6.4.1 Preverjanje splošne hipoteze

Kljub temu, da Kurikulum za vrtce v svojih temeljnih načelih in ciljih predšolske vzgoje nima eksplicitno zapisanih ciljev, ki bi se nanašali na obravnavo istospolnih družin, je s poudarjanjem pomembnosti prikrita kurikuluma in obširno zastavljenostjo zadosten vir za utemeljenost obravnave istospolnih družin znotraj skupin predšolskih otrok v slovenskih vrtcih in v tem smislu omogoča queerovski pristop k vzgoji.

Po preučitvi Kurikula za vrtce smo ugotovili, da le ta nima nikjer eksplicitno zapisanih ciljev, ki bi se nanašali na obravnavo istospolnih družin, ima pa v več členih nastavke za pogovor o tej tematiki. Izmed vsakega področja dejavnosti izpostavljamo tiste zapisane cilje in standarde znanja, ki se eksplicitno nanašajo na obravnavanje različnih oblik družin oziroma so dovolj široko zastavljeni, da bi v njihovem okviru lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic govorile oz. obravnavale tudi istospolne družine. Govor o istospolnih družinah znotraj Kurikuluma najdemo na treh vsebinskih točkah.

Prva je povezana s spoštovanjem človekovih pravic, načelom enakih možnosti in enakovrednim obravnavanjem različnosti ne glede na osebne okoliščine posameznika oziroma njegove družine.

Otroci morajo v vrtcu dobiti konkretne izkušnje uresničevanja temeljnih človekovih pravic in demokratičnih načel, upoštevanja otroka kot individuma in spoštovanja zasebnosti. Hkrati pa morajo vsakdanje življenje, delo in dejavnosti v vrtcu omogočiti razvijanje občutka varnosti in socialne pripadnosti, ki temelji na ideji enakosti in nediskriminiranosti (glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved, telesno konstitucijo itn.). Zato morajo otroci osvojiti osnovna pravila vedenja in komuniciranja, ki izhajajo iz pojmovanja svobode posameznika kot neomejevanja svobode drugih, in imeti veliko možnosti za razvijanje kritičnega duha, osebnih odločitev in avtonomne presoje. Kurikulum 1999, 32–33.

Druga točka se dotika razprave o vsakdanjem življenju, iz katerega otroci izhajajo oziroma ga spoznavajo.

»Otroci morajo, da bi lahko kasneje sodelovali, vplivali nanj in ga pozneje aktivno spreminjali, spoznati bližnje družbeno okolje (vsakdanje življenje ljudi, družinsko življenje, delovna okolja in poklice, kulturno življenje, javno življenje itd.) in obenem pridobivati vpogled v širšo družbo. Poleg vključevanja otrok v lastno kulturo in nacionalno tradicijo je potrebno zgodnje seznanjanje z drugimi kulturami in civilizacijami (življenjskimi navadami, tradicijami, praznovanji itd.), ki nudi osnovo za vzgajanje medsebojne strpnosti in spoštovanja drugačnosti.« Kurikulum 1999, 32.

Odrasli se z otroki pogovarjajo o izkušnjah in o ljudeh, s katerimi se srečujejo doma in v vrtcu, ter mu nudijo možnost sodelovanja v dialogu. Kurikulum 1999, 22.

V tretji točki je eksplicitno zapisano, da otrok v vrtcu spozna različne oblike družin in družinskih skupnosti.

Otrok v vrtcu spozna različne oblike družine in družinskih skupnosti [...] se pogovarja z odraslimi o družinskih članih in dogodkih doma ter se seznaja z različnimi življenjskimi navadami in oblikami družinskega in družbenega življenja v različnih kulturah in družbenih skupnostih. Kurikulum 1999, 34–37.

Enak vpliv, kot ga ima zapisani Kurikulum, ima v vsakodnevni dejavnosti vrtca tudi tako imenovani prikriti kurikulum, ki zajema številne elemente vzgojnega vplivanja na otroka. Čeprav niso nikjer opredeljeni, so v obliki posredne vzgoje velikokrat učinkovitejši od neposrednih vzgojnih dejavnosti, ki so opredeljene v Kurikulu za vrtce. Kot pravi E. Bahovec Dolar (2004, 28–32), vrtec tako ni samo prenašalec znanja, temveč tudi mesto izvajanja oblasti. Vzgojno-izobraževalno delo v vrtcu zato ni samo vprašanje ožje strokovne usposobljenosti vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, temveč je vselej že vprašanje notranjega pedagoškega razmerja do širšega družbenega, kulturnega, ideološkega konteksta.

Pomembnost prikritega kurikuluma se kaže v uveljavljanju pri vsakodnevnih dejavnostih, komunikaciji in interakciji z in med otroki, v grajah in pohvalah otrok s strani vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic itn.

Kurikulum za vrtce (1999, 11) opozarja na demokratizacijo kurikula v vrtcu in odstranjevanje ovir, ki so povezane s prikritim kurikulumom:

Demokratizacija kurikula v vrtcu, ki temelji na spoštovanju človekovih pravic, pomeni sistematično rahljanje in odstranjevanje ovir, povezanih s prikritim kurikulumom, ki jih je treba iskati ne le v vsebinah in dejavnostih predšolske vzgoje v vrtcu, temveč tudi pri načrtovanju in izvajanju kurikula:

- *upoštevati skupinske razlike in ustvarjati pogoje za njihovo izražanje,*
- *upoštevati različnosti in multikulturalizem na ravni izbora vsebin, dejavnosti in materialom, ki otrokom omogočajo pridobivanje izkušenj in spoznanj o različnosti sveta, ljudi, kultur;*
- *spoštovati posebnosti otrok, staršev, okolja itn. Kurikulum 1999, 11.*

Na podlagi preučitve Kurikula splošno hipotezo sprejememo.

6.4.2 Preverjanje prve delovne hipoteze

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otroke v vrtcih spodbujajo in vključujejo v dejavnosti in vsakdanje življenje enakovredno ne glede na spol; skozi igro z menjavanjem vlog v spolno specifičnih igrah in dejavnostih, s pomočjo katerih se učijo enakosti med spoloma in v sklopu katerih si oblikujejo spolno identiteto (npr. različna izbira igrač, domače delo, negovanje otrok itd.).

Z analizo odgovorov o stališčih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic o spolnih vlogah smo ugotovili, da 95% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih v Sloveniji meni, da ni pametno otrok pri igri ločevati po spolu. Podobno kot v spletni anketi so tudi vse udeleženke fokusnih skupin poudarile, da otrok pri igri ne ločujejo po spolu.

Da bi preverili prvo delovno hipotezo še s podatki, zbranimi v kvantitativnem delu raziskave, smo za preverjanje prve hipoteze sestavili novo spremenljivko »stališča o spolnih vlogah« (vprašanje Q9 v spletni anketi). Osebna stališča o spolnih vlogah smo, kot povedano, merili z različnimi indikatorji. Indikatorji so bili merjeni na Likertovi lestvici od 1 do 5, kjer 1 pomeni »sploh se ne strinjam« in 5 »popolnoma se strinjam«. Večja povprečna vrednost pomeni, da se anketiranci v povprečju bolj strinjajo s to trditvijo. Nova spremenljivka je izračunana kot seštevek vrednosti posameznih indikatorjev deljenih s številom indikatorjev.

Tabela 6.15: Spremenljivka »Stališča o spolnih vlogah«

Spremenljivka »Stališča o spolnih vlogah«	Vprašanje v spletni anketi
Sprejemljivo je, če se deklica igra predvsem z avtomobilčki in drugimi igračkami, značilnimi za fante.	Q9a
Sprejemljivo je, če dečke nekoliko bolj spodbujamo pri gibalnih dejavnostih.	Q9b
Dečke in deklice je potrebno na enak način spodbujati k izražanju čustev.	Q9c
Pomembno je, da otroke že v vrtcu seznanimo s seksizmom, rasizmom in nacionalizmom.	Q9d
Pametno je, da otroke v vrtcu pri igri ločujemo po spolu.	Q9e
Sprejemljivo je, če se deček igra predvsem s punčkami in podobnimi igračkami, značilnimi za deklice.	Q9f
Če deček joče in ga nikakor ne moremo potolažiti, je primerno, če mu povemo, da fantje ne jočejo.	Q9g

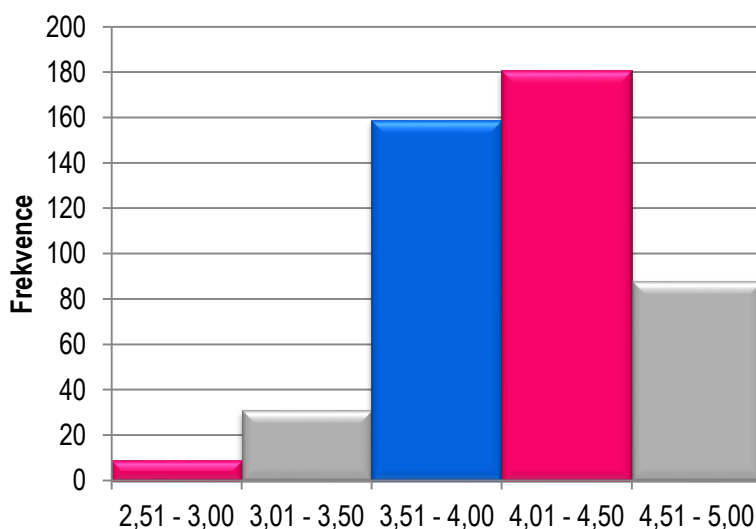
Na vprašanja o stališčih o spolnih vlogah je odgovorilo 468 vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic. Povprečje odgovorov je pri 4,13 (med popolnoma se strinjam in strinjam se), standardni odklon znaša 0,44, porazdeljuje se na intervalu med 2,57 in 5.

Tabela 6.16 Spremenljivka »stališča o spolnih vlogah«'

Statistične značilnosti odgovorov		Vrednost
Število odgovorov	Veljavni	468
	Manjkajoči	101
Povprečje		4,13
Standardni odklon		0,44
Asimetričnost		-0,39
Sploščenost		0,23
Minimum		2,57
Maksimum		5

Porazdeljenost spremenljivke je približno normalna, saj sta vrednosti koeficienta asimetrije (-0,39) in sploščenosti (0,23) dokaj nizki. Porazdelitev je nekoliko asimetrična v levo in koničasta. To je prikazano v Grafu 16 na spodnji sliki, ki prikazuje frekvenčno porazdelitev, vrednosti pa so združene v pet kategorij (od 1 do 5 – kategorije iz Likertove lestvice za merjenje stališč).

Graf 6.12: Stališča o spolnih vlogah

Za preverjanje prve hipoteze smo uporabili metodo T-test³⁹.

Postavitev hipotez:

- $H_0: \mu_1 = \mu_2$ (aritmetični sredini dveh vzorcev sta enaki)
- $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$ (aritmetični sredini dveh vzorcev nista enaki)

Ugotovitve:

- $P \leq 0,05$ razlike med variancama obeh skupin so statistično značilne
- $P \geq 0,05$ razlike med variancama obeh skupin niso statistično značilne

Za preverjanje prve delovne hipoteze smo predpostavili, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otroke v vrtcih spodbujajo in vključujejo v dejavnosti in vsakdanje življenje enakovredno ne glede na spol, torej da so vrednosti pri spremenljivki »stališča o spolnih vlogah« visoke.

V primeru prve delovne hipoteze domnevamo, da se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v večji meri strinjajo s trditvami o stališčih o spolnih vlogah, zato je testna vrednost enaka 3,5. Spremenljivka »stališča o spolnih vlogah« je intervalna in se porazdeljuje približno normalno (asimetričnost je -0,39; sploščenost je 0,23), kar sta predpostavki pri uporabi t-testa. Povprečje našega vzorca je 4,13.

Preverjanje domneve:

- H_{10} : Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otrok v vrtcih ne spodbujajo in ne vključujejo v dejavnosti in vsakdanje življenje enakovredno ne glede na spol ($\mu=3,5$).
- H_{11} : Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otroke v vrtcih spodbujajo in vključujejo v dejavnosti in vsakdanje življenje enakovredno ne glede na spol ($\mu \neq 3,5$).

³⁹ T-test se v družboslovnem raziskovanju uporablja, ko želimo primerjati dve neodvisni spremenljivki med seboj. Gre za metodo testiranja hipotez, kjer testna statistika sledi t porazdelitvi ob predpostavki, da ničelna hipoteza (H_0) drži. S t-testom preverjamo, ali se aritmetični sredini dveh skupin neodvisnih vzorcev med seboj statistično pomembno razlikujeta (Klemenčič 2005, 45). T-test metoda predpostavlja (Field 2005, 287) normalno porazdelitev obeh vzorcev, enako varianco obeh vzorcev in neodvisno slučajno zbrane podatke obeh vzorcev.

Tabela 6.17: T-test za en vzorec (1. hipoteza)

	Testna vrednost= 3.5					
	T	Df	Sig. (2-stranska)	Povprečna razlika	95% interval zaupanja razlike	
					Spodnja	Zgornja
Stališča o spolnih vlogah	30,586	467	0	0,62698	0,5867	0,6673

Eksperimentalna vrednost testne statistike t je 30,59. Pozitivna vrednost pomeni, da je vzorčna aritmetična sredina (4,13) večja od hipotetične populacijske aritmetične sredine ($\mu_H = 3,5$). Razlika znaša 0,63. Verjetnost, da na vzorcu velikosti 468 enot dobimo takšno ali po absolutni vrednosti večjo eksperimentalno vrednost testne statistike t ob pravilni ničelni domnevi, je 0,00 (statistična značilnost za dvostranski test), kar pomeni, da ničelno hipotezo H_{10} lahko zavrnemo. 95% interval zaupanja za razliko med populacijsko in hipotetično aritmetično sredino je [0,59, 0,67]. S 95% gotovostjo torej ocenjujemo, da so stališča o spolnih vlogah na populaciji za od 0,59 do 0,67 večja od 3,5 oz. da se populacijska aritmetična sredina za stališča o spolnih vlogah nahaja na intervalu med 4,09 in 4,17.

S 95% gotovostjo torej ocenjujemo, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otroke v vrtcih spodbujajo in vključujejo v dejavnosti in vsakdanje življenje enakovredno ne glede na spol.

Prvo delovno hipotezo sprejmemo.

6.4.3 Druga delovna hipoteza

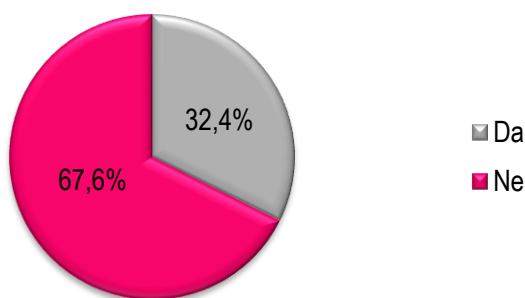
Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic se z otroki v vrtcih pogovarjajo o ljubezni, tudi o ljubezni med osebami istega spola.

Tabela 6.18: Ali se z otroki v vrtcu pogovarjate o ljubezni?

Odgovori	Število respondentk	Odstotek v %
Da	416	93,3
Ne	4	0,9
Se ne nanaša na moj oddelek.	26	5,8

Med tistimi vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic, ki so odgovorile na vprašanje (N=446), »Ali se z otroki v vrtcu pogovarjate o ljubezni?«, je več kot 93% odstotkov takšnih, ki so odgovorile, da se z otroki v vrtcu pogovarjajo o ljubezni. Manj kot 1% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki so odgovorile na vprašanje, se z otroki v vrtcu ne pogovarja o ljubezni, 5,8% pa jih meni, da se to vprašanje ne nanaša na njihov oddelek.

Graf 6.13 Ali pri pogovoru o ljubezni omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?

Med tistimi, ki se z otroki v vrtcu pogovarjajo o ljubezni (93,3% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic), jih več kot 32% omenja tudi ljubezen med osebama istega spola.

Za preverjanje druge hipoteze smo uporabili neparametrični test ⁴⁰.

⁴⁰ Neparametrični test je primeren za analizo nominalne spremenljivke in spremenljivke, ki se ne porazdeljujejo normalno. Z binomskim neparametričnim testom primerjamo delež ljudi v dveh kategorijah in lahko naredimo primerjavo/sklepanje vzorčnega deleža na populacijo. Če je signifikanca binomskega testa manjša ali enaka 0,05 ($\text{sig.} \leq 0,05$), potem lahko sklepamo iz vzorca na populacijo, in sicer lahko trdimo, da obstaja manj kot 5% tveganje, da se motimo, če zavrnemo ničelno hipotezo H_{20} (Bastič 2006, 21).

Primerjali smo delež tistih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki pri pogovoru o ljubezni omenjajo tudi ljubezen med osebama istega spola, in delež tistih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki ljubezni med osebami istega spola ne omenjajo. V skladu s hipotezo želimo preveriti, ali vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcu govorijo tudi o istospolni ljubezni in ali je različna velikost obeh skupin statistično značilna.

Za testno razmerje smo izbrali polovični delež (0,5), kar pomeni, da nas zanima, ali je delež tistih, ki o istospolni ljubezni govorijo, različen od 50%.

Preverjanje domneve:

- H_{20} : Delež vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki v vrtcu z otroki govorijo o ljubezni med osebami istega spola, je enak 50% ($P=0,5$).
- H_{21} : Delež vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki v vrtcu z otroki govorijo o ljubezni med osebami istega spola, ni enak 50% ($P\neq 0,5$).

Tabela 6.19: *Neparametrični binomski test (2. hipoteza)*

		Kategorija	N	Opazovano razmerje	Testno razmerje	Točna Sig. (2-stranska)
Ali pri pogovoru o ljubezni omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?	Skupina 1	Da	134	0,32	0,5	0
	Skupina 2	Ne	280	0,68		
	Skupaj		414	1		

Iz tabele razberemo, da je v skupini vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic, ki so odgovorile z »da«, torej pri pogovoru o ljubezni omenijo tudi ljubezen med osebami istega spola, 134 anketirank, kar predstavlja 32% našega vzorca, preostalih 68% pa o istospolni ljubezni ne govori. Vrednost statistične značilnosti (Sig.) je manjša od 0,00, zato ničelno hipotezo H_{20} zavrnemo z manj kot 0,0% tveganjem.

Z neparametričnim binomskim testom smo ugotovili, da sta skupini statistično značilno različno veliki (ne vsebujeta približno 50% anketirancev) in zato rezultate lahko posplošimo na celotno populacijo. Bistveno več anketirancev je v drugi skupini, ki o istospolni ljubezni z otroki v vrtcu ne govori, zato drugo hipotezo H_{20} zavrnemo.

S 95% gotovostjo torej ocenjujemo, da se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic z otroki v vrtcih sicer pogovarjajo o ljubezni, vendar ne tudi o ljubezni med osebami istega spola.

Na podlagi statističnih izračunov drugo delovno hipotezo zavrnemo.

6.4.4 Tretja hipoteza

Vprašanje istospolnih družin in homoseksualnosti vstopa v vzgojni proces v vrtcih v kontekstu heteronormativnih predpostavk; heteroseksualna nuklearna družina se kaže kot norma, v odnosu do katere so postavljene vse preostale oblike družin, tudi istospolne družine.

Že z analizo fokusnih skupin in spletne ankete (glej poglavje Govor o istospolnih družinah) smo ugotovili, da se pri obravnavi družine in družinskih skupnosti v ospredje postavlja tradicionalna, heteroseksualna družina očeta in matere z biološkim otrokom oziroma otroki. V odnosu do nje pa so postavljene vse ostale oblike družin in družinskih skupnosti, tudi istospolna družina.

Statistična metoda, s katero smo preverjali tretjo hipotezo, je linearni regresijski model, ki preverja linearen vpliv ene ali več neodvisnih spremenljivk na eno odvisno spremenljivko. Za potrebe analize smo sestavili dve novi spremenljivki; »Strokovno delo v vrtcih« (vprašanje Q15 v spletni anketi) in »Prepričanja o istospolnih družinah« (vprašanje Q14 v spletni anketi). Merili smo ju z različnimi indikatorji, merjenimi na Likertovi lestvici od 1 do 5, kjer 1 pomeni »sploh se ne strinjam«, 5 »popolnoma se strinjam. Večja povprečna vrednost pomeni, da se anketiranci v povprečju bolj strinjajo s to trditvijo. Novi spremenljivki sta izračunani kot seštevek vrednosti posameznih indikatorjev deljenih s številom indikatorjev.

Tabela 6.20: Spremenljivka »strokovno delo v vrtcih«

Spremenljivka »Strokovno delo v vrtcih«	Vprašanje v spletni anketi
V našem vrtcu otroke učimo spoštovati človekove pravice, strpnost in sprejemanje različnosti.	Q15a
V našem vrtcu otroke učimo enakopravnosti med spoloma.	Q15b
V našem oddelku govorimo o različnih oblikah družin, tako kot predvideva kurikulum.	Q15c
O istospolnih družinah bi v našem oddelku govorila le, če bi se s tem strinjala ravnateljica.	Q15d
V našem oddelku bi upoštevala zahtevo staršev, da v vrtcu o istospolnih družinah ne govorimo.	Q15e
O istospolnih družinah v našem oddelku raje ne govorim, ker bi to lahko zmotilo kakšnega starša.	Q15f
Ravnateljica bi me podprla, če bi v oddelku hotela poleg drugih oblik družin omeniti tudi istospolno družino.	Q15g

Tabela 6.21 Spremenljivka »Prepričanja o istospolnih družinah«

Spremenljivka »Prepričanja o istospolnih družinah«	Vprašanje v spletni anketi
Otroci iz istospolnih družin bodo stigmatizirani.	Q14a
Menim, da otrok za optimalni razvoj potrebuje očeta in mater.	Q14b
Večja je verjetnost, da bodo otroci, ki bodo odraščali v istospolnih družinah, tudi sami postali istospolno usmerjeni.	Q14c
Bolje je, da otrok odrašča ob očetu in materi kot pa ob dveh osebah istega spola.	Q14d
Istospolne družine so nenaravne.	Q14e

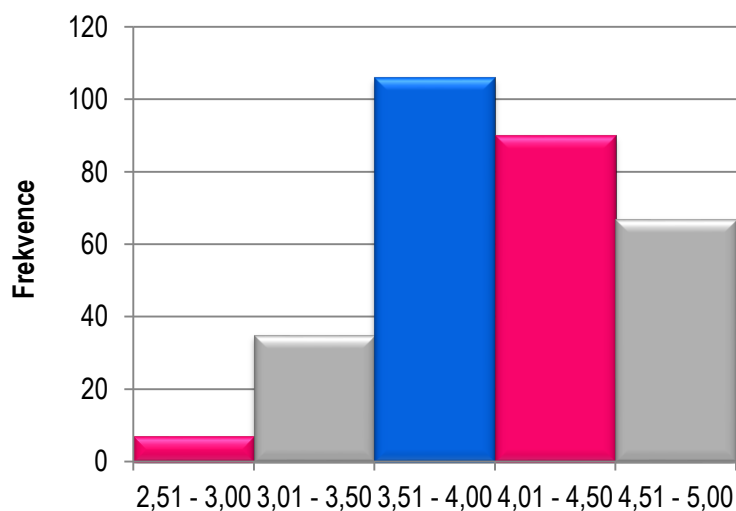
Povprečje spremenljivke »strokovno delo v vrtcih« je pri 4,10, standardni odklon je 0,52. Spremenljivka zavzema vrednosti na intervalu med 2,71 in 5. Porazdeljenost je nekoliko sploščena (koeficient sploščenosti je -0,52) in asimetrična v levo (koeficient asimetrije je -0,14).

Povprečna vrednost spremenljivke »prepričanja o istospolnih družinah« je 3,03, standardni odklon pa 0,99. Spremenljivka zavzema vrednosti na intervalu med 1 in 5, porazdeljena pa je nekoliko bolj sploščeno (koeficient sploščenosti je -0,78).

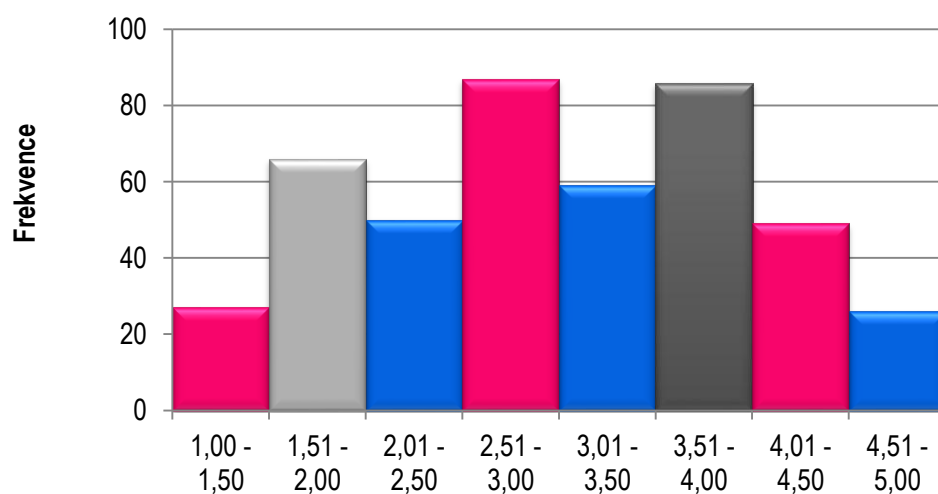
Tabela 6.22 Statistike spremenljivk »strokovno delo v vrtcih« in »prepričanja o istospolnih družinah«

Statistične značilnosti		Strokovno delo v vrtcih	Prepričanja o istospolnih družinah
N	Veljavni	305	450
	Manjkajoči	264	119
Povprečje		4,101	3,03
Standardni odklon		0,519	0,99
Asimetričnost		-0,135	-0,06
Sploščenost		-0,521	-0,78
Minimum		2,51	1
Maksimum		5	5

Graf 6.14: Strokovno delo v vrtcih

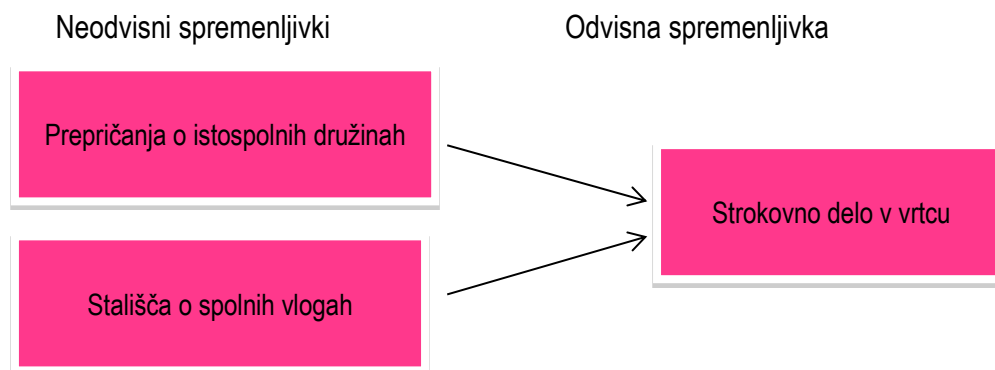
Graf 6.15: Prepričanja o istospolnih družinah

Korelacijska tabela kaže, da obstaja statistično značilna povezanost med spremenljivkami, zato je regresijska analiza smiselna. Pearsonov koeficient povezanosti s strokovnim delom je -0,38 za »prepričanja« in 0,39 za »stališča«. Obstaja tudi korelacija med neodvisnima spremenljivkama ($r=0,33$), ki je šibka in zato še ne krši predpostavke o multikolinearnosti. Tudi ostale predpostavke regresijskega modela niso kršene.

Koraki regresijske analize:

- 1) Najprej smo postavili teoretične predpostavke o odvisnosti med spremenljivkami⁴¹: regresijski model.

- 2) Izbrani model smo testirali na vzorcu, ocenili smo parametre modela.
- 3) Regresijski model ima dvojno vlogo:
 - Pojasnjevalno: s pomočjo parametrov lahko opišemo, kako neodvisne spremenljivke vplivajo na odvisno.
 - Napovedovalno: iz vrednosti neodvisnih spremenljivk napovemo vrednost odvisne spremenljivke.

Determinacijski koeficient R^2 znaša 0,21. Ta koeficient nam pove, koliko variabilnosti v vrednostih odvisne spremenljivke lahko pripišemo vrednostim neodvisnih spremenljivk. Preostali del variabilnosti spremenljivke Y ni pojasnjen z regresijskim modelom (Bastič 2006, 27–29). V tem primeru pomeni, da prepričanja in stališča pojasnijo 21,9% variance strokovnega dela v vrtcih.

Tabela 6.23: Regresijski model (3. hipoteza)

Model	R	R kvadrat	Prilagojen R kvadrat	Standardna napaka ocene
1	0,468	0,219	0,213	0,45799

O skupni značilnosti regresijskega modela sklepamo na podlagi statistične značilnosti F testa, ki znaša 40,32. Statistična značilnost je manjša od 0,00, kar pomeni, da pri takem tveganju (manj kot 0,0%)

⁴¹ Spremenljivka Stališča o spolnih vlogah je podrobneje prikazana pri analizi preverjanja prve delovne hipoteze.

lahko trdimo, da vsaj ena od neodvisnih spremenljivk vpliva na odvisno in je model statistično značilen (Bastič 2006, 28).

Tabela 6.24: Vpliv stališč in prepričanj na strokovno delo (ANOVA)

Model	Vsota kvadratov	df	Povprečni kvadrat	F	Sig.
Regresija	16,915	2	8,458	40,321	0
Ostanek	60,409	288	0,21		
Skupaj	77,325	290			

Vrednost regresijskega koeficienta B za spremenljivko strokovno delo nam pove, da se odvisna spremenljivka »strokovno delo« poveča za 0,37 enot (točk), če se spremenljivka »stališča« poveča za 1 enoto. Regresijski model nam torej pokaže, da se v primeru krepitve stališč, naklonjenih enakopravni delitvi spolnih vlog, strokovnost dela v vrtcu poveča za 37 %. Predpostavljamo, da se ostali pogoji ne spremenijo. Glede na pozitiven predznak B koeficienta je vpliv pozitiven, zato lahko rečemo, da se z višanjem vrednosti pri stališčih o spolnih vlogah povečuje tudi strokovno delo v vrtcih.

Variabilnost ocene koeficienta merimo s standardno napako ocene koeficienta, ki znaša 0,07. Spremenljivka »prepričanja« ima nekoliko manjši vpliv, saj koeficient B znaša -0,13, kar pomeni, da, če se spremenljivka »strokovno delo« poveča za 1 enoto, se »prepričanja« zmanjšajo za 0,13 enote ali povedano drugače; če so prepričanja o družinah med vzgojnim osebjem heteronormativna, se strokovnost zmanjša za 13 %.

Pri manj kot 0,0% tveganju lahko trdimo, da obe neodvisni spremenljivki statistično značilno vplivata na odvisno spremenljivko. S 5% tveganjem lahko trdimo tudi, da se populacijski regresijski koeficient B nahaja na intervalu med 0,23 in 0,51 za »stališča« in med -0,19 in -0,08 za »prepričanja«.

Tabela 6.25: Vpliv stališč in podpore na govor o istospolni ljubezni (koeficienti)

Model	Nestandardizirani koeficienti		Standardizirani koeficienti	t	Sig.	95% interval zaupanja za B	
	B	Stan. Napaka	Beta			Spodnja meja	Zgornja meja
Konstanta	2,957	0,331		8,92	0	2,304	3,609
Stališča	0,37	0,069	0,3	5,333	0	0,234	0,507
Prepričanja	-0,134	0,029	-0,262	-4,65	0	-0,191	-0,078

Na podlagi pridobljenih in analiziranih podatkov lahko trdimo, da neodvisni spremenljivki (prepričanja o istospolnih družinah in stališča o spolnih vlogah) statistično značilno vplivata na odvisno spremenljivko, ki meri strokovno delo v vrtcih. Na strokovno delo ima večji vpliv spremenljivka »stališča o spolnih vlogah« kot »prepričanja o istospolnih družinah«, kar se je pokazalo že pri povezanosti v korelacijski tabeli. Torej, če povemo drugače; če imajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic pozitivna stališča o spolnih vlogah oz. se zavzemajo za npr. enakopravnost spolov, spodbujajo igranje tako deklic kot dečkov z vsemi vrsti igrač in iger, oboje enakovredno spodbujajo pri gibalnih dejavnostih, jih seznanjajo s seksizmom, rasizmom in nacionalizmom itn., potem je tudi njihovo strokovno delo v vrtcu bolj usmerjeno v učenje otrok o spoštovanju človekovih pravic, strpnosti, sprejemanja različnosti, pomembnosti enakopravnosti med spoloma itn. Manj pa na strokovno delo vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic vplivajo njihova stališča o istospolnih družinah, kljub temu pa se, obratno, pri tem kaže pomembnem vpliv stališč vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic o družinah na obravnavo istospolnih družin. Torej, če vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic menijo, da je edina pravilna, naravna in sprejemljiva družina tradicionalna družina očeta in matere z biološkim otrokom ali otroki, potem jo v vrtcu otroku predstavljajo kot edino »pravo« oziroma, tudi če se trudijo predstaviti vse oblike družin enakovredno, se ta heteronormativna postavka velikokrat pokaže navzven skozi prikriti kurikulum (primer: sicer sprejemamo istospolne družine, a o njih ne govorimo, ker v vrtcu nimamo nobenega otroka iz istospolne družine ipd.), ki pa ima, kot smo že zapisali, velikokrat večji vpliv na otroke kot zapisani kurikulum.

Tretjo hipotezo torej sprejmemo, ker obe spremenljivki (stališča in prepričanja) vplivata na strokovno delo.

6.4.5 Četrta delovna hipoteza

Ker Kurikulum za vrtce v svojih temeljnih načelih in ciljih predšolske vzgoje nima eksplicitno zapisanih ciljev, ki bi se nanašali na obravnavo istospolnih družin, osebni odnos/stališče vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic do istospolnih partnerstev in družin odigra ključno vlogo in se skozi prikriti kurikulum izraža v (ne)obravnavanju in (ne)prikazovanju te teme otrokom v vrtcu. Če so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic naklonjene istospolnim partnerstvom in družinam, to tematiko v vrtcu predstavijo otrokom in jo obravnavajo enakovredno kot ostala partnerstva in družine. Če pa vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic niso naklonjene istospolnim partnerstvom in družinam, pa te teme ne obravnavajo v vrtcu.

Ker se pri četrti hipotezi sprašujemo o vplivu odnosov in stališč vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic do istospolnih partnerstev in družin, bomo tudi za analizo četrte hipoteze, tako kot za analizo tretje delovne hipoteze, uporabili linearno regresijo.

Neodvisni spremenljivki:

- Podpora istospolnim partnerstvom
- Stališča glede homoseksualnosti

Možne odvisne spremenljivke, ki merijo obravnavanje in prikazovanje tematike istospolnih partnerstev in družin otrokom v vrtcu:

- Govor o istospolni ljubezni (vprašanje Q19 v spletni anketi)
- Pogovor o istospolnih družinah (vprašanje Q20 v spletni anketi)
- Pogovor o istospolnih družinah v vrtcu (vprašanja o strokovnem delu Q15d do Q15g v spletni anketi)

Ker vseh zgoraj omenjenih spremenljivk nismo merili direktno, pač pa indirektno preko večjega števila indikatorjev, smo izračunali tri nove spremenljivke.

Spremenljivka »Podpora istospolnim partnerstvom« je nastala iz treh različnih spremenljivk, na katere so anketiranci odgovarjali z »da« ali »ne«.

Tabela 6.26: Spremenljivka »Podpora istospolnim partnerstvom«

Spremenljivka »Podpora istospolnim partnerstvom«	Vprašanje v spletni anketi
Ali se strinjate s pravno izenačitvijo istospolnih in raznospolnih partnerskih zvez?	Q11
Ali se strinjate, da bi istospolni partner lahko posvojil biološkega otroka svojega partnerja?	Q12
Ali se strinjate, da bi istospolni par lahko skupaj posvojil otroka?	Q13

Odgovorom »da« je bila pripisana številska vrednost 1, odgovorom »ne« pa 2. Vrednosti za posameznega anketiranca smo sešteli in delili s 3. Tako smo dobili rezultate, prikazane v spodnji tabeli. Večja vrednost pomeni manjšo podporo zakonskim pravicam v prid istospolnim parom. Med tistimi, ki so odgovorili na vprašanja o podpori treh različnih zakonskih pravic istospolnih partnerstev, jih je 45,8% odgovorilo, da podpirajo vse tri, 22,6% pa nobene od naštetih pravic.

Tabela 6.27: Podpora zakonom v prid istospolnim parom

Q11–Q13		Frekvence	Odstotki v %
3x da	1	209	45,8
2x da, 1x ne	1,33	71	15,6
1x da, 2x ne	1,67	73	16
3x ne	2	103	22,6
Skupaj		456	100

Na podlagi osmih indikatorjev iz vprašanja Q10 v spletni anketi smo sestavili tudi novo spremenljivko »stališča glede homoseksualnosti«. Izračunana je kot seštevek vrednosti posameznih indikatorjev, deljenih s številom indikatorjev. Indikatorje označene z zvezdico smo za namen analize spremenili oz. rekodirali tako, da vsi merijo v enako smer, ali povedano drugače, da pri vsakem indikatorju večja vrednost pomeni strinjanje s stališčem in obratno.

Tabela 6.28: Spremenljivka »Negativna stališča do homoseksualnosti«

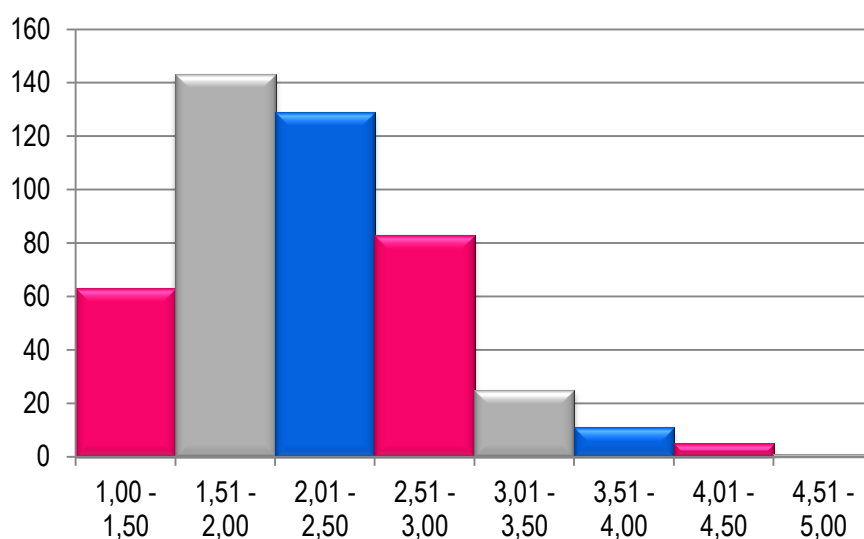
Spremenljivka »Negativna stališča do homoseksualnosti«	Vprašanje v spletni anketi
Homoseksualnost je bolezen.	Q10a
Geje zanima samo seks.	Q10b
Geji in lezbijke so prav tako dobri starši kot heteroseksualci. *	Q10c
Spolna usmerjenost staršev ne vpliva na spolno usmerjenost otrok. *	Q10d
Lezbijke so bolj primerne za vzgojo otrok kot geji.	Q10e
Homoseksualca ne želim imeti za soseda.	Q10f
Moti me, če se geji in lezbijke na cesti držijo za roke.	Q10g
Nobene potrebe ni, da geji in lezbijke razkrijejo svojo spolno usmerjenost.	Q10h

Tabela 6.29: Statistike spremenljivke »stališča glede homoseksualnosti«

Statistične značilnosti		Vrednost
N	Veljavni	460
	Manjkajoči	109
Povprečje		2,24
Standardni odklon		0,62
Asimetričnost		0,88
Sploščenost		0,88
Minimum		1
Maksimum		4,63

Večje vrednosti pomenijo stališča anketirancev, ki se ne strinjajo, ne odobravajo ljubezni med istospolnima partnerjema oz. so manj naklonjeni homoseksualcem in istospolnemu partnerstvu. Iz histograma lahko razberemo, da večina anketirancev nima veliko negativnih stališč glede homoseksualnosti, zato je tudi povprečje spremenljivke dokaj nizko (2,24). Povprečno odstopanje od te aritmetične sredine znaša 0,62. Spremenljivka zavzema vrednosti na intervalu med 1 in 4,63. Porazdeljuje se nekoliko bolj asimetrično in koničasto (oba koeficienta znašata 0,88), vendar še vedno dovolj normalno (koeficienta sta še manjša od 1).

Graf 6.16: Histogram »stališča glede homoseksualnosti«

Prav tako smo izračunali novo spremenljivko »Pogovor o istospolnih družinah v vrtcu«. Ta je sestavljena iz štirih indikatorjev, ki so bili vzeti iz merske lestvice o strokovnosti dela v vrtcih, kjer so anketiranci na lestvici od 1 do 5 podali svoje strinjanje z naslednjimi trditvami (navajamo samo relevantne indikatorje za novo spremenljivko):

Tabela 6.30: Spremenljivka »Pogovor o istospolnih družinah v vrtcih«

Spremenljivka »Pogovor o istospolnih družinah v vrtcih«	Vprašanje v spletni anketi
O istospolnih družinah bi v našem oddelku govorila le, če bi se s tem strinjala ravnateljica.	Q15d
V našem oddelku bi upoštevala zahtevo staršev, da v vrtcu o istospolnih družinah ne govorimo.	Q15e
O istospolnih družinah v našem oddelku raje ne govorim, ker bi to lahko zmotilo kakšnega starša.	Q15f
Ravnateljica bi me podprla, če bi v oddelku hotelapoleg drugih oblik družin omeniti tudi istospolno družino.	Q15g

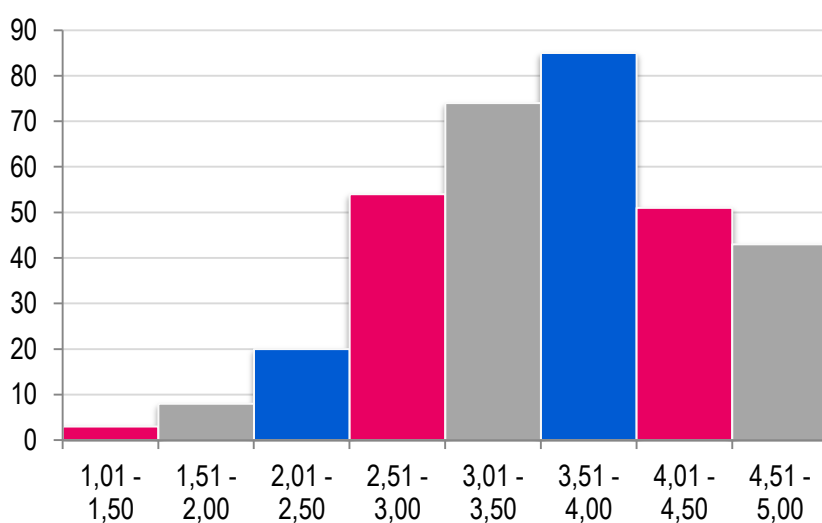
Merska lestvica prvih treh indikatorjev je bila spremenjena tako, da vsi indikatorji merijo v isto smer, torej da večje strinjanje s trditvijo pomeni večjo naklonjenost pogovoru o istospolnih družinah z otroki v vrtcu.

Tabela 6.31: Statistike spremenljivke »pogovor o istospolnih družinah v vrtcu«

Statistične značilnosti		Vrednost
N	Veljavni	338
	Manjkajoči	231
Povprečje		3,672
Stan. odklon		0,782
Asimetričnost		-0,285
Sploščenost		-0,194
Minimum		1,25
Maksimum		5

Povprečje nove spremenljivke znaša 3,67, standardni odklon pa 0,78. Porazdeljuje se približno normalno na intervalu med 1,25 in 5.

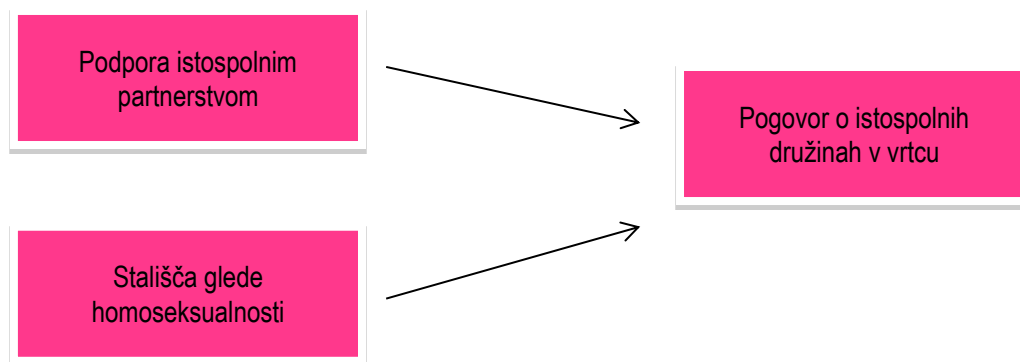
Graf 6.17: Histogram »Pogovor o istospolnih družinah v vrtcu«

Na podlagi korelacijske tabele (v prilogi) smo se odločili izvesti linearno regresijo zgolj z eno odvisno spremenljivko, saj imata spremenljivki »pogovor o istospolni ljubezni« in »pogovor o istospolnih družinah« precej nizke korelacije z neodvisnima spremenljivkama (Pearsonov koeficient znaša manj kot 0,2), v enem primeru pa korelacija niti ni statistično značilna.

V regresijskem modelu nastopajo tri spremenljivke:

- »Podpora istospolnim partnerstvom« (neodvisna)
- »Stališča glede homoseksualnosti« (neodvisna)
- »Pogovor o istospolnih družinah v vrtcu« (odvisna)

Analiza regresije v programu SPSS je pokazala naslednje rezultate. Determinacijski koeficient R^2 znaša 0,14, kar pomeni, da podpora in stališča glede istospolnih družin pojasnita 14% variance znotraj pogovorov o istospolnih družinah v vrtcu. Neodvisni spremenljivki imata torej precej majhen vpliv na pojasnjevanje odvisne spremenljivke.

Tabela 6.32: Regresijski model (4. hipoteza)

Model	R	R kvadrat	Prilagojen R kvadrat	Stan. napaka ocene
1	,378 ^a	0,143	0,138	0,71068

a. Predictors: (Constant), podpora, stališča

Vrednost F testa je 26,14, stopinje prostosti pa so 2 in 314. Ker je vrednost Sig. manjša od 0,05, lahko rečemo, da je ocenjeni regresijski model statistično značilen, kar pomeni, da z majhno stopnjo tveganja lahko zavrnemo ničelno domnevo, da je regresijski koeficient enak 0. Pri manj kot 0,0% tveganju torej lahko trdimo, da vsaj ena izmed neodvisnih spremenljivk vpliva na odvisno spremenljivko.

Tabela 6.33 Vpliv stališč in podpore na pogovor (ANOVA)

Model	Vsota kvadratov	df	Povprečni kvadrat	F	Sig.
Regresija	26,506	2	13,253	26,24	,000 ^b
Ostanek	158,591	314	0,505		
Skupaj	185,097	316			

Vrednost regresijskega koeficienta B za spremenljivko »stališča« (-0,34) nam pove, da se odvisna spremenljivka (»pogovor o istospolnih družinah v vrtcu«) zmanjša za 0,34 enot (točk), če se spremenljivka »stališča glede homoseksualnosti« poveča za 1 enoto ob predpostavki, da drugi pogoji

ostanejo nespremenjeni. Oziroma, v primeru povečanja negativnih stališč za 1 enoto se verjetnost pogovora o istospolnih družinah v vrtcu zmanjša za 34 %. Standardna napaka variabilnosti ocene koeficienta znaša 0,09. Nekoliko manjša je vrednost koeficienta B za spremenljivko »podpora istospolnim partnerstvom«, saj znaša -0,26 s standardno napako -0,14. Če se torej negativni odnos do istospolnih partnerjev poveča za 1 enoto, se verjetnost pogovora o istospolnih družinah v vrtcu zmanjša za 26 %.

Če primerjamo moč vpliva posameznih spremenljivk, lahko trdimo, da spremenljivka »stališča glede homoseksualnosti« močnejše vpliva na pogovor o istospolnih družinah v vrtcih kot spremenljivka »podpora istospolnim partnerstvom«.

Stopnja značilnosti nam pove, da lahko pri tveganju manjšem od 0,0% trdimo, da je parcialni koeficient za vpliv spremenljivke »stališča glede homoseksualnosti« na odvisno spremenljivko (»pogovor o istospolnih družinah v vrtcu«) različen od 0. Kar pa ne moremo trditi za spremenljivko »podpora istospolnim partnerstvom«, saj je vpliv te spremenljivke statistično značilno različen od 0 pri tveganju 6%, kar je za 1% več od izbranih 5% tveganja.

Pri manj kot 0,0% tveganju torej lahko trdimo, da neodvisna spremenljivka »stališča glede homoseksualnosti« statistično značilno vpliva na odvisno spremenljivko »pogovor o istospolnih družinah v vrtcu«. S 5% tveganjem lahko trdimo tudi, da se populacijski (parcialni) regresijski koeficient za vpliv stališč na pogovor o istospolnih družinah nahaja na intervalu med -0,52 in -0,16.

Tabela 6.34: Vpliv stališč in podpore na pogovor (koeficienti)

Model	Nestandardizirani koeficienti		Standardizirani koeficienti	t	Sig.	95,0% interval zaupanja za B	
	B	Stan. napaka	Beta			Spodnja meja	Zgornja meja
Konstanta	4,758	0,157		30,255	0	4,449	5,068
Stališča	-0,339	0,09	-0,272	-3,779	0	-0,516	-0,163
Podpora	-0,259	0,137	-0,136	-1,888	0,06	-0,529	0,011

Linearna regresija je pokazala, da neodvisni spremenljivki pojasnita le 13,8% pojasnjene variance. Vpliv neodvisnih spremenljivk na odvisno sicer obstaja, vendar je dokaj šibak, še posebej pri podpori istospolnim partnerstvom, kjer je tudi interval zaupanja zelo širok.

Zaključimo lahko, da bodo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic pogovor o istospolnih družinah v vrtec v manjši meri vpeljale v pogovor o različnih oblikah družin, tudi če se bodo pozitivno spreminjala stališča o

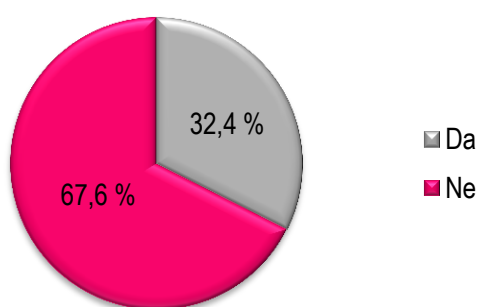
homoseksualnosti in istospolnih partnerstvih. Torej, kljub dovolj široko zastavljenemu kurikulumu za vrtce, ki na večih mestih dopušča možnosti za obravnavo različnih oblik družin in družinskih skupnosti, med njimi tudi istospolnih družin, in tudi ter predvsem zaradi dejstva, da imamo vedno več otrok, ki prihajajo iz istospolnih družin in je tudi zato potrebno, da se v vrtcih govori in omeni tudi njihovo družino, smo ugotovili, da se bo kljub morebitnemu dvigu osebnega sprejemanja in tolerance javnosti (tudi vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic) do istospolnega partnerstva in istospolnih družin govor o njih v vrtcih počasneje širil oz. bodo istospolna partnerstva in istospolne družine v vrtcih še vedno tabu tema, o kateri se ne bo oz. se bo govorilo zelo malo.

Četrto hipotezo sprejmemo.

6.4.6 Peta delovna hipoteza

Vzgojiteljice in njihove pomočnice ne poznajo nobene pravljice v slovenskem jeziku, ki predstavlja življenje istospolne družine. Če bi imele takšno pravljico na razpolago, bi jo prebrale otrokom.

Graf 6.18: Ali poznate kakšno pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih?

V naši raziskavi smo ugotovili, da nekaj več kot 32% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic pozna vsaj eno pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih. Več kot 67% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic takšne pravljice ne pozna.

Ker smo želeli preveriti, ali lahko sklepamo iz vzorca na populacijo, smo za preverjanje pete hipoteze uporabili neparametrični binomski test. Primerjali smo delež tistih, ki poznajo kakšno pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih, in delež tistih, ki takšne pravljice ne poznajo.

V skladu s hipotezo želimo še statistično pokazati, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic takšne pravljice ne poznajo. Za testno razmerje smo izbrali polovični delež (0,5), kar pomeni, da nas zanima, ali je delež tistih, ki takšne pravljice poznajo, manjši od 50%.

Preverjanje domneve:

- H_{50} : $P=0,5$; 50% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic ne pozna pravljice, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih.
- H_{51} : $P \neq 0,5$; 50% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic pozna pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih.

Iz spodnje tabele lahko razberemo, da je v skupini, ki je odgovorila z »ne« (ne poznajo pravlјice, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih), 292 anketirancev, kar predstavlja 68%, preostalih 32% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic pravlјico pozna. Vrednost statistične značilnosti (Sig.) je manjša od 0,00, zato ničelno hipotezo H_{50} lahko zavrnemo z manj kot 0,0% tveganjem.

Tabela 6.35: Neparametrični binomski test (5. hipoteza)

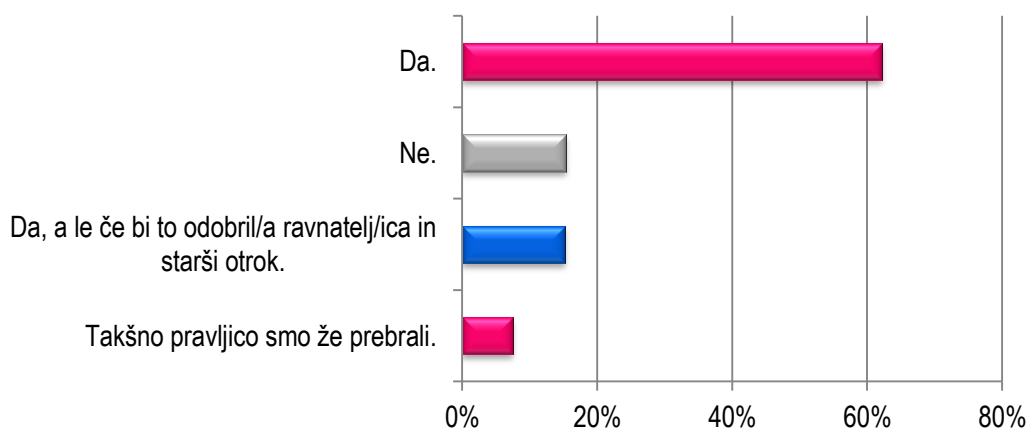
		Kategorija	N	Opazovano razmerje	Testno razmerje	Točna Sig. (2-stranska)
Poznajo pravlјico	Skupina 1	Ne	292	0,68	0,5	0
	Skupina 2	Da	140	0,32		
	Skupaj		432	1		

Z neparametričnim binomskim testom smo ugotovili, da sta skupini statistično značilno različno veliki (ne vsebujeta približno 50% anketirancev) in zato rezultate lahko posplošimo na celotno populacijo. Bistveno več anketirank je v prvi skupini, ki ne pozna pravlјice, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih, zato lahko drugo hipotezo zavrnemo – 50% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic pozna pravlјico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih.

S 95% gotovostjo torej ocenjujemo, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ne poznajo pravlјice, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih.

V hipotezi trdimo tudi, da, če bi anketiranci imeli takšno pravlјico na razpolago, bi jo prebrali otrokom. V spodnji sliki so prikazani odstotki tega odgovora:

Graf 6.19: Bi otrokom v vrtcu prebrali pravlјico o istospolnih družinah?

Ko smo vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic povedali, da v slovenščini obstajata (do časa izvedbe ankete) dve pravljici, ki govorita o istospolnih družinah, jih je 62% povedalo, da bi takšno pravljico prebrali v vrtcu, 7% jih je to že naredilo, 15% vprašanih bi takšno pravljico prebralo, če bi dobilo odobritev s strani nadrejenih in staršev, 15% vprašanih pa takšne pravljice ne bi prebralo.

Za preverjanje hipoteze smo nominalnim odgovorom pripisali številske vrednosti od nič do tri:

- 3 točke so dobile anketiranke, ki so pravljico že prebrale,
- 2 točki so dobile tiste, ki bi jo prebrale,
- 1 točko tiste, ki bi jo prebrale le, če bi jo odobrila ravnateljica in starši,
- 0 točk pa tiste, ki takšne pravljice ne bi prebrale.

Hipotezo smo preverjali s t-testom za en vzorec. Ker želimo ničelno hipotezo H_{5a_0} zavrniti, bomo testno vrednost postavili pri 0,5 – na polovici med tistimi, ki pravljice ne bi prebrale, in tistimi, ki bi jo z odobritvijo. Pričakujemo, da bo povprečje statistično značilno višje od te vrednosti (H_{5a_1}).

Tabela 6.36: Statistike spremenljivke »pravljica«

	N	Povprečje	Standardni odklon	Standardna napaka povprečja
Pravljica	430	1,616	0,833	0,04

Preverjanje domneve:

- H_{5a_0} : Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otrokom v vrtcih ne bi prebrale pravljice, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih ($\mu=0,5$).
- H_{5a_1} : Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic bi otrokom v vrtcih prebrale pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih ($\mu>0,5$).

Tabela 6.37: T-test za en vzorec (5. hipoteza)

	Testna vrednost= 0,5					
	t	df	Sig. (2-stranka)	Povprečna razlika	95% interval zaupanja razlike	
					Spodnja	Zgornja
Pravljica	27,788	429	0	1,11628	1,0373	1,1952

Eksperimentalna vrednost testne statistike t je 27,79. Pozitivna vrednost pomeni, da je vzorčna aritmetična sredina (1,62) večja od hipotetične populacijske aritmetične sredine ($\mu_H = 0,5$). Povprečna razlika znaša 1,12. Verjetnost, da na vzorcu velikosti 430 enot dobimo takšno ali po absolutni vrednosti večjo eksperimentalno vrednost testne statistike t ob pravilni ničelni domnevi, je 0,00 (statistična značilnost za dvostranski test), kar pomeni, da ničelno hipotezo H_{5a_0} lahko zavrnamo.

95% interval zaupanja za razliko med populacijsko in hipotetično aritmetično sredino je [1,04, 0,20].

S 95% gotovostjo torej ocenjujemo, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otrokom v vrtcih bi prebrale pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih.

Peto delovno hipotezo sprejmemo.

7 RAZPRAVA IN UGOTOVITVE

Vsakdo ima pravico, da si ustvari družino ne glede na spolno usmerjenost ali spolno identiteto. Družine obstajajo v različnih oblikah. Nobena družina ne sme biti tarča diskriminacije na osnovi spolne usmerjenosti ali spolne identitete kateregakoli člana družine.

24. Yogyakartaško načelo

Če se ozremo okrog sebe, vidimo veliko ljudi. Vsak izmed njih ima svojo družino – bodisi družino orientacije in/ali družino prokreacije. Čeprav se na prvi pogled zdi enostavno definirati, kaj je družina, okrog tega potekajo številne znanstvene, politične in poljubne razprave, ki kažejo, da definicija družine ni nekaj samoumevnega. Živimo namreč v času, ko je tako imenovana tradicionalna družina (seveda je s tovrstnim poimenovanjem kup težav) poleg istospolnih, enostarševskih, posvojiteljskih, rejniških, razširjenih in vseh preostalih oblik družin le še ena izmed različnih oblik družin. V sociologiji govorimo o pluralizaciji družinskega življenja, o procesu, ki nas opozarja na dejstvo, da družine niso nekaj danega, fiksnega in naravnega, temveč, prav nasprotno, so družine nekaj, kar ves čas delamo, jih ustvarjamo in živimo. Kot posamezniki, ki živimo v določeni družbi, pa ustvarjamo tudi družbeno stvarnost, ki bi morala, po našem mnenju, temeljiti na načelih spoštovanja demokratičnosti, človekovih pravic in pluralnosti, s tem pa tudi spoštovanja pluralnosti družin in družinskega življenja.

Kljub ustavni pravici (14. čl. Ustave RS), ki določa, da morajo biti vsakemu posamezniku zagotovljene enake človekove pravice in temeljne svoboščine ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje, gmotno stanje, rojstvo, izobrazbo, družbeni položaj ali katerokoli drugo osebno okoliščino, pa se žal vedno znova srečujemo s kršenjem te pravice in z (populističnimi) interpretacijami, katere človekove pravice komu sploh pripadajo. Ena izmed kršitev se zagotovo nanaša na neenakovredno sprejemanje vseh družinskih oblik, med katere med drugimi spadajo tudi istospolne družine, ki so ujete v heteronormativni družbeni okvir. Ta se postavlja kot naraven, vsemogoč, samoumeven in edini pravi ter na ta način interpelira istospolne družine na polje nenaravnega, manjvrednega, nesamoumevnega in napačnega. K temu pripomore tudi neurejeno zakonsko področje istospolnih družin, ki so v pravnem smislu tako rekoč nevidne. V Sloveniji je namreč področje družinskih razmerij urejeno v Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (ZZZDR) iz leta 1976, ki v 2. in 3. členu pravi, da je »zakonska zveza z zakonom urejena življenjska skupnost moža in žene«, katere »pomen je v zasnovanju družine«, družino pa opredeli kot »življenjsko skupnost staršev in otrok, ki zaradi koristi otrok uživa posebno varstvo« (ZZZDR, 2. in 3. člen). ZZZDR je glede na sedanje družbeno

stanje in nove oblike družinskih skupnosti zastarel, nedodelan in pomanjkljiv. Ravno zato smo bili v zadnjih letih v Sloveniji priča poskusom iskanja boljše rešitve, ki se je pojavila v obliki Družinskega zakonika in je vsebovala inkluzivno definicijo družine. Lahko bi rekli, da je pravno normirala obstoječo pluralizacijo družinskega življenja. Kljub temu, da je bil Družinski zakonik sprejet v parlamentu, je bil pozneje zavrnjen na referendumu, ki je bil odraz v uvodu omenjenega »kulturnega boja« za »pravo« definicijo družine. Družina je bila namreč vedno polje ideoloških spopadov. V Sloveniji tako še vedno nujno potrebujemo celovito zakonsko ureditev, ki bo na področju družinskega življenja zagotavljala sistematično spoštovanje človekovih pravic in svoboščin. Te so namreč po trenutno veljavni zakonodaji kršene prav otrokom in članom družin, ki jih trenutna zakonodaja ne prepozna in ne priznava. Zakonodaja pa potrebuje tudi ustrezno terminologijo, ustrezno opredeljen pojem družine, ki bo, kot rečeno, inkluziven in bo vseboval vse oblike družin, med njimi tudi istospolne družine.

Istospolne družine se od preostalih oblik družin in družinskih skupnosti razlikujejo že po »vsebini imena«, saj je v ospredje postavljena seksualnost oziroma spolna usmerjenost staršev. Seksualnost teh staršev je heteronormativni družbi razumljena kot nenormativna, obenem pa se jo velikokrat razume tudi v smislu potencialnih vplivov na otroke (npr. spolna usmerjenost staršev vpliva na spolno umerjenost otrok). Seksualnost je hkrati družbeno skonstituirana kot tista, ki je v izključni domeni odraslih. Otroci, nasprotno, so opredeljeni kot nespolni, nedolžni in premladi, da bi bili sposobni razumeti »odrasli« koncept seksualnosti. V to predstavo, ki v ospredje postavlja seksualnost staršev (in, posledično, aludira na ogroženost otrok), se vpletejo še prevladujoče verske in moralne vrednote. Seksualnost je hkrati pogosto opredeljena le s fizičnim spolnim aktom in ne kot ključnim delom posameznikove identitete, ki je družbeno konstruirana. Robinson (2002) ugotavlja, da opisane predstave pogosto vplivajo na razumevanje istospolnih družin kot tistih, ki kršijo jasno ločnico med odraslimi in otroki glede seksualnosti. Starši so obsojeni, da se vključujejo v »nenaravne spolne prakse«, da ne izpolnjujejo svoje vloge »dobrih staršev« in da ne ščitijo ustrezno svojih otrok pred spolnim vedenjem. Njihovo seznanjanje otrok s spolnostjo naj bi vodilo, povzročalo ali celo sililo otroke v prezgodnjo spolno aktivnost.

Slovenski izraz »istospolna družina« je dobesedni prevod angleškega izraza »same-sex family« in bi ga lahko dobesedno razumeli kot »družina, ki je istega spola«. Različni avtorji in avtorice (Rener 2006, Švab in Urek 2006, Kuhar in Sobočan 2010 in drugi), ki se v Sloveniji ukvarjajo s preučevanjem istospolnih družin in ob tem s terminološkimi zagatami, kljub številnim razpravam na koncu vedno pristanejo pri dejstvu, da je omenjeni termin v Sloveniji, navkljub svoji problematičnosti, tako v družbi kot v znanstvenih razpravah globoko zakoreninjen in uveljavljen, zato ga bo težko zamenjati. To pa seveda

ne pomeni, da se ne smemo prevpraševati in iskati boljših rešitev. Ravno obratno. V disertaciji smo večkrat poudarili, da je pri govoru o različnih oblikah družin bistvenega pomena enakovredna obravnava. Če primerjamo izraze različnih oblik družin, npr. tradicionalna, enostarševska, rejniška, razširjena, istospolna, socialna itd., ugotovimo, da niso opredeljene po istem kriteriju in da je zgolj pri istospolni družini v ospredje postavljen spol oz. spolna usmerjenost staršev. Pri vseh drugih oblikah družin poimenovanje vsebuje implicitno predpostavko, da sta starša heteroseksualno usmerjena. Zdi se tudi, da – za razliko od tradicionalne družine – v ospredje stopa nek negativen prizvok, ki ga lahko zaznamo v poimenovanju družine, določen »manjko« družine, ki naj bi ga najbolj občutil prav otrok. Na primer; enostarševska družina ima samo enega starša (in ne dveh), nekonvencionalna družina z imenom poudarja, da se nahaja v polju »zunaj konvencionalnega«, socialna družina izpostavlja pomembnost oziroma odsotnost bioloških vezi itd. Kako torej oblikovati termin, ki bo vseboval vse različne oblike družin, obenem pa ne bo zabilisal njihovih različnosti? V poglavju, kjer smo predstavili različne raziskave, ki so preučevale vpliv življenja otrok v istospolni družini, smo ugotovili, da je najpomembnejša vsebina družine (ljubezen, varnost, skrb, razumevanje, odnosi itd.), ne pa njena oblika. Različne oblike družin so v svojem bistvu torej zgolj družine, ki ne potrebujejo posebnih pridevnikov. Potreben je le premik od razumevanja, da »družina« ne pomeni zgolj klasične nuklearne družine (kot jo najpogosteje razumemo), pač pa se družina lahko manifestira v različnih pojavnih oblikah. Omenjene težave in izključevanja, ki se dogajajo na terminološki ravni, so v kontekstu naše razprave pomembne zato, ker vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic nalagajo pomembno nalogo, da so pri rabi jezika pozorne in uporabljajo jezik, ki je spoštljiv in vključujoč (npr. govorijo o družini (ne izpostavljajo različnih pridevnikov), govorijo o starših (ne o mami in očetu) itn.) in da vse oblike družin obravnavajo enakovredno, brez hierarhiziranja.

Istospolne družine so zadnjih nekaj let predmet številnih raziskav. Te raziskave se po večini ukvarjajo s podobnimi vsebinskimi sklopi vprašanj, pri čemer je večina teh usmerjena na vpliv istospolnih družin na odraščanje otrok v njih. Rezultati raziskav, ki smo jih predstavili, kažejo na več podobnosti kot razlik med otroki, ki odraščajo v istospolnih družinah, v primerjavi z otroki, ki odraščajo v različnospolnih družinah. Prednosti otrok iz istospolnih družin v primerjavi z otroki iz ostalih oblik družin se, kot predstavljeno v četrtem poglavju, kažejo predvsem v njihovi večji odprtosti, sprejemljivosti za različnost in strpnost ter spolno nekonformnost. Rezultati pa vendarle kažejo tudi na težave teh otrok, kot je morebitno doživljanje homofobije in stigmatizacije, ki je posledica heteronormativnega okolja. Ob tem je treba še enkrat poudariti, da so skorajda vsi otroci na določeni stopnji svojega razvoja na nek način stigmatizirani zaradi različnih osebnih okoliščin, na primer zaradi razrednega statusa, rase, spola, vere, etnične pripadnosti idr. Pri tem je pomembno izpostaviti rezultate omenjenih raziskav, ki še kažejo, da

večina staršev v istospolnih družinah svoje otroke že pripravi na heteronormativno družbo in jih na ta način tudi bistveno obvaruje pred samo stigmo oziroma jih vsaj pripravi na njo.

Rezultati novejših raziskav na področju raziskovanja istospolnih družin (za pregled glej Biblarz in Stacey, 2010) opozarjajo na metodološko nereprezentativnost večine starejših raziskav ter na pomanjkljivost v rasni, razredni in geografski raznolikosti pri izbiri vzorca. Zato bi bilo potrebno v bodoče posebno pozornost nameniti omenjenim metodološkim pomanjkljivostim. Navkljub vsemu pa lahko na podlagi preučitve večine raziskav sklenemo, da na otrokovo dobrobit sicer lahko pomembno vplivajo socialni, demografski ter kontekstualni učinki, da pa so za njegovo dobrobit kljub vsemu najpomembnejši ljubezen, razumevanje, sprejemanje v družini in dobri odnosi med člani te družine – to torej pomeni vsebina družine, ne pa oblika družine ali spolna usmerjenost njenih članov.

V disertaciji največ pozornosti namenjamo obravnavanju istospolnih družin v vrtcih. Analiza trenutno veljavne zakonodaje s področja predšolske vzgoje v Sloveniji pokaže, da ta temelji na načelih spoštovanja človekovih pravic, demokratičnosti in enakih možnosti. Znanje v javnih vzgojno-izobraževalnih institucijah, torej tudi vrtcih, mora biti posredovano na objektivni, kritični in pluralni način. Še več, temeljita analiza Kurikula za vrtce (1999) je pokazala, da je v njem eksplicitno zapisano, da morajo otroci v vrtcu spoznati različne oblike družin in družinskih skupnosti, saj nenazadnje v vrtec prihajajo otroci iz različnih oblik družin.

V Sloveniji se lahko starši svobodno odločijo, ali bodo otroka vpisali v vrtec in v katerega, če se za vpis odločijo. Nekaj manj kot 80% staršev v Sloveniji se odloči svoje otroke vpisati v javni vrtec. Ta pa mora otroka in njegovo družino sprejeti takšno, kot je. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic morajo spoznati otroka in njegovo družino, se seznaniti z njihovim načinom življenja in njihovimi vrednotami, vendar le toliko, kolikor to dopustijo starši; pri svojem delu namreč ne smejo prestopiti praga zasebnosti družine. V skladu s Kurikulom in drugimi zavezujočimi akti, ki se nanašajo na strokovno delo v vrtcih, morajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic sodelovati s starši otrok, spoštovati morajo zasebnost in individualnost otroka in njegove družine. Kljub načelu sodelovanja s starši pa se morajo tako vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic na eni strani, kot tudi starši na drugi, zavedati ne samo svojih pravic, pač pa tudi svojih dolžnosti in tudi dejstva, da so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic pri svojem delu strokovno avtonomne. To pomeni, da morajo v vrtcu delovati strokovno in v skladu s cilji in načeli Kurikula. Vzgajati morajo tako, da nihče zaradi svoje vrednotne, religiozne, filozofske ali verske pripadnosti, spola, etične pripadnosti, spolne usmerjenosti, rase ali katerekoli druge osebne okoliščine ne bo izključen ali privilegiran. Pri tem lahko »trčimo« ob pravico staršev do lastnega verskega,

filozofskega in drugega prepričanja in svobodnega odločanja o vzgoji otrok. Vendar ta pravica ne pomeni, da starši s svojimi partikularnimi vrednotami lahko posegajo v strokovne odločitve vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic o tem, na kakšen način in katere tematike, ki so zapisane v Kurikulu, bodo obravnavale v vrtcu.

Kurikulum vsebuje zapisane cilje in načela ter teme, katerim morajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcu slediti. Sam proces izvedbe oz. način, kako določeno tematiko predstavijo, pa vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic izbirajo same. Pri tem se lahko, predvsem pri obravnavi novih tem oziroma tem, ki se v določenem družbenem okolju zdijo tabu teme, opirajo na načela queerovskega pristopa k vzgoji, ki ga razumemo kot tisti okvir, ki temelji na principih kritičnosti, objektivnosti in pluralizma in hkrati odpira prostor za razpravo o omenjenih temah, med drugim utemeljuje tudi nujnost razprave o istospolnih družinah v vrtcih. Queerovski pristop k vzgoji ponuja številne priložnosti za usmerjeno spreminjanje vzgojno-izobraževalnih institucij. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic vabi, da poskrbijo, da je njihov način vzgojnega dela in učenja odprt za nadaljnje učenje, ne pa zaprt za novosti in različnosti, in da morajo vzgojno skupino odpreti za najrazličnejše diskurze, posebej tiste, ki so pogosto izključeni.

Družina je v kurikulumu in s tem tudi v vrtcu pomembna tema. Otroci namreč skozi družino osmislijo svoj svet in lastno identiteto. Zato je pomembno, da v vrtcu spoznajo družinsko raznolikost ter se jo naučijo spoštovati. Kako, če sploh, obravnavati to vprašanje v vrtcu z otroki, pa je – izhajajoč iz rezultatov naše raziskave – za marsikatero vzgojiteljico in pomočnico vzgojiteljice težko vprašanje, saj je družina ideološko zelo obremenjena tema. Poleg tega je otrokovo razumevanje in sprejemanje različnosti v veliki meri odvisno prav od vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic. S pomočjo queerovskega pristopa k vzgoji lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic različnost predstavijo na otrokom razumljiv način. V našem kontekstu bi to pomenilo enakovredno obravnavanje vseh oblik družin in družinskih skupnosti – tudi predstavljanje istospolne družine otrokom v vrtcu.

V disertaciji je bila osrednja tema analiza ter kako vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih otrokom predstavijo istospolno družino. V Sloveniji do izvedbe naše raziskave to področje še ni bilo raziskano, tovrstnih raziskav pa tudi v tujini ni veliko. Pregled po iskalnih bazah znanstvenih revij je pokazal le dve manjši raziskavi, avtorjev Robinson (2002) in Beren (2013), ki se dotikata obravnave istospolnega partnerstva in istospolnih družin v vrtcih oz. predšolski vzgoji.

Robison (2002) je v svoji raziskavi, ki jo je opravil na vzorcu 49 vzgojiteljic iz zahodnega dela Sydneya (Avstralija), ugotovil, da večina vprašanih tematiko homoseksualnosti in diskriminacije gejev in lezbijk

opredeljuje kot nepomembno in neprimerno temo za otroke. Tri četrtine vprašanih je menila, da je seksualnost, predvsem pa vprašanja gejev in lezbijk, tema, primerna »le za odrasle« in da so otroci premajhni, da bi jo razumeli. Avtor še ugotavlja (2002, 9), da je med vzgojiteljicami prevladovala hierarhija tem o različnosti: o nekaterih temah so bile pripravljene spregovoriti z otroki, druge so se jim zdele povsem nepotrebne. Med preučevanimi tematikami v raziskavi je bilo prav vprašanje gejev in lezbijk vedno najnižje na hierarhični lestvici, hkrati pa je ta tematika vzgojiteljicam predstavljala tudi največ neugodja. Avtor zaključuje, da je za to lahko več razlogov, med katerimi so vsekakor osebna identiteta vzgojiteljic, osebne izkušnje z različnostjo, verska in kulturna stališča, predvsem pa neznanje o omenjeni tematiki. Na podobno neugodje je pokazala tudi novejša raziskava »Gejevske in lezbične družine v vrtcih«, avtorice Beren, ki je bila opravljena leta 2013. Avtorica izpostavlja šest razlogov, po navedbah vprašanih, zaradi katerih prihaja do neugodja: premalo znanja in pomanjkanje izobraževanja na to tematiko; strah pred neodobravanjem ostalih staršev; skrb, da bi izgubile službo; otroci so premajhni, da bi razumeli to tematiko; osebna čustva in stališča; vera.

Omenjeno neugodje je zabeležila tudi naša raziskava, ki je bila sestavljena iz več sklopov. V prvem sklopu smo merili stališča vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic o spolnih vlogah, homoseksualnosti in istospolnih partnerstvih ter družinah, saj le ta, skozi prikriti kurikulum, vplivajo tudi na njihovo strokovno delo v vrtcih. V drugem delu smo preverjali, v kolikšni meri se določila kurikula reflektirajo v praksi vzgojnega procesa v vrtcih, v tretjem delu analize pa smo se posvetili govoru o istospolnih družinah v vrtcih.

Raziskava je pokazala, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki so sodelovale v raziskavi, izražajo določeno stopnjo senzibilizacije za vprašanje istospolnih družin in sprejemajo homoseksualnost, istospolne partnerske zveze in družine kot eno od oblik spolne identitete, partnerskih zvez in družin. Prav tako otroke v vrtcu vključujejo v vse dejavnosti enakovredno glede na spol.

Analiza Kurikula za vrtce je pokazala, da ta ponuja več možnosti za govor o istospolnih družinah. Prva je povezana s spoštovanjem človekovih pravic, načelom enakih možnosti in enakovrednim obravnavanjem različnosti ne glede na osebne okoliščine posameznika oziroma njegove družine. Druga se dotika razprave o vsakdanjem življenju, iz katerega otroci izhajajo oziroma ga spoznavajo. Tretja pa eksplicitno pravi, da »otrok v vrtcu spoznava različne oblike družin in družinskih skupnosti [...] se pogovarja z odraslimi o družinskih članih in dogodkih doma ter se seznanja z različnimi življenjskimi navadami in oblikami družinskega in družbenega življenja v različnih kulturah in družbenih skupnostih« (Kurikulum 1999, 34–37).

Rezultati raziskave so kljub temu pokazali, da se osebni odnos/stališče vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic do homoseksualnosti, istospolnih partnerstev in družin skozi prikriti in izvedbeni kurikulum izraža v obravnavanju in prikazovanju te teme otrokom v vrtcu. Če so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic naklonjene istospolnim partnerstvom in družinam, to tematiko v vrtcu predstavijo otrokom in jo obravnavajo enakovredno kot ostala partnerstva in družine, in obratno, če niso naklonjene homoseksualnosti, istospolnim partnerstvom in družinam, te teme praviloma ne obravnavajo v vrtcu. Rečeno drugače: vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic se z otroki v vrtcih pogovarjajo o ljubezni, vendar ne tudi o ljubezni med osebami istega spola, oziroma govorijo o družinah, vendar ne nujno tudi o istospolnih družinah.

Na podlagi analize rezultatov raziskave smo ugotovili, da je predstavljena zakonodaja, predvsem pa Kurikulum za vrtce, s svojimi cilji in načeli dovolj široko zastavljena in je zadosten vir za utemeljenost razprave o istospolnih družinah. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic pa so tiste, ki morajo te cilje in načela v skupini tudi predstaviti.

Če se navežemo na zgoraj zapisane ugotovitve in na naš tretji sklop analize, znotraj katerega smo ugotavljali, ali vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih govorijo o istospolnih družinah, moramo najprej poudariti, da so rezultati naše raziskave kot pričakovano pokazali, da se vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih z otroki pogovarjajo o družinah, saj je nazadnje obravnava različnih oblik družin eden izmed ciljev Kurikula za vrtce. To temo večinoma naslavljajo tako, da otroci govorijo o svojih družinah (npr. predstavijo družinske člane, prinesejo fotografije svoje družine), preko branja pravljic in podobno. Rezultati raziskave, ki se nanašajo na obravnavo istospolnih družin v vrtcih, so pokazali, da 32% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic v vrtcih med obravnavo različnih oblik družin omeni tudi istospolno družino, ostalih 68% vprašanih pa istospolne družine ne omenja. Pri vzgojiteljicah in pomočnicah vzgojiteljic, ki istospolne družine ne omenjajo, vprašanje istospolnih družin v vzgojni proces stopa v kontekstu heteronormativnih predpostavk, kjer se heteroseksualna nuklearna družina kaže kot norma, v odnosu do nje pa so postavljene vse preostale oblike družin, tudi istospolne družine.

Ker je kar nekaj vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic povedalo, da imajo o istospolnih družinah premalo ali nič informacij in zato o njih v vrtcih ne govorijo, smo predpostavljali, da bi lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otrokom istospolno družino predstavile s pomočjo otroške pravljice, ki prikazuje to tematiko. Kot ugotavlja Kucler (2000), pravljica otroka vzgaja in poučuje na njemu razumljiv način, brez moraliziranja in nepotrebnega ocenjevanja. Otrok se preko identifikacije s pravličnim junakom uči kulture in etike, preko pravljic dojema socialne razlike med ljudmi, se uči socializacije in vedenja v

določenih situacijah, vedenja v življenju in svetu, ki ga obdaja (prav tam, 26–30). Odrasli lahko s pomočjo pravlјice, ki poteka z interaktivno dvosmerno komunikacijo, otrokom mimogrede povedo in pojasnijo (skoraj) vse, česar jim ne znajo, ne uspejo ali ne morejo v običajnem pogovoru. Tudi psihologi ugotavljajo, tako Mazi (2000), da je s pomočjo primerno izbranih in predstavljenih pravlјic mogoče odločilno spodbuditi in pospešiti razvoj zdrave osebnosti. Obenem pa se preko izročila zgodbic otrok nauči tudi razlikovati med pozitivnimi in negativnimi človeškimi odnosi, otrok postane bolj odprt, dovzeten za predloge in vplive okolice, razvijati pa začne tudi socialno empatijo.

V raziskavi smo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic seznanili s pravlјico *In s Tango smo trije*, ki prikazuje vsakdan istospolne družine, in jih vprašali, če bi bile pripravljene prebrati to pravlјico otrokom. Udeleženkam fokusnih skupin smo tudi dali en izvod knjige in jih prosili, da jo preberejo v skupini v vrtcu. 13 udeleženk je pravlјico prebralo v svoji skupini. Analiza uporabe pravlјice *In s Tango smo trije* v omenjenih vrtcih v Sloveniji je pokazala, da je vnos te pravlјice v vzgojni proces sicer porodil – v skladu s cilji queerovskega pristopa k vzgoji – določena vprašanja in disonanco s heteronormativno samoumevnostjo, vendar pa v ta proces ni posegel na način apokaliptičnih scenarijev, o katerih so govorile nekatere, sicer redke udeleženke fokusnih skupin. Naš »eksperiment« je prav nasprotno pokazal, da bi z uporabo queerovskega pristopa k vzgoji v vrtcih (npr. z branjem pravlјice *In s Tango smo trije*) vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic lahko izpostavile in preprečevale izključujoče družbeno ustvarjene definicije »normalnosti« (npr. v javnosti prevladujoča slika heteronormativne »normalne«, »prave« ali celo »naravne« družine), ki so zakrite in najdene v predšolskih izobraževalnih gradivih ter vsebinah, ki so v slovenskem prostoru izrazito heteronormativno naravnani.

Kako naprej?

V Sloveniji bi bilo potrebno najprej v celoti pravno izenačiti položaj istospolnega partnerstva in istospolnih družin s položajem različnospolnega partnerstva in različnospolnih družin. Pravna ureditev je izredno pomembna za koristi otrok v istospolnih družinah, saj bi s priznanjem svojih družin dobili vse pravice in tudi dolžnosti, kot jih imajo otroci družin različnospolnih partnerjev. Posodobiti bi bilo treba staro družinsko zakonodajo, predvsem v smislu sprejemanja vseh novih oblik družin in družinskih skupnosti. Potrebujemo torej inkluzivno definicijo družine, ki bo sledila pluralizaciji družinskega življenja, spremembam v življenjskih potekih in oblikah družinskega življenja v sodobnosti. Z vključitvijo vseh oblik družin in družinskih skupnosti v definicijo subjekta družinske politike in s promocijo različnih partnerstev in družin bi vse oblike družin in družinskih skupnosti postale ne samo javno, temveč tudi pravno vidne in prepoznane, takšna politika pa bi nove oblike družin tudi destigmatizirala in jih prepoznala kot

enakovredne vsem ostalim oblikam družin. Politike morajo torej priznati raznolikost vseh družinskih oblik in dati jasno vedeti, da so vse oblike družin dobrodošle in enakovredne.

Družina je prav zato izjemno pomembna tema v Kurikulumu za vrtce, saj s prepoznavanjem vseh družin in družinskih oblik otroci lažje prepoznavajo njim dotlej neznane družinske oblike, s tem pa si poglobijo razumevanje do neznanih področij družbenih odnosov. Na ta način bi se zmanjšala tudi družbena stigmatiziranost otrok, ki ne živijo v tradicionalni družini. Za otroke je namreč pomembno (Bercht 2006), da se seznani z dejstvom, da imajo nekateri otroci mamo in očeta, drugi živijo z mamo, tretji živijo z očetom ali babico, nekateri imajo dva očeta ali dve mami, nekateri drugi pa imajo eno mamo in očeta, s katerim ne živijo, in še eno mamo in očeta, s katerima živijo itn. Prav vrtci s svojo vzgojno in izobraževalno oz. socializacijsko vlogo imajo pri prepoznavanju in sprejemanju vseh oblik družin in družinskih skupnosti, med njimi tudi istospolnih družin, pomembno vlogo. Otroci namreč nimajo različnih izkušenj le glede na to, v kakšni obliki družine živijo, temveč imajo različne izkušnje tudi s tem, kako okolje sprejema njihovo družino. Pri govoru o pluralnosti družin se je zato potrebno osredotočiti na podobnosti, ki družine povezujejo, pri čemer se razlik ne zbrise ali jih namerno spregleda, temveč se teh razlik ne hierarhizira. Vzgojiteljicam in pomočnicam vzgojiteljic naj bo tukaj v oporo in pomoč Kurikulum za vrtce, ki je, kot smo že zapisali, dovolj široko zastavljen, da jim omogoča in jih hkrati zavezuje, da obravnavajo vse oblike družin. Pri tem morajo biti pozorne, da se izognejo heteronormativnim vstopom v prikazovanje različnih oblik družin. Pri predstavitvi istospolnega partnerstva in družin bi si vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic lahko pomagale z uporabo queerovskega pristopa k vzgoji v vrtcih na način, da bi izbrale izobraževalno gradivo, jezik in druge pripomočke (slikanice, knjige, videoposnetke, igre, igrače idr.), ki ne podpirajo statusa quo pri obravnavi spolne usmerjenosti in spolne identitete. Na ta način bi (z)lomile »normalizacijo« in samoumevnost družbeno konstruiranih kategorij, ki temeljijo na vključujoči ter hkrati izključujoči binarnosti in heteronormativnosti. K temu vsekakor prispeva queerovsko izobraževalno gradivo, na primer pravljica *In s Tango smo trije*, ki je primer dobre prakse in primerno orodje, s katerim lahko vzgojiteljice in njihove pomočnice otrokom na njim razumljiv način predstavijo istospolno partnerstvo in istospolne družine. Pri tem je predvsem pomembna razprava po prebrani pravljici, ki naj bi bila usmerjena v obravnavo različnih oblik družin. Ta obravnava mora temeljiti na enakopravni in enakovredni obravnavi vseh družin in družinskih skupnosti.

Vloga vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljice je prežeta z odgovornostjo za zagotavljanje okolja, kjer bo otrok deležen celovite čustvene podpore. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v vrtcih pogosto prevzamejo »starševsko vlogo« in otroke učijo, katere so temeljne vrednote družbe, obenem pa jih skozi pogovore in skozi vsakodnevno vrtčevsko prakso učijo primerne obnašanja. Na ta način imajo pri

razvoju majhnih otrok pomembno vlogo, hkrati pa velik vpliv na njih. V procesu vzpostavljanja odnosov z otroki lahko vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic povečajo ali zlomijo otrokovo samospoštovanje, odvisno od njihove sposobnosti, kako spodbudijo, sodelujejo in podpirajo otrokov razvoj. Njihova vloga zato vključuje kompleksnost odgovornosti. Na eni strani morajo zagotoviti, da so otroci varni in imajo preskrbljene svoje osnovne potrebe, na drugi strani pa so odgovorne tudi za zagotavljanje okolja, ki je intelektualno in čustveno spodbudno ter ustvarja priložnosti, skozi katere otroci spoznavajo družbo, v kateri živijo in se hkrati učijo sprejemanja in spoštovanja njene raznolikosti, tudi spoznavanja in sprejemanja vseh oblik družin in družinskih skupnosti.

V primeru istospolnih partnerstev in družin je zelo pomembno, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ne padejo v past domneve, da nevidnost istospolnih družin pomeni njihovo odsotnost in da njihova odsotnost pomeni nepomembnost obravnave te teme v vrtcu. V naši raziskavi je namreč 44% vprašanih vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic povedalo, da o istospolnih družinah ne govorijo, od tega največ, 53% vprašanih, ker v vrtcu ni bilo nobenega otroka iz istospolne družine. Veliko istospolnih družin, ki imajo svoje otroke vpisane v vrtce, je namreč prisiljenih, da molčijo in o svoji obliki družine ne govorijo, torej so nevidne zaradi institucionalizirane homofobije, ki deluje na vseh ravneh izobraževanja tako kot v drugih družbenih kontekstih.

Konstrukcija heteroseksualnosti in heteroseksualne želje je tudi del vsakdanjih praks v vrtcih. Mnenje, da so spolne identitete ločene ena od druge in od zasebnosti, je mit, ki prispeva k ustvarjanju heteronormativnosti. Ta mit ohranja miselnost, da heteroseksualnost ni v nikakršni povezavi s homoseksualnostjo in da je spolna identiteta stvar zasebne sfere, ki ima malo opraviti z javnim življenjem. Sodobne zahodne družbe, ki so heteronormativno utemeljene, še vedno predpostavljajo, da mora biti homoseksualnost skrita globoko v zasebnosti. Na ta način heteroseksualnost postane javna, edina normalna in naravna. Vrtci in predšolska vzgoja pa so, ravno na ta način, del tega procesa. Če se namreč v predšolskem izobraževanju v vrtcih oz. predšolski vzgoji poudarja pomembnost tradicionalne družine oz. različnospolne družine z razlago, da v vrtcu in bližnjem okolju teh družin ni, se na ta način istospolna partnerstva in družine izloči, potisne izključno v okvir zasebnosti in jih s tem dela nevidne.

Homofobija in heteroseksizem med vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic ter starši otrok iz različnospolnih družin pošilja otrokom močno sporočilo o različnosti in razlikah. Stereotipi in miti o istospolno usmerjenih posameznikih se lahko ohranjajo skozi vsakdanje pedagoške prakse in vsakdanje interakcije med vzgojiteljicami in pomočnicami vzgojiteljic in otroki. Če otroci s strani vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic dobijo informacijo, ki vsebuje stereotipne predstave o istospolnih partnerstvih in

družinah (bodisi, da so predstavljene hote ali nehote, torej zavedno ali nezavedno), se lahko zgodi, da to ponotranjijo in na ta način dalje širijo homofobično razmišljanje in nazore. Če namreč vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic ne posežejo v neprimerno vedenje oziroma jasno ne obsodijo homofobičnega dejanja ali sovražnega govora o istospolnih partnerstvih in družinah, lahko otroci na ta način dobijo nasprotujoča si sporočila o diskriminaciji, neenakosti in socialni pravičnosti, v katerih so nekateri vidiki diskriminacije vredni večje pozornosti in spoštovanja od drugih (npr. vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic jasno obsodijo dejanje otroka in ga okarajo, če bo prijatelja zmerjal z zmerljivko »ti si cigan«; v primeru, da pa bodo otroka slišale, da prijatelja zmerja z zmerljivko »ti si peder«, pa se bodo obrnile in »ne bodo slišale« te zmerljivke) – torej diskriminacija na podlagi etnične pripadnosti ni sprejemljiva, diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti pa je. Zato sta homofobija in heteroseksizem družbena pojava, ki bi morali biti naslovljena in problematizirana v vrtcu in katerima bi morala biti posvečena večja pozornost in razprava v predšolskem obdobju otrok. Homofobija je realnost zahodnih družb, vključno s Slovenijo, zato je pomembno, da vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic razmislijo o tem, kako se bodo odzvale v primerih, ko bodo priča nestrpnosti in predsodkom, ki bodo usmerjeni v istospolna partnerstva in istospolne družine. Pomembno je, da se na takšno ravnanje odzovejo jasno in ga obsodijo kot vsa ostala dejanja, ki spodbujajo nestrpnost, diskriminacijo in družbeno izključevanje. Otroci namreč poleg samega govora in besed vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic še bolj absorbirajo predsodke in stereotipe iz dejanj, ki se kažejo v vedenju, telesni držbi, obrazni mimiki in tonu glasu. Otroci se učijo tudi iz tišine, če se ob teh dejanjih vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic umaknejo, »pogledajo stran«.

Za večjo prepoznavnost in sprejemanje istospolnih družin v vrtcu je zato potrebno:

1) Spoštovanje človekovih pravic

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic si morajo prizadevati uveljavljati načelo spoštovanja človekovih pravic, nediskriminacije in spoštovanja različnosti in dostojanstva vsake osebe. Vsem otrokom morajo zagotavljati enake možnosti, kar pomeni, da ne smejo nobenega otroka izključevati ali ga favorizirati. Obenem pa je potrebno jasno in ostro obsoditi neprimerno obnašanje in diskriminacijo, pri tem pa otrokom tudi razložiti, zakaj je določeno ravnanje nesprejemljivo.

2) Dosledno izvajanje Kurikula za vrtce

Kurikulum za vrtce je s svojimi cilji in obširno zastavljenostjo zadosten vir za razpravo o istospolnih družinah. Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic torej morajo, v skladu s Kurikulom, otrokom strokovno in brez zadržkov predstaviti temo homoseksualnosti in istospolnih družin.

3) Izobraževanje in informiranje vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic homoseksualnosti in istospolnih družin

Rezultati naše raziskave kažejo, da več kot 76% vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic meni, da imajo na voljo premalo izobraževanja in gradiva na temo istospolnega partnerstva in družin. Zato je potrebno sistemsko prenoviti in predvsem v izobraževalni sistem vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic vključiti omenjeno tematiko, tako na ravni osnovnega izobraževanja, kot v obliki seminarjev in delavnic.

4) Uporaba vključujočega jezika

Uporaba vključujočega jezika s strani vzgojiteljic in pomočnic vzgojiteljic se mora izvajati na vseh ravneh in v vseh načinih komunikacije – tako z otroki kot njihovimi starši, kot tudi med strokovnim osebjem in v komunikaciji z okolico (npr. vzgojiteljica in pomočnica vzgojiteljice govori o družinah brez uporabe pridevnikov oziroma jih uporablja, vendar o različnih oblikah družin govori kot o enakovrednih in jih ne obravnava na hierarhičen način); govori o staršu oz. starših (ne glede na spol ali spolno usmerjenost staršev); tudi sporočila za starše na oglasnih deskah so napisana temu ustrezno; na administrativni ravni naj se to odraža npr. v izbiri obrazcev, ki vsebujejo zapise »starš otroka« itd. (obstoječi obrazci namreč pogosto predvidevajo, da vsi otroci prihajajo iz različnospolnih, dvostarševskih družin in zahtevajo informacije o materi in očetu). Rečeno drugače: uporabiti je potrebno jezik, ki je spoštljiv in vključujoč. V primerih, ko imajo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic otroka iz istospolne družine v svoji skupini, je zelo pomembno ohranjanje odprte komunikacije s starši in otroki te družine, z zaposlenimi in starši ostalih otrok. Odprta komunikacija namreč spodbuja medsebojno razumevanje in spodbuja reševanje razlik v mnenjih. V primerih, ko so vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic v dilemi, kako nasloviti starše otrok v istospolni družini (npr. ati in oči, ali mama in mamica itd.), je zelo pomembno, da vprašajo, kako posamezniki želijo, da se jih naslovi.

5) Uporaba queerovskega pristopa k vzgoji

Vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic bi morale v vrtcu uporabljati gradivo, ki je vključujoče in obravnava različne vidike družbe, v kateri živimo. Predvsem bi si morale prizadevati predstaviti diskurze, ki so v javnosti in tudi v vrtcu običajno prikriti oz. se o njih ne govori. V primeru obravnave različnih oblik družin, tudi istospolnih družin, bi to pomenilo, da se izogibajo otroški literaturi, ki krepi stereotipe (npr. vse mačehe so hudobne ali pa pravljice, ki stereotipno predstavljajo, da so punce nemočna bitja, ki jih ponavadi reši močni moški (princ) – primer dobre prakse je na primer pravljica *Cecilija in Zmaj* avtorja Lowrenca Schimmela itd.), podobe v literaturi pa so izključno heteronormativne (npr. pravljice, ki prikazujejo samo ljubezen med moškim in žensko, ki prikazujejo samo različnospolne družine itd.,

primer dobre prakse je pravljica *In s Tango smo trije*). Namesto tega bi morale poseči po gradivu, ki enakovredno obravnava vse družine (npr. *Velika knjiga o družinah*).

Čas, ki ga otroci preživijo v vrtcu, je zanje zelo pomemben. Pri tem imajo ključno vlogo vzgojiteljice in pomočnice vzgojiteljic, ki morajo otroke spodbujati in vzgajati v duhu spoštovanja človekovih pravic, medsebojnega spoštovanja in sprejemanja različnosti. Vsi otroci morajo v vrtcu prepoznati svoje družine, te pa morajo biti predstavljene pozitivno, enakovredno in v nehierarhični obliki, saj je pri družini vendarle pomembna vsebina družine, ne pa oblika družine.

8 LITERATURA

- 1) Allen, Douglas W., Catherine Pakaluk in Joseph Price, ur. 2012. *Nontraditional Families and Childhood Progress Trough School: A Comment on Rosenfeld*. Dostopno prek: <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13524-012-0169-x> (6. januar 2013).
- 2) Althusser, Louis. 1980. Ideologija in ideološki aparati države. *Videologija in estetski učinek*, ur. Louis Althusser, Etienne Balibar, Pierre Macherey in Michel Pecheux, 35-99. Ljubljana: CZ.
- 3) Amato, Paul R. 2012. The well-being of children with gay and lesbian parents. *Social Science Research* 41: 771 – 774. Dostopno prek: <http://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/Amato.pdf> (8. januar 2013).
- 4) Anderssen, Norman, Amlie Christine in Erling Andre Ytteroy. Outcomes for children with lesbian or gay parents: A review of studies from 1978 to 2000. *Scandinavian journal of psychology* 43(5): 335–351.
- 5) Anderssen, Norman, Hilde Slaatten in Ragnhild Hollekim. 2012. A Nationwide Study of Norwegian Beliefs about Same-sex Marriage and Lesbian and Gay Parenthood. *Sexuality Research and Social Policy* 9 (1): 15–30. Dostopno prek: <http://rd.springer.com/article/10.1007/s13178-011-0049-y#> (10. december 2012).
- 6) Aveline, David. 2006. »Did I have blinders on or what?« Retrospective sense making by parents of gay sons recalling their sons' earlier years. *Journal of family issues* 27 (6): 777 – 802. London: Sage publications.
- 7) Bahovec, Dolar Eva in Zdenko Kodelja. 1996. *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Center za kulturološke raziskave pri Pedagoškem inštitutu in Društvo za kulturološke raziskave
- 8) Bahovec, Dolar Eva in Ksenija Bregar Golobič, ur. 2004. *Šola in vrtec skozi ogledalo: Priročnik za vrtce, šole in starše*. Ljubljana: DZS.

- 9) Baker, Nancy. 2013. What makes a family. *Sex Roles* 68 (3-4): 279-281. Dostopno prek <http://connection.ebscohost.com/c/book-reviews/85284083/what-makes-family> (3. februar 2014).
- 10) Bastič, Majda. 2006. *Metode raziskovanja*. Maribor: Ekonomsko-poslovna fakulteta. Dostopno prek: <http://shrani.si/f/2J/WJ/1HkYy8qF/file.pdf> (21. november 2012).
- 11) Beck, John. 2001. »Moral Democratic Education and Homosexuality: censoring morality« by John Petrovic: a rejoinder. *Sex Education* 1 (3): 235 – 244.
- 12) Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim. 2006. *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 13) Becker, Amy B. 2012. What's Marriage (and Family) got to do with it? Support for Same-Sex Marriage, Legal Unions, and Gay and Lesbian Couples Raising Children. *Social Science Quarterly* 93 (4): 1007-1029. Dostopno prek: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6237.2012.00844.x/abstract> (8. januar 2013).
- 14) Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji. 1995. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- 15) Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji. 2011. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- 16) Bercht, Silke. 2006. Nove družine: Enake, drugačne, enakopravne. *Ciciban: priloga za starše* 3: 24 – 26.
- 17) Bercht, Silke in Ana Marija Sobočan. 2012. Poučevanje o družinski raznovrstnosti. Priročnik za učiteljice in učitelje, pedagoginje in pedagoge, šolske svetovalne delavke in delavce, psihologinje in psihologe, socialne delavke in starše. V *Mavrične družine grejo v šolo. Perspektive otrok, staršev in učiteljic*, ur. Darja Zaviršek in Ana Marija Sobočan, 101-127. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

- 18) Beren, Megan. 2013. Gay and lesbian families in the Early Childhood Classes. *Learning Landscapes* 7 (1): 61-79. Dostopno prek: <http://www.learninglandscapes.ca/images/documents/ll-no13/beren.pdf> (1. maj 2014).
- 19) Blažič, Mitja. 2008. Istospolna družina in njene pravice. *Narobe*, 5. april. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-5/pravni-koticek.html> (1. december 2009).
- 20) Bonini Baraldi, Mateo. 2007. *Different families, same rights? Freedom and justice in the EU: Implications of the Hague programme for lesbian, gay, bisexual and transgender families and their children*. Dostopno prek: http://www.homo.se/upload/homo/pdf_homo/ILGA_report_diff_families_2.pdf (21. februar 2010).
- 21) Bonini Baraldi, Mateo in Mark Bell. 2008. *Lesbian, gay, bisexual and transgender families and the free movement directive. Implementation guidelines*. ILGA–Europe. Dostopno prek: <http://openpdf.com/ebook/bonini-baraldi-pdf.html> (18. Marec 2010).
- 22) Brečko, Barbara Neža. 2005. Istospolno usmerjeni: metodologija raziskovanja skritih populacij. *Družboslovne razprave XXI* (49/50): 107–118.
- 23) Britzman, Deborah. 1995. Is There a Queer Pedagogy? Or, stop Reading Straight. *Educational Theory* 45 (2): 151–165.
- 24) Brooks, Kim in Debra Parkes. 2005. Queering legal education: A project of theoretical discovery. *Harvard Journal of law & gender* 28. Dostopno prek: <http://www.law.harvard.edu/students/orgs/jlg/vol27/brooks.php#fn1> (4. marec 2011).
- 25) Bryson, Mary in Suzanne de Castell. 1993. Queer Pedagogy: Praxis Makes Im/Perfect. *Canadian Journal of Education* 18 (3): 285–305. Dostopno prek: http://www.academia.edu/185662/Queer_pedagogy_Praxis_makes_im_perfect (12. december 2013).
- 26) Butler, Judith. 2001. *Težave s spolom: feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.

- 27) Butler, Judith. 2002. Is Kinship Always Already Heterosexual? *A Journal of Feminist Cultural Studies*13 (1): 14–44.
- 28) Centerstat.eu. 2012. *Raziskovanje in izobraževanje. Postavljanje hipotez*. Dostopno prek: <http://centerstat.eu/manoilov/statisticne-analize/postavljanje-hipotez-2/> (3. december 2012).
- 29) Chang, Yin-Kun. 2005. Trough Queers Eyes: Critical Educational Ethnography in Queer Studies. *The Review of Education, Pedagogy and Cultural Studies*27: 171–208.
- 30) Civilna iniciativa »Za družino in pravice otrok«.Dostopno prek: <http://blog.druzinskapobuda.si/2009/10/peticija-za-druzino-in-pravice-otrok.html> (19. januar 2014).
- 31) Clarke, Victoria in Celia Kitzinger. 2005. »We are not Living on Planet lesbian«: Constructions of Male Role Models in Debates about Lesbian Families. *Sexualities*8 (2): 137–152. *Sage Publications*.
- 32) Colage. Equality & justice for people with lesbian, gay, bisexual, transgender and/or queer parents & our families. Dostopno prek: <http://www.colage.org/index.html> (29. januar 2010).
- 33) Conrad, Kathryn in Julie Crawford. 1998. Passing/Out: The politics of Disclosure in Queer-Positive pedagogy. *Modern language Studies*28 (3/4): 153–162.
- 34) Crouch, Simon Robert, Elizabeth Waters, Ruth McNair, Jennifer Power in Elise Davis. 2012. ACHES–The Australian study of child health in same-sex families: background research, design and methodology.*BMC Public Health* 12: 646. Dostopno prek: <http://www.biomedcentral.com/1471-2458/12/646> (10. december 2012).
- 35) Čačinovič Vogrinčič, Gabi. 1995. Dopolnjene družine. V *Družine: Različne – enakopravne*, ur. Tanja Renner, Vika Potočnik in Vera Kozmik, 120-126. Ljubljana: Vitrum.

- 36) Čačinovič Vogrinčič, Gabi. 1998. *Psihologija družine. Prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 37) Čander Čepin, Maja. 2009. Žalostno: družine morajo same po kostanj v žerjavico. *Dnevnik*, 25. februar. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042247316 (5. december 2009).
- 38) Čepin Čander, Maja. 2009. V objektivu istospolne družine. Zadnja tabu-mama ni ena sama... *Dnevnikov objektiv*, 21. marec. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042253382 (5. januar 2010).
- 39) De Bartolomeo, Marcello in Maurizio Tiriticco, ur. 1996. *Vsebine in problemi sodobne pedagogike*. Nova Gorica: Educa.
- 40) Donovan, Catherine. 2000. Who needs a father? Negotiating biological fatherhood in British lesbian families using self-insemination. *Sexualities* 3(2): 149–164. London: Sage Publications.
- 41) Družinski zakonik. 2011. Dostopno prek: http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CDcQFjAC&url=http%3A%2F%2Fwww.mdds.gov.si%2Ffileadmin%2Fmdds.gov.si%2Fpageuploads%2Fdokumenti__pdf%2Fword%2FDZak-sprejet-16-6-1.doc&ei=tZlwU4TzMZG7hAeT5oD4DQ&usg=AFQjCNGGqK8ytJ4Pypx_MAQiUq1HjGqLlg&bvm=bv.63587204,bs.1,d.bGE&cad=rja (24. marec 2014).
- 42) Dvojmoč, Mateja. 2008. *Razlike med spoloma in seksizem v vzgoji*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- 43) Field, Andy. 2005. *Discovering Statistics Using SPSS*. London: Sage Publications.
- 44) Flere, Sergej. 2000. *Sociološka metodologija: temelji družboslovnega raziskovanja*. Maribor: Pedagoška fakulteta.

- 45) Ford, Tracy. 2004. Queering education from the ground up: Challenges and opportunities for Educators. *Canadian Online Journal of Queer Studies in Education* 1 (1). Dostopno prek: <http://jqstudies.oise.utoronto.ca/journal/viewarticle.php?id=5> (3. marec 2011).
- 46) Franklin, Karen. 1998. *Inside the mind of people who hate gays*. Dostopno prek: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/assault/roots/franklin.html> (18. marec 2010).
- 47) Gabb, Jacqui. 2004. Sexuality education: how children of lesbian mothers »learn« about sex/uality. *Sex Education* 4 (1): 19–34. Dostopno prek: <http://oro.open.ac.uk/4152/> (13. januar 2013).
- 48) Gartrell, Nanette, Loes Van Gelderen, Henry M.W. Bos, Floor Van Rooi in Jo M. A. Hermanns. 2012. Stigmatization associated with growing up in lesbian-parented family: What do adolescents experience and how do they deal with it? *Children and Youth Services Review* 34: 999–1006. Dostopno prek: <http://www.nlfs.org/images/uploads/pdf/nlfs-stigmatization.pdf> (8. januar 2013).
- 49) Gates, Gary. 2012. *Family Formation and Raising Children Among Same-sex Couples*. Los Angeles: The Williams Institute, UCLA School of Law. Dostopno prek: <http://escholarship.org/uc/item/5pq1q8d7> (11. december 2012).
- 50) Giddens, Anthony. 2000. *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
- 51) Goldberg, Abbie E. in Katherine A. Kuvalanka. 2012. Marriage (In)equality: The Perspectives of Adolescents and Emerging Adults With lesbian, Gay, and Bisexual Parents. *Journal of Marriage and Family* 74: 34–52. Los Angeles: The Williams Institute, UCLA School of Law. Dostopno prek: <http://escholarship.org/uc/item/7r89d1m3> (2. januar 2013).
- 52) Golombok, Susan, Ann Spencer in Michael Rutter. 1983. Children in lesbian and single-parent households: Psychosexual and psychiatric appraisal. *Journal of child psychology and psychiatry and allies disciplines*: 551–572. Oxford, New York: Blackwell Pub.

- 53) Golombok, Susan. 2000. *Parenting: What really counts?* London, New York: Routledge.
- 54) Grah, Matija. 2004. Kosi fant in fant obljubita zvestobo. *Sobotna priloga*, 3. april. Dostopno prek: [http://www.delo.si/tiskano/html/20040403/Sobotna+ priloga/0](http://www.delo.si/tiskano/html/20040403/Sobotna+priloga/0) (19. januar 2010).
- 55) Grace, Andre P. 2001. *Using queer knowledges to build inclisuonary pedagogy in adult education*. Dostopno prek: <http://www.edst.educ.ubc.ca/aerc/2001/2001lgrace.htm> (1. junij 2012).
- 56) Greif, Tatjana. 2002. Otroci drugorazrednih državljanov: Istospolne družine v pravu in praksi. *Časopis za kritiko znanosti* 30 (207–208): 109–132.
- 57) Greif, Tatjana in Nataša Velikonja. 2003. *Primerjalna analiza evropske zakonodaje na področju istospolnih partnerskih skupnosti: stanje v Evropi, Evropski uniji in Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.ljudmila.org/lesbo/lesbo/1920/lesbo_19_20_anliza.pdf (18. januar 2010).
- 58) Hall, E. Donald. 2003. *Queer theories*. New York: Palgrave MacMillan.
- 59) Hanssen Krane, Jorid. 2012. »My Rainbow Family«-Discomfort and the Heteronormative Logics. *Young* 20(3): 237-256. Dostopno prek: <http://you.sagepub.com/content/20/3/237.abstract> (6. januar 2012).
- 60) Haralambos, Michael in Martin Holborn. 2005. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- 61) Haramija, Dragica. 2008. *Mladinska književnost v vrtcih: analiza stanja in predlogi za izboljšave*. Dostopno prek: <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/sim25/Haramija.pdf> (1. marec 2010).
- 62) Hicks, Stephen. 2005. Is gay parenting bad for kids? Responding to the »Very idea of difference« in research on lesbian and gay parents. *Sexualities* 8(2): 153–168. London: Sage Publications.

- 63) Hlebec, Valentina. 2012. *Metodologija samoevalvacije*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. Dostopno prek: http://arhiv.acs.si/ucna_gradiva/Samoevalvacija_Hlebec.pdf (21. november 2012).
- 64) Hočevār, Andreja. 2009. Otroci v družinah gejev in lezbijk. V *Sodobna pedagogika. Homoseksualnost in šola* 60 (4): 204-217.
- 65) Hoffman, Marry. 2010. *Velika knjiga o družinah*. Radovljica: Didakta.
- 66) Hrženjak, Majda. 1999. Več zlik kot lepih: podoba ženske v slovenskih osnovnošolskih berilih. *Delta* 1-2: 133–150.
- 67) Hrženjak, Majda, Roman Kuhar in Živa Humer. 2006. *Fostering caring masculinities: Slovenian national report*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 68) Hvala, Tea. 2008. Zamotane družine. *Narobe*, 6. april. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-5/strip.html> (1. december 2009).
- 69) ILGA-Europe. 2001. *Equality for lesbians and gay men. A relevant issue in the EU accession process. A report by ILGA-Europe-2001 with financial support from open society institute*. Brussels – March 2001. Romania: Arta grafica Bucharest.
- 70) Jackson, Janna M. 2009. »Teacher by day. Lesbian by night«: queer(y)ing identities and teaching. *Sexuality research and social policy* 6 (2): 52–70.
- 71) Jakomin, Jasmina. 2004. *Nova intimna razmerja? Primer istospolnih partnerskih zvez*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 72) Janmohamed, Zeenat in Ryan Campbell. 2009. *Building bridges. Queer Families in Early Childhood Education*. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto.

- 73) Jansen, Elke. 2010. Nemčija in njene mavrične družine. Poglavitni izsledki prve reprezentativne raziskave o družinah z dvema mamama ali dvema očetoma. *Socialno delo* 49 (5-6): 361–372.
- 74) Johnson, M. Suzanne in Elizabeth O'Connor, ur. 2001. *For lesbian parents: Your guide to helping your family grow up happy, healthy, and proud*. New York: The Guilford Press.
- 75) Jogan, Maca. 2006. Ženske v znanosti: Od izključenosti do (popolne) vključenosti. *Novi srednji razred in družbene spremembe v Sloveniji*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo. Dostopno prek: [http://www.uem.gov.si/leadadmin/ uem.gov.si/pageuploads/PosvetZZRJogan2.pdf](http://www.uem.gov.si/leadadmin/uem.gov.si/pageuploads/PosvetZZRJogan2.pdf) (7. julij 2010).
- 76) Kajdič, Sandra. 2007. *Istospolna partnerstva in družine*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 77) Kastrin, Andrej. 2008. Metaanaliza in njen pomen za psihološko metodologijo. *Psihološka obzorja* 17 (3): 25–48. Ljubljana: Društvo psihologov Slovenije. Dostopno prek: <http://psy.ff.uni-lj.si/i/Guests/Obzorja/Vsebina1/Vol17-3/kastrin.pdf> (25. januar 2010).
- 78) Keating, AnnLouise. 1994. Heterosexual Teacher, Lesbian/Gay/Bisexual Text: Teaching the Sexual Others. *Tilting the Tower*, ur. Linda Garber, 96-107. London in New York: Routledge.
- 79) Keržan, Dorijan. 2008. *Spočetje novih oblik sorodstva*. Novo mesto: Goga.
- 80) Klemenčič, Sonja in Hlebec, Valentina. 2007. *Fokusne skupine kot metoda presojanja in razvijanja kakovosti izobraževanja*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.
- 81) Kobe, Zdravko in Igor Pribac, ur. 2006. *Prava potoka? 12 razmišljanj o zakonski zvezi*. Ljubljana: Krtina.
- 82) Komidar, Ksenija. 2008. *Pogled na istospolno usmerjenost skozi analizo učnih načrtov in šolskih učbenikov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- 83) Komidar, Ksenija in Saša Mandeljc. 2009. Homoseksualnost skozi analizo učnih načrtov, šolskih učbenikov in šolske prakse. *Sodobna pedagogika. Homoseksualnost in šola*60 (4): 164–181.
- 84) Košmelj, Katarina. 2007. *Uporabna statistika. Druga dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta. Dostopno prek: http://www.bf.uni-lj.si/fileadmin/groups/2721/Uporabna_statistika_okt_2007/Uporabna_statistika_01.pdf (21. november 2012).
- 85) Kovač Šebart, Mojca in Janez Krek. 2007. Vrednotna osnova vzgoje v javni šoli: vzgojni koncept, ki temelji na človekovih pravicah, ni in ne more biti le pravna forma. *Sodobna pedagogika*58 (5): 10-28.
- 86) Kovač Šebart, Mojca in Janez Krek. 2009. *Vzgojna zasnova javne šole*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. Center za študij edukacijskih strategij.
- 87) Kovač Šebart, Mojca in Roman Kuhar, ur. 2009. *Sodobna pedagogika. Homoseksualnost in šola*60 (4). Ljubljana: Litera picta, d.o.o.
- 88) Kraner Šumenjak, Tadeja. 2012. *Statistika*. Maribor: Univerza v Mariboru, Fakulteta za kmetijstvo in biosistemske vede. Dostopno prek: <http://fk.uni-mb.si/fkbv/images/stories/matematika/1pred-stat.pdf> (21. november 2012).
- 89) Kršinar, Igor, 2012. Intervju Aleš Primc: Groza me je že ob misli, da se otroke kupuje. Dostopno prek: <http://www.reporter.si/slovenija/ale%C5%A1-primc-groza-me-je-%C5%BEE-ob-misli-da-se-otroke-kupuje/8342> (19. januar 2014).
- 90) Kucler, Mojca. 2002. Pravlјica kot socialnopedagoška intervencija. *Socialna pedagogika*6 (1): 21–46.
- 91) Kuhar, Roman. 2004. Pravična in nepravična diskriminacija. V *Poroči se, kdor se more: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti št. 03.*, ur. Tomaž Trplan, 28-55. Ljubljana: Mirovni inštitut, stran 28 – 55.

- 92) Kuhar, Roman. 2005. Razkritje homoseksualne identitete. *Družboslovne razprave XXI* (49/50): 119–138.
- 93) Kuhar, Roman. 2008. Intervju z Johnnyjem Symonsom. *Narobe*, 5. april. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-5/intervju-johnny-symons.html> (1. december 2009).
- 94) Kuhar, Roman. 2008. LGBT družinske skupnosti. *Narobe*, 5. april. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-5/tema-lgbt-druzine.html> (1. december 2009).
- 95) Kuhar, Roman. 2009. O novem družinskem zakoniku. Ni pomembna oblika družine, pač pa vsebina družine. *Vest*, 30. september. Dostopno prek: <http://www.vest.si/2009/09/30/o-novem-druzinskem-zakoniku-roman-kuhar> (5. december 2009).
- 96) Kuhar, Roman. 2009. Mavrične družine letos v novem slovarju nemškega jezika. *Narobe*, 30. oktober. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-1/nas-zakon-pred-ustavnimi-sodniki.html> (5. december 2009).
- 97) Kuhar, Roman in Ana Marija Sobočan. 2009. Geji in lezbijke v družinah in gejevske in lezbične družine: kaj ima šola s tem? *Brez spopada kultur, spolov, generacij*, ur. Veronika Tašner. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- 98) Kuhar, Roman. 2009. *Na križiščih diskriminacije. Večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 99) Kuhar, Roman. 2009. Vitalnost na akademski margini: razvoj gejevskih in lezbičnih študij v Sloveniji. *VSodobna pedagogika. Homoseksualnost in šola*, 26–46.
- 100) Kuhar, Roman. 2010. *Intimno državljanstvo*. Ljubljana: Škuc.

- 101) Kuhar, Roman in Ana Marija Sobočan, ur. 2010. Istospolna partnerstva in družine. *Socialno delo* 49 (5–6).
- 102) Kuhar, Roman. 2012. *Istospolne družine: sociološki vidiki in raziskave*. Elektronski vir.
- 103) Kuhar, Roman, Živa Humer in Simon Maljevac. 2012. Integrated, but not too much: homophobia and homosexuality in Slovenia. V: *Confronting homophobia in Europe: social and legal perspectives*, ur. Luca Trappolin, Alessandro Gasparini in Robert Wintemute, 51-77.
- 104) Kumar, Lea. 1999. *Družina in vrtec kot dejavnika socializacije otroka*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- 105) Kumashiro, Kevin K. 2003. Queer Ideals in Education. *Journal of Homosexuality* 45: 365–367.
- 106) Kurikulum za vrtce, 1999. Ministrstvo za šolstvo in šport. Ljubljana. Dostopno prek: http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/predsolskavzgoja/vrsteprogramov/ (1. marec 2010).
- 107) Leonard, Gary. 1997. Introduction: Pedagogy. *College literature* 24 (1): 152-155.
- 108) Leskovšek, Vesna ur. 2005. *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 109) Lešnik, Bogdan, ur. 2009. *Socialno delo: Socialno starševstvo* 48 (1-3). Ljubljana: BOEX DTP.
- 110) Luhmann, Susanne. 1998. »Queering/Querying Pedagogy? Or, Pedagogy Is a Pretty Queer Thing.« *Queer Theory in Education*, 141–155.
- 111) Lukšič, A. Andrej, ur. 2002. Gejevske in lezbične študije. *Časopis za kritiko znanosti* XXIII: 177.
- 112) Lukšič, A. Andrej, ur. 2002. Proti kulturi; Nove družine – nove stare ideologije. *Časopis za kritiko znanosti* XXX: 207–208.

- 113) Maljevac, Simon, Jasna Magić in Roman Kuhar. 2008. *Vsakdanje življenje istospolno usmerjenih mladih v Sloveniji (Raziskovalno poročilo)*. Ljubljana: Legebitra. Dostopno prek: http://www.drustvo-legebitra.si/legebitra/Istospolno_usmerjeni_mladi.pdf (1.maj 2010).
- 114) Maljevac, Simon in Jasna Magić. 2009. Pedri raus! Homofobično nasilje v šolah. *Sodobna pedagogika* 60 (126/4): 90–104.
- 115) Marin, Carol L., Matthew DiDonato, Laura Clary, Richard Fabes, Tyson Kreiger, Francisco Palermo in Laura Hanish. 2012. Preschool Children with Gender Normative and Gender Non-Normative Peer Preferences: Psychosocial and Environmental Correlates. *Springer Science + Business Media*. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22528037> (8. januar 2013).
- 116) Marjanovič Umek, Ljubica in Joža Ferjančič, ur. 1992. *Življenje otrok v vrtcu. Vzgojitelji, otroci in starši predlagajo, izbirajo in sooblikujejo*. Ljubljana: Zavod republike Slovenije za šolstvo in šport.
- 117) Marjanovič Umek, Ljubica, ur. 2001. *Otrok v vrtcu. Priročnik h kurikulu za vrtce*. Maribor: Obzorja.
- 118) Marjanovič Umek, Ljubica ur. 2002. *Kakovost v vrtcih*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- 119) Marjanovič Umek, Ljubica, Urška Fekonja in Katja Bajc, ur. 2005. *Pogled v vrtce*. Ljubljana: Državni izpitni center.
- 120) Marjanovič, Umek, Ljubica in Urška Fekonja Peklaj. 2008. *Sodoben vrtec: možnosti za otrokov razvoj in zgodnje učenje*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- 121) Marks, Loren. 2012. Same-sex parenting and childrens outcomes: A closer examination of the American psychological associations brief on lesbian and gay parenting. *Social Science Research* 41:

735–751. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0049089X12000580> (8. januar 2013).

122) Mazi, Nina. 2010. *Vpliv pravljič in zgodb na vzgojo otrok*. Dostopno prek: <http://druzina.ena.com/Otroci/Vzgoja/Vpliv-pravljič-in-zgodb-na-vzgojo-otrok.html> (14. december 2013).

123) Medveš, Zdenko ur. 1991. *Vzgoja v javni šoli. Zbornik tekstov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

124) Mencin Čeplak, Metka. 2005. Začaran krog diskriminacije: od moralne diskreditacije homoseksualnosti do neenakosti gejev in lezbijk pred zakonom – in nazaj. *Družboslovne razprave XXI* (49/50): 175–186).

125) Mencin Čeplak, Metka. 2009. Spolne/seksualne norme, legitimacija izključevanja in šola. *Sodobna pedagogika. Homoseksualnost in šola* 60 (4): 120–132.

126) Merin, Yuval. 2002. *Equality for same-sex couples. The legal recognition of gay partnerships in Europe and the United States*. Chicago in London: The University of Chicago Press.

127) Meyer, Elizabeth. 2007. But I am not gay. What straight teachers need to know about queer theory. Dostopno prek: <http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=coedean> (5. julij 2012).

128) Meyers, Helene. 1997. To Queer or Not to Queer: That's Not the Question. *College literature*, 24 (1): 171-182.

129) Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. 2009. *Nova definicija družine in popolna izenačitev istospolnih zvez prispeva k razvoju bolj strpne, otrokom bolj prijazne družbe*. Dostopno prek: <http://www.mdds.gov.si/nc/si/splosno/cns/novica/article/6232/> (16. oktober 2009).

- 130) Ministrstvo za šolstvo in šport. 2010. *Vrtci*. Dostopno prek: <https://krka1.mss.edus.si/registriweb/SeznamVrtci.aspx?Enote=1> (10. maj 2010).
- 131) Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. 2014. *Vrste programov*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_pedsolsko_vzgojo_in_osnovno_solstvo/pedsolska_vzgoja/vrste_programov/ (21. februar 2014).
- 132) Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. 2011. *Zakonska zveza in družinska razmerja*. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/druzina/zakonskazveza_in_druzinska_razmerja/ (1. junij 2013).
- 133) Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. 2013. Ministrica dr. Anja Kopač Mrak napoveduje sistemsko ureditev položaja istospolnih skupnosti. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/1939/7142/ (20. junij 2013).
- 134) Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. *Direktorat za predšolsko vzgojo*. 2014. http://www.mizs.gov.si/si/delovna_podrocja/direktorat_za_pedsolsko_vzgojo_in_osnovno_solstvo/pedsolska_vzgoja/vrste_programov/ (22. februar 2014).
- 135) Morgan, David. 1997. *Focus Groups as Qualitative research*. Thousand oaks: Sage.
- 136) Nared, Marjetka. 2009. *Svet gejev in lezbijk še vedno »geto«*. Dostopno prek: http://www.rtvlo.si/?c_mod=pda&op=view&id=203058 (19. januar 2010).
- 137) Novak, Barbara. 2004. *Šola in otrokove pravice*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 138) Novak, Barbara. 2007. Pravna ureditev istospolne partnerske skupnosti: evropski standardi za pravno urejanje. *Pravnik* 62 (4/5): 171-188.
- 139) Novak, Barbara. 2007. Pravna ureditev istospolne partnerske skupnosti - nova slovenska pravna ureditev. *Pravnik*, 2007, letn. 62, št. 6/8, str. 313-341.

140) Novak, Ljudmila. 2009. Istospolne zveze nenaravne in bolne. Dostopno prek: <http://drugidom.net/ljudmila-novak-istospolne-zveze-nenaravne-in-bolane> (18.marec 2009).

141) Odločba Ustavnega sodišča U-II-3/11, <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/22F206C103D65259C1257973003CC2B3> (1. junij 2013).

142) Ogrizek, Maša. 2009. Novi korak za istospolna partnerstva – zakonska zveza. *Dnevnikov objektiv*, 26. september. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042302157 (5. december 2009).

143) Oliva, Alfredo, Enrique Arranz, Agueda Parra in Fernando Olabarrieta. 2012. *Family Structure and Child Adjustment in Spain*. New York: Springer Science+Business Media.

144) Pan, Maja. 2007. *Homofobija ni kul*. Ljubljana: Amnesty International Slovenije.

145) Pan, Maja. 2009. Pedagogika in homoseksualnost ali vodenje otrok za nos? *Sodobna pedagogika* 60 (4): 182–201.

146) Pan, Maja. 2012. Previdnost učiteljic pri vključevanju teme mavričnih družin v šolsko snov. V *Mavrične družine grejo v šolo. Perspektive otrok, staršev in učiteljic*, ur. Darja Zaviršek in Ana Marija Sobočan, 85–99.

147) Patterson, Charlotte J. 1995. Lesbian & Gay Parents & Their Children. *Summary of Research Findings*. Dostopno prek: <http://www.felgt.org/files/docs/ec16f2da0a24.pdf> (17. februar 2013).

148) Patterson, Charlotte J. in Erin L. Sutfin. 2003. Sexual Orientation and Parenting. V *Handbook of communication and social interaction skills*, ur. John O. Greene in Brant R. Burleson, 130-145.

- 149) Patterson, Charlotte J. 2005. Children of lesbian and gay parents. *Current directions in psychological science* 15 (5): 241–244. Dostopno prek: <http://www.rsu.edu/Faculty/RBoughner/courses/Intro/Alternative%20activities/Children%20of%20gays.pdf> (5. marec 2010).
- 150) Perrin, Ellen C. 2002. Technical Report: Coparent or Second-Parent Adoption by Same-Sex Parents. *American Academy of Pediatrics, Pediatrics* 109 (2): 341–344.
- 151) Petrovic, John. E. 1999. Moral Democratic Education and homosexuality. Censoring morality. *Journal of Moral education* 28 (2): 201–209.
- 152) Pinar, William. 1998. *Queer Theory in Education*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- 153) Plummer, Ken. 1995. *Telling sexual stories: Power, Change and Social Worlds*. London: Routledge.
- 154) Plummer, Ken in Arlene Stein. 1994. »I Can't Even Think Straight. Queer Theory and the Missing Sexual Revolution in Sociology. *Sociological Theory* 12 (2): 178–187.
- 155) Pomočnica vzgojiteljice Berta. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Ljubljana, 19. april.
- 156) Pomočnica vzgojiteljice Iva. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Ptuj, 13. oktober.
- 157) Pomočnica vzgojiteljice Katjuša. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Idrija, 1. december.
- 158) Pomočnica vzgojiteljice, 20-25 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 159) Pomočnica vzgojiteljice, 46-50 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.

- 160) Potter, Daniel. 2012. Same-Sex parent Families and Childrens Academic Achievement. *Journal of Marriage and Family* 74): 556–571. Dostopno prek: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1741-737.2012.00966.x/abstract> (8. januar 2013).
- 161) Predlog novega družinskega zakonika. 2010. Dostopno prek http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumentipdf/DZak_22.12.2009.pdf (20. februar 2010).
- 162) Primorac, Igor. 2002. *Etika in seks*. Ljubljana: Krtina.
- 163) PsycINFO, American Psychological Association. Dostopno prek: <http://www.apa.org/pubs/databases/psycinfo/index.aspx> (1. maj 2014).
- 164) Ragin, Charles C. 2007. *Družboslovno raziskovanje. Enotnost in raznolikost metode*. Ljubljana: FDV.
- 165) Rajgelj, Barbara. 2010. Razmerja v istospolnih družinah: kje smo in kam lahko gremo? *Sodobna pedagogika* 49 (5/6): 305–318.
- 166) Regnerus, Mark. 2012. How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structures Study? *Social Science Research* 41 (4): 752–770. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0049089X12000610> (2. januar 2013).
- 167) Regnerus, Mark. 2012. Parental same-sex relationships, family instability, and subsequent life outcomes for adult children: Answering critics of the new family structures study with additional analyses. *Social Science Research* 41 (4): 1367–1377. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0049089X12000610> (2. januar 2013).
- 168) Renner, Tanja. 1995. Ideologije krize. V *Družine: Različne – enakopravne*, ur. Tanja Renner, Vika Potočnik in Vera Kozmik, 15–23.

- 169) Rener, Tanja. 2005. O njih, ki smo mi. V *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*, ur. Alenka Švab in Roman Kuhar, 7–15.
- 170) Rener, Tanja. 2009. Homoseksualnost in šola: stališča študentk in študentov do obravnave homoseksualnosti pri pouku. *Sodobna pedagogika. Homoseksualnost in šola* 60 (4): 106–119.
- 171) Rener, Tanja, Vika Potočnik in Vera Kozmik, ur. 1995. *Družine: Različne – enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
- 172) Rener, Tanja, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek, ur. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Knjižnica Annales Majora.
- 173) Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/resolucija_druzina.pdf (15. junij 2013).
- 174) Rich, Adrienne. 1994. "Compulsory heterosexuality and Lesbian Existence" *Blood, Bread, and Poetry*. Norton Paperback: New York.
- 175) Richardson, Justin in Peter Parnell. 2010. *In s Tango smo trije*. Ljubljana: Modrijan.
- 176) Rimmerman, Craig A., Kenneth D. Wald in Clyde Wilcox. 2000. *The politics of gay rights*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- 177) Robinson, H. Kerry. 2002. Making the Invisible Visible: gay and lesbian issues in early childhood education. *Contemporary Issues in Early Childhood* 3 (3). Dostopno prek: http://www.researchgate.net/publication/228611928_Making_the_invisible_visible_Gay_and_lesbian_issues_in_early_childhood_education (1. maj 2014).

- 178) Queerovska pedagogika. Dostopno prek: (<http://www.k12academics.com/educational-philosophy/queer-pedagogy>) (5. marec 2011).
- 179) Said, Edward W. 2005. *Oblasti povedati resnico*. Ljubljana: *cf.
- 180) Samuel, Ana. New Family Structures Research and the »No Differences« Claim. Dostopno prek: <http://www.familystructurestudies.com/files/NFSS-summary-20120809.pdf> (26. februar 2013).
- 181) Schimel, Lawrence. 2008. *Sosedje in prijatelji*. Ljubljana: Škuc.
- 182) Schumm, Walter R. 2012. Methodological decisions and the evaluating of possible effects of different family structures on children: The new family structures survey (NFSS). *Social Science Research* 41: 1357–1366. University of Texas at Austin. ZDA. Dostopno prek: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0049089X1200169X> (20. januar 2013).
- 183) Sobočan, Ana Marija. 2008. Mamici sta kakor sonce. *Narobe* 2 (5): 19–20. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-5/raziskava.html> (20. januar 2020).
- 184) Sobočan, Ana Marija. 2008. Istospolne družine. V *Socialno starševstvo kot ključni vidik sodobnih družinskih politik*, ur. Darja Zaviršek. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- 185) Sobočan, Ana Marija. 2009. Istospolne družine v Sloveniji. *Socialno delo* 48 (1–3): 65–86.
- 186) Sobočan, Ana Marija. 2011. Lesbian parent In the dialectics of marginality and conformity / the cas of Slovenia. *Journal of lesbian studies* 15 (3): 384–405.
- 187) Sobočan, Ana Marija. 2012. Starši iz mavričnih družin. V *Mavrične družine grejo v šolo. Perspektive otrok, staršev in učiteljic*, ur. Darja Zaviršek in Ana Marija Sobočan, 35–50.

- 188) Stacey, Judith in Timothy J. Biblarz. 2001. (How) Does the sexual orientation of parents matter? *American Sociological Review* 66 (2): 159–183. Dostopno prek: <http://links.jstor.org/sici=0003-224%28200104%2966%3A2%3C159%3A%28DTSOO%3E2.0.CO%3B2-N> (10. november 2009).
- 189) Stacey, Judith in Timothy J. Biblarz. 2010. How Does the Gender of Parents Matter? *Journal of Marriage and Family* 72: 3–22.
- 190) Statistični Urad RS. Dostopno prek: <http://www.stat.si/> (19. september 2012).
- 191) Stepišnik, Matija. 2009. *Spremembe in predsodki. Intervju z Ano Marijo Sobočan*. Dostopno prek: <http://bam.czp-vecер.si/portali/7dni/v1/default.asp?kaj=2&id=5488845> (5. januar 2010).
- 192) Sullivan, Andrew. 2008. *Domala normalen: argument o homoseksualnosti*. Ljubljana: Krtina.
- 193) Sullivan, T. Richard, ur. 1999. *Queer Families, Common Agendas: Gay People, Lesbians and Family Values*. New York: Harrington Park Press.
- 194) Šporčič, Anamarija. 2008. Dežja ne moreš ustaviti, lahko pa daš otroku dežnik. *Narobe2* (5): 14–15. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-5/komentar-darja-zavirsek.html> (19. januar 2010).
- 195) Švab, Alenka. 2000. Nova intimna razmerja? Zasebnost in intimnost v pozni modernosti. V *Preobrazba intimnosti*, Giddens, Anthony. Ljubljana: *cf.
- 196) Švab, Alenka. 2001. *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Zbirka sodobna družba. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- 197) Švab, Alenka. 2002. Nove družine – nove stare ideologije? *Časopis za kritiko znanosti* 30 (207/208): 75–77.

- 198) Švab, Alenka. 2002. Mesto družine – družbena funkcionalnost družine v postmodernosti. *Časopis za kritiko znanosti* 30 (207/208): 79–93.
- 199) Švab, Alenka. 2003. Kako »skrbna« je država? Konceptualizacija skrbi v družinski politiki v Sloveniji. *Labirinti skrbi*, ur. Selma Sevenhuijsen in Alenka Švab. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 200) Švab, Alenka. 2005. Novi načini družinskega življenja: primer istospolnih partnerstev in družin. 2. Kongres socialnega dela: *Tradicije, prelomi, vizije: zbornik abstraktov*, ur. Bogdan Lešnik. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- 201) Švab, Alenka. 2005. Sprejeti med prijatelji, zavrnjeni v družbi – istospolna partnerstva v Sloveniji. *Družboslovne razprave XXI* (49/50): 139–153.
- 202) Švab, Alenka in Roman Kuhar. 2004. *Družinski in socialno konteksti življenja istospolno usmerjenih v Sloveniji ter predlogi usmeritve politike za istospolno usmerjene*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 203) Švab, Alenka in Roman Kuhar. 2004. *Vsakdanje življenje lezbijk in gejev v Sloveniji: Preliminarna analiza*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 204) Švab, Alenka in Roman Kuhar. 2005. *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 205) Švab, Alenka in Mojca Urek. 2006. Nove partnerske in družinske oblike – primer istospolnih partnerskih zvez in družin v Sloveniji. V *Družine in družinsko življenje v Sloveniji.*, ur. Tanja Renner, 127–150.
- 206) Švab, Alenka. 2010. Kdo se boji (raznovrstnosti) družin? Sociološki pogled/i na sodobno družinsko življenje. *Sodobna pedagogika* 49 (5/6): 341–349.

- 207) Takacs, Judith. 2009. Mlade LGBT-osebe v šoli: Žrtve heteronormativnega zatiranja. *Sodobna pedagogika* 60 (4): 48–67.
- 208) Tuš Špilak, Nina. 2010. Obravnavanje istospolnih družin v slovenskih vrtcih. *Sodobna pedagogika* 49 (5/6): 351 – 360.
- 209) Tuš Špilak, Nina. 2014. Queerovski pristop k vzgoji: Primer obravnave pravljice *In s Tango smo trije* v slovenskih vrtcih. *Družboslovne razprave XXX* (45): 65–84.
- 210) Ule, Mirjana. 2001. *Katera stroka in čigavi argumenti? Pred referendumom*. Dostopno prek: <http://www.deli.si/tiskano/html/zadnji/Delo> (18. januar 2010).
- 211) Ule, Mirjana. 2005. Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*, ur. Vesna Leskovšek. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- 212) Urek, Mojca. 2005. Lezbične in gejevske družine v Sloveniji: implikacije za socialno delo. *Družboslovne razprave XXI* (49/50): 155–174. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr49-50Urek.PDF> (20. januar 2010).
- 213) Ustava Republike Slovenije. Dostopno prek: <http://www.us-rs.si/o-sodiscu/pravna-podlaga/ustava/> (1. maj 2013).
- 214) Ustavo sodišče RS. 2009. *Odločba U-I-425/06*. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/5EC66748A09C70A4C12575EF002111D8> (25. maj 2014).
- 215) Ustavno sodišče RS. 2011. Zahteva državnega zbora RS glede ocene ustavnosti posledic, ki bi nastale z odložitvijo uveljavitve družinskega zakonika ali zaradi zavrnitve družinskega zakonika. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/22F206C103D65259C1257973003CC2B3> (1. junij 2013).

- 216) Ustavno sodišče RS. 2011. Družinski zakonik (EPA 817-V) (DZ). Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/22F206C103D65259C1257973003CC2B3> (1. junij 2013).
- 217) Vojnovič, Maja ur. 2003. *Svet po meri otrok*. Ljubljana: UNICEF.
- 218) Vončina, Vida. 2009. Nelagodje in različnost spolne usmjerenosti v šoli. *Sodobna pedagogika. Homoseksualnost in šola* 60 (4): 148–163.
- 219) Vravnik, Vesna. 2009. Zmaga za istospolna partnerstva. *Vest*, 3. avgust. Dostopno prek: <http://www.vest.si/2009/08/03/zakon-o-registraciji-istospolnih-partnerskih-skupnosti-zrips-neustaven/> (1. december 2009).
- 220) Vrbovšek, Betka ur. 2005. *Prikriti kurikulum v kurikulumu – rutina ali izziv v vrtcu*. Ljubljana: Supra.
- 221) Vrbovšek, Betka ur. 2006. *Kakovost v kurikulumu vrtca – od načel do izvedbe*. Ljubljana: Supra.
- 222) Vzgojiteljica Agata. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Cven, 19. oktober.
- 223) Vzgojiteljica Ema. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Cven, 19. oktober.
- 224) Vzgojiteljica Nena. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Cven, 19. oktober.
- 225) Vzgojiteljica Račka. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Galjevica, 19. maj.
- 226) Vzgojiteljica Pigi. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Galjevica, 19. maj.
- 227) Vzgojiteljica Helena. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Gorišnica, 21. april.
- 228) Vzgojiteljica Mojca. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Gorišnica, 21. april.
- 229) Vzgojiteljica Sara. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Gorišnica, 21. april.

- 230) Vzgojiteljica Taja. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Gorišnica, 21. april.
- 231) Vzgojiteljica Katja. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Idrija, 1. december.
- 232) Vzgojiteljica Pia. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Idrija, 1. december.
- 233) Vzgojiteljica Pika. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Idrija, 1. december.
- 234) Vzgojiteljica Maja. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Koper, 3. november.
- 235) Vzgojiteljica Scarlet. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Koper, 3. november.
- 236) Vzgojiteljica Špela. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Koper, 3. november.
- 237) Vzgojiteljica Tina. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Koper, 3. november.
- 238) Vzgojiteljica Ela. 2011. Fokusna skupina z avtorico. Ljubljana, 19. april.
- 239) Vzgojiteljica Marija. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Ljubljana, 23. november.
- 240) Vzgojiteljica Špela. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Ljubljana, 23. november.
- 241) Vzgojiteljica Bojana. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Ptuj, 13. oktober.
- 242) Vzgojiteljica Maja. 2010. Fokusna skupina z avtorico. Ptuj, 13. oktober.
- 243) Vzgojiteljica, 26-30 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 244) Vzgojiteljica, 29 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 245) Vzgojiteljica, 30-35 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 246) Vzgojiteljica, 31 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.

- 247) Vzgojiteljica, 31-35 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 248) Vzgojiteljica, 33 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 249) Vzgojiteljica, 36-40 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 250) Vzgojiteljica, 44 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 251) Vzgojiteljica, 46-50 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 252) Vzgojiteljica, 51-55 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 253) Vzgojiteljica, 56-60 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 254) Vzgojiteljica 1, 40-44 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 255) Vzgojiteljica 2, 40-44 let. 2012. Spletna anketa. 24. maj – 21. junij.
- 256) Vzgojni program za vzgojo in varstvo predšolskih otrok. 1979. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- 257) Warner, Michael. 1993. *Fear of a queer planet: queer politics and social theory*. Minnesota: University of Minnesota press. Dostopno prek: http://www.google.com/books?hl=sl&lr=&id=S58X00tIM6oC&oi=fnd&pg=PR7&dq=warner+m+-+feer&ots=8_awudO2_y&sig=gCsV_ZkzJ20wcKS0JHLJ-S7EFfU#v=onepage&q&f=false (21. februar 2011).
- 258) Weeks, Jeffrey, Catherine Donovan in Brian Heaphy. 1999. Everyday experiments: narratives of non-heterosexual relationships. *The new family?*, ur. Elizabeth B. Silva in Carol Smart, 83 -100. London: Sage.

- 259) Weeks, Jeffrey, Catherine Donovan in Brian Heaphy. 1999. Partners by choice: Equality, power and commitment in non-heterosexual relationships. *The Sociology of the family, a reader*, ur. Graham Allan, 111 – 128. Bodmin, Cornwall: MPG Books Ltd.
- 260) Whitloch, Reta Ugena. 2010. Getting queer: teacher education, gender studies and the cross-disciplinary quest for queer pedagogies. *Issues in Teacher Education* 19 (2): 81–104.
- 261) Winans, Amy E. 2006. Queering Pedagogy in the English Classroom: Engaging with the Places Where Thinking Stops. *Pedagogy: Critical Approaches to Teaching Literature, Language, Composition and Culture* 6 (1): 103–122.
- 262) Yogyakarta principles. Dostopno prek: http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.htm (10. december 2013).
- 263) Za vse družine! Za pravice vseh otrok. Za človekove pravice. Dostopno prek: <http://www.petitiononline.com/druzine/petition.html> (5. januar 2010.)
- 264) Zacko-Smith, D. Jeffrey in Smith G. Pritchey. 2010. Recognizing and utilizing queer pedagogy. *Multicultural education*. Dostopno prek: <http://www.docstoc.com/docs/73522657/Recognizing-and-Utilizing-Queer-Pedagogy-A-Call-for-Teacher-Education-To-Reconsider-the-Knowledge-Base-on-Sexual-Orientation-for-Teacher-Education-Programs> (4. julij 2012).
- 265) Zahteva državnega zbora republike Slovenije glede ocene ustavnosti posledic, ki bi nastale z odložitvijo uveljavitve družinskega zakonika ali zaradi zavrnitve družinskega zakonika. 2011. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/22F206C103D65259C1257973003CC2B3> (1. junij 2013).
- 266) *Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti*. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200565&stevilka=2840> (15. julij 2013).
- 267) *Zakon o vrtcih*. 1996. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2005100&stevilka=4349> (1. julij 2010).

268) Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r00/predpis_ZAKO40.html (15. junij 2013).

269) Zaviršek, Darja ur. 2007. Socialno starševstvo kot ključni vidik sodobnih družbenih politik. *Socialno delo: Za enake možnosti za vse: Knjiga povzetkov*, 1-23. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

270) Zaviršek, Darja. 2008. Gaybyboom v Sloveniji. *Narobe* 2 (5): 21. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-5/komentar-darja-zavirsek.html> (19. januar 2010).

271) Zaviršek, Darja ur. 2008. *Socialno starševstvo kot ključni vidik sodobnih družinskih politik*. Ljubljana: Mestna občina Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.

272) Zaviršek, Darja in Ana Marija Sobočan, ur. 2012. *Mavrične družine grejo v šolo. Perspektive otrok, staršev in učiteljic*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

273) Zaviršek, Darja in Silke Bercht. 2012. Izkušnje otrok in mladih iz mavričnih družin v Slovenji. V *Mavrične družine grejo v šolo. Perspektive otrok, staršev in učiteljic*, ur. Darja Zaviršek in Ana Marija Sobočan, 51–83.

274) Zobec, Aleš. 2012. *Javna šola, koncepti seksualnosti ter politike gejev in lezbijk*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

275) Zobec, Aleš. 2013. Šola: Tematiziranje neheteroseksualnosti pri pouku. *Narobe* 25: 20-22. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-25/narobe-25/teme/sola-tematiziranje-nehetero-seksualnosti-pri-pouku> (14. december 2013).

276) Zobec, Aleš. 2013. Šola: Kdo lahko vzgaja otroke v javnih šolah? *Narobe* 26: 28-29. Dostopno prek: <http://www.narobe.si/stevilka-26/narobe-26/teme/sola-kdo-lahko-vzgaja-otroke-v-javnih-solah> (14. december 2013).

277) Zupančič, Maja in Janez Justin. 1991. *Otrok, pravila, vrednote. Otrokov moralni in socialni razvoj*. Radovljica: DIDAKTA.

278) Zver, Danica. 2006. Internalizacija skozi pravljico. V *Kakovost v kurikulumu vrtca – od načel do izvedbe*, ur. Betka Vrbovšek, 88-91. Ljubljana: Supra.

9 STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Amato..... 41, 185

B

Bela knjiga5, 69, 70, 186

Biblarz 24, 41, 46, 50, 51, 52, 53, 56, 60, 119, 175, 205

Butler..... 15, 37, 87, 107, 109, 132, 187, 188

C

Chang85, 87, 89, 188

Č

človekove pravice..... 5, 33, 37, 71, 81, 82, 121, 122, 123, 154, 172, 211, 220

D

Družinski zakonik34, 35, 173, 189, 208

G

Gates40, 63, 64, 190

Giddens.....16, 22, 116, 190, 205

Golombok..... 24, 29, 39, 41, 43, 44, 46, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 65, 190, 191

H

Heteroseksualnost 15, 23, 86, 112

homofobija42, 55, 111, 182

I

In s Tango smo trije..... 7, 21, 77, 133, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 179, 180, 184, 203, 207

istospolna družina 7, 16, 67, 80, 89, 131, 132, 139, 154, 173, 221

J

Jansen47, 53, 54, 57, 193

K

Kogovšek	30, 31, 32
Kovač Šebart	7, 71, 82, 83, 123, 136, 194
Kuhar	6, 24, 25, 26, 27, 37, 39, 40, 83, 85, 94, 110, 112, 122, 124, 136, 173, 192, 194, 195, 196, 197, 203, 206
Kurikulum za vrtce....	5, 18, 19, 20, 70, 73, 74, 82, 104, 122, 131, 146, 147, 160, 178, 180, 182, 196, 221

N

Novak.....	29, 31, 32, 33, 106, 199, 200
------------	-------------------------------

P

Patterson.....	24, 38, 39, 40, 41, 45, 49, 200, 201
Pluralizacija	15
Predšolska vzgoja	17, 69

Q

queerovski.....	7, 18, 19, 84, 88, 89, 91, 110, 146
-----------------	-------------------------------------

R

Rajgelj.....	34, 36, 202
Regnerus	40, 41, 61, 62, 64, 202
Rener	7, 16, 24, 25, 86, 94, 173, 188, 202, 203, 206

S

Sobočan.....	7, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 37, 53, 58, 75, 77, 93, 94, 120, 173, 186, 195, 196, 200, 204, 205, 212
spolna identiteta	42, 43, 44, 47, 53, 89, 181
spolna usmerjenost ..	5, 16, 24, 26, 34, 38, 42, 46, 49, 50, 51, 60, 63, 65, 66, 72, 107, 114, 173, 174, 175
spolne vloge	39, 42, 44, 45, 118, 132
Stacey	8, 24, 41, 46, 50, 51, 52, 53, 56, 60, 119, 175, 205
stigmatizacija	42, 55, 120

Š

Švab.....	6, 7, 16, 22, 23, 25, 26, 37, 52, 86, 94, 112, 124, 173, 203, 205, 206
-----------	--

T

tradicionalna družina5, 7, 25, 80, 87, 132, 159, 172

U

Ustava Republike Slovenije30, 33, 70, 71, 207

V

vzgojni proces5, 6, 19, 20, 135, 154, 178, 179

W

Warner 37, 210

Z

Zakon o vrtcih5, 18, 70, 72, 81, 211

Zaviršek 16, 22, 23, 25, 58, 75, 77, 94, 186, 204, 212

10 PRILOGE

PRILOGA A: SPLETNI ANKETNI VPRAŠALNIK

Obravnavanje istospolnih družin v vrtoih v Sloveniji

DEMOGRAFSKI PODATKI

Q1 - Spol

- ☐ Ženski
- ☐ Moški

Q2 - Starost v letih

- ☐ 20 - 25
- ☐ 26 - 30
- ☐ 31 - 35
- ☐ 36 - 40
- ☐ 41 - 45
- ☐ 46 - 50
- ☐ 51 - 55
- ☐ 56 - 60
- ☐ 61 ali več

Q3 - Regija vrtca, kjer ste zaposleni

- ☐ Gorenjska
- ☐ Goriška
- ☐ Jugovzhodna Slovenija
- ☐ Koroška
- ☐ Notranjsko-kraška
- ☐ Obalno-kraška
- ☐ Osrednjeslovenska
- ☐ Podravska
- ☐ Pomurska
- ☐ Savinjska
- ☐ Spodnjeposavska
- ☐ Zasavska

Q4 - Stopnja izobrazbe

- ☐ Ne/dokončana osnovna šola
- ☐ Dokončana 2 ali 3-letna poklicna šola
- ☐ Dokončana 4-letna srednja šola / gimnazija
- ☐ Dokončana višja strokovna šola
- ☐ Dokončana fakulteta / visoka šola
- ☐ Dokončan magisterij ali doktorat

Q5 - Smer izobrazbe

- ☐ Srednja strokovna izobrazba, pridobljena po izobraževalnem programu za področje predšolske vzgoje
- ☐ Višješolska ali visokošolska izobrazba, pridobljena po izobraževalnem oziroma študijskem programu za področje predšolske vzgoje
- ☐ Drugo - prosimo, vpišite:

Q6 - Kakšno delo opravljate?

- ☐ Vzgojitelj/ica
- ☐ Pomočnik/ica vzgojitelja/ice

Q7 - Koliko let ste že vzgojitelj/ica oziroma pomočnik/ca vzgojitelja/ice? Prosimo, vpišite.

Q8 - V katerem starostnem oddelku v vrtcu delate?

- ☐ 1 - 2 leti
- ☐ 2 - 3 leta
- ☐ 3 - 4 leta
- ☐ 4 - 5 let
- ☐ 5 - 6 let
- ☐ Starostno mešani

Q9 - VAŠA OSEBNA STALIŠČA O SPOLNIH VLOGAH, LJUBEZNI, DRUŽINAH IN ISTOSPOLNIH PARTNERSTVIH
Pred vami so vprašanja, ki so vezana na vaša osebna stališča in mnenja o spolnih vlogah, ljubezni, družinah in istospolnih partnerstvih. Ker je vaše mnenje za nas zelo pomembno in ker bo govora o stališčih vas še posebej prosimo za iskrene odgovore. Prosimo, označite za vsako od spodaj navedenih trditev, v kolikšni meri se strinjate oziroma ne strinjate z njo, pri čemer 1 pomeni popolno nestrinjanje, 5 pa popolno strinjanje.

	1sploh se ne strinjam	2ne strinjam se	3niti se ne strinjam, niti se strinjam	4strinjam se	5popolnoma se strinjam
Sprejemljivo je, če se deklica igra predvsem z avtomobilčki in drugimi igračkami, značilnimi za fante.	☐	☐	☐	☐	☐
Sprejemljivo je, če dečke nekoliko bolj spodbujamo pri gibalnih dejavnostih.	☐	☐	☐	☐	☐
Dečke in deklice je potrebno na enak način spodbujati k izražanju čustev.	☐	☐	☐	☐	☐
Pomembno je, da otroke že v vrtcu seznanimo s seksizmom, rasizmom in nacionalizmom.	☐	☐	☐	☐	☐
Pametno je, da otroke v vrtcu pri igri ločujemo po spolu.	☐	☐	☐	☐	☐
Sprejemljivo je, če se deček igra predvsem s punčkami in podobnimi igračkami, značilnimi za deklice.	☐	☐	☐	☐	☐
Če deček joče in ga nikakor ne moremo potolažiti, je primerno, če mu povemo, da fantje ne jočejo.	☐	☐	☐	☐	☐

Q10 - Ljudje imamo različna stališča glede homoseksualnosti. Prosimo, označite za vsako od spodaj navedenih trditev, v kolikšni meri se strinjate oziroma ne strinjate z njo, pri čemer 1 pomeni popolno nestrinjanje, 5 pa popolno strinjanje.

	1sploh se ne strinjam	2ne strinjam se	3niti se ne strinjam, niti se strinjam	4strinjam se	5popolnoma se strinjam
Homoseksualnost je bolezen.	☐	☐	☐	☐	☐
Geje zanima samo seks.	☐	☐	☐	☐	☐
Geji in lezbijke so prav tako dobri starši kot heteroseksualci.	☐	☐	☐	☐	☐
Spolna usmerjenost staršev ne vpliva na spolno usmerjenost otrok.	☐	☐	☐	☐	☐
Lezbijke so bolj primerne za vzgojo otrok kot geji.	☐	☐	☐	☐	☐
Homoseksualca ne želim imeti za soseda.	☐	☐	☐	☐	☐
Moti me, če se geji in lezbijke na cesti držijo za roke.	☐	☐	☐	☐	☐
Nobene potrebe ni, da geji in lezbijke razkrijejo svojo spolno usmerjenost.	☐	☐	☐	☐	☐

Q11 - Ali se strinjate s pravno izenačitvijo istospolnih in raznospolnih partnerskih zvez?

- ☐ Da
☐ Ne

Q12 - Ali se strinjate, da bi istospolni partner lahko posvojil biološkega otroka svojega partnerja?

- ☐ Da
☐ Ne

Q13 - Ali se strinjate, da bi istospolni par lahko skupaj posvojil otroka?

- ☐ Da
☐ Ne

Q14 - Prosimo, označite za vsako od spodaj navedenih trditev, v kolikšni meri se strinjate oziroma ne strinjate z njo, pri čemer 1 pomeni popolno nestrinjanje, 5 pa popolno strinjanje.

	1sploh se ne strinjam	2ne strinjam se	3niti se ne strinjam, niti se strinjam	4strinjam se	5popolnoma se strinjam
Otroci iz istospolnih družin bodo stigmatizirani.	☐	☐	☐	☐	☐
Menim, da otrok za optimalni razvoj potrebuje očeta in mater.	☐	☐	☐	☐	☐
Večja je verjetnost, da bodo otroci, ki bodo odraščali v istospolnih družinah, tudi sami postali istospolno usmerjeni.	☐	☐	☐	☐	☐
Bolje je, da otrok odrašča ob očetu in materi kot pa ob dveh osebah istega spola.	☐	☐	☐	☐	☐
Istospolne družine so nenaravne.	☐	☐	☐	☐	☐

Q15 - STROKOVNO DELO V VRTCU Spodnja vprašanja so vezana na vaše delo v vrtcu in na vaš oddelek. Kadarkoli bo omenjen vrtec ali oddelek, imejte v mislih vaš vrtec in vaš oddelek. Če se kakšna od trditev ali vprašanje ne nanaša oziroma ni relevantna za vaš oddelek oziroma vrtec, izberite možnost 6 "se ne nanaša na moj oddelek". Označite za vsako od spodaj navedenih trditev, v kolikšni meri se strinjate oziroma ne strinjate z njo, pri čemer 1 pomeni popolno nestrinjanje, 5 pa popolno strinjanje.

	1sploh se ne strinjam	2ne strinjam se	3niti se ne strinjam, niti se strinjam	4strinjam se	5popolnoma se strinjam	6se ne nanaša na moj oddelek
V našem vrtcu otroke učimo spoštovati človekove pravice, strpnost in sprejemanje različnosti.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
V našem vrtcu otroke učimo enakopravnosti med spoloma.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
V našem oddelku govorimo o različnih oblikah družin, tako kot predvideva kurikulum.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
O istospolnih družinah bi v našem oddelku govoril/a le, če bi se s tem strinjal/a ravnateljica/ravnatelj.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
V našem oddelku bi upošteval/a zahtevo staršev, da v vrtcu o istospolnih družinah ne govorimo.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
O istospolnih družinah v našem oddelku raje ne govorim, ker bi to lahko zmotilo kakšnega starša.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Ravnatelj/ica bi me podprla, če bi v oddelku hotel/a poleg drugih oblik družin omeniti tudi istospolno družino.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Q16 - Če bi otrok v vrtcu uporabil besedo »peder«, ali bi se vam zdelo pomembno, da mu razložite, kaj ta beseda pomeni?

- ☐ Da
☐ Ne

Q17 - Kako ste odreagirali, ko je kateri izmed otrok v oddelku uporabil besedo »peder«?

- ☐ Nisem še slišal/a, da bi kakšen otrok v vrtcu uporabil to besedo.
☐ Besedo »peder« sem preslišal/a in nisem odreagirala/a.
☐ Otroku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni.
☐ Vsem otrokom v oddelku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni.
☐ Otroku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni in ga okregal/a zaradi neprimernega vedenja.
☐ Vsem otrokom v oddelku sem razložil/a, kaj ta beseda pomeni, otroka, ki jo je uporabil, pa okregal/a zaradi neprimernega vedenja.
☐ Se ne nanaša na moj oddelek.
☐ Drugo - prosimo, vpišite:

Q18 - Ali se z otroki v vrtcu pogovarjate o ljubezni?

- ☐ Da
☐ Ne
☐ Se ne nanaša na moj oddelek.

IF (1) Q18 = [1] (Govor o istospolni ljubezni)

Q19 - Ali pri tem omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?

- ☐ Da
☐ Ne

Q20 - Ko se z otroki pogovarjate o različnih oblikah družin, ali ob tem kdaj omenjate tudi istospolno družino?

- ☐ Da
☐ Ne
☐ Se ne nanaša na moj oddelek.

IF (2) Q20 = [2] (istospolne družine ne omenjam, ker:)

Q21 - Če istospolnih družin niste omenjali, kakšen je bil razlog za to?

- ☐ V oddelku ni bilo nobenega otroka iz istospolne družine.
☐ Otroci ne bi razumeli, kaj je istospolna družina.
☐ Takšna družina ni prava družina.
☐ Kurikulum za vrtce tega ne predvideva.
☐ O teh družinah nimam nobenih informacij, znanj.
☐ Starši se ne bi strinjali, da bi o tem govorili z otroki.
☐ Drugo - prosimo, vpišite:

Q22 - Ali menite, da bi bilo potrebno v kurikulum za vrtce pri obravnavanju različnih oblik družin zapisati tudi cilje o obravnavanju tematike istospolnih družin?

- ☐ Da
☐ Ne

Q23 - Ali se je v vašem vrtcu kdaj zgodilo, da so starši zahtevali, da o istospolnih družinah ne govorite z otroki?

- ☐ Da
☐ Ne

IF (3) Q23 = [1] (Starši ne dovolijo, da se govori o istospolnih družinah)

Q24 - Če so starši v vašem vrtcu zahtevali, da se o istospolnih družinah ne govori, lahko prosimo, na kratko opišete, kako se je to zgodilo.

Q25 - Ali poznate kakšno pravljico, ki govori o življenju istospolnih družin in otrok v njih?

- ☐ Da
☐ Ne

Q26 - V slovenščini obstajata dve pravljici, ki govorita o istospolnih družinah. Bi ju bili pripravljeni prebrati otrokom v vašem vrtcu?

- ☐ Da.
- ☐ Da, a le če bi to odobril/a ravnatelj/ica in starši otrok.
- ☐ Ne.
- ☐ Takšno pravljico smo že prebrali.

IF (4) Q26 = [3]

Q27 - Če takšne pravljice otrokom ne bi prebrali, kakšen je glavni razlog za to?

- ☐ Menim, da imamo na voljo že dovolj drugih pravlji.
- ☐ Menim, da je takšna pravljica promoviranje homoseksualnosti.
- ☐ Starši otrok se s tem ne bi strinjali.
- ☐ Drugo - prosimo, vpišite:

Q28 - Ali ste v času vašega izobraževanja za delo, ki ga opravljate, ali v sklopu dodatnega izobraževanja (seminarji, delavnice ...) kdaj govorili o istospolnih družinah?

- ☐ Da, večkrat
- ☐ Da, a zelo malo
- ☐ Ne
- ☐ Ne spomnim se

Q29 - Ali menite, da imate kot vzgojitelj/ca in pomočniki/ice vzgojiteljev/ic na voljo dovolj seminarjev oz. delavnic o istospolnih družinah?

- ☐ Da
- ☐ Ne
- ☐ Drugo - prosimo, vpišite:

Q30 - Ali ste tudi sami kdaj iskali dodatne informacije in literaturo o istospolnih družinah?

- ☐ Da
- ☐ Ne

Q31 - Ali je v vaš vrtec vključen kakšen otrok iz istospolne družine?

- ☐ Da
- ☐ Ne
- ☐ Ne vem

IF (5) Q31 = [1] (Otrok iz istospolne družine v vrtcu)

Q32 - Če da, kako ste izvedeli, da otrok prihaja iz istospolne družine?

- ☐ Starši so nam sami to povedali.
- ☐ To nam je povedal otrok sam.
- ☐ To nam je povedal/a ravnatelj/ica.
- ☐ Ugotovil/a sem sam/a.
- ☐ Drugo - prosimo, vpišite:

IF (6) Q32 = [1, 2, 3, 4, 5] (Občutki ob otroku iz istospolne družine)

Q33 - Kako ste se počutili ob vključitvi otroka iz istospolne družine v vrtec, če ste za to vedeli?

- ☐ Razveselil/a sem se obogatitve različnih družin in družinskih skupnosti našega vrtca.
- ☐ Počutil/a sem se enako kot ob sprejemu otroka iz katerekoli druge družine.
- ☐ Negotovo, saj se v oddelku nikoli prej nisem srečal/a z istospolno družino in nisem vedel/a, kako ravnati.
- ☐ Počutil/a sem se nelagodno, ker ne odobravam takšnih družin.
- ☐ Nelagodno, ker nisem vedel/a, kako se bodo na to odzvali drugi otroci in njihovi starši
- ☐ Drugo - prosimo, vpišite:

IF (7) Q33 = [1, 2, 3, 4, 5, 6]

Q34 - S kakšnimi vprašanji in dilemami ste se ob tem srečali? Prosimo, vpišite.

IF (8) Q34a = "

Q35 - Ali drugi otroci v vašem oddelku vedo, da otrok prihaja iz istospolne družine?

- ☐ Da, vsi
- ☐ Da, večina
- ☐ Da, a le nekateri
- ☐ Ne

IF (9) Q35 = [1, 2, 3]

Q36 - Kako so istospolno družino in otroka sprejeli ostali otroci v oddelku? Prosimo, vpišite.

IF (10) Q35 = [4] or Q36a = " (Ostali starši in vedenje o ISD)

Q37 - Ali starši otroka v vašem oddelku vedo, da je v oddelku tudi otrok iz istospolne družine?

- ☐ Da, vsi
- ☐ Da, večina
- ☐ Da, a le nekateri
- ☐ Ne

IF (11) Q37 = [1, 2, 3]

Q38 - Kako so istospolno družino in otroka sprejeli starši ostalih otrok v oddelku? Prosimo, vpišite.

PRILOGA B: KORELACIJSKA TABELA (3. HIPOTEZA)

Tabela 8.1 Korelacijska tabela (3. hipoteza)

		prepričanja	strokovno_delo	stališča
Prepričanja	PearsonCorrelation	1	-,375**	-,330**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000
	N	450	297	435
strokovno_delo	PearsonCorrelation	-,375**	1	,391**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000
	N	297	305	299
Stališča	PearsonCorrelation	-,330**	,391**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	435	299	468

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

PRILOGA C: KORELACIJSKA TABELA (4. HIPOTEZA)

Tabela 8.2 Korelacijska tabela (4. hipoteza)

		... omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?	..., ali ob tem kdaj omenjate tudi istospolno družino?	Podpora istospolnim partnerstvom (N)	Pogovor o istospolnih družinah vrtcu (O)	Stališča glede homoseksu- alnosti (N)
... omenjate tudi ljubezen med osebami istega spola?	Pearsonk.	1	,298**	,176**	-,255**	,119*
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000	,017
	N	414	413	399	326	400
..., ali ob tem kdaj omenjate tudi istospolno družino?	Pearsonk.	,298**	1	,141**	-,222**	,053
	Sig. (2-tailed)	,000		,003	,000	,270
	N	413	443	428	336	428
Podpora istospolnim partnerstvom (N)	Pearsonk.	,176**	,141**	1	-,330**	,645**
	Sig. (2-tailed)	,000	,003		,000	,000
	N	399	428	456	326	440
Pogovor o istospolnih družinah v vrtcu (O)	Pearsonk.	-,255**	-,222**	-,330**	1	-,361**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000		,000
	N	326	336	326	338	327
Stališča glede homoseksu- alnosti (N)	Pearsonk.	,119*	,053	,645**	-,361**	1
	Sig. (2-tailed)	,017	,270	,000	,000	
	N	400	428	440	327	460

** . Korelacija je značilna pri stopnji 0.01 (2-tailed).

* . Korelacija je značilna pri stopnji 0.05 (2-tailed).

PRILOGA Č: KORELACIJSKA TABELA (STAROST, REGIJA)

Tabela 8.3 Korelacijska tabela (Starost, regija)

		stališča	homo_stališča	podpora	homo_prepričanja14	strokovno_delo	govor_o_h
spol	Pearson Correlation	-,039	0,052	-0,031	-0,024	-0,038	0,006
	Sig. (2-tailed)	,400	0,266	0,514	0,62	0,507	0,92
	N	464	456	452	445	303	336
Starost v letih	Pearson Correlation	-,043	,144**	-0,026	-0,032	,271**	,238**
	Sig. (2-tailed)	,359	0,002	0,582	0,497	0	0
	N	466	458	454	447	302	335
Regija vrtca, kjer ste zaposleni	Pearson Correlation	,044	0,033	0,024	0,048	0,023	-0,003
	Sig. (2-tailed)	,340	0,484	0,602	0,315	0,69	0,951
	N	467	459	455	448	303	336
Stopnja izobrazbe	Pearson Correlation	,146**	-0,06	-0,009	-0,011	,118*	,119*
	Sig. (2-tailed)	,002	0,199	0,853	0,818	0,041	0,03
	N	463	456	453	445	301	333
Smer izobrazbe	Pearson Correlation	,128**	-0,082	-0,061	-0,047	,122*	,148**
	Sig. (2-tailed)	,006	0,082	0,197	0,322	0,034	0,007
	N	464	456	453	445	300	333
Kakšno delo opravljate?	Pearson Correlation	-,120**	-0,032	0,015	0,023	-,192**	-,217**
	Sig. (2-tailed)	,009	0,502	0,751	0,633	0,001	0
	N	464	456	451	444	300	333
Koliko let ste že vzgojitelj	Pearson Correlation	-,036	,107*	-0,08	-0,091	,261**	,237**
	Sig. (2-tailed)	,436	0,022	0,088	0,056	0	0
	N	465	457	453	446	301	334
V katerem starostnem oddelku v vrtcu delate?	Pearson Correlation	-,041	,149**	0,062	,110*	-0,006	-0,002
	Sig. (2-tailed)	,379	0,001	0,185	0,02	0,913	0,976
	N	465	458	453	446	302	335
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).							
*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).							